

Metsast leitud kirik

Mõtsast löütü kerik

Urvastõ kohapärimus

Metsast leitud kirik
Mõtsast löütü kerik

Urvastõ kohapärimus

Koostanud Valdo Valper

Toimetaja: Mall Hiemäe

Kujundus, joonistused: Eve Valper

Korrektuur: Mari Sarv

Kaardid: Tõnu Laos

Trükk: Trükikoda Greif

Esikaanel kasutatud foto: Urvastõ Kerikumägi. ERM Fk 139:7, B. Kangro 1913

Sarja peatoimetaja: Risto Järv. Toimetuskolleegium: Irma-Riitta Järvinen (Soome Kirjanduse Selts), Eda Kalmre (Eesti Kirjandusmuuseum), Aado Lintrop (Eesti Kirjandusmuuseum), Raimo Raag (Uppsala Ülikool), Jonathan Roper (Tartu Ülikool), Pille Runnel (Eesti Rahva Muuseum), Taive Särg (Eesti Kirjandusmuuseum), Ergo-Hart Västrik (Tartu Ülikool)

Sarja kodulehekülj: <http://www.folklore.ee/kirjastus/?sari=7>

Indekseeritud: Internationale Volkskundliche Bibliographie / International Folklore Bibliography

Raamatu valmimisele aitasid kaasa:

Eesti Kultuurkapitali rahvakultuuri sihtkapital

Eesti Kultuurkapitali Võrumaa ekspertgrupp

Haridus- ja teadusministeerium (programm Eesti keel ja kultuurimälu 2009–2013)

Kultuuriministeerium (Vana Võrumaa kultuuriprogramm 2010–2013)

Autoriõigus:

Valdo Valper, 2010, tekst

Eve Valper, 2010, kujundus

Kontakt: Valdo Valper

Eesti Rahvaluule Arhiiv

Eesti Kirjandusmuuseum

Vanemuise 42

Tartu 51003, Eesti

Tel.: +372-7377 738

e-post: valdo.valper@gmail.com

ISBN 978-9949-446-80-3

ISSN 1406-636X

sisukord

Hea lugeja! 6

Kohapärimusest 8

Rahvaluule kogumisest Urvastõ kihelkonnas 9

Tekstivalikust, tekstide toimetamisest 14

Urvastõ kihelkonna kohapärimuse tunnusjooned 16

Jõed ja ojad 16

Lätted 17

Järved ja tiigid 17

Puud ja metsad 19

Kivid 20

Mäed 21

Orud ja sood 22

Asustus, külad 23

Rahvas 24

Pühakojad 25

Ajaloolised isikud 27

Mõisad ja mõisnikud 28

Kalmistud, kalmed 30

Teed 32

Talud, kodu 33

Kasutatud allikad 34

Urvastõ kihelkonna pärimuspaigad ja kohajutud 37

I Urvastõ kiriku ja Uhtjärve ümbrus 38

II Kerikuküläst Truutale 64

III Urvastõ küla ja mõis 78

IV Kärgula 98

V Sõmmõrpalo 118

VI Liinamäe 142

VII Vaabina 160

VIII Vana-Antsla 180

IX Vahtsõ-Antsla 206

The Church Found in the Wood 228

Registrid 233

Arhiivilühendid 234

Rahvaluulekogujad 235

Kohanimeloend 237

Hea lugeja!

Raamat, mida Sa käes hoiad, kõneleb ajaloolisest Urvastõ kihelkonnast läbi kohajuttude. Tutvume kihelkonna eri nurkade ja ühtlasi inimestega, kes seal on elanud, lugusid mäletanud ja jutustanud.

Kohapärimuse keskmeks on objektid maastikul – kivid, puud, allikad jne, samuti rajatised, mis on maastikule tekkinud inimtegevuse tulemusel – kirikud, mõisad, teed jms.

Tehes kümmeaasta eest Kirjandusmuuseumis esimesi töid Eesti Rahvaluule Arhiivi kohapärimuse töörühmas, sain lähedalt pealt näha kogumiku “Rõuge kihelkond. Paigad ja pärimus” valmimist. Võib-olla just juhusega, et olen osalt ka ise Rõugõ päritolu, aitas mul emotsionaalselt läheneda kohapärimusele ja rahvaluulele üldse.

Üleilmastuvas ühiskonnas kasvab huvi lokaalse vastu, pärimusmaastikke korrastatud kujul esitades on folkloristid ehk omal moel aidanud klaarida mõnegi lugeja minapilti. Olen nõus ennastki selliste lugejate hulka arvama. Ise olen sünnilt pooleldi läänlane, pooleldi võrukene, identifitseerin end rohkem viimasena. Et minu emaisa kodukihelkonna Rõugõ raamat oli juba valmis, tekkis mõte koostada sarnane kogumik ka emaema kodupaigast Urvastõst.

Urvastõ lugudest olin lapsepõlves lugenud vast paari tuntumat muistendit. Vanaema, kellega praegu oleks nii palju rääkida, lahkus siit ilmast, kui olin üsna väike. Ema, kes on küll Vahtõ-Antsla vallas Kõlbi külas sündinud, toodi juba rinnalapsena Võru linna. Ema vahendusel olen siiski kuulnud mõned perekonnaloode, mis on üks kohapärimuse kihistusi. Tagantjäre registreerin piirkondliku pilke mälu pildis hommikustest Töö- ja Puhkelaagri sõitudest Võhandu kolhoosi peedipõlde kõplama. Bussi Sulpi jõudes kuulsin vanemaid poisse praalivat Sulbi linnast ja Sulbi ärikaist... “Suure” Võru linna poisid pidasid ennast loomulikult millekski kõrgemaks.

Igatahes on mu otsene kontakt ema sünnikihelkonnaga olnud napp. Võib-olla tulekski käesoleva raamatu koostamist põhjendada kui teatud kompensatsiooni (sarnased mehhanismid töötavad pagulaskirjanduses). Täendusrikka endena võib tõlgendada seda, et esimeseks vestluskaaslaseks mu esimestel folkloristlikel välitöödel (2003. a Koeru kihelkonnas) trehvas olema

Urvastõst pärit õpetajanna, kes rääkis muuhulgas ka kurjast mõisaprouast ja pargitiikide kaevamisest.

Muude tööde vahel ja kõrval hakkasin Urvastõ kohajuttudega lähemalt tegelema mõned aastad pärast kohapärimuse töörühmaga liitumist. Hea oli alustada, kuna suur hulk tööd oli juba ära tehtud. Rahvaluulet on Urvastõ kihelkonnast üles kirjutatud enam kui sada aastat. Meie uurimisgrupi põhiline töövahend, kohapärimuse andmebaas, sai raamatu koostamise käigus tublisti täiendust, sisaldades lõpuks tuhatkond Urvastõ teksti kogumisaastaist 1886–1997, varustatuna kogumisa ja kohaandmestikuga. Viibisin 2005., 2006. ja 2010. aastal ka ise suvisel kogumistöö, salvestatud materjalist sõelusin kohapärimuslikena välja ja litereerisin üle 300 eri pikkusega pala. Siia raamatusse valisin mitut kriteeriumi arvestades kokku 544 teksti. Valik peaks andma esindusliku pildi ühe kihelkonna juturepertuaarist ja Lõuna-Eesti kohapärimusest üldse.

Lõviosa raamatu illustratiivsest materjalist pärineb viimaste aastate Urvastõ-ekspeditsioonidelt. Lisaks on kasutatud Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi (KM ERA) ning samuti Eesti Rahva Muuseumi (ERM) fotokogusid, vähem muid allikaid. Pildiallkirjades on nimetatud foto autor ja ülevõtte tegemise aasta, kui need on teada.

Kokku käsitleb “Metsast leitud kirik” rohkem kui 300 pärimusega seotud kohta. Paiganumbreid on 259 (mõni number katab mitut objekti), mis jaotuvad 9 peatüki vahel. Iga peatüki ees on vastava piirkonna kaart koos pärimuspaikade loendiga.

Raamatutekstide järjestuse kirjutas suuresti ette kohade paiknemine maastikul. Siiski kattuvad peatükkide aluseks olevad piirkonnad laias laastus endiste valdadega, välja arvatud sõjaeelne Urvastõ vald, kus pärimuspaikade ja -juttude rohkus nõudis kompositsiooni huvides selle jagamist kolmeks piirkonnaks (millest ühega liitsin kunagi eraldi olnud Koigu, Truuta ja Annõ mõisate jao ja Urvastõ kihelkonna alla jäänud Restu valla osa). Kärgula peatükiga liitsin Kanepi kihelkonna alla jääva Kärgula mõisavalla jao. Tekste pidi võib lugeja päripäeva siksakitades kihelkonnale tiiru peale teha. Kaardil tähistavad punased täpid pärimuspaiku, mille asukoht on kindlalt teada (kuigi objekt ise võib olla hävinud),

oranžid täpid umbmäärase asukohaga (nt talu täpsusega) paiku, kollased täpid umbmäärase asukohaga hävinud paiku ja hallid täpid paiku, mille kohta siinkirjutajal pole õnnestunud nende seisukorda ja kindlat asukohta teada saada. Täpseid koordinaate pole käesolevas formaadis niikuinii võimalik ega vajalikki anda. Ebatäpsuste leidmisel või soovi puhul loetut täiendada oleksin tänulik, kui minuga võetaks ühendust aadressil, mille võib leida tiitellehe pöördele.

Kohapärimus on interdistsiplinaarne valdkond – siin kohtuvad folkloor, emakeel, aja-, usu-, ühiskonna- ja kodulugu, maateadus, looduslugu ja kunstid. Seepärast loodan, et igaüks, vastavalt oma huvidele, leiab seda raamatut lugedes endale kõige sobivama vaatenurga.

Suur tänu kõigile, kes selle raamatu valmimisele kaasa aitasid. Esmajoones olen tänulik Mari-Ann Remmelile, kes mu üldse kohapärimuseni viis, koguma õpetas ja käesoleva raamatu puhul kõige enam toeks oli. Hüva nõu eest tänan Mall Hiimäed, ingliskeelse kokkuvõtte toimetab Mara Woods. Konsultatsioonid Evar Saarega aitasid täpsustada kaardikülgi. Kogumisõpetuse eest tänan veel Risto Järve ja Mari Sarve, koostöö eest välitöödel Katrina Kinku, Helen Kästikut, Kadri Rannamäed ja Meelike Tammemäge. Urvastõ inimestest tahan eraldi tänada Mariko Fasterit, Juhan ja Vilve Kannimäed, Airi Hallik-Konnulat, Eevi, Margus ja Peep Konnulat, Elina ja Jaan Pulka, Ülle Harjut ja Jan Rahmanit, Heljo Saart, Asta Verit ja kõiki-kõiki jutustajaid.

Valdo Valper

Valdo Valper rahvaluule välitöödel. E. Tamm 2010

Kohapärimusest

Kohapärimus on viimastel aastakümnetel tekkinud katusermin suulise (ja ka kirjaliku) pärimuse sellele valdkonnale, mida on võimalik siduda mingi paigaga maastikul. Paik võib olla väiksem või suurem looduslik üksikobjekt – nt ohvrikivi või järv, inimtekkeline objekt – kirik või tee, laiem territoorium – nt mõisas kaardimänguga maha mängitud mets või mingi hinnangulise täiendiga varustatud asustusüksus – kelmiküla, vargavald. Viimaste näidete puhul pole tihti jutu keskmes niivõrd maastikuline paik, kui sellega seotud üksikisik või rühm. Lugudes puugi abi pruukimise kohta mõnes majapidamises, niisamuti perepärimuses mõisast nime saamise kohta mainitakse tihti mõnda talu. Ka arheoloogilise sisu või ajaloolise tagamaaga teated seostuvad kohtadega, samuti rahvaetümoloogilised paiganimeseletused. Igasugune paiganimi – ametlik või pilkeline – on kohapärimuse uurimisala.

Klassikalisi rahvaluuležanreid pidi laotub kohapärimus niisama laiale alale. Kõik muistendi alaliigid võivad sisaldada paigapõhist ainet. Uskumusi ja kombeid kajastav pärimus – nt anni jätmise raviallikale, risti lõikamine puusse – peegeldab tihti kas mingi üksikobjekti või laiema piirkonnaga seotud andmestikku. Pajatus on kohapärimuses oluline žanr, kuna selle sisu on erinevate käsitluste põhjal seotud kitsamas piirkonnas tegutsenud konkreetse(te) isiku(te)ga (Hiimäe 1978: 16). Nii külalaul kui seda täiendav-seletav “remark” annavad edasi esitaja paigatunnetust (vrd samas 1978: 75). Naljandi paigaseosed on pajatusega võrreldes hajasamad. Harva võib neid seoseid leida kõnekäändudest – enamasti kitsal maa-alal ja väikese grupi sees levinud ütluste teket ja tähendust selgitavast saatetekstist.

Paigasidusad on üleloomulikke kogemust vahendavad, kogemuse toimumispaika mainivad memoraadid ja lõpuks ka lihtsalt mingi kohaga seotud isiklikud mälestused, andmed õuepuudest, peremärkidest jms.

Sarnaselt külalaulule puudutavad konkreetseid kohti ja nendega seotud isikuid ajaloolistest sündmustest kõnelevad riimilised rahvalaulud (nt laulud Pühajärve sõjast). Regilauluski leidub paiganimesid, ent tuleb meele pidada, et regilaulukeeles on oma ajaloolises kontekstis sootuks teised kommunikatsioonimehhanismid, kui tänases igapäevakeeles: kohanimi markeerib siin pigem kodus-võõrsil ruumisuhet või viitab sootuks mütolooogilisele aegruumile. Siia kogumikku kaasatud regilauluteksti Vaabina mõisast

(336¹), mis esindab laulutüüpi “Hirmus mõis”, võib võtta pigem illustratsioonina: selliseid laule on lauldud paljude mõisate kohta üle Eesti.

Kohapärimuse žanriprobleematikat käsitleb oma uurimuses põhjalikult Mari-Ann Rimmel, kes defineerib kohapärimuse mõiste järgmiselt: “Kohapärimus on koha(nime)keskne, enamasti proosatekstina esitatud folkloor, mille hulka kuuluvad (koha)muistendid ja kohtadega seotud uskumused, kombekirjeldused, ajalooline pärimus, mälestused jm” (Rimmel 2001: 21).

Kohapärimuslik materjal on (muuhulgas ka oma laia žanrikuuluvuse tõttu) läbi aegade huvitanud paljusid uurijaid. Omaette uurimisüksusena asutati 1998. a ERA kohapärimuse töörühm, mis on seotud olnud erinevate teadus- jm projektidega. Et kartoteeke, registreid ja originaalkoiteid lapates on pärimustekstideni jõudmine aeganõudev, loodi digitaalne kohapärimuse andmekogu, kuhu tänaseks on sisestatud enam kui 20000 kohapärimusteksti. Andmebaasi abil on hõlbus tekste koha- ja kogumisandmestiku põhjal süstematiseerida, teha objekti-, tüübi-, žanri- või regioonipõhiseid väljavõtteid, koostada välitöökatalooge (vt Rimmel 2004a). Praegu veel piirkonniti ebaühtlaselt kaetud andmekorpuse täiendamine uute kirjetega jätkub pidevalt. Seni sisestatud tekstide puhul on tihti vaja täiendavalt kindlaks määrata pärimustekstides kirjeldatud või mainitud paikade reaalsed asukohad. Pärimuse pika kogumisajaloo jooksul on muutunud haldusjaotus ja kohanimed nii administratiivselt kui ühtlasi pärimuskandjate teadvuses. Ka maastik on aastakümnete jooksul teisenenud, mitmed objektid hävinud. Täiendava uurimiseta (konsultatsioonid, arhiivi- ja välitööd) poleks võimalik paljude palade sidumine kindla paigaga maastikul. Lähiajal on plaanis ERA kohapärimuse andmebaasi sidumine Muinsuskaitseameti Kultuurimälestiste riikliku registriga.

Kohapärimuse töörühm teeb koostööd teiste rahvaluuleuurijatega, samuti Tartu Ülikooli Arheoloogia Kabineti ja looduslike pühapaikade keskusega, lisaks on töörühma liikmed seotud olnud piirkonnapõhiste kohapärimuskogumike koostamisega. Ilmunud on Rõugõ, Kuusalu, Hageri, Juuru, Rapla kihelkonna ja Järvamaa kõigi kihelkondade kohajutte tutvustavad valimikud, samuti Harjumaa mõisapärimuse kogumik (vastavalt Rõuge... 2001; Kindel 2004; Metssalu 2006; Rimmel 2004b; Rimmel 2008).

1 Siin ja edaspidi viitan pala järjekorranumbrile käesoleva raamatu pärimustekstide jaos.

Rahvaluule välitööd 1957. Paremalt: Erna Tampere, laulik Minna Kokk, Otilie Niinemägi. Vasakult esimene: Herbert Tampere. ERA, Foto 2926, R. Hansen 1957

Rahvaluule kogumisest Urvastõ kihelkonnas

Jakob Hurt oli juba enne rahvaluule suurokogumist ajakirjanduses lugejaid üles kutsunud *rahva mälestusi* kirja panema. 1888. aastal, suurokogumisaktsiooni sütitanud üleskutses “Paar palvid eesti ärksamatele poegadele ja tütardele” toob ta esile kihelkonnad, kust *vana laulu*, st regilaulu seni sugugi kogutud pole ja nende hulgas on ka Urvastõ (Olevik 29.02.1888, lk 1). Ehkki dr Hurt teeb siinkohal oma kaastöölisele pisut ülekohtu (1879. a on talle Vahtsõ-Antsla vallast saadetud 11 laulu ja 4 tekemuisendit, vt Loog 1956: 8), hakkab alles rahvusliku ühisaktsiooni käivitudes Urvastõ rahvaluulematerjal korrapäraselt täienema. Kohe 1888. aastal asub usinalt “vanavara” saatma Koigust pärit gümnasist, hilisem juuraüliõpilane Gustav Seen, kes oma esimese saadetise kaaskirjas teatab, et *Koigu ja Urvaste vallas väga vähe vanavara leida on, seda enam aga Antsmõisa ja nimelt*

Vaabina vallas (H III 9, 595). 5. kogumisaruandes Hurt tänab noort kogujat ja palub *säält kihelkonnast veel midagi laiemalt üles kirjutada. Urvaste kihelkond on küll suur, aga vana vara ei ole säält senni veel korjatud. Loodame, et säälsed suguvennad tõistest mitte taba ei jää.* (Olevik, 6.06.1888, lk 1). Gustav Seen kujunes üheks Hurda nn suurokogujatest, kelle vahendusel on arhiivi talletatud 1154 lk rahvaluulelist materjali.

Jakob Hurt pidas esmalt kõige olulisemaks vanade regilaulude ülesmärkimist, nii on ka Seene kogutus ülekaalus rahvalaul, ent väheses jutupärimuses leidub ühtlasi kohapärimuslikku ainet, nt lood pastor Quandtist (H III 9, 680 (9–11)). Varaseim Urvastõ kohateade Hurda kogus on ilmselt Victor Julius Steini teade Lümätü Ukukivi kohta (H, Wiedemann 2, 138) Ferdinand Johann Wiedemanni usundi-uurimuse “Eestlaste

sisemisest ja välisest elust” (*Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten* (1876)) jaoks. Urvastõ kihelkonna kohamuistendeid saadavad Hurdale Viljandis tegutsev viljakas kirjamees Anton Suurkask, samuti peamiselt teistes kihelkondades töötanud Johann Väggi, Märt Siipsen ning Jaan ja Peeter Einer. Urvastõ materjal näib dr Hurdale siiski vähene – 65. kogumisaruandes palub ta just *Urvaste poolseid suguvendi, õige hoolega ka omas kihelkonnas koguda. Säält on veel vähe tulnud, aga palju saada.* (Olevik, 24.09.1890, lk 3) Üleskutsesest hoolimata pole kaastöö mahult võrreldav enamiku naaberkihelkondade omaga (G. Seen kogus Urvastõ kõrval ka mujal Lõuna-Eestis ja saartel). Jakob Hurda rahvaluulekogust on siinsesse valikusse kaasatud kümmekond teksti.

1910. a käivad Eesti Üliõpilaste Seltsi ülesandel Karula ja Urvastõ rahvalaule üles kirjutamas Riia Muusikakooli õpilane Mihkel Pehka ja meditsiiniüliõpilane Rudolf Tamm. Kogumispäevikus, kus Pehka kurdab regilaulu vähesust, on huvipakkuvad reisi- ja inimeste kirjeldused. Kirja on pandud ka lugu Ähijärve poolitamisest Vana-Antsla ja Karula mõisnike vahel.

Matthias Johann Eisen, Hurda kaasaegne, ilmutas kogumistöö algusest peale suuremat huvi just rahvajutu vastu. Ka saatis ta väsimatult odavaid rahvaraamatuid avaldades osa kogutust “teisele ringile”. Eiseni korrespondentide hulgas, kes panid kirja Urvastõ kohamuistendeid, võib nimetada Arnold Pallitsat, Elfriide Lauritsat, kaupmees Kähri jt. 1923. aastal esitab teoloogiaüliõpilane, hilisem Põlva kirikuõpetaja Georg (Jüri) Kimmel usuteaduskonna auhinnatööde võistlusele arhiivimaterjalil põhineva uurimuse, mis vahendab rõhkesti teateid Urvastõ kabelikohtade, samuti usundiliste kommete kohta, varustatuna uurija kommentaaride ja hinnangutega (Kimmel 1923). Märkusõna “Võhandkond” all esitatud töö pälvib võistlusel esimese auhinna. Et lõigud uurimusest sisalduvad ka Eiseni rahvaluulekogus, on käesolevas raamatus viidatud viimasele allikale.

M. J. Eisenit on süüdistatud süsteemites rahvaluule kogumisel ning ülemäärases ümbersõnastamises kogutu avaldamisel. Sellegi raamatu tekstide puhul jääb mitmel puhul teadmata, kes on olnud ühe või teise teate jutustaja, mis aastal on jutt kuulnud, arhiivi antud vms. Lisaks võib, suuresti tänu Eiseni tegevusele rahvaluule toojana eestlaste lugemislauale, kahelda nii mõnegi tänapäeval kogutud muistendi või teate suust-suhu põlvnemises.

Kui võrrelda Hurda ja Eiseni kogu Urvastõ materjali

hulga poolest üleüldse, tõuseb esiplaanile esimene, mis puutub aga kihelkonna kohajuttudesse, siis ületab Eisen Hurta tunduvalt. Kolmkümmend Eiseni kogust siia raamatusse valitud teksti on kogutud vahemikus 1895–1929.

Eiseni korrespondent Elfriide Laurits talletas keeleainest ühtlasi Akadeemilisele Emakeele Seltsile (ES). Sealsest murdetekstide kogust on siinsesse raamatusse kaasatud ka hilisema kirjaniku Bernard Kangro ja keeleteadlase Hella Keema kogutud kohajutte. Mõlemad pärinevad teatavasti Urvastõ kihelkonnast.

1927. aastal läkitas Akadeemiline Ajaloo Selts (AAS) Urvastõ maile oma stipendiaadi Agaate Laursoni. Laurson talletas rahva mälestusi lähema ja kaugema ajaloo kohta, sealhulgas palju kohapärimuslikku ainet. AAS stipendiaatide aruanded, mida säilitatakse KM Kultuuriloolises Arhiivis (EKLA), erinevad vormistuse poolest muudest pärimuskogudest. Kui rahvaluule kogumisel on alati rõhutatud teadete sõnasõnalise kirjapaneku vajadust, siis AAS stipendiaatide töö on sageli liigendatud temaatiliselt sidusaks tekstiks, liidetud on ühe loo variandid, eri jutustajahäälde ümber sõnastatud autoritekstiks. Tulemuseks on lugejasõbralik neutraalne tekst, ent kaduma on läinud iga jutustaja konkreetne kõnepruuk (murdealade materjal on tõlgitud kirjakeelde) ja võib-olla mõnedki nüansid. Sellest hoolimata on kohapärimusliku ja -ajaloolise teabe otsijale Laursoni “Ajalooline traditsioon Urvaste kihelkonnast” asendamatu allikas. Kogu on olnud põhjalik paigapealsetes arhiivides ja – mitmete teiste kihelkonnakirjeldustega võrreldes – inimestega vesteldes. Agaate Laursoni informantideks olid enamasti 1840. aastail sündinud, kes mäletasid hästi mõisa-aegset maastikku ja jutte. Siinse valiku tekstidest moodustab A. Laursoni kogutu umbes viiendiku.

1927. aastal loodi Eesti Rahvaluule Arhiiv, mille peamiseks sihtideks seati senitalletatud rahvaluule koondamine ühtsesse arhiivi, materjali süstematiseerimine, kogumistöö korraldamine (võttes seejuures enam arvesse hõredamalt esindatud kogumispiirkondi) ja rahvaluuletekstide teaduslik publitseerimine (ER 2008: 21–22). ERA töötajast tegid Urvastõs kogumistööd Herbert Tampere, Selma Kutti (Lätt), Rudolf Põldmäe ja Richard Viidebaum (Viidalepp), kellest esimene käis Urvastõs (ja naaberkihelkondades) enne sõda koguni viiel aastal. Ehkki Herbert Tampere peamine huvi oli rahvamuusika, kogus ta Urvastõ ekspeditsioonidel ka jutumaterjali.

Herbert Tampere kogumismatkal Urvastõs. ERA, Foto 530, R. Põldmäe 1936

Kohajutte panid muuhulgas kirja 1929. aastal Urvastõs rahvaluulet kogumas käinud üliõpilased Alice Kriisa, Leida Peiker ja Amanda Rätsepp. Selleaegsete ERA korrespondentide hulgas kerkis kohapärimuse saatjana esile Anna Jeret.

ERA üheks kogude täiendamise meetodiks oli ülemaaliste temaatiliste võistluskogumiste korraldamine kooliõpilastele. 1938/39. a koostöös Haridusministeeriumi Koolivalitsusega korraldatud kohamuistendite kogumise võistlusest võttis osa üle tuhande lapse, ERA rahvaluulekogu täienes 16251 pala (37 köite) võrra (Kindel 2002: 105), millest Urvastõ kohajutte on üle 200. Õpilastel oli olemas kogumiseks vajalik loomulik kontakt jutustajatega (tihti lähisugulased ja naabrid), informante tegi abivalmimaks kooli kui aktsiooni vahendava institutsiooni autoriteet. Koolikogumise mii-nuseks oli, et ehkki ERA poolt olid kogujatele trükitud juhendid ja küsitluslehed, ei andnud õpilased (või õpetajad) endale alati aru, mida neilt oodatakse. Kaugeltki kõik laekunud jutud pole kohapärimus, üksikutes saa-

detistes võib leida ilutsevat ümbersõnastamist või lausa omaloomingut (samas: 105–107). Võib oletada, et lastele jutustades muudeti mõnigi muistendilõpp õnnelikuks, välditi obskoonsevõitu teemasid jms. Ent kokkuvõttes on tulemused head, paljud lood on kirja pandud kohalikus keeles, mille kirjapanekut ju toona ei õpetatud. 1939. a võistlus on oluline selle poolest, et järgnevail aastail muutusid asustus ja maastik kohati pöördumatult.

Urvastõ kihelkonna koolidest võtsid võistlusest osa Urvastõ ja Kuldri algkoolid, ent Urvastõ kohajutte pandi kirja ka muudes kihelkondades. Siia raamatusse on valitud ligi kaheksakümmend teksti 1939. a võistluskogumisest. Enim kohajutte saatsid arhiivi Laine Kallion ja Ebba Marits Kuldri algkoolist, Ilmar Eisen Sõmmõrpalo algkoolist ja Lembit Paal Võru Eragümnaasiumist, Urvastõ algkooli 6. klass andis üle kollektiivse võistlustöö.

1939. kogumisaasta on ehk raamatus tugevalt esindatud ka seetõttu, et sellal tegi siin kogumisretke ERA stipendiaat Ello Kirss (hilisem kirjandusteadlane E. Sää-

Herbert Tampere õnnitleb Elfriede Siili auhinna puhul rahvaluule kogumise võistlusel. Esiplaanil Ellen Liiv ja Ingrid Rüütel. ERA, Foto 6025, R. Hansen 1962

rits). Kirsi kogumisretk toimus Sõmmõrpalo, Liinamäe ja Vaabina valdades, riivamisi ka Kärgulas. Ello Kirsi Urvastõ-materjalist siia raamatusse tekste valides oli lisaväärtuseks kohalik keel.

1940. a põikas Urvastõ kihelkonda naabruses kogumistööd teinud Liis Pedajas.

Nõukogude okupatsiooni ajal sai Eesti Rahvaluule Arhiivist kirjandusmuuseumi rahvaluule osakond. Uudsenä hakati korraldama nn suurekspeditsioone, kus rohkearvuline uurijategrupp viibis umbes kuu aega kestvatel välitöödel, misjuures tehti koostööd etnograafiamuuseumi, TRÜ, Keele ja Kirjanduse Instituudi, Tallinna Riikliku Konservatooriumi, Ajaloo Instituudi jmt asutustega ja koguti lisaks pärimusele keeleainest, rahvakunsti ja pillilugusid (Tamm 2002: 228).

Välitööde statistika aastaist 1946–2002 (samas: 231; 239) ning välitöömaterjalide üldsisustikud näitavad, et võrreldes muu Võrumaaga (ja naaberkihelkondadega Tartumaal) on Urvastõ ainus kihelkond ümbruskonnas, kuhu pole korraldatud ühtegi suurekspeditsiooni

ja vaid 1957. ja 1967. aastatel on põhiekspeditsioonidelt naaberkihelkonnist ka siia põigatud. Neist esimesel korral helisalvestati laule ja fotografeeriti pärimuspaiku. 1967. aastal on Lilia Briedis, Selma Läht, Regina Praakli ning Erna ja Herbert Tampere kihelkonna eri paigus kirja pannud üksjagu koha-ainelisi muistendeid ja pajatusi. Tuletagem meelde, et viimatimainitu talletas Urvastõ paigapärimust juba ERA algusaegadel – 1928. aastal. 1973. aasta ekspeditsioonil jäädvustas Kristi Salve Urvastõ koharepertuaari kihelkonna piiri taga, Karulas.

Professionaalsed kogujad on kuuldu kirja pannud kohalikus keeles, paraku hakkab see nõukogude ajal kirjakeele ees taanduma. Rahvaluule osakonna kogumistöös on kohamuistend üks kohustuslikke teemasid, ka on enamasti neutraalse kohajutuga mugav vestlust alustada (Kindel 2002: 108–109; Rimmel 2001: 11–12). Kohajuttude osakaal on siiski eelduspärasest väiksem. Ehk on põhjus selles, et Võrumaal keskenduti tolleaegses kogumistöös vanale rahvalaulule ja teistele, mujal juba hääbuma hakkavaile rahvaluuleliikidele.

Urvastõ paigapärimuse vähesevõitu talletamise neil ekspeditsioonidel korvab kohapealsete korrespondentide töö. 1955. aastal tegi kogumismatka Urvastõ mõisa, küla ja kiriku ümbruses Elfriede Siil, kes lisas saadetisse (üle 500 lk) kirjapanekuid ka varasemaist aastaist. Usundiliste paikade hulgas keskendus Siil Sastavi palule ja seal paiknenud ristimetsale, arutledes sel teemal pikemalt oma kogumispäevikus. E. Siil, kes töötas ka Emakeele Seltsi korrespondendina, on informantide jutud kirja pannud võru keeles.

Sõjajärgsel perioodil jätkus ka õpilaste kaastöö arhiivile, saadeti laekus Kuldri 7-kl koolist ja pika aja vältel Antsla Keskkoolist (juhendaja Maimu Patte).

1958. a vormistas kursusetööna pärimuskogu Kurõnurmõ ümbrusest TRÜ eesti filoloogia üliõpilane, hilisem pedagoog Arkadi Reigo, kelle töö sisaldab ka mitmeid kohajutte.

1986. a pani muistiseid inventeerides kohapärimust kirja arheoloog Heiki Valk.

1996. a viibis kihelkonna kagusektoris Tartu Ülikooli rahvaluule õppetooli ekspeditsioon, juhendajaks Marju Kõivupuu. Muuhulgas toodi kaasa Liinamäe kooli pioneerirühma poolt aastatel 1958–1960 talletatud kohapärimust. 1996. a materjalist olen valinud siia üle kolmekümne pala.

1997. aastal toimus oma ajaloolise nime tagasi saanud ERA kogumismatk Kanepisse, ent ka naabrite juures

Maimu Patte. ERA, Foto 16305, A. Korb 1997

Mall Hiimäe. ERA, DF 1744, A. Madisson 2006

Urvastõ mõisa ümbruses ja Antsla kandis töötas mitu päeva kolm-neli folkloristi. Urvastõ kohapärimust talletasid sel ekspeditsioonil kõige enam Mall Hiimäe ja Kadri Tamm.

1998. aastal loodi ERA kohapärimuse töörühm. Kohapärimuse andmebaasi on Urvastõ kohajutte originaalkõidetest või koopiatelt aastate jooksul sisestanud pms Ülle Kärner, Terje Potter, Mari-Ann Rimmel, Mihkel Samaruütel, Eve Valper, Triin Vissel, Veinika Västrik ja siinkirjutaja.

Käesoleva kogumiku eeltöödel olid kogumismatkadel minu kaaslasteks Katrina Kink, Helen Kästik ja Kadri Rannamäe. 2005. a liiguti Kärgula ja Sulbi ümbruskonnas, Urvastõ külas, mõisa ja kiriku ümber, järgmisel aastal Antsla, Kuldri, Toku ja Rimmi kandis ning Keema järvede piirkonnas. Salvestatud materjalist litereeriti üle 300 pala kohapärimust, mille hulgast on siia raamatusse valitud küllaltki suur hulk – viiendik kogu valikust.

2010. a suvel olin taas välitöödel Sulbi, Sõmmõrpalo, Liinamäe ja Kurõnurmõ kandis, peaesmärgiks oli pärimuspaikade lokaliseerimine ja pildistamine. Loomulikult ei jäänud seegi kord jutud salve võtmata, kuid salvestused, samuti tehtud fotod on alles arhiveerimisel. Kogumiku fotomaterjali mitmekesistamiseks sai lahketelt jutustajatelt arhiivile kopeeritud vanu päevapilte.

Tekstivalikust, tekstide toimetamisest

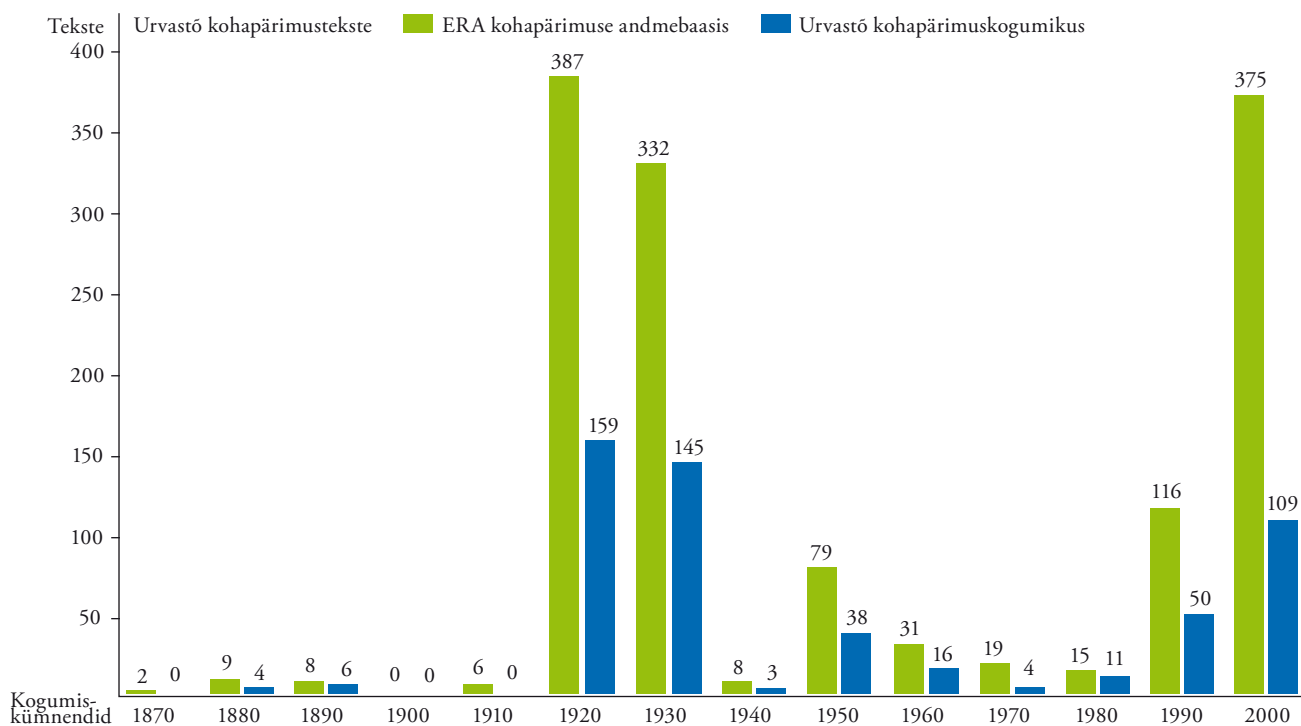
Tekstide valikul on peamiseks taotluseks tuua lugejani võimalikult tihe Urvastõ pärimuskaart, st esitada tekstid objektidest, mis kaardile kantuna kataksid kihelkonna võimalikult tihedalt ja ühtlaselt. Seetõttu on siin kõrvuti “kuulsate” objektidega, mida teatakse laialt väljaspool kihelkondagi, ka vaid ühele perele või lausa üksikisikule olulisi paiku. Et mõnes piirkonnas kippus valik hõredaks jääma, on kaasatud jutte, mis pole ehk nii ladusad või läbi fabuleeritud, kui näiteks kiriku ja mõisate ümber koonduv pärimus.

Sarnaselt muule folkloorsele materjalile kehtib ka kohapärimuse puhul üldine seaduspära, et paarist tuntumast objektist (Uhtjärvi, Urvastõ kirik) on teateid väga palju, seevastu enamikku objekte kajastavad üksikud jutud. Folkloori varasemad definitsioonid rõhutavad traditsiooni olulisust. Kuigi üksikteadet ei saa alati pidada folkloorseks narratiiviks, on tal potentsiaali kasvada välja rahvajutuks – teated on nn tekkefaasis (Hiimäe 1978: 62). Samas võiks avaldamisel pööratagi rohkem tähele-

panu erandlikule, üksikule – publitseerimata materjali on palju (Remmel 1997: 76).

Prominentsemaid paigust on räägitud palju, ent on räägitud ka väga erinevaid jutte. Arhiivi statistikale lähendab siinset valikut püüd tuua lugejani üksikobjekte puudutavate motiivide mitmekesisus, st kui palad mingist objektist kannavad mitut erinevat arendust, on need ka esitatud. See põhimõte tõi aga huvitavate üksikdetailide kõrval mõistagi kaasa kordusi.

Teiseks: kui oli valida kahe samast paigast rääkiva samasüzeelise jutu vahel ja üks neist oli võrukeelne, valisin viimase. Tahtsin, et raamat ühest Võrumaa piirkonnast esitaks ikka ka selle maa üht peamist rikkust ja suurimat omapära – keelt. Rahvaluule kirjapanemisel on juba Hurda aegadest saadik nõutud kõneldu üksühest kirjapanekut. Kirjakeele osa sai siiski suur, kuna esmalt kirjeldatud “tiheduse printsiipi” järgides tuli kaasata jutte objektidest, mida on üles märgitud vaid kirjakeeles (eriti puudutab see 1927. a A. Laursoni kogut). Viimas-

Urvastõ koolilaste kaastööd ERA kogus. V. Valper 2010

tel aastakümnetel aga esineb ka võrukeestest jutustajate pruugis kohati kirjakeel. Võrukeelsete juttude osa käesolevas tekstikogumikus on umbes kolmandik, raamatu n-ö kakskeelsust rõhutab pealkirigi.

Selle enam kui saja aasta jooksul, mil Eestis rahvalulet on kogutud, on muutunud nii eesti ühiskeel kui ka võru keel (samuti suhtumine Eesti lokaalsetesse keeltesse). Muuhulgas dokumenteerib iga rahvalulet tekst ka oma kirjapaneku-aegset kõne- ja kirjaravutust. Seepärast on valitud tekste püütud lugejani tuua võimalikult muutmata kujul. Siiski on mõtteselguse huvides üksikuid pikki lauseid tükeldatud, lisatud kirjavahemärke, parandatud trükivigu – suure hulga kohapärimust on kogunud ja arhiivile vahendanud algkoolilapsed ning varasemates kogudes mõned vähesed haridusega vanainimesed, kel õigekiri ja väljendusoskus ehk päris “käpas” pole olnud. Võru keele kirjutusviisi viimase paari aasta tava kohaselt sai tekstides eemaldatud sõnalõpu kõrihääliku ja kõrge õ märkimine. Koostajapoolse omaloominguna said paladele lisatud pealkirjad, kui need originaalis puudusid.

Eriti viimase kümnekonna aasta pärimusmaterjal on arhiivi laekunud helikandjatel, suulise kõne üksüheseid mahakirjutusi tuli mõistagi toimetada, kuid tekstide redigeerimisel pole jutustajate keelekasutust muudetud. Salvestuste puhul paiknevad jutustajate nimetähed tekstilõikude algul.

Võrumaa kohanimed olen kirja pannud võrukeelse-tena. Võib olla harjumatu lugeda autoritekstis läbivalt

Sõmmõrpalo *pro* Sõmerpalu või Liinamäe *pro* Linnamäe, ent veel imelikum oleks mõnel puhul kasutada kirjakeel- seid nimekujusid, nt Lümatu/Lümandu ja Ruhingu, kui kohalikud ütlevad Lümätü ja Ruhiku. Rööpnimede puhul on eelistatud Eesti põhikaardil esinevat nimekuju (vt Saar 2008: 17). Endiste mõisa-/vallakeskuste nimede kirjakeelestumise taga on ilmselt pikaaegne mitte-ema- keelne kirjutustraditsioon. Nimekujusid arhiivitektides ja tänapäeva jutustajate kõnes pole muudetud.

Kolmandaks pidasin silmas, et juttude kogumise aeg jääks võimalikult laia vahemikku. Valik katab erinevaid kogumisperioode üldjoontes representatiivselt, pisut olen vähendanud viimase 15 a materjali osakaalu perioodide arvel, mil Urvastõst on kogutud vähe kohajutte. Siiski kallutas mind 1996. ja 1997. a materjali veidi eelistama tõsiasi, et toonastest kogujatest on praeguseks paljud mu head tuttavad ja/või kolleegid. Ja loomulikult on mulle olulised mu enda kogutud ning kogetud lood ja paigad.

Loomulikult oli jutu kunstiline külg tähtis. Siinkohal ei saa ma aga kindel olla, et see, mis mulle tundus huvitav või ilusti öeldud, meeldib samavõrd lugejale. Nagu iga selle raamatu pärimustekst on jutustaja ja koguja nägu, nii on ka käesolev raamat koostaja peegelpilt. *Egäüts tege ummamuudu, kae vai taad tühjä kartli kuurmiist, egäüts hoit väist esmuudu peon ja löikas ummamuudu kartli kuurt päält ärh. Nii om tiä kõik. Egän talun esi taar'...* (RKM II 47, 465 (33)).

Urvastõ kihelkonna kohapärimuse tunnused

Pärimusliku aja suhtelisuse tõttu on pärimusobjektide looduslikeks ning asustusloolisteks jagamine kunstlik. Mäed ja järved on mõistagi varasema tekkega kui ehitised ja isikud, kuid ka kirik või tee võivad olla nii vanad, et langevad pärimusmaailmas kokku pigem “Jumala poolt loodud asjadega”. Jutus on kõik objektitüübid läbinud inimloomingu filtri. Väljendub see selleski, et loodusobjektid võivad käituda inimesesarnaselt (nt rändav järv). Teinekord aga saab loos domineerivaks inimlik akt (kiviga seotud usutoiming või puusse lõigatud rist).

Rühmitav käsitlusviis pole kohajuttudele ega pärimusobjektidele seesmiselt omane (ka võib olla lugu mäest ja/või kivist ühtlasi varandusejutt, usunditeade, isikujutt jne). Käesolevas peatükis aitab see sissevaadet pisut korrastatumalt esitada.

Viimastel aastatel uurimisobjektina eraldi esile kerkinud looduslik-ajaloolised pühapaigad võivad olla kõige erinevamat tüüpi objektid või kompleksmälestised (Kaasik 2007: 33–34; 40–41), seepärast pole neid korduste vältimiseks eraldi tüübina välja toodud, vaid on mõne konkreetse objekti puhul mainitud kunagist (võimalikku) pühapaika. Tähelepanu ja kaitset ei nõua mitte kitsalt pühapaigad, vaid pärimuspaigad üldse. Muistend, olgu usunditeavet vahendav või mitte, omab juba isenesest usundilist mõõdet (Metsvahi 2000: 46), ka võib pärimus olla unustanud kunagise pühapaiga religioosse tähenduse ja laenanud selle asemele muid motiive (Remmel 1997: 89). Pärimuspaikade lahterdamine tähtsaiks ja vähemtähtsaiks näib tehtuna. Valus on lugeda teadaandeid pärimusobjektide looduskaitse alt välja arvamise kohta põhjusel, et kaitstav on hävinud (hiljuti Kuldri Jakapi tamm, Miku künnapuu). On arusaadav, et pole võimalik kaitsta olematut objekti, aga siiski võiksid asjaomased ametnikud tähistada pärimuspaiga kunagise asukoha vms, mitte määrata see jäägitult unustusse.

Jõed ja ojad

Urvastõ kihelkonna – ja terve Võrumaa – kuulsaim voolav veekogu on kahtlemata Eestimaa pikim jõgi Võhandu, ülemjooksul Pühajõgi. Urvastõ ja Kanepi kihelkondade piirijõena voolab ta Kärgulast Punaküläni. Seal keerab jõgi lõunasse ning lookleb läbi kihelkonna idajao. Enne Vagula järve jõudmist lahutab jõgi ka veel Urvastõ ja Rõugõ kihelkondi.

Pühajõe alguse aule pretendeerib samuti Tartumaalt Otepää kihelkonnast Kõlu küla Pühälättest algav oja. Sillaotsa jõe nime all läbib see jõeharu Urvastõ kihelkonna põhjatipu Vidrike järve ja Pikkjärve vahel.

Tänapäeval on jõe kunagist usundilist tähtsust markeeriv Pühajõe nimi taandumas. Arutletakse küll, et seda nimetust peaks jõgi kandma vähemalt kuni Kärgulani, Osolani või Sõmmõrpaloni (nt 211), ent põhiliselt räägitakse ikka Võhandust. Oma osa mängib siin kindlasti jõe ametlik nimetus, võib-olla ka vahepeal piirkonnas tegutsenud Võhandu kolhoos. Urvastõ kihelkonnast kogutud, jõe käsitlevaist rahvajuttudest pooled mainivad *püha*-nimetust – Pühajõgi/Pühajõgi, Püha jõgi, Pühä Võhand(u), Püha Voo jõgi – või siis lihtsalt nimetatakse jõe selle epiteediga. Rääkijad on jõe äärde paigutanud kultusepaiku – enamasti küll asukohti täpsustamata. Enim mainimist leiab hoopis Osola Kellavõrõng (Kellavõrendik, Kella haud), mis juttudes seotakse Papimäel tegutsenud kirikuga (aga ka Haamastõ küla Jüri kirikuga). Tuntud on Osola Harjuveski lõhkumise lugu, ent vaevalt oleks see rahvasuus edasi kandunud kirjalike allikate abita. Urvastõ pastori Johannes Gutsloffi poolt 1644. a ilmunud traktaat “Lühike teade ja seletus vääralt pühaks nimetatud jõest Liivimaal Võhandust” on olulise ajaloo-, rahvausundi- ning keelealase jm dokumendina teaduskirjanduses korduvalt käsitlemist leidnud (vt nt viiteid Kõiv 2006: 28). Pärimust on vahest enim mõjutanud samal allikal põhinev A. Kallase novell “Püha jõe kättemaks” (1930, eesti keeles 1931). Arhiivi jõudnust on varasem vaid 1927. a A. Laursoni poolt kirjutandu (277), võib aga oletada, et ajaloolasena oli koguja samuti tuttav arhiividokumentidega.

Ilukirjanduses on jõe pühaks nimetatud juba rahvuseeposeski: Kalevipoja mõõka karastatud seitsmes vees, neist *kuues vesi Võhandusta / Märja püha piiridelta* (Kreutzwald 2009: 88). Arvata võib, et Pühajõe rahvausundiline tähendus 20. sajandil on suulise pärimuse ja kirjatarkuse kombinatsioon. Jõe veel on igatahes arvatud olevat kõva võim – rahvaetümoloogilises üksikteates sureb Võhandu-nimeline Rootsi väeülem jõe *võõra vee* joomise tõttu (178). Isegi kirikumees on ristimisel eelistanud kaevuveele Pühajõe vett (179).

Jututüüp, kus püügikeelu saanud kalamees kalad/vähid jõest sootumaks kaotab (180), on tuntud Põhja-

Pühajõgi Pulli k all. ERA, VF 7679, K. Kink 2005

Eestiski – analoogset lugu on räägitud nt Väana ja Keila jõe kohta.

Teistest vooluveekogudest on pärimust napilt. Löödla järve otsas Patuorus voolava Pühäoja nimi võib samuti viidata kunagisele pühapaigale. Rebäste kanti jääva Verioja (ja Verisuu) nimesaamist on põhjendatud seal toimunud lahinguga, sarnase seosega lugusid kogu Eestist on ERA-s üle viiekümne, ilmne on siiski, et meie emakeele vanemaid kihistusi esindavais toponüümides tähistab *veri* punast värvust (Sutrop 1996: 664).

Pikalt kihekonna kagupiiril voolav Mustjõgi jääb metsade ja heinamaade taha ning sellest piirkonnas kirjanekuid pole.

Lätted

Lätetest on Urvastõ kihelkonnas kõige tuntumad kaks silmaallikat: Viseläs ja Uhtjärve ääres, Urvastõ linnamäe lähedal. Viimase puhul tekitab segadust läheduses paiknev, samuti muistisena tähistatud Ohvriallikas. Tervistava toimega lätteid on kihelkonnas teatud 5–6, lisaks

senimainituile Tsukõlusläte Osola lähistel ning Helsekivi ligidal paiknev allikas. Kõik silma- ja raviallikad arvatakse looduslike pühapaikade hulka (Kaasik 2007: 34). Ka Oina lätet on uuemal ajal seostatud pühakohaga, 1939. aastal kirjutandu esindab aga jututüüpi, kus ühes veekogus ujuma läinud lind ilmub nähtavale hoopis mitu versta eemal (530). Muistend on iseloomulik pigem paesele Põhja- ja Lääne-Eestile, kus esineb karstinähtusi. Siiski on mitmeid pärimusteateid ka Otepää linnamäe kaevu ja Alevijärve maa-alusest ühendusteest.

Viselä Silmälätel on juttudes tihti paariliseks lähedal “keev” Põrguläte ehk Lehiku läte.

Järved ja tiigid

Uhtjärv on Urvastõ kihelkonna tuntumaid pärimusobjekte. Järve on mainitud sadakonnas arhiivitekstis, ehkki paljudel juhtudel (nt Kuradikivi-lood) pole see kesksel kohal.

Uhtjärv on üks paljudest Eestimaa rändavaist järvedest, selle tulekust praegusele asukohale on arhiivis 18

eri teisendit. Pooltel kordadel on toodud rahvaetümo-
loogiline nimeseletus, seotult *uhtma*-verbiga. Küllaltki
tüüpiline rändavaist järvedest rääkivais muistendeis on
ka loomade (enamasti härgade) rakendamine järve ette.

14 juttu mainivad, et Uhtjärv on nõudnud ohvrit.
Mõnel juhul on kirikuõpetaja sellele lõpu teinud (see-
vastu Hүүdre järv uputavat pärast seda, kui pastor
Quandt sinna kuradi ajanud (162)). Ohvrinõudja või muu
järveolend on enamasti konkretiseeritud – linnu, Vana-
pagana või näkina, küsides ohvrit kindla vormeli abil,
nt *tund on tulnud, meest ei ole tulnud*. Usundilisi seoseid
lisavad lood, mis seletavad järve tulemist oma praegusse
paika mingi tabu (nt keelatud abielusuhte) karistusena.
Paaris variandis ennustatakse Uhtjärve lahkumist pärast
seda, kui üles leida järve õige nimi. Üks kihelkonnast
lahkunu juba ka on – ühes jutuvariandis on Vagula järv
oma praegusele kohale rännanud Ess-suust.

Nii Uhtjärves kui Löödla (Löödva) järves on muis-
tendi põhjal kirikukellad, Löödla alt viib ühelt kaldalt
teisele mõisnike salatee.

Ilmselt hilislaenuiline on motiiv, kus järve on uppu-
nud mõisnik koos tõllaga – arvatavasti on siin mõjusid

populaarsest Verijärve-muistendist (vt Rõuge... 2001:
84–85). Paar korda on järve teket seletatud vihma-
vee voolamisega hiuu poolt tekitatud lohku. Ühe sellise
muistendi arhiivi läkitanud Kärjala kooliõpetaja G. Vil-
lemson kommenteerib: *Minu arvamise järele on see legend
küll uuema aja sünnitus* (ERA II 79, 627/8 (11)). Sama
võib arvata teksti kohta, kus järv on täitunud Kalevi
kaasa Linda pisaratest (RKM II 49, 139 (7)).

Küllaltki palju räägitakse (Kuradi)teest Uhtjärvel.
Seletusi on erinevaid, lisaks saab tee järgi vihma ennus-
tada. On ka arvatud, et Uhtjärv hoiab vihma ära – kui
mujal sajab, on järve ümber kuiv (67).

Uhtjärvega seotud motiivid, eriti ohvri nõudmine ja
järve ränd viivad mõttele, et vast on sedagi järve kunagi
pühaks peetud, nimelt ühe kompleksina koos läheduses
asuvate silmaallikate ja ohvrikiviga. Mõiste *püha* algne
täendus läänemeresoome keeltes võib Soome usundi-
uurija Veikko Anttose meelest olla seotud vesikondade
jagunemiskohta jääva piiriga (vt Rimmel 1997: 77–78).
Looduslikult asub järv – ehkki kihelkonna keskel – ju
piirialal. Pikne Kama oletabki, et Uhtjärve orgu pidi on
kulgenud muinasaegne piir (Kama 2008: 16). Ka voola-

Tammõ-Lauri tamme rekonstrueerimistööd. ERA, Foto 9311, R. Rimmel 1969

vad Uhtjärve veed lõpuks Emajõe ja Peipsi kaudu Narva lahte, oru teises otsas asuvast Löödlast voolab aga vesi Pühäoja kaudu Mustjõkke ja sealt juba Koiva kaudu Liivi lahte.

Ka Keema järvestikus, Tiidu Mustas tiigis ja Säre Tondilombis on nähtud erinevaid veelendeid, mida tasub arvesse võtta siitkandi kunagisi pühapaiku kaardistades. Urvastõ ja Vana-Antsla mõisate tiigid on aga moonakate “näputöö”.

Hea jutustaja räägib tänapäeval värvikaid lugusid ka sedavõrd uutest veekogudest kui on Antsla linna tiigid (ERA, MD 773 (33–34)).

Puud ja metsad

Eesti levinuim puu mänd on ühtlasi Urvastõ kihelkonna populaarseim muistendipuu. Üsna võrdselt on teateid Pedäjämäe männi, Sandipedäjä ja Kärgula Kerikuasõmö pedaja kohta. Kaks esmamainitud on tänaseks hävinud. Kõiki neid ühendab motiiv ennustusest, et kui (tagurpidi) istutatud männikepp kasvama läheb, tuleb istutaja (või tema valitsus) siia veel tagasi. Istutajana esineb põhiliselt Karl XII (või umbmäärasemalt Rootsi kuningas), aga ka lihtsalt parun. Tihti on liitunud motiiv peidetud varandusest, Sandipedäjäl on paaris teates eksitav võime. Kärgulas Kerikuasõmöks hüütud kivikalme kohta mäletatakse, et varem olnud seal kaks või kolm puud.

Osola Juudapedästüt mainitakse ohvripaigana, sarnaselt paljude vanade pühapaikadega on seegi koht pärimuses demoniseerunud. Männipuud on kasvanud ka kõigil Urvastõ kihelkonna vanadel kabelikohtadel.

Mändidele sekundeerivad Kuldri Jakapi ja Tammõ-Lauri tammed, samuti Urvastõ mõisa peksukuusk. Nüüdseks hävinud Jakapi tamm on puhtalt Karl XII naasmisennustusega puu, loodusrekordina rahatähele jõudnud Tammõ-Laurist rääkimiseks on põhjust andnud ka lihtsalt tema suurus ja vanus, ent on temagi istutajana mainitud Rootsi kuningat. Üksikteade nimetab puule nime andnud tulevaimu Lauritsat – võimalik, et puu on kuulunud suuremasse, Lauri ohvripaiga nime kandnud kompleksi (116). Tänapäeval jääb Tammõ-Lauri tamm mitmesuguste ekskursioonide marsruudile, lisaks on puu külastamine kaasatud pulmatseremooniade hulka.

Puud on rahvajuttude põhjal peksupostina kasutatud Urvastõ ja Liinamäe mõisates. Väljaspool mõisasüdameid on räägitud Sõmmõrpalo Raudsepä talu männist, kuhu *vana sääduse perrä* inimesi poodud. Ühel juhul liitub siingi varandusejutt.

Mitme variandiga on arhiivis esindatud istutus- ja ennustusjutud Vana-Antsla mõisapargi tammede ning hävinud Kärnä pedaja ning Miku künnapuu kohta (viimane on ühes variandis küll pärn ja teises koguni *Mikura künnäpä suur tamm* (512)!). Pühapuuna leiab kaks korda nimetamist Haamastõ külas Jüri kiriku nurmel asunud ohvrimänd.

Mäe-Lõhtsu tamme tüvi 1960. aastail. U. Veri

Vaevalt, et kõik need tänapäeva inimesed, kes tammest energiat ammutavad või lihtsalt *oma puu* välja on valinud, end loodususulisteks peavad. On ju siinseid mõisnikudki “nimepuud” istutanud (429). Puud ja metsad on kandnud eri aegade ja rahvaste religioosset maailmakäsitust (vt Kõivupuud 2009: 13–22), kuid puud on ka miskit, mis lihtsalt paeluvad inimeste meeli ja mõtteid. Nii saavad silmapaistvad puud endale nime, nendega seotud seiku mäletatakse isegi siis, kui nad on ammu hävinud.

Nagu mitmel pool Lõuna-Eestis, nii ka Urvastõ kihelkonnas lõigatakse jäädavalt lahkunu ärasaatmisel

kirikuteel kasvavasse puusse rist. Ristimärk, millel on iidsetest aegadest olnud erinevaid maagilisi tähendusi ja mis kujunes kristluse tähtsaimaks sümboliks, omab sünkreetilises eesti rahvausundis peamiselt kaitsefunktsiooni (samas: 28–31). G. Seen on Urvastõ kihelkonnas 1889. a kirja pannud: *Kui “vanõmba” [s.o pikse-]vihma ajal kuuse ehk mõne muu puu varju lähad, siis pead puu koore sisse risti löökama. Muidu lööb välk puu sisse.* (H III 9, 610 (1)) Ka ristipuud on, mõneti eraldiseisvana, arvatud pühapaikade hulka (Kaasik 2007: 36). Aegade jooksul on kujunenud mitmed ristimetsad, Urvastõ kihelkonnas on nendeks olnud Urvastõ mõisa ja küla vaheline Sastavi palu, Vaabina ja Vahtsõ-Antsla piiril asuv Piirivarik, ristimets Rauskapalus, Sulbi ja Osola vaheline Riste mets ning ristipuud Hänikel, lisaks üksikud ristipuud taluteedel või kohtades, kus suurt metsa pole. Ehkki tänapäeval seletatakse kombetäitmist lihtsalt traditsiooniga, teab kohalik, et maagilise märgiga *ristipuud ei tohi puttu* (537). Kahjuks ei tunnista praegune “uus uljas ilm” neid traditsioonilisi arusaamu. Teedelaienduse ning raietööde käigus on hävitatud või kahjustatud kõik Urvastõ kihelkonna ristimetsad.

Ristimetsade hulgas tõuseb mitmelaadilise pärimuse poolest esile Sastavi palu. Siin on nähtud nägemusi, oldud hädas usside, röövlite, huntidega jms, Sastavisse käis amokki jooksmas kuri proua *Margõt* (147), tema surnuksaetud hobuse koolnuhaisu on mäletatud veel selgi sajandil (146). Sastavi mäega seotud pärimuse ja sealsete ristipuude üle on pikemalt arutlenud Elfriede Siil (RKM II 47, 267–418).

Metsade kohta on kõneldud nimeseletuslikke lugusid, Piirivariku puhul teatakse ühtlasi mõisnike kihlveost, mille tagajärjel olla piire nihutatud. Uuem, kuigi nüüd juba minevikuline on jutt Piirivarikus kokku jooksnud kolme kolhoosi piiridest (536).

Eksitud ja nägemusi nähtud on siin ja seal üle terve kihelkonna. Paljud jutud on lisaväärtusena säilitanud üldisest käibest kadunud paiganimed.

Kivid

Arhiivitektide hulga poolest tõusevad esile lood Urvastõ kiriku pihta sihitud Kuradikivist (ka Vanapagana, Kalevipoja kivi) Uhtjärve ääres, samuti Keema metsade Loodsikukivist. Mõlemast teatakse laialt rääkida tänapäevalgi. Suuruse poolest imponeerivad Vanakuradi kápajäljega Kuradikivi on paljud jutustajad ise vaatamas käinud. Huvitav on varieerumine kohtade osas,

Loodsikukivi. ERA, DF 4161, V. Valper 2006

kust kivi kiriku poole sihti: enim on nimetatud Riiat ja Vahtsõ-Antsla mõisat. Ent viskamiskohtade hulgas on ka Uhtjärve põhjakallas, Piirivarik, Otepää kiriku torn ja Väike Munamägi, Võrtsjärve ja Valga kant, samuti täpsustamata asukoht *kaugel üle Eesti piiri*. Taolised kohamääratlused lubavad mingil määral kaardistada jutustajate geograafiateadmisi.

Vanakuradi paadist kiviks muutunud Loodsikukiviga on seotud lood selle alla jäänud kuldmolade otsimisest. Hoiatus Loodsikukivi puutumise või lõhkumise eest (samuti seotus kuradiga) on funktsioonilt lähedane pärimusega pühapaikade puutumatuses ja karistuses, mis ohvrikoha hävitajat tabab. Vanad arhiivitektid, mis nimetavad hävinud või säilinud pühakohti Urvastõ kihelkonnas, Loodsikukivi siiski kordagi ei maini. Praegu kaitse all olevaist ohvrikividest on enim teateid

hoopis Urvastõ linnamäe jalamil paikneva, ka Iiekiviks² nimetatud rahnu kohta, kummatigi pole nende hulgas ühtegi, mis seoks kivi ohverdamise või muu usurituuga – enamasti olla ta hoopis hiiglaste visatud. Lisaks räägib pärimus varandusest ning selle äraviimisest võõraste poolt. Vaid uuemal ajal räägitud jutt poisikeste julguseproovist (69) seob kivi mingi kombega. Koos Sälgüsmäega on Loodsikukivi ja Uhtjärve-äärne ohvrikivi neiks objektideks, mis on kihelkonnas enim kõneainet andnud peidetud varanduste asukohana. Seejuures peab märkima, et ohvrikivide seosed varandusejuttudega on pigem erandlikud (Kalda 2002: 207–208; 210).

Käesolevas raamatus on puude kõrval just kivide osas raskusi nende paigutamise kaardile – paljud on hävinud, maastik muutunud ja omaaegsed asukoha-

2 Siingi raamatus harva ette tulev *hiie*- sõna pole Lõuna-Eestile omane, vaid on jõudnud kohalikku keelepruuki kirjakultuuri tulemusel (Rommel, 1998: 8–9; 11).

Kõiki hiit nimetavaid Võrumaa rahvaluuletekste siiski pseudofolklooriks pidada pole õige – tegemist on lihtsalt kodunenud laensõnaga. Sõna mõisteväli võib olla laienenud isegi muudele muististele: Truuta Saamuli kalmetki on arvatud hiiekohaks (109).

kirjeldusedki on üsna umbmäärased. Tavaliselt pole pärimusobjektide leidmisel kohapärimuse tööühmal loota kellelegi peale enda ja pärimusekandjate, ent kaks hiljuti taasleitnud märkidega kivi on huvi pakkunud teistelegi uurijatele: üks neist, Vanapagana kivi, asub Antsla lähisel Pukal (vt Ernits 2002: 221–223), teine Toku Kõrdsimäe kõrval, Urvastõ ja Sangastõ kihelkondade piiril. Viimast ongi arvatud kunagiseks Sangastõ mõisa piirikiviks (vt UL 2008), varandusest on jutustatud seoses mõlemaga.

Kerikukülä ja Koigu piiril asuva Valgõhobõsõkivi/Kuningakivi kohta teatakse ühes ja samas külas kahte täiesti erinevat nimeseletuslugu.

Mitmel korral on mainitud ka kivi, mis pandud kurja Urvastõ mõisaproua hauale, et too kodukäijaks ei hakkaks.

Mäed

Urvastõ kihelkonna pärimuslikest mägedest tõuseb enam kui 20 muistendivariandiga esile Sälgüsmägi. Praeguseks pooleldi pinnaseks veetud mäel on asunud ohvrikivi, hiljem peoplats. Mäge ennast on peetud

Sälgüsmäel. ERA, DF 4128, K. Rannamäe 2006

lähedalt Korvissuust korvidega veetud sõjarajatiseks või varandust peitvaks muistseks linnamäeks, kuhu on mitusada inimest elusalt maetud. Nüüdispärimus teab sinna maetud metsavennast ning mäel veel hiljuti kasvanud *süütuse võtmise kapest*. 6.–7. sajandil kasutusel olnud Urvastõ linnamäest (ka Järveküla linnamägi, vt Tõnison 2008: 321–322) on kümme-kond juttu, ent enamasti orientiirina, nt samasse, Leevämõheorgu peidetud aarde asukoha juhatamiseks. Arvukast Sastavi mäega seotud pärimusest oli juttu alapeatükis “Puud ja metsad”.

Palju on räägitud kirikuasemest, kalmistust ja õpetaja elukohast Osola Kiriku-/Kellämäel ja Papimäel, varandusejutud seostuvad Liiva Kullamäe (uuema nimega: Pedäjämägi), Kaagu Kullamäe ning Toku Kõrdsimäega. Ohtralt on üksikteateliisi nimeseletusi eri mägede kohta.

Orud ja sood

Orud ja lohud negatiivsete pinnavormidena seostuvad ootuspäraselt vaimumaailmaga, teispoole ja ohtlikuga. Nii on Sömmõrpalo Vanakoalohus nähtud surma ennustavat punast koerakest, Sälguismäe orgudes oigavad sinna

elusalt maetute luud, Sulbi Hirnuorus kummitab kurja kupja vaim jne. Ent näiteks kiriku lähedasel ULknaorul on paralleelnimeks Armuorg, tähistamaks leerilaste kohtamispaika.

Sarnaselt metsadele ja orgudele on inimasustusest eemal asuvad sood sobivaks kohaks eksimisele ja nägemustele. Kihelkonna lõunaosas asuvaid Keretü ja Kungjärve soid on teatud muistsete sõdade aegsete pelgupaikadena, viimasest olevat läbi rajatud pakkudest tee.

Võrumaa kohapärimusele omaselt annavad lood Urvastõ kihelkonna maastikust ülevaate siinsest vahelduvast reljeefist. Mitmedki mäed on (olnud) märkimisväärsed neilt avaneva vaate tõttu, veekogud on ohtlikult sügavad ja allikaterohked, soode eraldatus annab võimaluse neist sõja ajal varju otsida. Järvede teket on seletatud nende rändamisega, suuri kive on kohale toimetanud mütolooilised hiiglased. Vaid üksikuis kohtades (mõisapargid, teed) on maastiku kujundamisel mängus olnud inimkäsi. Aegade muutudes võivad detailid pärimuses nihkuda, tüüpiline on räägitava paigutamine minevikuvormi, ka ei rahuldu mõtleval inimene oma eelkäijate antud seletustega ning otsib uut. Siingi raamatus on näi-

Ess-suu. T. Trapido 2006

Eesti tõugu lehm Kraavi laadal. ERM Fk 139:12c, B. Kangro 1913

telugusid jõuka talu raudväravatest, mille kriiksumist kuuldi verstade taha. Tänapäeva inimene interpreteerib juttu maastiku eripäraga: helid levisid paremini kunagisel avatud kui praegusel võssakasvanud maastikul, ka on nüüdne foon võrratult lärmakam (438). Et viidatud mõttekäik pole üksik ja otsitud, näitab kirjandus- ja rahvaluuleteadlase Rudolf Põldmäe elamuslik kirjapanek samast paikkonnast 1936. aasta kogumispäevikus: *Urvaste ja Karula piirimaadel asuvad teatavasti üsna laialdased metsaalad. l...! Maapind on vahelduvalt mägine ja soine, samuti rikas jõekeste ja idülliliste veskijärvede poolest. See kõik loob nagu erilised eeldused karjaste ja öitsiliste romantika arenemisele. Veendusime ise selles täiel määral. Hulkusime udusel sügishommikul laialt ringi üksikuis metsataludes ja l...! kuulsime kogu ümbruskonna metsadest sääraseid röömsaid karjaste huikeid, mida polnud varem veel kuulnud. Maastiku vahelduvuse tõttu näib igal karjasepisil olevat iseseisev tegevuspaik **oma** mäeküngaste ja jõekallastega. Sealt otsitakse häälega kontakti üle metsatukkade ja mäeseljandikkude naabri karjastega, kusjuures*

hää! kajab mitmekordselt ja jõuliselt läbi kogu ümbruse. See paneb teised karjased vastu hüüdma ja lõpuks lausa kisub toredatele õlletamistele või sikusarve luikamistele. Pole ime, kui nende eelduste juures sealses ümbruses ongi erilisel arenenud karjaste laulud ja sikusarve puhumine! (ERA II 128, 471–474) Eks nõnda, oma aja teadmiste ja töökspidamise kohaselt ning vastavalt oma meelelaadile, tõlgendab iga inimene – iga pärimusekandja – teda ümbritsevat maailma.

Asustus, külad

Laialt räägitav jutt Urvastõ kiriku metsast leidmisest nimetab tihti, et pärast katku või sõda oli maa inimtühi. Jututüüp, kus laias piirkonnas Liivi sõja või Põhjasõja järel vaid paar-kolm inimest elasid, on üsna hiljuti üles kirjutatud ka siitkandist: *Ainuke inimene oli siis seal Lümatül, Urvaste mõisast siia poole, teine oli olnd siin Kraavi kandis ja kolmas Linnamäel. See oli ikka väga suur rööm olnud, kui teise inimese jalajälj avastatakse.*

(EFA II 21, 389/90 (8; 9)). Asustusest räägib ka eelpool viidatud muistend kilomeetrite kaugusele kuuldavaist taluväravaist. Hilisemat, juba tajutavat minevikku peegeldavad jutud mõisaorjade vahetamisest koera, hobuse või isegi puupaku vastu. Omaaegselt olustikust ja asustustihedusest annavad tõepärase pildi rahvarohkete külapidude kirjeldused nostalgilise rõhutusega, et just noori oli palju. Nii talude kõrvalhooneisse kui ka loodusesse rajatud peopaiku mäletatakse laialt tänini, kuigi suurem osa viimastest on nukralt võssa kasvanud. Külaelul kunagisest intensiivsusest annavad tunnistust mälestused Sulbi *liinast* (183; 184) ühes selle kunagise “linnaepea” ja hümniga.

Pilti asustuse muutumisest aitavad maalida peamiselt 1927. a A. Laursoni talletatud teated talude või tervete külade lammutamisest ning elanike ümberasustamisest mõisa poolt. Mõisamaastiku varasemat kujunemist mäletab rahvajutt vaid üksikute teadetena või on arhiivi vahendatud dokumentidel põhinevat teavet, nt Põhja-sõja-eelse Piilpalu (Pillepal) mõisa kohta praeguse Pulli küla maadel. Kärgula nime tulenemist külas kunagi paiknenud kirikust teatakse ilmselt samuti “teisele ringile” läinud pärimuse põhjal.

Iseseisvusajal kujunesid mõisalt võõrandatud maadel välja endised moonaka- ja popsikülä koos oma rahvalike naljanimetustega: Jeruusalemm ja Petlemm Osola ümbruses, Lutiku ehk Lutikaliin Urvastõ mõisa–Liinamäe tee ääres; Piidsaküläsid on kihelkonnas koguni kaks. Sellistel pilkelistel – nagu ka Antsla kunagiste kõrtside ja praeguste tiikide – nimedel on omadus jääda ajutiseks ja nende kaardilekandmine sõltub tihti juhuselt. Mõnda neist nimedest ei saa kõva häälega väljagi öelda ja teinekord on raske otsustada, kas panna kõik need Kirbu-, Karbi- ja Nähkäkülä kirja suure või väikse algustähega. Aga ka “päris” nimed on kunagi välja öeldud või kirja pandud esmakordselt. Rahvalik nimeloomu väärrib säilitamist kas või seal avalduva huumori tõttu.

Rahvas

Siinset rahvast on 19. sajandi lõpul kirjeldatud järgmiselt: *Urvaste kihelkond on loodusest juba kaheks jautatud: Rohkem kui kolm versta pikk ja mõnes paigas paljalt paar-kümend sammu lai “Uhtjärvi”, kelle põhja poolisel kaldal Urvaste kirik seisab, on see lahutaja. l...l Suuremad vaenu, kui praegu ka veel mõlemate kihelkonna poolte vahel on, on raske mõelda. Kus nooremad kokku tulevad, sääl on kakkelus käes. Nimelt leeri laste vahel on vaen suur, nad*

tülitsevad alati. Põhja poolsete valdade rahvast kutsutakse üleüldise nimega “mustakõisis”, sellepärast et nendel vanast kõik riided mustad olivad, lõuna poolseid kutsutakse jälle riiete pärast “ahakõisis”. Nüüd kannetakse aga mõlemal pool tihti mustjas halli riideid l...l, nõnda et nüüd need nimed “ahakõnõ, mustakõnõ” oma esimest tähendust kaotanud on. Nüüd ei ole nad muud kui söimunimed.

*Mustakesed on ahakestele hariduse poolst ka natukene ette jõudnud, nenda et nad nüüd pool kahjatsemisega nendest räägivad ja ennast enamaks peavad, mis neid kahte poolt veel enam lahutab. Et mustakesed tõeste usinamad töötægijad on kui ahakesed, sellepärast pole mitte imeks pandav, et kord ahakene öde vennale nõu annab mustakesest naeseks võtta. – Ja et ühes Koigu vallast saadud laulus seisab: “avvustelle ahka särki”, sellest võib kindlast arvata, et see laul Antsmõisast päri on. (H III 9, 767/9 (19)) Kirjelduse andja Gustav Seen on ise kihelkonna põhjapoolsest osast, omaaegselt Koigu vallast. Olgu siis õigluse huvides ära toodud ka Koigu rahva söimunimi *uasao süüjä* (ERA II 271, 338/9 (25)).*

Piirkondlikke pilkenimesid uurinud Taavi Pae ja Mari-Ann Rimmel nendivad F. J. Wiedemanni jt töödele tuginedes, et enim etnonüüme ongi kirja pandud Urvastõ rahva kohta: *Enamikku Urvaste kihelkonna mõisate asukate kohta toob F. J. Wiedemann hüüdnime (Koigust oa-sao sööjä, Kärgulast kärbläne, Uue-Antslast kirivä hata poig, Vaabinast vaablane, Vana-Antslast hata hata poig) (Pae, Rimmel 2006: 186). Autorid leiavad, et pilkenimetused võivad kajastada väga vanu hõimu- ja naabrussuhteid; niisiis oma ja võõra vastandamist, kus naabri tõgamisega meie-tunnet kinnitatakse, ei tasu alati võõristada (samas).*

Nagu näha, toetuvad pilkenimetused keeleloomingu tihti pigem kõlale. Nii võib Vaabina valla rahva vargaiks söimamist algriimi tõttu arvata poeetika valdkonda – kirja on pandud ka lausa laulusalmiks arendatud endapilge (335). Võib ju oletada, et naabervaldades oldi pisut paremal järjel ning taolistes ütlemites avaldus teatud klassiviha Vaabina popsirahva vastu. Kummatigi olen samasisulisi lausumisi kuulnud tänapäevalgi, kui Vaabina valdagi enam ammu pole ning suhtumine kajastub ka ajaloolises taustas: *Karl Rehkli, 1885–1886 Vaabina vallavanemana suhtunud väga järsult varastega, keda vallas olnud nii palju, et häbi olnud juba nimetada, et ise Vaabinast pärit. (EKLA, f 199, m 30, l 353)*

Ehkki üldiselt eelistatakse minevikulises näha vaid head poolt ja toonitatakse, et vanasti oli inimestevaheline läbisaamine hea, on siiski Kärgula naise halvustavalt

lobisejais peetud (EFA II 20, 404 (35)), ka mäletatakse lööminguid eri valdade meeste vahel. Ilmekalt kajastavad näiteks Urvastõ ja Koigu rahva tüli Siiriuse seltsimaja ehitamise asjus vanad ajalehed³.

Pühakojad

Muinasajal on kihelkond olnud ilmselt lähedasi hõimusid ühendav territoorium. Eesti rahvusteadustes kasutusel olev kihelkondlik jaotus põhineb 19. sajandi seisul, mil iga kihelkond oli ühe konkreetse kiriku “teeninduspiirkond”. Nõnda on kasutusel mõiste *kirikukihelkond*. Tänapäevalgi, kui suuresti linnastunud eestlaste kihelkonna-teadlikkus on ununemas, on ajaloolist kohaidentiteeti lihtne tuletada esivanemate dokumendikiriku ja kalmistu põhjal.

Kirik on eri aegadel olnud rahva vaimumaailmas rohkem või vähem oluline. Lisaks kohale, kus inimesel on võimalik üleneda jumalaga suheldes, on ta tähtis ka lihtsalt kohtumispaigana. Kui muidu eri valdade-mõisate rahvas naljalt kokku puutuda ei pruukinud, siis kirik kui sotsiaalne koondumispunkt kinnitas inimeste piirkondlikku kuuluvust. Piibli kolmanda käsu tõttu oli pühapäeval ja kirikul – lisaks kuulumisele religioosesse sfääri – kindlasti ka meelelahutuslik ja seltskondlik mõõde. Pealegi eristusid pühakojad ümbritsevast arhitektuuriliselt.

Nõnda on kirikud iga kihelkonna kohapärimuses üheks keskmeks jutuobjektiks. Urvastõ kirikut on Eesti Rahvaluule Arhiivi kogudes mainitud tugevalt üle saja korra ja lugu selle metsast leidmisest oma enam kui 30 arhiivivariandiga on enimräägitud Urvastõ kohajutumotiiv (õigupoolest võib kes tahes minna paari-päevastele välitöödele ja seda näitajat veelgi kasvatada). Rahvaetümoloogilise nimeseletusena on kiriku leidmise päevana enamasti nimetatud urbepäeva (palmipuude-püha – kirikukalendris pühapäev enne lihavõtteid (Hiimäe 2006: 214)). Loo populaarsuse üks põhjusi võib olla, et kirik on selle levikule kaasa aidanud: omal ajal on lugu rääkinud ka pikaaegne Urvastõ kirikuõpetaja Robert Kannukene.

³ Internetikülj “Urvaste endised ajad” aadressil <http://minevikuurvaste.blogspot.com> avaldab väljavõtteid vanadest kohalikest väljaannetest, harvem ka suurtest lehtedest. See Urvastõ kirjaniku ja kultuuritegelase Margus Konnula (Contra) veebipäeviku vormis toimetatav, regulaarselt mingi piirkonna lähiminevikku esitav lehekülj on mulle teadaolevalt Eestis ainulaadne.

Johannes Gutsloffi mälestustahvel Urvaste kirikus, autor Lembit Paluteder. ERA, Foto 10949, B. Pettai 1973

Urvastõ kirik pole Eestis ainuke, mis juttude järgi metsast leitud. Sama on räägitud ka näiteks Anna, Karuse, Koeru, Nõo, Suure-Jaani kiriku kohta. Samuti laialt esinevad motiivid, kus jumalakoja koha näitab loom (või lind) või kus kirik jääb püsima alles pärast võtmehoidja seinamüürimist, on paari variandiga tuntud ka Urvastõs. Iselaadne on arendus, kus leitud väike kirik õõ jooksul suuremaks kasvab (5). Lõuna-Eesti omapära on kukk kirikutornis, lisaks võib ta esineda tegelasena kirikumuistendis (12).

Paarkümmend teisendit on lool kirikukellast Uhtjärve põhjas. Enamasti on seda seotud venelaste röövkäiguga, kusjuures teine kell olevat Pihkvas vm siiani alles. Mõnes jutus on rahvas kella röövlite kartuses ise järve peitnud, paaris loos aga kuradid selle sinna veeretanud.

Tihti rõhutatakse, et Urvastõ kiriku kellal on ilus kõla, on öeldud aga ka, et kella hääl rikub viljasaagi (56; 60).

Suhteliselt uutest Kraavi (ehitatud 1895) ja omaaegsete Sõmmõrpalo valla saksa asunike Heimtali kirikust (1936, vt Rosenberg 2008: 250) räägitu on olmeline, kirikute noor iga pole lasknud neid siduda traditsiooni-

lise rahvajutuga. 1994.–2010. a küll Urvastõ abikirikuna töötnud, ent omal ajal õigeusklikele ehitatud Kraavi kirik on teistsuguste usukommete tõttu loomulikult jutuainet andnud. Naljand purjus preestrist, kes ristitava lapse vette pillab (475), on jututuübina üldlevinud.

Jutud hävinud pühakodadest seostuvad pärimuses keskaegsete külakalmistutega. Rahvajutt keskendub enamasti luu- või esemeleidudele, kirikupärimus on fragmentaarne. Vaid Andsojal asunud kiriku lähedusse ei aseta rahvajutt matusepaika, küll aga oli seal pühapuu. Kirjalike allikate põhjal võib mõnegi kunagise maakabeli olemasolu tõestada, ent ka andmete puudumisel pole võimatu, et reformatsiooni eel on külakalmistul või selle lähedal paiknenud väike kirik või kabel, või ka lihtsalt pühakuju (Valk 2001: 24). Teated hävinud kirikuist on läbisegi kalme- ja pühapaigapärimusega, mõnikord ka varandusejuttudega. Arvatakse, et katoliku kabeleid rajati sihipäraselt vanadele pühakohtadele (Vahtre 1992: 31; Kaasik 2007: 41). Enim on teateid Osola Papi- või Kirikumäel asunud kiriku kohta, enamasti seoses Kellä-võrõnguga. Liinamäe Hargi ja Halli kirikukohad on arhiivitekstides mõnikord teineteisest raskesti eristatavad (vrd 322, 329 ja 330). Vahetevahel kajab pärimusest

läbi, kellele kirik või kabel oli pühendatud – Haamas-tõl asus Püha Jüri kabel või kirik, Kärgulas Issanda Ihu kabel, Liinamäe mõisa lähedal Uuri kirik, Rimmil Looja kirik ja samas külas veel Püha Johannese kabel. Ka Kär-gula küla ise olla nime saanud kiriku järgi. Kirikust on üksikteate tasandil räägitud veel Hanni järve lähedal Ruusamäel ja Soepalus.

Siinse põlisrahva omausk püsis (teatud ajast paralleel-selt ristiusuga) täies elujõus vähemalt 18. aastasajani, ent juttude põhjal võib oletada, et vanast järgiproovitud usust ei loobunud kergekäeliselt ja lõplikult veel vähe-malt järgmiselgi sajandil. Tõmmata selget piiri “autentse rahvausu” (mis on niikuinii uurijatepoolne konstruktsioon) ja ristiusu vahel oleks ekslik. Arvatavasti võeti järk-järgult vastu jooni uuest usust, säilitades ka vanu. Märkimisväärsem usuline pööre toimuski alles vennaste-koguduste-liikumise käigus 18. sajandi I poolel. Sest ajast on meieni jõudnud mitmeid teateid vanade pühapaikade hävitamise kohta. Urvastõ kihelkonnas on arvatud (kato-liiklusega segunenud) loodususku kauem vastu pidanud olevat kui mujal (Põldmäe 1936: 254–255) – või ainult näib see nõnda, kuna siin tegutsesid reformatsioonivalu-sid põhjalikult dokumenteerinud väljapaistvad pastorigid

Kraavi kirik. ERM Fk 565:9, P. I. Küla 1909

J. Gutsloff ja J. C. Quandt. Veel 20. sajandi jutustajate vaateveerult on ebausuks peetud kõike luteri usust erinevat – nii on Lümätü Ukukivi nimetatud ka *katoliku usu kiviks* (321), loos Haamastõ püha Jüri kirikust on *katoliku- ja paganausu poolehoidjad* selgelt võrdsustatud (191) ning Rimmi küla Ivaski talu maal on teatud asuvat nii püha pedajat kui Ristija Johannese kabelit (452).

Kloostreid on teatud olevat Soepalus, Osola Papimäel ja Muugasilla lähedal, samuti Liinamäe mõisas.

Ajaloolised isikud

Pastor Quandt on Urvastõ juttudes mõisaproua *Margõta* kõrval enimmnimetatud ajaloolisi isikuid (mõisajuttudest eraldi allpool). Ajaliselt langes Johann Christian Quandti (juttudes ka *Kvant*, *Vant*, *Vont*, *Vantpraost*, *Uvant*, *Guvant* jm) tegevus kokku vennastekoguduste liikumise algusega 18. sajandil, mil ristiusk võib-olla esimest korda tõeliselt eesti rahva südamesse jõudis. Igatahes ei saa sel puhul enam rääkida mingist “tule ja mõõgaga” ristimisest. Pöördumine oli aja- ja kultuurilooline paratamatus ja suuresti rahva oma otsus.

Kui üksikuid jutte Quandtile eelnenud õpetajaist võib pidada ilmselt kirjalikele allikaile tuginevaiks, siis üle 30 arhiiviteksi *Vandist* ei jäta kahtlust nende lugude rahvaehtsuses. Pastori üleloomulikest võimetest annavad tunnistust kuradite väljaajamine kirikust, lood inglite laulu kuulamisest, samuti oskus lugeda “Seitsme Moosese raamatut”. “Nõiapibel” pole ainus vajalik atribuut tulemaks toime paganlike vaimolenditega, sama tähtis näib olevat vaimulik riietus. Ehkki vanu, kirikuga konkureerivaid pühakohti hävitasid teadaolevalt juba ka eelmised pastorid Lithander ja Wollin (E 53699/700; Põldmäe 1936: 254), on just Quandti kuju ümber koondunud sellesisulised lood. Paganausu paigust “vanajuuda” välja ajamisest kõnelevais juttudes esineb tihti motiiv Quandti väidetavast lapsepõlvepatust – kringli või saia vargusest. Õpetaja inimlikku poolt esindavad veel lood tema äkilisest surmast pärast kohtumist vaimuga. Johann Christian Quandti isikupärimust on uurinud Kati Taal (2006). *Vant* on jätnud sügava jälje Urvastõ pärimuse temaatikasse, ent suuremgi on tema mõju selle kandi pärimusele üldse, kuivõrd ta käivitas siinse varajase ja tugeva vennastekoguduste liikumise (Põldmäe 1936: 255–256).

Nagu Quandtile projitseerub tema eelkäijate tegevus, nõnda on mitmed temast räägitud jutumotiivid rännanud sajand hiljem Urvastõ kogudust teeninud Reinhold Gutglückiga (*Kuutlik*, *Kuutnik*, *Gutling*, *Gutlik*) seotud

Rootsi kuninga tammed Vana-Antsla mõisa pargis.
V. Valper 2010

lugudesse, lisaks on nime mainimata kõneldud lihtsalt Urvastõ õpetajast. Usukaugel nõukogude ajal on samu motiive kasutatud lugudes *Urvaste preestrist ja ühest kangesti usklikust mehest*.

Ehkki alates Quandti ja tema kaasaegsete tegevusest võib arvata maarahva *de facto* ristiusku pöördumist, ei tähenda see, et nüüdsest oleks pastori kuju rahvajuttudes jäädavalt positiivne. Kirikuõpetajate vastu koguduste taht ametisse kinnitamist kritiseeriv Jakob Hurt nuriseb kõige enam pastorite kohatise keeleoskamatus üle: *Ma tundsin ametivendi ja tunnen veelgi mõningaid, kes isegi pärast pikki ametiaastaid eesti keelt üpris puudulikult kõnelesid või kõnelevad. Õnneks käsitab rahvas teatava huumoriga oma saksa jutlustajate keelelisi puudusi ja vigu, millest Eestimaal ringleb nii mõnigi anekdoot. Kuid kasvava hariduse ja koguduste kõrgemate nõuete juures lakkab see mõnus huumor ja muundub pilkeks.* (Laar 1989: 192)

Võib-olla vihjab Hurt siin Arnold Steinile (EKLA, f 199, m 30, l 278/9), kelle keelekomistusi omaaegsed ajalehedki aasivad.

Üks Steinidest – jutu põhjal ei julge öelda, kas Arnold või ta isa Karl Gustav – on viimane Urvastõ õpetajaist, kellele on omistatud üleloomulikke võimeid (27; 28). Muidu on *Tein* andnud ainet pajatusteks. Tänapäeval teatakse rohkelt kõnelda aastail 1921–1936 Urvastõs pastoriametit pidanud Jaak Valga kohta, kelle iseloom ja eluviisid on aidanud jutte naljandilähedasteks vormida. Selt pinnalt on huvitav lugeda A. Laursoni kirjapanekut Valga “valitsemissaja” alul: [Valk] *pole senini jõudnud rahva poolehoidu võita. Pole mitte ainult ajavaim, et siin rahvas on võõrdunud kirikust (eriti vähe käiakse sääl Kär-gula vallast) vaid õpetaja külm suhtumine rahvale ja ka võõrameelsus* on palju selleks kaasa aidanud (*tahtis mind isegi viia veendumusele, nagu peaks me orjaajale tänu võlg-nema – olla ju sellest ajast meil kultuur!).* (EKLA, f 199, m 30, l 279) Valgast tänapäeval kõneldav laseb arvata, et “rahva poolehoid” jäigi tal saavutamata – kuigi mõn-dakse ta head (laulu-)häält (30).

Ajaloolistest isikutest on lisaks pastoreile ja mõisnikele paarikümnel korral nimetatud Rootsi kuningat – umbes pooltel juhtudel ka konkreetset Karl (Kaarel) XII – kes rahvajuttude põhjal otsustades võiks olla sadakonna Eesti puu “isa”. Nagu G. Kimmel osundab, võib Urvastõ kihelkonna puhul Karl XII populaarsus tänu võlgneda asjaolule, et Vana-Antsla mõisas on 1601. a sündinud Rootsi kuninga Karl IX poeg Karl Filip. Rootsi kuninga jutud on populaarsed tänapäevalgi.

Lihtrahva hulgast saavad jutuaineks rahvaarstid või muidu vägeva sõna ja mõttega “kuntsitajad” ning jõu või nõu poolest muu talurahva hulgast esile küündivad tegelased. Müütilise maailmapildi taandudes ei kao ju inimeste fabuleerimislust, nii räägitakse tänapäevalgi värvikaid pajatusi oma küla “prominentidest”, näiteks kuulsamaist metsavendadest, aga ka igapäevaellu värvi toonud pilli- ja naljameestest, kolhoosiesimeestest, kas või külaveidrikest. Kui jätagi kõrvale kirikuõpetajad, mõisnikud jm “avaliku elu tegelased”, siis tundub, et kõige jõulisem ja temaatiliselt mitmekesisem (vt Hiiemäe 1978: 34–36) isikuaineliste pajatuste traditsioon on veel praegugi elav endises Vaabina vallas. Mõned Urvastõ kandi isikujuttudest, mil on seos kindlate kohtadega, on kaasatud ka käesolevasse valimikku.

Margõta oletatavad prototüübid Maria Margarethe von Samson-Himmelstjerna ning Hedwig Wilhelmine Elisabeth von Samson-Himmelstjerna. Erakogu

Mõisad ja mõisnikud

Kui kirik on kihelkonna peamine “tõmbekeskus”, siis mõisad olid väiksemad territoriaalsed allüksused, mille võimupiirkonda jääv rahvas enam-vähem igapäevaselt omavahel suhtles. Mõisaid on loodud, neid on kadunud, üksteisega liidetud, nende staatus mitmeti muutunud. 19. sajandi teisel poolel oli Urvastõ kihelkonnas 14 era-(ja kõrval-)mõisat: Annõ, Boosõ, Järvere, Kassi, Koigu, Kär-gula, Liinamäe, Lilli, Mustja, Sõmmõrpalo, Truuta, Urvastõ, Vaabina, Vahtõ-Antsla ja Vana-Antsla mõis, lisaks kirikumõis. Pärisorjuse kaotamiseni oli mõisavald oluline haldusüksus, 19. sajandi reformidega said vallad mõisaist sõltumatuks.

Mõisajutud võib jagada juttudeks mõisast kui majandusüksusest ühes selle hoonete, maa ning tööjõu – talurahvaga, ning juttudeks härrasrahvast ja mõisa ametmeestest. Suur hulk isikujutte Eesti Rahvaluule Arhiivis puudutabki mõisnikke, aga ka valitsejaid, kupjaid jt mõisaametnikke. Jutustamise ajendiks on ilmselt olnud toonaste avaliku elu tegelaste võõravõitu käitumine, aga eelkõige just kättesaamatu positsioon võrrelduna talurahva maailmaga. Nõnda võib mõisajutte vaadelda kui ebavõrdsuse mentaalset korvamist.

Üldiselt mäletatakse vana aega kui vaevaaega. Peks-jaid ja/või tapjaid on olnud enam-vähem igas mõisas, mitmel pool ka karistuspaiku – peksupuid ja piinakeld-reid, konkreetset mõisnikku või aega nimetamata. Palju on räägitud talupoegade vahetamisest ühest mõisast teise koduloomade või esemete vastu.

Urvastõn oll vanast halvõmb olnu, kui konnõgi (122). Kui enamuse Urvastõ kihelkonna mõisnike pahateod piirnevad üksikjuhtumitega, siis Urvastõ mõisa kurja *Margõtasse* (ka *Margit*, *Marget*, *Margret*) näib olevat koondunud kogu ajastu sotsiaalne ülekohus ja kurjus. Peksulugudes leiab erilist äramärkimist just Urvastõ mõisaproua verejanu. Omalaadne näib olevat *Margõta* suhe Sastavi metsaga, millele rahvasuu on andnud tõlgenduse hullumeelsushoogude väljaelamise kohana. E. Siil oletabki *Margõta* puhul teatud käitumishäireid (RKM II 47, 269/72; 276). Tänapäevani räägitakse mõisaproua matmise lugu, kus tähendusrikka märgina pikne selgest taevast hauda lööb. Arvatavasti on rahvajutulisel *Margõtal* vähemalt kaks eri prototüüpi: rahvasuu seostab teda Robert von Samson-Himmelstjerna abikaasa Wilhelminega, nime poolest sobib paremini Roberti kasuema Maria Margarethe (EKLA, f 199, m 30, l 124). Ootuspäraselt hakkab niivõrd demoniseerunud tegelane pärast surma ka “kodu käima”. Teine teisepoolsusega seotud Urvastõ kihelkonna mõisnik on Vana-Antsla *puulvaimu* või *nõia sarnane* (H I 9, 664 (102)) *Leimüster* (ka *Leimistä(ä)r*, *Leemister*), nime põhjal identifitseeritav Karl von Loewensternina (1755–1833), kellega seotud

tuntumad motiivid on virmalistega võitlemine oma öiste õhulendude ajal ning Karula *Krootiga*⁴ Ähijärvele mõisa-piiri tõmbamine.

Pisut maalähedasem mõisnikele omistatud ühisjoon on haiglasevõitu tiirasus. Esimese öö õigust on teatud praktiseeritavat laialt, *Järvere Jüril* ehk *Vanal Mollil*⁵ olnud koguni 80 väärlast (217). Tänapäeva moraali seisukohast on kummaline, et himurusest hoolimata iseloomustatakse mõnda säärast mõisnikku üldiselt heana. Laialt üle Eesti on levinud motiiv, kus mõisnik laseb meestel taguotste järgi oma abikaasa ära tunda. Et mõisasaks on “ka inimene” (olgu või ainult füsioloogiliselt), peegeldab motiiv mõisa või maatüki kinkimisest “kõhutuule eest” – seegi motiiv on ülemaalise levikuga. Mõisamaade müümiste või muude tehingutega seostab rahvasuu tihti teatud “kõverusi” – Piirivariku peale olla kihla veetud või see sootuks kaardilauas maha mängitud, samuti on Sõmmõrpalo valla põhjaosa väikemõisate käest-kätte käimised ning maade asustamine Volõõnia sakslastega saanud juurde kõmulise mündi (EKLA, f 199, m 30, l

4 Von Grotede aadlisuguvõsa omas Karula mõisat aastatel 1838–1919.

5 Georg von Moeller (EKLA, f 199, m 30, l 134).

Sõmmõrpalo mõisa härrastemaja. ERM Fk 625:154, Wirkhaus 1894

139/40). Lastesõbralik on endise Koigu valla väikemõisate nimelugu, kus mõisnik oma tütardele nimelised karjamõisad asutab (104).

Ajaloolisi fakte võib rahvajuttude käsitlemisel eeldada, ent mitte alati ei tasu lugudest neid järeldada. Uuemat aega kajastavaist juttudest saame tõesti ka rohkem või vähem usaldusväärset teavet kunagiste inimeste ja olustiku kohta, vanemad lood kirjeldavad meile pigem jutustajat. Kui mõisnike üleloomulikust julmusest kõnelevad valdavalt muistendid ja rahvasõbralikkusest juturepertuaari uuemad kihistused, siis ei tähenda see niivõrd seda, et mõisnikud oleksid aja jooksul humanistlikumaks muutunud (kuigi loomulikult toimus ka selline protsess), kui pigem nihet jutustajate mõtlemislaadis müütiliselt olmelisele. Ent näiteks tõdemus, et Liinamäe mõisas oli parem elu kui mujal, viitab üsna ilmselt, et seal viimasel ajal valitsenud Maydellid olid keskmisest valgustatumad. Heade mõisnikena mäletatakse ärkamisaegset Vaabina mõisnikku Gerhard von Samson-Himmelstjerna ja Vana-Antsla *krehvin* Katharina Elisabeth von Boset.

Mõisasüdamed ise on samuti jutuainet andnud – enim räägitakse Urvastõ mõisa pargist ja tiikide kaevamisest. Vana-Antslas on olnud oma *piinakelder*, Sõmmõrpalo *Kursti liina* on peidetud varandus ja siin-seal on häärberis nähtud kummitusi. Vanad ehitised inspireerivad rääkima maa-alustest teedest. Sisepäase maa-alustesse käikudesse teatakse nimetada Vana-Antsla, Liinamäe, Vaabina, Sõmmõrpalo ja Urvastõ mõisates ja ümbruskonnas, ent ka Urvastõ kiriku ja mõisnike hauakambrite vahel.

Ehkki paljudel Urvastõ kihelkonna mõisahoonetel on olnud kurb saatus, elavad vähemalt Vaabina ja Vahtsõ-Antsla mõisad ehitusmaterjalina edasi ümbruskonna hoonetes – ja jutumaterjalina pärimuses. Vahtsõ-Antsla mõisa katus on koguni ainet andnud väikseks “kriminaalromaaniks” (529).

Kalmistud, kalmed

Suuremate mõisate juurde kuulusid mõisnike hauaplatsid, mõnikord koos kabeliga. Urvastõ kihelkond oma viie mõisakalmistuga on Eesti eesotsas – rohkem on mõisasurnuaedu vaid Helme ja Jõhvi kihelkondades (Pae 2003: 110).

Näib, et võrreldes siinsete põliselanike surnuaiaga on mõisakalmistud märksa altimad siduma endaga pärimuslikke jutte üleloomulikust – ka Urvastõ

kihelkonnakalmistust rääkivate rahvajuttude enamus on seotud pigem surnuaia tagumisse ossa jääva Vahtsõ-Antsla mõisa *sakstekerikuga* või nüüdseks hävinud luukambriga. Mõisarahva komme lahkunu palsameerida on põliselanikke usutavasti erutanud ja kajastunud juturaditsioonis. Luukambris on nähtud (ammu surnud) mõisnikke, ka raha jagavaid kuradeid. Uuemate, motiivilaenuliste juttude hulka võib arvata loo, kus kõster *sakstekeriku* ehitusmaterjali varastab, viimase sõja järgest ajast mäletatakse kabelis peavarju otsinud metsavendi (39). Vaimude nägemise kohaks on Urvastõ surnuaed ka üldisemalt (paaril korral seoses “Seitsme Moosese raamatu” oskamatu lugemisega). *Vant* on siin öösiti lugemas käinud, (nimeliselt täpsustamata) kirikuõpetaja haul on nähtud nägemusi ja leitud (suri-)lina. Üldlevinud hoiatusjuttu julguse proovilepaneku käigus end kogemata mantlihõlma pidi risti külge naelutanud ja hirmu kätte surnud poisist räägitakse tänapäevalgi Urvastõs tõsiloo pähe. Uhtjärve ohtlikkust on muuhulgas põhjendatud just järve kohal oleva surnuaiaga (54).

Urvastõ mõisniku Reinhold von Samson-Himmelstjerna hauakivi. ERA, Foto 3064, R. Hansen 1957

Urvastõ mõisakalmistuga seostuvad enamasti jutud kurja *Margõta* matustest ja tema kummitamisest. Häärberitega maa-aluseid käike pidi ühenduses olevat on arvatud nii Urvastõ kui Vana-Antsla mõisakalmistuid.

Murdunud mänd Rimmi Ristimäel. ERA, VF 7729, K. Kink 2006

Vana-Antsla, Sõmmõrpalo ja Vaabina mõisnike matusepaikades on nähtud vaime. On teateid mõisakalmistute kehvast olukorrast ja nende sõjaaegsest lõhkumisest vene soldatite poolt.

Ilmselt kirikuvisiitatsiooni protokollide põhjal kirjutatud kurtmine, et Urvastõ kalmistul on joominguga mihklipäeva tähistatud (E 53699/700), käib arvatavasti vana kihelkonnakalmistu kohta Häräkurgu mäel, mille kohta on ka teade, et pastor Gutglück on seal ohvrikivi hävitanud (87). 2006. a suvel kuulnud üksikteade Urvastõ surnuaial kunagi asunud kahe lohuga ohvrikivist viitab ilmselt samuti Häräkurgu mäele, kuigi täiesti välistada ei saa praegust kalmistut.⁶ Vana surnuaed on Kabõlimäe nime all praegugi üldteada, arvatakse mäletavat isegi kabeli aset (vt ka Kungus 2003: 52). Rahvasuus on aga arvatud, et sinna, muudest matustest eraldi, on maetud kooleraepideemiasse surnuid, mistõttu pole pastor Valgal lubatud sealt hagu korjata (89). Topo-

⁶ Tegelikult on kõnekeeles ohvrikivideks nimetatud lohukivide seos ohviriitustega erandlik (vt Tvauri 1997: 34).

nüümis kajastub koolera ohvrite matmine Kollõri mäele Vana-Antsla valla põhjapiiril (477).

Kui mujal keskaegses Lääne-Euroopas nõuti surnute matmist kirikuaeda (või kirikusse),⁷ siis perifeeriasse jääval Eesti- ja Liivimaal võidi leppida vastristitute keeldumisega võtta omaks kõiki ülemvõimu kombeid ja nõudeid (Valk 2001: 108–109). Külakalmistutega seotud pärimus on suureks abiks Balti ajaloo ja siinsete põliselanike kommete ja maailmavaate uurimisel.

Nagu eelpool mainisin, on kalmekohtadega seoses räägitud hävinud kirikuist, kalmetega seotud sagedasemaid motiive on veel kohtumine üleloomulike olenditega, eksimiskohad ja erinevad leiuteated. Haamastõ Põksi Kooljimeäga seoses pole kirikust räägitud, ehkki maastikul jääb lähedale Jüri kiriku nurm. Kirikutega seotult oletatakse kalmistute vanuseks katoliku aega, mõnikord ka rootsi aega. Sõjateema projitseerimine viimasele muistsele suurele sõjale – Põhjasõjale, on eesti jututradit-

⁷ Liivimaa kubermangus kestis nõue kuni 1772 (Pae 2003: 104–107).

Urvastõ mõisa park. ERA, Foto 3058, R. Hansen 1957

sioonile üldomane. Mõeldes Eesti demograafia-ajaloole on selge, et eriti kaugemale ei saagi kogukonna mälu ulatuda. Majala Halli kalmega on seotud pärimus järvealusest teest. Võimalikele matusepaikadele viitavaid teateid on veelgi, nende tagamaad, vanust ja kasutusaega pole pärimuse põhjal võimalik ammendavalt uurida.

Eelpool mainisin, et kalme- või kabelikohtadel kasvavad puud on (olnud) männid. Ka nt *Leimüsteri* öiste lendude peatuspaik – kaks põlist mändi (403) – on motiivide põhjal samastatavad muistsel matusepaigal kasvanud Kääpä pedajate nimeliste puudega (Vallner 1924: 309).

19. sajandi lõpul Prassipallu rajatud Sõmmõrpalo valla kalmistu ja Kraavil asutatud õigeuskirikiku surnuaia kohta pole kindlat jututraditsiooni välja kujunenud. Ent surnuaed on ikka koht, mis tõmbab ligi kas või reaalpõhjusega hirmulugusid. Loomakalmena teatakse Sulbi lähedal asuvat Rõipõ- ehk Vaeva lohku.

Teed

Teede rajamist mainivad muistendid seoses Urvastõ kiriku ja selle leidmisega. Urvastõmõisa–Ruhiku teelõiku olevat õgvendanud mõisahärra (161). Ka Vaabina kandis on kõneldud krahvi teest, mille tegemine küll pooleli jäänud (345). Üldse on Vaabinas just teedega veidrad lood, küll jääb siinsel parunil kalmistutee rajamata, küll jätavad insenerid raudtee pooleldi välja ehitamata. Mõlemal juhul võetakse loomulikult vastu tasu kogu ettenähtud töö eest. Et parun ei salli raudtee rajamist läbi oma põllumaade, on räägitud näiteks samuti Kiltsi mõisa kohta Väike-Maarja kihelkonnas. Vaabina vallale inetul kombel iseloomuliku nime ja loo on saanud Udsalilt läbi metsa Mustjõeni viiv Vargatsiht (392).

Vangitiist (Hutt'a ja Osola vahel Tinnipalus) räägitu põhjendab samuti tee nime, ent seostatud on seda ka ohverdamisega Helsekivile (211). Huvipakkuvad on teated vanadest teedest, nt pakkudest Eessillast

Kungjärve soos, sõjateest üle Hanni Ruusamäe ja teisest samasugusest Säre küla Pärsimäe talu poolt Kraavi suunas. Ilmselt kitsamas piir- ja seltskonnas levinud – ja küllap lühemaerialisi – nimesid kuulsin 2006. aastal Säre ja Vaabina vahelise nn rongiasendustee kohta: Eurotee ehk Jürgensoni põik, samuti isikunimed järgi hüütavaid Seileri sirget Kollino kandis ja Anieri kõverat Antslas.

Talud, kodu

Kõik teed pidavat Rooma viima, ent tee teises otsas on alati kodu: tänapäeval tihti korter suures majas, varem enamasti konkreetne talu või väikekoht. Talupärimus on seotud asustuslooga, tihti on isikunime põhjal loodud talunimed andnud nime tervele külale – nt Soomõ, Säre, Jakapi, Kuldri (< Kuldi Jüri). Ristiotsa kohanimi räägib meile kunagi tegutsenud Risti rehest, Ussivahi ja Täimäe nimed peegeldavad ümbritsevat maastikku. Seevastu Põksi ja Upatsi nimed on omakorda kujundliku keele teenistusse läinud (198; 503).

Talud on (olnud) tihedas seoses kindla perekonnaga ja siit on igal uurijal kõige lihtsam alustada oma pärimusmaastiku kaardistamist. Vanemal sugulastel on eredalt

meeles pöördelised sündmused – mingi koha või perega seotud ennustuslood, nägemused, õnnetused, aga ka külalaulud ja pajatused värvikatest pereliikmetest. Andmetel kunagi talus tegutsenud koolist või palvemajast on kultuurilooline väärtus, samuti teabel kas või sellest, millal tare korstna sai. Üksiku talu ajalugu aitab kirjeldada kunagist asustuspilti, ent ühe pere traditsioon kannab edasi lugusid, mida võib-olla võõrale kohe ei usaldada – kas või sellest, kus talus on puuki peetud, kus nõid või ravitseja abivajajaid vastu võtnud, kus sunnitud oldud tontide tõttu kolima.

Temaatilisel on Urvastõ kihelkonna pärimus sarnane muu Võrumaa ja Lõuna-Tartumaa pärimusega, sarnaselt neile hakkab teemadering meie ajal ahtamaks kuivama, kuigi otsides leiab inimesi, kel näib kodupai-gaga olevat mingi eriline jutu-suhe. Mis aga puutub rahva sõnaseadmisoskuse ja huumorimeelde, siis (võrreldes kirjapanekuid eelmise sajandi esimeselt poolelt ja viimaste aastakümnete materjali) tundub mulle küll, et on olemas mingi “heade jutustajate jäävuse seadus”. Kui juhtute nendega kohtuma, siis hoidke kõrvad lahti ja rääkige lood edasi!

Uhtjärv. ERM Fk 139:4b, B. Kangro 1913

Kasutatud allikad

Trükised

ER 2008 = *Eesti rahvakultuur*. Koostanud Ants Viires ja Elle Vunder. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus;

Ernits, Tiiu; Ernits, Enn 2002. Kaljutaieste otsinguil Eestis ja Karjalas. *Mäetagused* 17/18, lk 218–230;

Hiiemäe, Mall 1978. *Kodavere pajatused. Kujunemine ja koht rahvajututraditsioonis*. Tallinn: Eesti Raamat;

Hiiemäe, Mall 2006. *Päiv ei ole päivale veli. Lõunaesti kalendripärimus*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum;

Kaasik, Ahto 2007. Ajaloolised looduslikud pühapaigad – väärtused looduse ja kultuuri piirimaal. *Looduslikud pühapaigad. Väärtused ja kaitse*. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 23–74;

Kalda, Mare 2002. Märkidega kivid ja peidetud varandused. *Mäetagused* 17/18, lk 194–211;

Kindel, Melika 2002. ERA 1938/1939. aasta kohamuistendite võistluskogumine. *Kogumisest uurimiseni. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 99–111;

Kindel, Melika 2004. *Mööda maad ja piki randa. Kohajutte Kuusalu kihelkonnast*. Tallinn: Veljo Tormise Kultuuriselts;

Kreutzwald, Friedrich Reinhold 2009. *Kalevipoeg. Üks ennemuistne jutt kahekümnes laulus*. Tallinn: SE&JS;

Kungus, Mihkel 2003. Urvaste kalmistud. *Urvaste hariduselu* 315. Urvaste: lk 51–53;

Kõivupuu, Marju 2009. *Hinged puhkavad puudes*. Tallinn: Huma;

Laar, Mart 1989. Ühest J. Hurda tundmatust kirjutisest. *Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed. Uurimusi XII. Jakob Hurda 150. sünniaastapäevaks*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 178–199;

Metssalu, Jüri 2006. *Kolm kihelkonda ja kohapärimus. Kogetut ja kogutut 2004. aasta välitöödelt Rapla, Juuru ja Hageri kihelkondades*. Tartu;

Metsvahi, Merili 2000. Muistend kui tegelikkus. *Maa-alused. Pro Folkloristica* VII. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 44–59;

Pae, Taavi 2003. Baltisakslaste perekonnakalmistud Eestis. *Looduskaitsealaseid töid* VII. Tartu: Tartu Üliõpilaste Looduskaitsering, lk 104–112;

Pae, Taavi; Rimmel, Mari-Ann 2006. Eesti etnonüümid, võrdnimed ja piirkonnanimed. *Keel ja Kirjandus* 3, lk 179–190;

Pöldmäe, Rudolf 1936. Eesti vennastekoguduse kirjandusest XVIII sajandi keskel. *Eesti kirjandus* 6, lk 249–269; 7, lk 324–343;

Rimmel, Mari-Ann 1997. “Püha” mõistest kohalugude kaudu. *Maa ja ilm. Pro Folkloristica* V. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 75–91;

Rimmel, Mari-Ann 1998. *Hie ase. Hiis eesti rahvapärimeses*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum;

Rimmel, Mari-Ann 2004a. Eesti Rahvaluule Arhiivi kohapärimuse andmebaas ja selles leiduv Lõuna-Eesti aines. *Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat* III. Tartu, lk 123–134;

Rimmel, Mari-Ann 2004b. *Arad veed ja salateed. Järvamaa kohapärimus*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum;

Rimmel, Mari-Ann 2008. *Mõisalegendid. Harjumaa*. Tallinn: Tänapäev;

Rosenberg, Tiit 2008. Saksa kolonistid Baltikumis 18.–20. sajandil. *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2006*. Tartu, lk 247–251;

Rõuge... 2001 = *Rõuge kihelkond. Paigad ja pärimus*. Koostanud Mari-Ann Rimmel, Terje Potter, Heiki Valk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum;

Saar, Evar 2008. *Võrumaa kohanimede analüüs enamlevinud nimeosade põhjal ja traditsioonilise kogukonna nimesüsteem*. – Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 22. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus;

Sutrop, Urmas 1996. Eesti keele värvussónavara arengu põhijooni. *Keel ja Kirjandus* 10, lk 661–674;

Tamm, Kadri 2002. Statistiline ülevaade kogumisvõistlustest ja folkloristide välitöödest. *Kogumisest uurimiseni. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 220–239;

Tvauri, Andres 1997. Eesti lohukivid. *Tartu Ülikooli Arheoloogia Kabineti Toimetised* 9. Arheoloogilisi uurimusi 1. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 12–53;

Tõnisson, Evald 2008. *Eesti muinaslinnad*. Toimetanud ja täiendanud Ain Mäesalu ja Heiki Valk. Muinasaja teadus 20. Tartu: Tartu Ülikool;

UL 2008 = Harju Ülle. Prisko Mart ots ja löüd. *Uma Leht* 16 (160), hainakuu 28. päev, lk 3;

Vahtre, Lauri 1992. *Teekond läbi aja. Sugemeid eestlaste kultuuri ajaloost*. Tallinn: Sõltumatu Infokeskus;

Valk, Heiki 2001. *Rural Cemeteries of Southern Estonia 1225–1800 AD*. CCC Papers 3. Visby: Gotland University College, Centre for Baltic Studies; Tartu: University of Tartu, Archaeology Centre;

Vallner, August 1924. Killud ja dokumendid. Mõned traditsioonid Valga Karulast ja Urvastest. *Eesti kirjandus* 7, lk 308–310; vt ka Öienduseks ja täienduseks. *Eesti kirjandus* 12, lk 560.

Käsitkirjalised tööd

Kama, Pikne 2008. *Karula kihelkonna kujunemine*. Proseminaritöö. – Tartu Ülikool, ajaloo ja arheoloogia instituut;

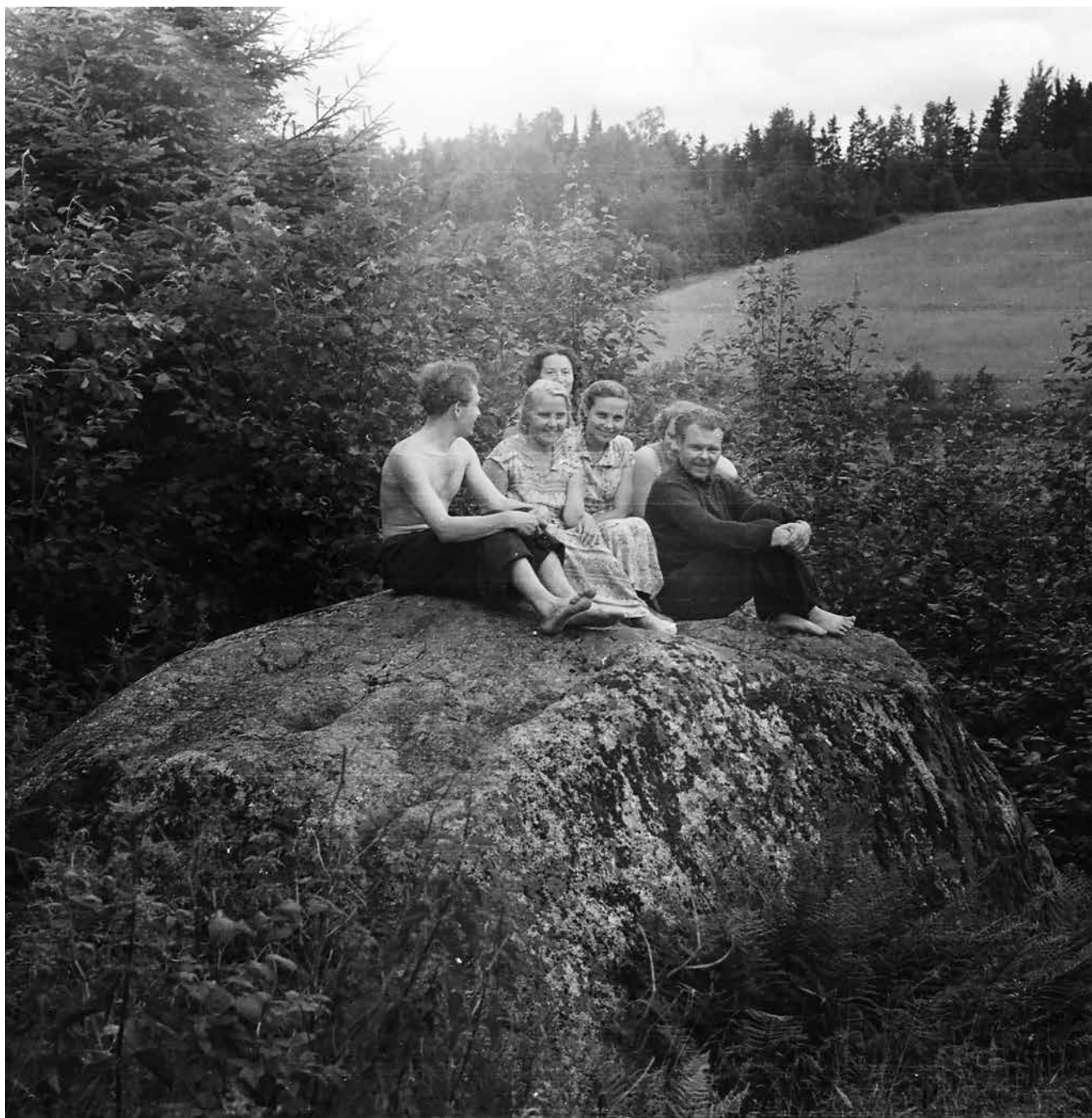
Kimmel, Georg (“Võhandkond”) 1923. *Ühe kodumaa kihelkonna usu ja kiriku olude kirjeldus*. Auhinnatöö 1923. aastal usuteaduskonnas. Käsitöö Tartu Ülikooli Raamatukogus;

Kõiv, Lea 2006. *Johannes Gutsloff ja tema “Lühike teade ja õpetus...”*. Magistritöö. – Tartu Ülikool, Eesti ajaloo õppetool;

Loog, Laine 1956. *Rahvaluulekogumise ajaloost Urvaste kihelkonnas*. Kursusetöö. – Tartu Riiklik Ülikool, eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder;

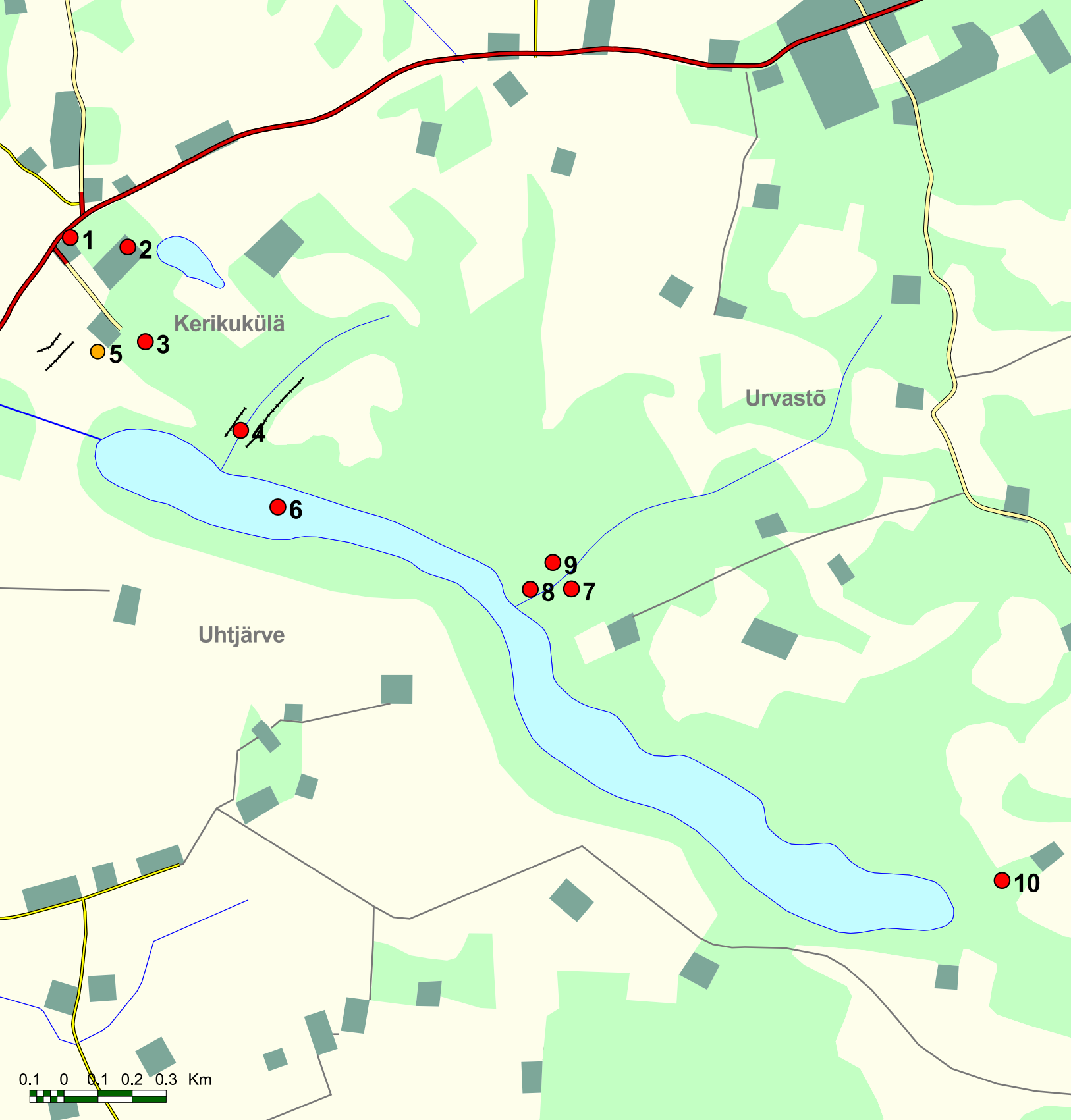
Rimmel, Mari-Ann 2001. *Eesti kohapärimus folkloristliku uurimisainena*. Magistritöö. – Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool;

Taal, Kati 2006. *Pastorite kujutamine arhiivitekstides kodukäijamuistendite ja J. Chr. Quandti isikupärimuse põhjal*. Bakalaureusetöö. – Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool.

Rahvaluulekogujad Vanapagana kivil. ERA, Foto 3052, R. Hansen 1957

Urvastõ kihelkonna
pärimuspaigad ja
kohajutud

I Urvastõ kiriku ja Uhtjärve ümbrus

1. Urvastõ kirik, häbipost
2. Urvastõ kirikumõis
3. Pääkoolitarõ (leerimaja), Urvastõ kalmistu, luukambri, saksa kirik (säksämatu)
4. Armuorg (Ulknorg)
5. Jalakängmise mägi
6. Uhtjärv, Kuraditee
7. Ohvrikivi
8. Silmäviiläte
9. Liinamägi (Lossimägi, Liinakants, maalinn), Põhjasõja kalme, Nõiamatus, Leevämõhe org
10. Tsõõriplats Kõõriorus

Urvastõ kirik. U. Veri 1964

Urvastõ kirik

1

Urvaste kiriku leidnud karjased urbepäeva hommikul suure metsa seest, kuhu kellegi inimese jalg ei ole puutunud. Sealt saanud ta nime Urvaste.

E I 45 (322) - M. J. Eisen < Jaan Jung

2 Kuis Urvastõ kerik löüti

Keriku asõmõl kasvi suur mõts. Keriku mõisa olnu kõik mõtsa all. Olõ peris ürgmõts olnu. Urvasten, Võromaal olnu valla pääl kõges üts kařus. Ütskõrd urbõpäävä hummogu lännü kařaga sinnä mõtsa ja oll löüdnü mõtsast keriku. Sõs olõ jäänüki Urvaste nimes, seepärast et urbepääval löütü – sõs olõ nakatu Urvaste kerikut pühäs pidämä ja kerikun käümä.

ERA II 243, 169 (11) < Urvastõ khk ja as – Urvastõ Algkooli VI kl < Peeter Vaht, 60 a (1939)

3 Urbõpäävä hummogu löütü kerik

Urvastõ kerigu olõvat kařalatsõ mõtsa seest löüdnü. Puu olõvat aknõst sisse kasunu ja hobõsõsonnik olõvat seen olnu. Urbõpäävä hummogu olõvat löüdnü, selle olõvat Urvastõ nimes pantu. Urbõpäävä hummogu päävä tõusu aigu olõvat kellä kah Uhtjärven nätä.

ERA II 259, 187/8 (1) < Urvastõ khk, Liinamäe v – E. Kirss < Elisabet Astel, s. 1880 (1939)

4

Urbepäeval kõndisid lapsed metsas ja nägid maa seest kerkivat katust, mis oli urvaokstega kaetud. Sellest kerkis välja kirik, mis sai oma nimetuse urbepäevast ja urvaokstest.

EFA I 22, 104 (3) < Viljandi < Urvastõ khk – M. Kõivupuu < Margit Rebane, s. 1979 (1997)

5 Kost löüti kerik?

Körd olnu üts karjanõ oma lammastõga mõtsa seen väikesel lagõndikul. Alguõn sõõnõ lamba rahulikult, kuid kõrraga lannõvõ lamba rahutus ja hakanuva juuskma ning kraapsõva sammalt ja kraapsõva vällä üte väikese keriku. Karjapoiskõnõ hirmut lamba kõrvalõ ja võtsõ kerikukõsõ üskä ning vei kodu. Peremiis kaenu sedä ja andnu lastõlõ mängi. Üüsõs jätnõvõ latsõ kerikukõsõ liivakasti ja tõsõks hummukus olnuva kerikukõsõ asõmõl suur kerik, millele pantu nimes “Urvastõ”.

RKM II 49, 125/6 (2) < Urvastõ khk < Sangastõ khk, Restu k – K. Neevits < Karl Neevits, 82 a < isalt (1955)

6 Urvastõ keriku löüdmislugu

Kui ma vanastõ olli karjapoiskõnõ, sis üts miis selet mulle just täämbädsel pääväl, et täämbä om jo urbepäiv.

“Üts miis olõ lannõ karu- ja suijahti ja suur pikk väits vüül. Tsinka-vinka mõtsu müüdä ja orge müüdä ja essünü ärä. Olnu üüd mõtsan, sis ommugu õige varra jällegi käinü paljudest piki mõtsust läbi ja saanu ütte õige sügäväle orgu sisse (Uhtjärve org) ja sis tullu suur vesi (Uhtjärv).

Mõtelnu, et ma lähä õige taha kõrgele mäkke ja äkisti olõ üte õige suure ja kõrge maja man ja kõik ärä sammaldanu päält ja ku ta sis jala sälgä olõ võtnu ja tulema olõ pandnu iks lõuna päävõ poole. Lõpus sai ta tii pääle ja sis edimene asi, läts õkva külakupja poole ja andse üles, et sääl om üts õige suur maja. Sis olõ aetu külärahas kokku ja kõik vallavanemba ja sis mintü uueste otsma sedä suurt maja ja saadi kätte. Nii siis rahvasuu ütleb, et om see katoliku usu kerik. Ja anti talle nimes selle löüdmise päävõ nimi “Urbastõ kerik”.

Rahvasuu räägib, et Urvaste (Urbastõ) kirik on siis juba üle 1000 a vana.

RKM II 49, 513/4 (1) < Sangastõ khk – M. Kõiv < vaarisalt (1956)

7 Paruni poeg leiab kiriku aseme

BK: No selle Urvaste kohta on neid legende väga palõ, kuidas see Urvaste on saand ja. Parunipoeg olõ jahile läinud ja-s oli leidnud kah ühe vana kirikuasõmõ. Ja sõs, leidnud kirikuasõmõ ja too on urbepäeva päev olnud. Jah, ja sõs urbepäev, nii sai Urvaste nimi, Urvaste päev, urbepäev...

VV: Ahah, see oli siis paruni poeg?

BK: Paruni poeg oli jahti läinud, jah, urbepäeval ja, ja leidis metsa seest mingisuguse suure kiriku asõmõ. Noh, taa võis olla sõs, neid suuri sõdasid oli ja, puukirik võipolla, põlõtadi ärä ja, sõs sai see Urvastõ kiriku asõ tollõst. Jah.

ERA, MD 777 (3) < Urvastõ khk, Udsali k, Ala-Udsali t – K. Kink, V. Valper < Bernhard Kerge, s. 1914 < Robert Kannukene (2006)

8 Siga põrsastega ja kolm venelast

Kui Urvaste kirikud ei olnud veel ehitatud. Ja tema jaoks kohta otsiti. Tuli sinna siga ja tuhnis esimesel päeval hulga aega. Ja tuli teisel päeval ka tagasi, ja siis oli tal ka seitse põrsast ühes võetud ja tuhnis jälle tükk aega. Ja siis tuhnis ta välja neli kandilist kivi. Ja sinna ilmusid kolm värvimüüjat venelast. Vaatasid neid kive ja ütlesid, et siia peab kiriku ehitama. Sest kivide peale oli midagi kirjutatud, millest said venelased aru. Ja nad jälgisid, et kuhu siga läheb, aga siga kadus ära, et ükski ei näinud. Venelased läksid lähedale tallu ja ütlesid, et siia peab kiriku ehitama. Ja sinna hakatigi ehitama kirikud. Need neli kivi pandi altari kivideks. Kui altari kivid olid asetatud paigale, ilmus sinna üks väike valge vaim ja vajas sinna pühalikkude kivide vahele. Ja sinna ehitatigi kirik. Mille nimeks sai Urvaste kirik.

ERA II 243, 534/5 (3) < Karula khk ja v, Mudasilla t – H. Latik < Miina Talvik, 54 a (1939)

9

Palju aastaid tagasi elas ema seitsme pojaga. Ja üks poeg oli tal tumm. Ema ütles, et enne ei hakka ta rääkima, kui Urvaste kirik valmis saab. Kõik ootasid suure igatsusega, millal saab kirik valmis. Ja siis läksid kõik seitse venda kirikusse. Äkki hakkas ta rääkima – kiriku lakke vaatama, ja ütles, et Jehoova valge ingel lendab. Vendadel oli väga hea meel, et nad kuulsid oma venna häält. Aga nende vend ei eland enam kaua, vaid suri kolmandal päeval.

ERA II 243, 535/6 (4) < Karula khk ja v, Mudasilla t – H. Latik < Miina Talvik, 54 a (1939)

10 Seitse venda lauakirikus

Urvaste kiriku leidnud karjalapsed paksu metsa seest. Ühel karjalapsel oli kadunud lehm ära, karjalaps läinud lehma metsa otsima. Kõrraga näinud valget maja vilksatamas puude tagant. Karjalaps kohkus, kuid pärast

läinud vaatama, näinud enda ees ilusat suurt kirikut. Kohe läinud nad vanematele teatama, need tulnud vaatama, astunud uksest sisse, ukse kõrval asunud seinal sedel kirjaga: “Kui seitse venda korruga lauakiriku lähivad, vajub kirik maa alla.” Korra, kes seda ei teadnud, läinudki seitse venda kiriku ja hakanud kirik vajuma, vennad aga saanud aru ning põgenenud välja. Seekord jäi siiski kirik vajumata.

ERA II 244, 600/1 (5) < Rõugõ khk, Nursi v – L. Hussar
< naabrilt, üle 50 a (1939)

11

Urvaste kiriku kohta on veel selline legend, et kui üle selle läve astub korruga seitse venda, siis pidi kirik maa alla vajuma. Väga kuulus oli ka Urvaste kiriku kunagine kell. Rõkkavatele lastele olla öeldud: “Sa helistad nagu Urvaste kiriku kella!” Üks kell olevat ka Uhtjärve põhjas. Selgetel kuuvalgetel öödel pidi olema kuulda kellaahelinat.

EFA I 22, 106 (2) < Viljandi < Urvastõ khk – M. Kõivupu
< Eve Iher, s. 1979 (1997)

12 Urvaste kiriku ehitamine

Antslast 10 km kaugusel asub Urvaste kirik, millest rahvasuu räägib palju lugusid. Kord hakatud seda kirikut ehitama Uhtjärve äärde. Aga niipea kui kiriku vundament ja müürid valmis olid, lõhutud need öösel maha. Inimesed ehitanud uuesti, kuid järgmisel ööl kordunud sama lugu. Järve kalda sees elanud kuri vanapagan, kes ei sallinud kiriku ehitamist. Inimesed ei julgenud enam kirikut järve äärde ehitada, vaid ehtasid selle kõrgele mäele. Sinna ei julgenud vanapagan enam lõhkuma minna. Kuid igal ööl roninud ta siiski koopast välja vaatama, et risti ei pandaks kiriku torni otsa. Ühel ööl märganud vanapagan, et kiriku torni otsas on rist. Kohe haaranud ta kivi ja visanud risti maha. Nüüd ei saanud inimesed enam kirikutorni risti panna, vaid pannud sinna vanapagana hirmutamiseks kuke. Sest ajast saadik pole vanakuri enam kirikut tülitamas käinud.

RKM II 250, 263/5 (2) < Urvastõ khk – H. Hain < Emma
Vaap, 65 a (1967)

13 Vaimu kirikun

EH: Noh, Urvastõ kiriku järgi om mul isa sündinu. Ja temä tahtse kingsepas õpma minna. Ja lõpet´ tu köstrikooli

Urvastõ kiriku tornikukk. H. Valk 2006

ärä, ja sôs läts sôs kingsepaks õpma. Ja, aga dokumente ei ole, ei võeta vasta ilma dokumendita. Ja pidi leerin käimä. Leeritunnistus – sait minnä tüüd õpma. Hää küll ja, tema ka leeri ja, oll sis leerin ja, leerimaja oll säääl praegusõn kabõliaian seen. Aga ots om, leerimaja ots just vasta kirikut. Ja, ommava säääl, vüülmöldre ka säääl ja, nii panti katš musta kätt akna pääle. Ja vüülmöldre ütäl: “Soo küll õigede midägi tähendäs. Et siin om midägi olõman. Ma lää vällä kaema.” Läts vällä kaema ja keriku akna kõik tuld täis. Kõik hõretas. Ja ei julgu ütsindä minnä kuhugi. Noh, mine sa kõstre poole, kõstre oll tõsõlpuul kirikut. Ja lätsivä sôs kolm poissi sinnä, kõstre poolõ ja, tulõva sääält tagasi ja, kõstri ka ja läävä õpetaja poolõ. Et nüüt midägi om säääl kerikun lahti, et läämi kaema.

No läävä sôs sinnä kaema, kerikude, võetas sôs lapse ka ütän, nuu poisi ja. Ja sis oll selle sõnaga vai lauluga sisse mintü, et “oh tahake, põrgu vaimu, siist pühäst kojast!” Ja minu isa ütäl, et ma-li sääne väikene ja nuur ka viil, kuuetoiskümne aastanõ, küll mul iho sälän värisi. Et ma olõs nahast vällä lännü. Küll säääl oll sôs kitse päiega, küll seal oll sis tsia päiega ja küll säääl oll roti päiega ja. Ja nii hirmsa olliva, et ma värisi kogu aig. Et mul oll nigu küll kõik tuu asi, et aga, noh, oktoobrikuu oll ka joba

ja-s niisukene jahedamp ja. Ütel, et mina es julge sääli liigutada ka.

Õpetaja läts sis altaride ja küünit' säält üle, käe altarist vällä ja ütel, et: "Kui sa olet õige vaim, et sis hammusta minu paremba nimeta sõrmest." Ja, aga keegi es tulõ hammustama ja mitte midägi. Ja sös nakassiva aigupite kaduma. No säält om, Urvastõ kirikun, näet, nurgatagusiit pallu. Jah. Ja sös, mis säält tii pool, siin nurgatagune, sinnä olliva kadunu kõik. Ja arvatavaste, et säält om luuk alla. Ja säält luugist lätsivä keldrede. Ja keldri om säält all. Ja säält võeti maski maha ja sös oll' kõik, tuu.

Ja sös säält om, Urvastõ kabõli taga om suur org. Säält orust sis sinnä kabõlide. Seo om nüüt uus kabõl siin, aga vana kabõl oll' natukõnõ maad kõrvalõ. Sinnä ei olõ matõtu mitte midägi enäp, kedägi, sinnä vanna kabõlide. Ja tull' sös vana kabõli kottalõ sinna, muidugi, arvatavasti, tunnõl vällä. Ja tuli keset kabõlit vaimu vällä ja lätsivä-s uuõstõ sinnä Armuorgu tagasi. Jah.

ERA, CD 59 (44) < Kanepi khk, Piigastõ k, end. mõisahoonõ < Kõllõstõ k, Veski t – K. Tamm < Elmar Haljaku, s. 1911 (1997)

14 Kitsed altari ümber

Meil Urvastes oli kellamees kaks põlve Glokmanid, isa Zähkri ja poeg Kaarel. Zähkri jäi pimedas, oli palju aastaid pime, enne surma sai veel nägijas. Rahvas räägib nii, et Zähkri oli laupäeva õhtul läinud käärkambri ahjusid kütma. Käärkambri oli ahjusid kõetud, juba laupäev ja pühapäeva hommikul ka, siis olid hästi soojad. Pannud ahjud kütte, ise läind kiriku uksest kirikusse minema, teind ukse lahti, et sisse minna, jäänd ukse pääle ehmadades seisma – altari ümber seisnud kitsed, jooksnud uksteisest läbi ja mõkitanud kõvasti. Zähkri heitnud risti ette ja tulnud ära, pärast olevad kohe pimes jäänd.

ERA II 156, 473/4 (4) < Urvastõ khk ja v, Tatra t < Vahtsõ-Antsla v – A. Jeret < Ann Tetler, 66 a (1937)

15 Nõid pekri

Urvastõ keriku lähkün olnu üts nõid pekri. Kes timäga tsänklõma lännü, toolõ jal midägi tennü. Tütrik lännü inne kerikut saia ostma. Naanu pekriga tinglõma saia pääl. Lännü sõnotõlõma. Lännü tütrik säält sös kerikohe ja nännü, et vesi kerikun. Kisknu rõiva kaala ja lännü suurt tiid piten, perse palas. Rahvas kaenu kui ilmailmet. Ei olõ määnestki vett olnu.

Üts miis lännü kah kerikohe, võtnu saia ja raamat

kaŋgli all, astnu sisse. Pekri nõidnu nii, et olnu vasik kaŋgli all.

Üts inemine lännü jal kerikohe ja nännü, et keriku katus palas. Tuu naanu rüükmä, et tulgõ vällä, kerik palas. Rahvas naanu vällä tükmä. Oll' pallu latsi jalgu sõkutu ja kässi-jalgu katski murtu. Pääle tuu oll' tuu pekri säält vällä aetu.

ERA II 259, 313/4 (4) < Urvastõ khk, Leiso k, Leiso-Juhani t < Kanepi khk – E. Kirss < Liiso Pihooja, s. 1866 (1939)

16 Kikka usku!

Urvastõn om taa, näet noh, kah om taa kikas ülevän, säält tornin. Koolin üte poiskese käest küsüti, et mis usku olt, et kas luteri usku vai vene usku. Poiskene ütël, et ma olõ kikka usku!

"Määne-s tuu kikka usk om?"

"Noh, sa-i tiia sös, et Urvastõ kerigu torni otsan om kikas, et ma-lõ kikka usku." Noh, olõs pidänü ütlemä, et luteri usku, aga poiskõ nii tõtete selet vällä, et ma-lõ kikka usku.

Tuu poiskõnõ jah, õiond' nii. Nii kõvaste õpetajale vasta ja-et, mina-i ole määndsegi luteri vai vene usku, et mina olõ kikka usku. Jah.

ERA, MD 792 (31) < Urvastõ khk, Jakapi k, Mäe-Jakapi t – H. Kästik, V. Valper < Erika Kalamees, s. 1925 (2006)

Häbipost

17 Lapsetapja pää teibas

Üsna vanal ajal pandud kord Urvaste kiriku juures lapsetapja tüdruk selleks kaevatud auku ja aetud arkadraga pää otsast [ML]. Pää seisnud kaua teiba otsas [VJ].

EKLA, f 199, m 30, l 209 < Urvastõ khk, Murra k, Kõuhkna t; Hansi k, Hansi t – A. Laurson < Mari Liin, 76 a; Vidrik Järvepalu, 78 a < emalt (1927)

18 Häbipost

Prantsuse sõja ajal oll' Urvasten väega kuri pastor Praock. Tä ähvård inemisi maha lasta tappa. Tema ajal oll' Urvaste keriku lähedal häbipost, kos pesti neid, kes es täudä keriku määrust. Säält pesti naisi ja latsi palla ihuga. Tu post oll' alale viil 1863. a.

ERA II 244, 532 (18) < Urvaste khk, Kirikuküla, Alakõrtsi t – L. Paal < Johan Pittin (1939)

Urvastõ kirikumõis

19 Tammed kui testamendid

Suvel, ühel ilusal päeval, mil parajasti kirikus jumalateenistus kestis, möllas väljas äike. Korraga suur kärak, mis purustas kiriku torni – see oli kogudusel esimene koorem kiriku ehitamise eest kanda. Kohe hakati uut torni ehitama, tehti palju lühem kui endine, see torn on kirikul praegu.

Urvastesse valiti esimene õpetaja 1710. aasta. Võtame Suurepiibli neljas trükk 1834. aastal, kust võime lugeda, et 1710. aastal oli Rootsi kuningas andnud käsu Suurpiibel maakeelde tõlkida. Tõlkijateks valiti kaks õpetajat: Kullamäe õpetaja Göseke ja Tartu Urbaste õpetaja Gutsleff. Muuseas istutanud Gutsleff kirikumõisa kaks tamme, esimese Vana Testamendi ja teise Uue Testamendi jaoks: põhimõte olnud see, kumb tamm enne kaob, nii kaovad ka testamendid. Tammed kasvasid liiga jämedaks ja hakkasid paar aastat tagasi äkkselt kuivama ning murduisid mineval suvel mõlemad maha. Vanad inimesed usuvad, et nüüd kaovad mõlemad testamendid, so Urvaste kogudus laguneb ja mõlemate testamentidega pole siin enam midagi teha, ning see on ka juba näha, et igal pühapäeval on kirikus vaid kolm-neli vabisevat vana tudikest.

E 63849/50 < Urvastõ khk – A. Pallits (1929)

Kirikuõpetajad

20 Kolm pattu

Vanal ajal olevat Urvastu kirikus öösisid kirikuteenistusi peetud. Rahvas jutustanud neist öösisetest kirikuteenistustest palju, nii et see jutt ka selleaegse õpetaja Want'i kõrvu läinud. See õpetaja Want olla väga pühamees olnud, kes tontisid pole sugugi kartnud, vaid neid tihti siit ja säält Jumala sõna läbi minema ajanud. Ka olevat tema surnusid võinud veel ette kutsuda. Väga palju imelugusid räägitakse sellest õpetajast, mis ta kõik ära on võinud teha ja näha. Kui Want nüüd seda öösist kirikuteenistust teada saanud, siis tulnud talle lust seda vaimudele ära keelda, et mitte nemad ükskordki ei peaks kirikuteenistust pidama.

Aga kuidas seda teada saada, mil vaimud kirikus on? Want aga leidnud ka selleks nõu, ta jätnud iga pühaba

oma lauluraamatu käärkambrisse ja saatnud ühe vana-tüdrukku, kes väga julge olnud, seda raamatut öö ajal säält ära tooma, öeldes, et ta teda on kogemata sinna maha unustanud ja et temal seda nüüd tarvis.

Nõnda läinud lugu ligi pool aastat mööda, et õpetaja ikka meelega mõne asja pühaba kirikusse maha on unustanud ja tüdruku siis öösel järele saatnud, aga sellegi pärast pole ikka veel midagi ette tulnud, nii et õpetaja kannatus ka juba tahtnud otsa lõpeda.

Ühel sügisel pühaba õhtul, kui tüdruk kirikusse jälle läinud unustatud lauluraamatut tooma, tulnud ta ilma selleta jookstes tagasi ja ütlenud: “Õpetajaherra, mina ei julge mitte kirikusse sisse minna, sest see on valgustatud ja rahvast puupüsti täis!” Nüüd olnud Wantile oodatud silmapilk kätte tulnud. Ta vaigistanud tüdruku ja ütlenud, et ta ise saab raamatu ära tooma. Pannud omale kirikuriided selga ja võtnud piibli kaendlasse, pääle seda võtnud ta ka kellalööja kaasa, kellele ta kinnitanud, et midagi ei pruugi karta, vaid julgeste peab tema järele käima. Läinud siis kiriku juurde. Käärkambrist astunud õpetaja oma kellalööjaga kirikusse, mis heledaste valgustatud olnud ja inimestega otsast otsani täis kubisenud, aga kõigel kirikus olejatel olnud surnu linad ümber. Ka õpetaja olnud neil kantslis ja ütlenud vägevusega jutlust.

Kui Want kirikusse astunud, annud kõik temale auupaklikult ruumi kuni altari ette minna. Säält löönud Want piibli lahti ja hakanud lugema. Kohe hakanud ka inimesed ükskord kirikust välja minema, kuni ainult nende õpetaja (va kurat ise) veel kantslis olnud. Nüüd tulnud ka tema kantslist maha, läinud altari võre ette ja ütlenud: “Ah kas sina arvad ennast kõige pühamaks, et kõik minema kihutad? Ka sinulgi on kolm pattu: ükskord võtsid sa Riia linnas saianaese käest ühe kringli ja jätsid maksmata. Teine kord kargasid sa üle tee kraavi, kui ühe haige poolt tulid, ja katkusid ühe ernekõdra külamehe välja päält. Kolmas patt on see, et sa kord kemmergus olles ühte vaimulikku laulu laulsid.” Selle pääle ütlenud Want kuradil ja sirutanud oma pahema käe esimese sõrme talle vastu: “Kui sul Jeesuse Kristuse verest ka ühendust on, siis pure minu sõrme.” See löikanud vanamehele südamesse, nii et temagi on punuma pistnud ja õpetaja Want oma kellalööjaga kahekesi kirikusse jäenud, kust nad selle järele kodu läinud. Pärast seda ei ole Urvaste kirikus enam öösist kirikuteenistust nähtud.

HI 9, 832/4 (169) – A. Suurkask (1898)

Praost Robert Kannukene oma tütre, KM Rahvaluule Osakonna korrespondendi Leiti Kannukesega Urvastõ kirikumõisa ees. ERA, Foto 3075, R. Hansen 1957

21

Vant olõvat vaimõ pillnu kerikust vällä ja üüside matusõ pääl käänü lugõman. Ei olõ tä midägi pellänü. Ütskõrd om jal timä manu mintü, et mõtsan kongi tii veeren üts valgõ kogu hirmutas inemiisi. Vant pandnu kah kerigumäntli sälgä, lännü sinnä. Olnu väikene latsõkõnõ, kivi pääl istnu. Ojanu iks, et oh mina vaenõ, oh mina vaenõ. Vant naanu timmä nuum'ma: "Mis sina käüt, kon su koht ei olõ!"

Vaim võtnu Vandilõ vasta: "Haa, sa Riialiina krõngli-varas, ma sinno tunnõ!"

Vant käändnü ümbre. Ütelnü: "Tuu om õigõ külh. Ma koolin käve, sõs üte krõngli varasti saianaase käest."

Lännü vana Vant kodu ja olnu nü ar heitünü, et värisnü kõik. Tuust lei tälle surmahaigusõ.

ERA II 259, 311 (4) < Urvastõ khk, Lilli-Annõ k, Hanni t < Mustja mõis – E. Kirss < Peeter Raudsepp, s. 1865 (1939)

22 Õpetaja ja uibu

Urvaste kiriku juures oli vanast, emaema aegu, uipuu (õunapuu) kasunud, mis väga palju õunu andis. Kes õuna võttis, sai vigatses. Nii oli palju haigeid saanud.

Õpetaja oli jutluse pidanud ja siis lubanud esimese paugu lüüa.

Oli läinud ka ja lõõnud esimese paugu. Keegi ütelnud puust: "Oh sa kringli varas." Õpetaja olnud noores eas koolis käies ühel saianaesel kringli ära võtnud ja muud ei midagi.

See vana õpetaja (Kas Vant või Gutling) oli ka Kanapää õpetajaid ette kuulutanud ja seda aega.

ERM 3, 47 < Kanepi khk, Piigandi k, Krõmpsi t
– R. Jaska < Leena Reitkam, 55 a (1920)

23 Õpetajaprovva kutsub vaimud välja

Kord kutsutud õpetajad Quandt'i ühe haige juure. Õpetaja lugend üht suurt raamatud, kutse pääle pannud raamatu kinni, lasknud kutsaril hobuse ette panna ja sõitnud minema. Surnuaiast mööda sõites vaatand kutsar tagasi ja ütlend: "Õpetaja, surnuaiast läheb palju inimeisi teed mööda kirikumõisa, kõik on valges riides." Õpetaja käskind hobuse ümber keerata ja sõitnud kirikumõisa tagasi, käskind kutsaril talli ette sõita ja hobuse ümber keerata ja tagasi tulla, et pooleli jäänd sõitu edasi jätkata. Kutsar küsind, et kas saame nendest läbi, sest tee on minejaid täis, õpetaja ütlend, et sõida enne, küll annavad tee. Kutsar sõitnud trepi ette, lasknud õpetaja maha, sõitnud talli juure, keerand hobused ümber, tulnud tagasi – ei enam ühtegi hinge kuskil, kõik

Reinhold Gutglück. ERM Fk 863:10

olnud kadunud. Õpetaja seisnud trepil ja ootand, istnud tõlda ja sõit läinud jälle endiselt edasi. Kui sõidust tagasi tulnud, leidnud, et õpetaja provva olnud surnud.

Rahvas räägib nii, et provva oli lugend "Seitsme Mooses" raamatud, mis õpetajal lahti jäänud, ja muiduki ei tunnud raamatud. Juhtus koht, mis kutsus vaimud välja ja vaimud kägistasid provva ära. Õpetaja suure rutuga ei vaatandki, võttis provvalt raamatu ja saatis vaimud jälle haudadesse tagasi. Tagasi tuli, siis alles leidis, et provva oli surnud. Ja provva jäi surnuks, "Seitsme Mooses" oli ka kestva elu andmises jõuetu.

ERA II 156, 481/2 (1) < Urvastõ khk ja v < Koigu v – A. Jeret < Jaan Puul, 68 a (1937)

24 Kuutnik kuulud englilaulu

Kuutnik ol' kuulnu ar, kui engli taivan laulsõ. Läts mõtsa kündjä manu, et lasõ hobosõ vallalõ, engli taivan jo laulva. Tuu ol' ütelnü, et ma ei kuulõ. "Panõ jalg mu jala pääle!" Ol' pandnu kura jala pääle, es olõ kuulnu, ol' pandnu hää jala pääle, sõs ol' kuulnu.

Ütskõrd ol' ütelnü umalõ provvalõ kah, et kas kuulõt, ku taivan laulõtas. Puulpäävä õdak ol' olnu. Provva ei olõ kuuldunu. Pääle tuu ei olõ naanu Kuutnik esi kah kuuldma, et mis tä kõigilõ helist'.

ERA II 259, 167/8 (3) < Urvastõ khk, Vaabina vanadekodu < Vaabina mõis – E. Kirss < Tiiu Tõra, s. 1878 (1939)

25 Säitsme Moosõsõ raamat

Opõtaja Kuutlik uurnu ütteluku, nigu saanu inne, säitsme Moosõsõ raamatut. Tiä hoitnu tuud väega saladusõn, nigu lugõmise är lõpõtanu inne, nii pannu raamatu är kappi luku taadõ.

Tarõpoiss ol' inne tuud nii är nännü, et opõtaja lugõ piiblit, mis om pallu paksõmb ku tõnõ piibli.

Taa Urvastõ kihelkond om väega suur ja lajalinõ. Sõs kah tullu kutsmine opõtajat Karulahe üte haigõ manu lavvalõ võtma. Ollu sügüsene aig. Ku opõtaja kutsariga minemä lännü, nakanu joba hämäräs minemä. Inne minekit opõtaja lugõnu säitsme Moosõsõ raamatut ja unõtanu tuu raamatu ummõtõgi lavva pääle valla.

Nigu opõtaja är minnä saanu inne, nii tullu kah õkva tarõpoiss sinnä tarrõ, kaenu, et tuu paks piibli, midä opõtaja alati lugõ, om lavva pääl lajan.

Tarõpoiss käännü kah paaf lehte ja nakanu lugõma.

Nigu saanu inne mõnõ ria är lugõda, nii mugu nakanu

inne ussist ja aknist ja egält puult mugu inemiiste väke kokku tulõma. Tarõ ollu kõik joba puupistü täüs ja mugu iks tullu inne üttepuhku manu, ja mugu küüsütü inne, et: “Anna tüüd” ja “anna tüüd!”

Kae, et ku kutsvat ja tüüd ei anvat, sõs veevät kutsja ütten ärh.

Tarõpoiss ollu nii är heitünü, iussõ pään pistü, surmahigi otsaiin, ei olõ mõistnu inäp palvõt ka lugõda.

Opõtaja saanu joba Alakõrdsi mäest alla ja Inuri mäkke üles, nii kaetanu tagasi üle ola. Nigu kaetanu, nii nännü kah, et matussõaiast mugu tulõ inne, nigu valgõ pilv vai müür, ja mugu vaoss inne kerikumõisa poolõ.

Opõtaja ütelnü kutsarilõ: “Ma-lõ midägi är unõtanu, käänä ruttu ümbre ja läämi tagasi!” Kutsar kihutanu tuhatneljä tagasi.

Opõtaja joosnu ruttu tarrõ, käännü raamatun paarf lehte, lugõnu säält veidike inne, nii nakanu tuu vägi tagasi umma rahupaika minemä. Opõtaja pannu raamatu är kappi, pannu ussõ lukku, istnu vankrihe ja lännü minemä.

Tarõpoiss ollu tuu hirmu pääle mitu aigu haigõ.

RKM II 47, 489/92 (6) < Urvastõ khk ja k, Tiidla t – E. Siil < Kristjan Neumann, s. 1864 (1955)

26 Opetaja hirmutas esiusulist

Urvastõ kerigu lähkesen om ütten talun vanamiis kümme aastakka jo sängü seen haigõ olnu. Tä om esi-usuline olnu. Rahvas kõnõlnu, et taad käü vanakurat kraapman, selle ei koolõ ar. Om iks egä õdagu tulnu sääne kui kahr karvupooli aknõ ala, kiusanu ja märisnü.

Pojal om olnu sõjaaost üts püssülõks. Ütskõrd om haigõ mõtõlnu, et ma aja õigõ hindä üles. Om andnu üte paugu. Om aknõ takan opetaja helü olnu ja tulnu vällä, et om opetaja esi kiusaman käünü. Timä om hirmutanu kõgõ haigõt, et küll vanakurat tulõ sinnu viimä, selle, et miis esiusuline oll.

ERA II 259, 286 (5) < Urvastõ khk, Varõssõ k, Joosõpi t – E. Kirss < Peeter Jürjens, s. 1868 (1939)

27 Teini vägevä sõna

Tein-opetajal Urvastõn olli kah vägevä sõna. Ma oli leerin timä aigu. Üts poiss võtt säidsekümmend kopkat rahha tõisõl üüse ar. Opetaja ütël, et toogõ tuu raha ar, et ütël om säidsekümmend kopkat rahha ärä võetu ja toogõ tuu võtja raha mino kätte. Ma tuu nimme kelle-

legi ei manitsõ. Üts Vaabina poiss es nakka üüse maada saama. Oihksõ asõmõ pääl ja käändse hinnäst. Kolm üüd niimuudu. Sõs oll veenü raha opetaja kätte. Ei olõ muidu rahu saanu. Oll ütelnü viil, et mul om kotun tarõ pääl kolm vasiganahka kah, mis tõistõ talodõ puult olõ toonu.

ERA II 259, 233 (14) < Urvastõ khk, Palu k, Hanni t < Turumõisa t – E. Kirss < Mihkli Pukk, s. 1861 (1939)

28 Es olõ kerigurõivit

Vaabinast oll üts miis, vana Urvastõ Teini kutsa. Nä sõitnu üte sügüse õdagult Vahtsõ-mõisa puult vannarahvast lavvalõ võtmast. Tulnu Ala-kõrdsi mant üle silla, tulnu suur valgõ naistõrahvas mäest alla, lännü näist müüdä. Opetaja küsünü kutsari käest: “Kas tundsõ?”

“Es tunnõ.”

“Ma tundsõ külh. Ta oll Väikuni Sohvi, tä käü kodo eläjit pitsitämä.”

Kutsa oll küsünü, et kas sa tälle midä üteldä es saa.

“Es saa. Mul es olõ kerigurõivit pääl, muidu ma pandnu tä kinni.”

ERA II 259, 182/3 (9) < Urvastõ khk, Vaabina v, Saarõmõtsa t < Vaabina mõis – E. Kirss < Mihkel Häärmann, s. 1864 (1939)

29 Stein ja preilid ilu sõitmas

Steini kohta jäl sääne see jutt, noh, külä pääl vai niimodi, et oli kangesti, ma-i tea, kas ta sis vallaline mees või, aga ta kangesti... Vanasti olid sarnased talved, et lumi oli niivõrd külmund, et ükskõik, kus sa läksid, igal pool võisid, noh. Mina mäletan, isegi lihunik tuli Lõksile säält üle mäe, kust ükski hobune elus ei ole käind. Ja tuli säält lihtsalt toda lume mööda niimodi nagu jääd mööda. Ja me sõitsime kah, ikka ühest mäest alla, teisest üle ikka kogu aeg, tuul jää, vai lumi oli kõva, ma-i tea kuidas.

Ja sis õpetaja Tein oli sõitnud ka sis Urvastes ikka sää, ühest mäest alla, teisest ikka üles. Mõisatüdrukutega, noh, mõisapreilitega. Sis oli jutt jah, et Tein sõidab, mõisapreilid süles ja laseb ühest mäest alla, teisest ülesse, et pikad valged juuksed lehivad tuules. Et kirikuõpetaja käis sis mõisapreilitega Urvaste mägede pääl ilu sõitmas. Niimodi jah.

ERA, MD 774 (49) < Urvastõ khk, Selli k, Raudmaa t < Mäe-Lõksi t – K. Kink, V. Valper < Aino Kupper, 83 a (2006)

30 Ahnõ vana Valk

AT: Tuu vana Valk oll väegalt ahnõ ollu sääne. No aga muidu hää lauluhelü oll täl. Kui taa härbän terve oll, säälpuul oll ka us' ja sääll oll veranda, sääll oll laulukuu'. No sös kutsuti vana Valk kah, et sös läävä inemise rohkõmb sinna. Tä pedäsi jumalateenistüse ka enne. Täl oll nii kõva lauluhääl ja nii kõva hääll, sääll om mul maja, siist kaeda. Kodu oll, me kodu oll kõik tuu Valga kõnõlõmine kuulda ja hääll. Nii kõva häälega, muidu hää, aga väega ahnõ, nii ahnõ oll, et.

VV: Mis ta sis ahnitõs?

AT: Noh! Ku midägi oll, kõik pidi ära mastu olõma. Üts miis oll lännü, no kümnnist kah vanast masti jo. Massu, rahalise kerigumassu ja kümnnist kah pidi masma. Ja säält üts Kärsnä Telling veenü sös kümnnist, üte kana ja, ja sös vana Valk oll ütelnü et: "Üksa-ainus ka-anake."

"No kas ma kõik är peä tuuma sös vai!"

"Väike ka-anake."

"No-s taa hobõsõsuurunõ peät olõma!"

Noh, säänsit jutte-ks olõ kuuldunu, toho, kas ta om õigus vai ei olõ, aga noh, olõt kuuldunu.

ERA, MD 595 (39) < Urvastõ khk, Lutiku k, Sarapuu t
– V. Valper < Aino Toom, s. 1922 (2005)

31

Valk oll lühikene paks miis ja toda kõnõldi niimuudu, noh vanemba inemise kõnõliva, et olevat lehmä käünü paaritaman ja es olõ kässikina mõskunu, es mitte midägina. Ruttu lehm lauta ja must halat' üle ja, ja ruttu sinna, kerikulõ ja. Ja sääll sös perän armulauda pedäma ja sös inemise ütliiva, et tuud leiba andse, et sös oll sita hais man. Et kässi man [*naerab*]. Et niipallu ma sös tuust Valgust kuuldsõ, tuud.

ERA, MD 791 (16) < Urvastõ khk, Jakapi k, Mäe-Jakapi t
– H. Kästik, V. Valper < Erika Kalamees, s. 1925 (2006)

Pääkoolitarõ (leerimaja)

32 Laste rõõmupüha leerimaja juures

Igal suvel peetud kogu kihelkonna koolilastele leerimaja juures "laste rõõmupüha". Olnud kõiksugu lõbustusi, kus lapsed oma osavust võinud näidata. Kes poistest saanud ronida seebiga libedaks tehtud posti otsa, saanud noa. Kes osanud kohe vastata esitatud küsimusile, saanud

ka päärätiku, põlle, nõöpnõelu või mida aga keegi "saks" omast hääst meelest jagamiseks oli kaasa toonud.

EKLA, f 199, m 30, l 295/6 < Urvastõ khk, Vahtsõ-Antsla as
– A. Laurson < Liisa Tee, 68 a (1927)

Urvastõ kalmistu, luukambri, saksa kirik (säksämatus)

33 Lina haualt

Urvaste surnuaia lähedal, Võrumaal, asus Urvaste kirikuõpetaja maja. Majas elas kirikuõpetaja oma teenijaga. Korra läks teenija teise tallu; tee viis just surnuaiast läbi. Korraga nägi teenija endise kirikuõpetaja hua peal kedagi istuvat, valge linaga kaetud. Tüdruk kahmas lina kätte, kuid lina sees ei olnud midagi. Ta viis lina koju ja rääkis loost õpetajale. Õpetaja võttis lina, näitas: lina peal oli endise kirikuõpetaja nimetähed. Kuhu lina pärast jäi ja mis tast sai, ei tea rahvasuu jutustada.

ARS 1, 835 (1) < Tartu I – E. Reivart < isalt (1927)

34

Surnuaed on nagu inimesilt jätud. Näib puuduvat hoolitsev käsi.

Kui surnuaed kitsaks jäenud, pole õpetaja Gutglück oma maast juure lubanud. Siis mõõdetud üks osa metsa surnuaiale juure. Kaevatudki kaks hauda, kuid inimesed kannud need öösel vett täis. Siis olla krahv surnuaia alla võetava maa Oinatooma talu krundist õpetajale asemele annud.

EKLA, f 199, m 30, l 11 < Urvaste khk, Vahtsõ-Antsla as
– A. Laurson < Liisa Tee, 68 a (1927)

35 Julgusõ pruuv

Kunagi oli ollu kihlvedu ka. Tuu oll loomulikult, ma olli sis väga väike. Poisi siin olliva keriku pääkoolitaren – leerimajan. Tuu oll 1910. aastal, kui punane maja ehitadi sääll siis ja pääkoolitare lammutadi är.

Poisi lännuva kah kõrtsi manu ja viina võtma ja huuplema, et kes julges luukambri minna. Siinpuul tuud saksa kirikut oll säände balsameeritu huune keldri moodu ja puusärkega sääll seen. No, et kes lätt, käve sääll seen – puusärke man.

"Mina lähen!" Julge poiss ollu sääll. Läinu, et lüü pussi puusärgi sisse.

Tese lännü katsma, kas on pussi lüünü, aga vanast ollu väga pika kuue, ta kummardanu ja löönü oma mantli sinna puusärgi sisse kinni ja oli ära surenu sinna.

Eks ole noid anekdoote ka, aga tuu oll säände õnnetu juhus.

ERA II 22, 375/6 (7) < Urvastõ khk, Urvastõmõisa as
– M. Hiimäe < Kornelius Abel, s. 1916 (1997)

“Küalisteraamat” Urvastõ kalmistu kabelihoonel. ERA, VF 7690, K. Kink 2005

36 Saksa keriku võtmehoidja

Kui Urvaste surnuaid saksa kerikut ehitadi, kästi Urvaste ilusamal neiul minna elusalt müüri sisse võtmeid hoidma. Neiu aga seda keeldus ja ta võeti kinni ning pandi ahelatega müüri sisse. Sääl on ta luukere veel praegugi.

ERA II 244, 536 (21) < Urvastõ khk, Kerikukülä, Alakõrdsi t
– L. Paal < Johan Pittin (1939)

37 Loosu herr jääs hummõl üüses

Urvastõ säksä-matusõn om kabõli all keldri, konnõs na mõisniku omma kõik matõtu. Ütte Vaabina miist

matõtu, sõs üts matusõline lännü kabõli manu kaema. Sadanu keldrihe purjun päaga. Jäänü sinnä magama. Ah sa vaim, ku üüse sisse tulnu, joonõvitsa kimbu üten! Toolõ mehele ütelnü: “Sul ei olõ midägi. Loe meie-issa ja tii rist ette, sõs om sul kuldaid ümbre!” Lüüdü vanalõ Vaabina Sampsonilõ kõõ inne tops nõna ala. Hall liblik linnanu topsist vällä ja herräle nõnna. Tulnu herr üles. No sõs ku naatu andma! Niimuudu ropsitu kõik herrä läbi. Kikas kirgünü, sõs ütelnü: “Loosu herr jääs täambä üüse pessmaldä. Tuu jääs hummõl üüses.”

ERA II 259, 197/8 (14) < Urvastõ khk, Liinamäe v,
Lepässaarõ t < Rooni t – E. Kirss < Leena Halup, s. 1856
(1939)

38 Salmiga müüdä säksämatust

Üts tütrik lännü Urvastõn müüdä säksämatust. Nuu omma sinnä põrma du ala matõdu. Olõ õdagu lännü ja veidikese hirm kah olnu. Naanu lugõma, et:

Oh Issand, konnõs omma jäänü,
Kes enne otsnu ilmahääd!
Hend tühiüsest elätänü,
Neid vaglarõivas katap nüüd.

Nuu olli lällätänü õnnõ säält müürumulgõst vällä.

ERA II 259, 210 (4) < Urvastõ khk, Lümätü k,
Mõtsa-Kärstnä t < Kõõri t – E. Kirss < Kreeta Telling,
s. 1858 (1939)

39 Metsavennad paruni hauakambris

MK: Üks punker oli veel, näet, parunite auakambrid olid seal surnuaia takan kabeli juures.

TK: Sääl kabelis, jah.

MK: Sääl olid ka metsavennad sees.

VV: Kabelis sees?

TK: Kabeli, kabeli all...

MK: Parunit maeti maa alla ja ega mitte nigu mulla alla, vaid tehti kelder. Ja keldri sees sis olid metsavennad. Ja-s nad käisid, näet, kui kõht tühjaks, läksid sinna, Restu võivabrik oli, tuu oli juba Eesti ajal, sis sealt võeti valvur kinni, võeti kõhud täis ja söõdi võid ja kes sai, sis andse, näet külarahvale ka, no kellel oli sugulasi.

ERA, MD 781 (3) < Urvastõ khk, Pihlõni k, Hinuri t
– K. Rannamäe, V. Valper < Mario Kangro, s. 1962; Tähti
Kangro, s. 1940 (2006)

40 Leerilatsõ Armuorun

Šoo surnuaid om kolmõn jaon vai nellän jaon: vana surnuaid, kos tuu luukambre oll, kohe matõti, nuu saksa matsõva, ja sõs oll tõnõ surnuaid ja sõs oll kolmas.

Ku mu imä oll leerin käünü, sõs kutsuti nii: Pääkoolitarõ. Ja nuu noorõ kävvevä sõs kolm nädälit, olliva säääl ja opsõva tuud Pühäkirja. Ja noorõ lätsivä kohtama siia ja kutsutigi sõs – mõni ütles Armuorg, mõni ütles Ulknäorg. Aga nüüd om võsa pääl ja nii risti-rästi, varastadu noid puid ja sõs nüüd ei saaki õigõ inemine üttegi tiirata kätte.

ERA, MD 596 (45) < Urvastõ khk, Kerikukülä, Siimu t < Pihlõni k, Välli t – V. Valper < Virve Pajumägi, s. 1925 (2005)

Jalakängmise mägi

41 Inne kerikut kängä jalga

Urvastõ poolõ minnen paremba käe puul om üts mägi. Innembi oll säääl kängitü jalgu kinni, tuuperäst et kerikulõ ja liina minti pallaste jalguga ja kängitse olli käen.

Tuust sai mäele nimes Jalakängmise mägi.

EKRK I 19, 223 (146) < Urvastõ khk, Vaabina v < Hannikastõ t – A. Reigo < Marie Puura, s. 1874 (1955)

Jutustaja Virve Pajumägi karjamaal. ERA, VF 7641, V. Valper 2005

42 Uhtjärve sünd

Vanast, kui järve rännäsvä üttest kotast tõistõ, eläsi praeguse Uhtjärve veeren üts vana miis ja ragusi haku. Kõrraga kuuldsõ tää kanget kohinat ja mühinat. Sis nägi miis, et üts järv rännäs. Kui järv oll mehe kotalõ jõudnu, hõigas miis: “Järv, mis sa uhat!” Silmapilk jäi järv saisma. Peräst nakatigi järve kutsma Uhtjärves.

ERA II 244, 518 (4) < Urvastõ khk ja k, Horma t – L. Paal < Axel Sinimets (1939)

43 Uhtjärve tekkimine

Uhtjärv olevat tulnud Urvastesse. Järve tulekut olevat näinud keegi laps ja hüüdnud: “Järv tuleb!” Lapse hüüdmise peale kukkunud järv kohe maha ja jäänudki oma praegusesse asukohta. Uhtjärv ei olevat mitte tema õige nimi, vaid järve õige nimi olevat peidus Urvaste kiriku torni kuke all asuvas munas. Kes selle nime teada saab ja seda hüüab, siis minevat järv ära.

E 59799/800 (2) < Urvastõ khk – E. Laurits < Aksel Pallits (1926)

44

Kaugel, kaugel maal oll olnu Uhtjärv. Säääl oll tennü tää inemistele väega palju kahju: oll uhtnu põllu ja metsa, talu ja maja. Siis olevat tää ette rakendatud hulga härgi ja veetü praeguste Urvastede. Järv sai vihatses ja nakas härgi uputama. Üts härg jäigi sisse ja om praegugi säääl, üte hiigla suure maja seen. Kõik lätted, mis omma Uhtjärven, omma selle härja hingamisaugu. Enne maja sisse saamist olevat üts silt, kohe om kirutadu tagurpidi midägi. Kes selle ära luge, sis vidävä härja järve ära.

ERA II 244, 518/9 (5) < Urvastõ khk ja k, Horma t – L. Paal < Axel Sinimets (1939)

45 Kuidas tekkis kirik Uhtjärve põhja

Uhtjärve põhjas olevat kirik, kiriku ees post, posti külge needitud kull. Ja kirikusse ei pääse keegi.

Vana jutt räägib selle kiriku saamisest järgneva loo.

Kord jäänud kaks last orvuks, poisike ja tütarlaps. Lapsed läinud laia ilma reisima.

Reisides muutunud nimed ja kui nad kord kohtasid

Uhtjärv. ERM Fk 1523:1998, G. Vilbaste 1925

teineteist, et tundnud nad enam. Et nad mõlemad olid nägusad ja peaaegu ühte nägu, otsustasid nad abielluda. Pääle laulatamist jäänud noorpaar palvetama kirikusse, kuna teised lahkusid peigmehe soovil. Kui teised juba kirikust lahkunud, langes kiriku pääle vesi. Üks pulmaline roninud kiriku ees asuva posti otsa, et säält läbi akna vaadata, kuid just sel hetkel langes vesi kirikule pääle. Uudishimuline pulmaline muutunud kohe kulliks. Pruu ja peigmees põlvitavat veel praegugi altari ees.

ERA II 243, 175 (18) < Urvastõ khk, Koigu k, Rooni t
– Urvastõ Alkooli VI kl < August Roon, 44 a (1939)

46 Üts undav luu

Ütskõrd olnu Uhtjärve kaldal üts luu vingnu ja unnanu. Kellämiis olí kaivanu, et üts undav luu. Kutsnu Vandi kaema. Sää l olnu nigu väikene kutsik, kivi kõrval unnanu. Vant võtnu kõrvupiten ja visanu Süväorgu alla, et kas siin sino koht om.

ERA II 259, 267 (10) < Urvastõ khk, Varõssõ k, Kikka t
< Annómõisa – E. Kirss < Jüri Kikkas, s. 1860 (1939)

47 Uhtjärve näkineid

Kunagi oli elanud Uhtjärves näkineid. Iga jaanipäeva lõunaajal tuli ta järvest välja. Pesi enda riideid ja laotas need põsastele kuivama. Kui mõni inimene püüdis talle läheneda, haaras riided ja kadus vette.

RKM II 49, 203 (1) < Urvastõ khk, Kõlbi k – K. Antsov < Ella Hansi (1955)

48

Mul imä om Uhtjärve veeren kasunu. Tä kõgõ selet', et ütskõrd undsõdsõ hommoguga tä nännü, ku Uhtjärvest tulnu hulga ihualastõ latsõkõisi vällä. Hullanu ja naardnu järve veeren haina seen. Üle järve olnu kõik ilustõ nätä. Lagä sõs ta Uhtjärv om! Timä kutsnu imä kah kaema. Sõs lännü järve ku sumahti.

ERA II 259, 192 (1) < Urvastõ khk, Liinamäe v, Lepäsaarõ t
< Rooni t – E. Kirss < Leena Halup, s. 1856 (1939)

Uhtjärv. H. Valk 2005

49 Tegelikult on see udu

Siis on veel üks nägemus, no see on nii vanarahva usundi järgi. Et Uhtjärve järve käivad surnuaiast – surnuaid on säääl ülevalpool, teate küll vist? Et need surnud teatud õhtutel käivad, tulevad mäest alla jookstes ja, ja siis võid vaadata, ku kaugemalt vaatad, et nagu hiigla pikk suur sõjavägi jookseb kohe alla järve ja kaob ära sinna. Ja mõne aja pärast lätt jälleginä üles tagasi. Et surnud käivad suplemas.

Ja mul, ma-i saanud kunagi jaole, seda venomeni vaadata ja siis mul ema näitas ükskord: “Tule nüüd vaatama, et surnud tulevad kohe surnuaia poolt!” Seal Järve talust oli, vanaste ei olnud neid metsasid, need olid väiksed lepistikud enne. Ja sis nägin ka mina. Et tegelikult mina ei uskunud surnude, vaimude tulekut, vaid lihtsalt nägin udu. Et udu rullus niimudi mäest alla ja, kui järve viirde

sai, siis läks laiali sinna järve pääle ja kadus ära. Jah. Nii et säääl millegipärast kogunes sinnä, säääl om suurõ puu surnuaia pääl, soojem õhk vist vôi, et ja see siis rullub alla. Ja kutsutakse, et surnud käivad järve suplema.

Tegelikult on see lihtsalt udu. Ma olen seda oma silmaga näinud. No mina ei usu neid nõidusi, värki ja, lihtsalt mu silmad nägid, et, et udu rullus nii kogu aeg. Rullus allapoole sääält mäest ja. Ja kui järve uduga kokku sai, sis kadus ära. Jah. Aga äraminekut ma ei näinudki. Üteldi nii, et läksid pärast märke ka tagasi. Mina ei ole seda näinud. Aga Järve, kus mu isakodu oli, poolteist kilomeetrit sinna otsa, teise järve otsa, teise poole pääle, sääält on see nägemus veel nähä, see udu. Hästi vaikne õhtu pidi olema, tuulega ei näinud seda.

ERA, MD 605 (21) < Urvastõ khk ja k < Urvastõ k, Järve t
– K. Kink, V. Valper < Artur Randmäe, s. 1923 (2005)

50 Uputamise nööri

Urvaste kiriku juures on üks kahe kõrge kalda vahel olev järv, mida Uht järv kutsutakse. See järv on väga sügav, nii et rahvas teda ilma põhjata arvavad olevat. Selle järve sisse olla vanal ajal ka Urvastu kiriku kellad lastud, kui sõda kardetud tulevat. – Sellesse samasse Uht järve on vanal ajal iga aasta palju inimesi ära uppunud ja mitte ükski, kes sinna ujuma läinud, ei ole eluga pääsnud.

Kord läinud õpetaja Wandi kutsar ka Uht järve ujuma ja uppunud ära. Kui õpetaja seda kuulda saanud, läinud ta Uht järve äärde, võtnud ennast alasti ja hüpanud järve põhja kutsarit otsima. Mitu korda pidanud ta enne päälvee hinge tagasi tõmbamas käima, kui kutsari surnukeha kätte leidnud. Siis toonud ta surnukeha kaldale välja ja pannud rähale, et kutsari keha ümber üks päratu pikk jõhvist nööri olnud. Õpetaja arutanud selle nööri surnukeha ümber lahti ja viinud kirikumõisa, kus ta seda kappi pannud.

Öösel, kui õpetaja magama heitnud, olnud vanapagan tema voodi ees ja nõudnud oma jõhvnööri kätte, sest see nööri olla temal inimeste uputamise tarvis, kellega ta ujuja järve põhja veab. Õpetaja aga pole lubanud temale seda nööri enam kätte anda. Vanapagan pole aga enne kukelaulu ka ära läinud, vaid nõudnud, et õpetaja tema nööri kätte annab. Laulnud kukk, siis kadunud vanapagan ka ära. Kuid järgmisel ööl olnud ta jälle tagasi ja nõudnud oma nööri kätte. “Teise oma ei tohi sa hoida,” pajatanud vanapagan, “anna nööri mulle kätte.”

“Ei anna! Saab näha, mis sa mulle siis teha võid,” ütlenud õpetaja vastu.

Nõnda vaidlenud nad igal öösel. Kui õpetaja vahel on mõnel öhtul kuni kukelauluni üleval olnud, siis ei ole vanapagan sel öösel enam saanud teda oma jõhvinööri nõudmisega tülitama tulla. Sellepärast olnud õpetaja tihti nii kaua üleval ja vanapagan krisutanud ukse taga, kus ta kolistanud ja müristanud, et õpetaja tema nööri välja viskaks, aga tupp ei ole ta julgenud siis mitte tulla, kui tuli alles üleval on olnud. Läinud õpetaja aga enne kukelaulu magama ja kustutanud tule ära, siis olnud vanapagan tema süngi ees ja nõudnud oma nööri kätte, aga õpetaja pole annud.

Nõnda on ligi aasta aega mööda läinud, aga vanapagan oma nõudmist järele ei jäta. Viimaks tüdinunud õpetaja sellest alalisest öörahu rikkumisest ära ja mõtlenud vanapaganale ühe tingimuse all tema nööri kätte anda. Kui nüüd vanapagan jälle öösel on kirikumõisasse tulnud ja oma nööri kätte nõudnud, siis lubanud õpetaja talle

nööri kätte anda, kui ta enam iialgi Uht järve ei tule inimesi uputama. Ei ole vanapaganal nüüd enam ka muud nõu üle jäenud, kui pidanud seda ära tõutama, et enam iialgi Uht järve inimesi ei tule oma nööriga uputama. Olnud vanapagan selle tõutuse andnud, siis saanud ta õpetaja käest alles oma jõhvinööri kätte ja kadunud sellega kui tuisk ja tolm.

Pääle seda ei ole Uht järve mitte ükski inimene enam ära uppunud.

HI 9, 810/2 (162) – A. Suurkask (1898)

51 Punane nööri

Uhtjärvest ei olevat (leppimise) kihlveo korral mitte millalgi keegi üle ujuda saanud. Kord vedanud üks mees kihla, et järvest üle ujub. Mees võtnud noa risti hammaste vahele ja hüpanud järve. Kesk järve jõudes tundnud, et jalast kistakse. Mees võtnud hammaste vahelt noa ja löiganud altpoolt jalga ning peasenud lahti. Üle järve jõudnud, leidis punase nööri oma jala ümber seotud, mille ta järves katki oli löiganud.

E 59801/2 (5) < Urvastõ khk – E. Laurits < Aksel Pallits (1926)

52 Vanduv poiss upub

Urvaste kiriku juures Uhtjärves pesenud 17-aastane poiss vankreid ja hobuseid. Poisil saanud süda ühe hobuse pääle täis ja öelnud: “Kurat, või sa ei lää, ku ma aan!” Poiss uppunud sinna järve ära. Unes öelnud poiss emale, et ega ta muud ei tee, kui sõidab vett mööda ja ootab, kuni jälle mõni järve tuleb.

ERA II 115, 88 (2) < Karula khk, Vana-Antsla v – S. Kutti, H. Tampere < Priina Kiri, 77 a (1935)

53 Uhtjärv võtt õga aasta inemise

Uhtjärv Urvastõ matusõ all õga aasta võtt inemise. Inemise olli voori pääl käünü. Üts miis tahtnu juvva, tõõsõ ei olõ lasknu järve viirde. Andnu tälle niisama vett juvva. Vesi karanu kaala ja koolnu miis säälsaman ar. Järve vee-rest olõ üts ütelnü, et tund om tulnu, vai kuis tuu sõna olõ, et tuud uppujat es tulõ viil.

ERA II 259, 166/7 (1) < Urvastõ khk, Vaabina vanadekodu < Vaabina mõis – E. Kirss < Tiiu Tõra, s. 1878 (1939)

54 Vainualunõ

Urvastõ Uhtjärve nõksatas iks hõela vaimu sisse. Üldas, et ta om nigu vainualunõ, et taahha upus inämb, selle et ta matus om tan kaldõl.

ERA II 259, 207/8 (3) < Urvastõ khk, Liinamäe v – E. Kirss < Maali Kasuk (1939)

Kell järves

55 Kella otsija upub

Sõja ajal olevat üks suur kell peidetud Uhtjärve põhja. Vaiksetel suveöödel olevat veel praegugi kuulda kella kõlinat. Kes seda kella on tahtnud välja tuua või vaatama minna, see olevat ära uppunud.

RKM II 135, 619 (5) < Urvastõ khk, Antsla l – S. Koolmeister < Peeter Zimmer, 70 a (1961)

56 Röövitud kell rikub vilja

Urvaste kirikul olnud vanasti kaks ilusat kella. Tulnud sõda. Urvaste mehed tahtnud kella lähedasse järve peita. Viinudki esimese kella järve varjule. Seni ilmunud venelased. Röövinud kiriku tühjaks, viinud kella Pihkvasse. Seal kell praegu veel kusagil maas. Kätte võib siis saada kella, kui sada tsetverti kaeru härgadega Pihkvasse viiakse ja samade härgadega tagasi kell tuuakse. Kella ei võida Pihkvas helistada, sest kui helistatakse, rikub rooste vilja. Urvastes olles ei ole kell viljale mingisugust viga teinud.

E IV 14 (47) < Urvastõ khk – M. J. Eisen < Jakobson

57 Veli järven

Urvastõ Uhtjärven ollõv keriku kell seen. Suur pajj om järve veere pääl. Kui valgõ päiv paistus järve sisse, sõs pajju kottal om nätä, posti küllen om kinni. Tõõnõ kell om Pihkvalõ viidü sõjaaigu, tõõnõ mäest alla järve lastu. Pihkva kell ollõv nii laga, et säidse kängseppä võivat all tüüd tetä. Järvekellä om ütškõrd proovitu säitsme paari härgiga, a ei olõ jõudnu vällä vedädä. Kõnõldas, et ku Pihkva kell tagasi tuvvas, sõs nõsõs veli kah järvest esi vällä.

ERA II 259, 162 (10) < Urvastõ khk, Vaabina v < Kärjala v – E. Kirss < Mari Saal, s. 1867 (1939)

58 Kerikukellä

Urvaste kerikun oll kats kellä, mis olli väega suurõ. Üts kerikukell om Põhjasõja aigu viidu venelaste poolt Pihkvasse. Sõja lõppedes tahtsõva veneläse väega kallist tasu kella tagasiandmise iist. Tuu kell oll nii suur, et teda puurullõga alla Pihkva viidi.

Tõõnõ kerikukell om Uhtjärve põhjan. Tuu kotus om teadusmeeste puult kindlas määratu, aga tedä ei ole jõutu vällä tuvva. Pääväpaistelisel ilmal om timä helinat kuulda.

ERA II 244, 524 (10) < Urvastõ khk ja k, Järve t – L. Paal < Arthur Randmäe (1939)

59 Vanakuradid kella kallal

Kunagi olid tikkunud vanakuradid Urvaste kiriku kallale. Nad ei saand kuskilt Urvaste kirikule sisse, siis olid roninud Urvaste kiriku katusele ja olid päästnud kirikukella tornist lahti ja olid visanud järve. Nüüd iga jaanipäeva õhtul, kui ämaraks läheb, olevat Urvaste kiriku juures asuva Uhtjärve põhjas kuulda kirikukella helinat ja iga selge ilmaga olevat näha järvel ka kella ise.

RKM II 72, 233 (1) < Urvastõ khk ja v – H. Melzar < Alviine Paju, 86 a (1959)

60 Kellä pahandusõs

EH: Kirik oli pahandusõs, seletivä vanarahvas.

KT: Urvastõn?

EH: Jah. Et kui kella lõiva, et niikavva kui kella hää kuulda oll, senini es ole sääl põllu kasvanu. Et põllu hävisivä. Ja sõs, mis tal oll, parun Varts va, ei? Tuu laskse nii kella maha võtta. Ja tuudi tõise kellä. Sääl om kaks kella, tan Urvaste kerikun. Ja et Uhtjärve om ära uputõdu nuu kaks kella. Ja et olõvat tänaseni nähtu, aga nüüd olõvat üle lännü joba poriga, et enämb nätä ei olõ.

KT: Ahah, et oli näha, läbi vee või?

EH: Jah, jah. Sääl om väga selge vesi, Uhtjärven. Nii selget vett ei ole üle Eesti, kusagil järven ega meren, nii selget vett.

ERA, CD 59 (49) < Kanepi khk, Piigastõ k, end. mõisahoonen < Kõllõstõ k, Veski t – K. Tamm < Elmar Haljaku, s. 1911 (1997)

61 Kell igaveseks järves

Inimesed tahtnud Urvaste kiriku kella Uhtjärvest välja tuua jumalateenistuse ajal. Kell oli juba välja tulemas, kui kirikus hakanud kellad helisema ja jumalateenistus lõppenud. Samal ajal kukkunud ka kell igaveseks järve tagasi.

ERA II 243, 327 (8) < Urvastõ khk, Pihlõni k, Väikuni t
– T. Lindsaar < Liisa Lindsaar, 86 a (1939)

62

MK: Kunagi, vat kui see Põhjasõda või mis ta oli, sis see, noh, mis metall, vask või mis ta kurat seal on, et sellest tehti kahurid. Kohalikud võtsevad kellad ja peitseva järve ära, nad pidid siamaani säääl sees olema. Et noh, ei läheks kahurilihaks või noh, tootmisesse, tead. Et Urvaste kiriku kellad peavad siin järves olema.

TK: A need kellad, ma-i tea, kust need pärit on, aga kah kuskil ürikutes kirjutakse, et heliseb nagu Urvaste kiriku kell, nii et see pidi olema üks haruldane kell, pidi siin olema, et väga hea heliga. Ja teine, ühel Tallinna kirikul pidi ka olema, ma-i tea, kas Kaarli kirikul või kellel, pidi olema ka samasugune kella helin nagu Urvaste kirikul. Et mõni on, nagu panni lööd: pimm-pomm, pimm-pomm, aga tõesti, see kell heliseb väga kenasti.

ERA, MD 781 (28) < Urvastõ khk, Pihlõni k, Hinuri t
– K. Rannamäe, V. Valper < Mario Kangro, s. 1962; Tähti Kangro, s. 1940 (2006)

63 Paruni piip ja kell järves

Säääl mäe otsas on üks mees, kes ostis Urvastes esimesena talu. Ja noh, rahvajutt oli niimodi, et see mees, kes säääl ostis selle maja esimesena, et see oli parunil toapoiss. Jaa, ja parun võttis ta siis alati jahile ja paadisõitudele kaasa. Parun oli kirglik kalamees, ega ta ei saanud midagi, aga ta järve müüdü sõitis, tal oli uma paat ja oli, no aerud ja. Ja sis selle mehega ta sõitis. Zimmbrot oli nimi, nüüd tuli meelde. Zimmbrot, Ananias kutsuti. Ja siis see sai siis selle maja, maja ostu õiguse niimodi, et, et too oli selle Uue-Antsla paruni toapoiss. Ja pidi sis parunile sõudma, kui tuu läks järve pääle püüdma. Võttis selle Zimmbroti ka kaasa ja ütles niimodi, et nüüd sõud mind järve mööda, et ma tahan vaadata üle paadiserva niimodi, et kui sügav on ja kus kalad on. Ja ta vaatas, vaatas ja tal oli suur pikk portselanist piip, tollel parunil.

Ja unustas selle ära, et seda peab käega ka hoitõma, jättis hammaste vahele, aga paat, paadi sõudja, tuul Zimmbrottil, aeru laba natikene eksis õige koha päält ja puutus sinnä portselanist piibu külje, löi tollõl parunil piibu suust ära. Ja see kukkus järve. Ja säääl oli küllaltki sügav koht. Ja siis see parun vihastas sellepärast, et tal oli piltidega piibukaba nii. Uhkõ, suur nii. Ja löi selle piibu ära ja parun oli nii vihane, ütles, et “Vaata, kui sa homseks mulle seda piipu tagasi ei too,” et “siis lasen sind peksa niikavva kui sa lõpõt ükskord!” Nii et miis läks kodu ja ütles naisele, et küta saun, et mul on täna viimane õhtu, et ega ma enam ei pääse. Ja ohkas säääl järve ääres ja sai sulasepoisiga – tal oli üks teoline või sulane ka säääl maja juures. Tuu oli kuskilt Saaremaalt päri, hää ujuja – ja tuu ütles, et no lähme vaatame, kuskohal see kell siis oli, et võip-olla saame piibu ka kätte veel. Ja too sis juhatas, et vaata, kell on säääl ja säääl, ja et läksid sis selle paadiga seda kella otsima ja seda piipu ja. Tuu oli väga hää sukõlduja olnud, ta oli mere ääres kasvanud ja Uhtjärv ei olnud talle midagi nii sügav nagu taa kohaliku rahva kardavad taa sügavust. Ja läks sis, ujus vee all, tuli välja, puristas ja ütles, et, et siin ei ole küll tema piipu. Aga et üks suur kirikukell on külili maas, et teine äär on liiva sees, aga et teise ääre alla saab veel pugeda isegi sisse. Läksid veel edasi, kaugemale järve teise otsa poole ja küsis ikka vahepääl, tuli puristas ja ütles Zimmbrotile, et kas sa mäletad, no-et kuskohal sa parunidega siis olid umbes? Ja too ütles, et no lähme veel edasi! Läksid veel edasi ja läks jälle vee alla ja siis tuli veepinnale ja oli piip hambus. Ja tollõl oli väga hää meel, tollõl, ja parunil oli veel parem meel, et piibu kätte saa ja kinkis tolle Zimmbrot Ananiasele tolle koha, maja, too oli esimene siin Uhtjärve ümbruses, kes sis sai majaomanikuks.

ERA, MD 605 (23) < Urvastõ khk ja k < Urvastõ k, Järve t
– K. Kink, V. Valper < Artur Randmäe, s. 1923 (2005)

Kuraditee

64 Vankrijäljed veel

Uhtjärve põhjas olla näha vaipse ilmaga kaks kirikukella ja üle järve jooksvat kaks vankriratta jälge.

ERA I 2, 698 (3) < Valga < Urvastõ khk, Antsla v – E. Berg
< Minna Pedajas (1929)

65 Tee Uhtjärvel

Vana-Antsla mõisas olnud kuri parun. Ta oli lasknud igal õhtul saani ette panda kaks musta täkku ja sõitnud alati ära ilma kutsarita. Kui ta hommikul tagasi olevat sõitnud, olnud hobused alati valges vahus. Tallipoisid tahtsid teada, et kus parun käib. Neist kõige julgem tallipoiss oli ühel õhtul hüpanud saani jalastele paruni nägemata. Soosaare mäelt oli parun sõitnud õhku. Ta sõitnud õhku mööda Kampja mõisasse pidule. Sinna olid kokku tulnud kõik nõiad ja kurjad vaimud. Parun alles siin näinud tallipoissi. Kui pidu ära lõppenud, sõitnud parun tagasi, tallipoisi võtnud ta saani ja ütelnud: "Ära sa taha vaata!" Tagasisõidul puutunud saan kuhugi külge. Tallipoiss küsinud parunilt: "Kuhu see saan kinni jäi?" Parun vastas, et see olevat Urvaste kiriku torn. Tallipoiss vaadanud taha, siis kui hobuse esimesed jalad olid maa pääl, sest nad sõitnud mööda järve. Nad kukkunud vette, kuid pääsenud viimaks välja. Sellest saanudki tee Uhtjärvele. Seda teed ei ole alati näha, aga kui tee on näha, tuleb paari päeva pärast vihma. See on õige lugu ja nähtus.

ERA II 243, 307/9 (10) < Urvastõ khk, Pihlõni k, Hinuri t
– E. Marits < Juuli Kangro, 67 a (1939)

66 Kuraditee

Kui lähed vaiksa ilmaga, minge nii vaiksa ilmaga, kus ei ole lainetust. Ja kõige parem, näet sis kui päike akkas loojuma või on looja juba läinut, niimodi, et valge veel on. Siis paistab see tee eriti silma. Ta on nii, nigu oleks, noh, valatud mingisugune värvaine pikuti järve. Mõne koha päält laiem, siis kitsam, siis läheb selline nagu siba siia- ja sinnapoole ja. Jah. Ja legendi järgi ta tekkis sellest, et, et ühte otsa ehitati kirik ja Vanakurat sis noh, võlus niipalju rahvast ära, et need ehitasid selle teise otsa, Uhtjärve teise otsa ligidale – see on legend nüüd, mis ma räägin, enne oli tegelik, jah. Et ehitas selle teise otsa juure sis tsõõriplatsi vai, tuu tähendäs niisugune tantsumuru. Sääil on see koht veel praegugi alles, kes oskab vaadata. Ja et sääil rahvas sis noh allusi nagu Kuradi tahtele ja sääil ta leidis endale sis kaaslas. Sis külvas endale kivedest tee läbi Uhtjärve, et minna sis öösiti seda kirikut hävitama. Aga noh, kohalik rahvas ei võtnud vedu ja tuu tee jäi ainult märk sellest kudagi.

Aga mina olõn loodiga katsunud vee sügavust: vee sügavusest ta ei olene, kõik põhi on ilus, läheb küll järsku sügavaks, sääil koha pääl nõõr ei jää kuhugi kinni,

ei ole sääil midagi sees, nii et mingisugust takistust sääil ei ole. On ainult niisugune, kas vee omaduste muutus vai. Et tuu päälmise veepindade voolavus ja see on sis kas teistmoodi koosseisuga midagi-et, noh, vee soolsusõ vai. Soolane ta-i ole üldse, ta on täiesti joomiskõlbulik vesi igal kohal. Aga mõne muu aine sisaldus või olla, mis ka värvust muut. Ja, ja kui tahat vaadata, sis, kui aiga om, sis täna on ka vaikne ilm. Tuulega ei näe, peab vaikne ilm olema ja nii et päike on nigu õhtu poole. Kui paistab sinna pikuti järve nii ja hästi vaikne on. Siis tekib see efekt. Jah.

ERA, MD 605 (16) < Urvastõ khk ja k < Urvastõ k, Järve t
– K. Kink, V. Valper < Artur Randmäe, s. 1923 (2005)

67 Tee järvel ennustab vihma

MK: Ma läksin Antslasse õhta, Antslas sattõ ku lapin, aga nii ku Vana-Antslast ära sait siipoole, ollõ kõik kuiv.

VV: Mii olli Kärgulan, sääil ka sadasi.

MK: Nojah, mul tõne majapidamine on sääil Koigus, Kanepä poole minna. Sääil tullõ nii, et suur vanõ oli räästa all täis. Nii et taa asi on sääne suhteline. Jõle huvitav on vaadata, järv võtab vee ära.

TK: Jah, järv pidi ära tõmbama enda poole.

MK: Järve pääle lähvad pilved ja järve satab vesi, tead, Uhtjärve. See on huvitav. Ja kui tahad ilma ennustada, sis siit ülevalt mäe otsast paistab järve pääle. Kui järvel on tee sees...

TK: Keset järve tee...

MK: ...sis tuleb vihma, tead [*naerab*].

TK: ...siis tuleb kolmandal päeval vihma.

MK: See on huvitav, nigu lai jõgi. Uhtjärv on kuskil üle kolme kildi pikk või. Ja sis see on sääne huvitav inemestel, näet, tähelepanek, kui sääil on tee seen sääne, lainetuse sees, sis tuleb vihma järgmine päev.

ERA, MD 781 (26) < Urvastõ khk, Pihlõni k, Hinuri t
– K. Rannamäe, V. Valper < Mario Kangro, s. 1962; Tähti Kangro, s. 1940 (2006)

Ohvrikivi

68 Ohvrikivid Urvastes

Urvastes öeldakse Uku kivi olevat Uhtjärve ligidal. Teine niisugune Koigus Märdeni talu maal. Kahtlen ometi,

Ohvrikivi Leevämõheorus. H. Valk 2005

kas neid vanasti Uku kivideks nimetatud. Võimalik, et neile alles uuemal ajal Uku kivi nimi antud. Igatahes olid need kivid ohvrikivid.

E 57308 – M. J. Eisen

69 Kivile kirjutamas

Sääl on praegu Iie, Iiukivi kutsutakse. Ja ohvrikivi märk on, säält tee päält peaks olema viit ka veel alles, et Iiukivi juurde. Meie ei tunnud Iiukivi nime all seda, me tundsiime lihtsalt ohvrikivina ja rahvas, poisid tarvitasid teda noh, nigu julgustükina. Ta oli nii, suurem kivi ja samaldunud oli, sis pidid sambla ära hõõruma ja sinna oma nime kirjutama, et sis, kes julgõs seda tükki ära teha, siis see oli kangõ mees. Ja suuremad poisid sis enda vahel rääkisid ja ma kuulasin ka päält ja mõtlesin: ma julgen küll minna sinna oma nime kirjutama. “Sina, poiskesest küll ei lähe kuskile!” Ma ütlesin: “Lähen küll!”

Ja no, olin natike uhkust ennast täis ja läksin ka sis sinna kivi juurde, säält oli järsk mägi äkki alla minna ja jooksin, noh läksin alla ja, kriit oli kaasas ja, nühkisin säält sis sambla maha kivi päält ja kirjutasin siis oma

nime. Ja nigu sain pool nime ära kirutada, nii öökull, kurat, huikas nii: “Uuuu!” Ja siis lõi mul nii hirmu nahka, et. Ma-i saand, näet, orust enam kuidagi välja. Ja-ja sis ikkagi lõpuks kápili tuln tagasi teiste juurde ja. Ütlesin-t ma nime sain ära küll kirjutada, aga ma pidin ära tulema, et keegi õikas hirmsa häälega. Noh, ma öökulli siis, poiskene, ei näinud, ei teadnud veel selle hüüdu. Ja üteldi, et no küll sul tule nüüd mingisugune hädä juurde ja ma kartsin hirmsasti, et mis hädä tuleb, aga teisel aastal tuli tööpoolest niimodi, et ma ei saanud r-tähte enam häste ütelda. Ja üteldi, et see on sellepärast, et sa läksid sinna kivi juurde seda nime kirjutama. Ja siis ma, koolis käisin, ma kartsin seda r-tähte nii hullusti, et. Ikkagi ta pudistasin natike ja õppisin teda ja sain selle selgeks. Nii et see nagu halvatus oli säält sis keele pääl, sellest hirmust tekkis niimodi.

ERA, MD 606 (6) < Urvastõ khk ja k < Urvastõ k, Järve t
– K. Kink, V. Valper < Artur Randmäe, s. 1923 (2005)

Silmäviiläte

70 Silmavee- ehk Tsorrläte

Uhtjärvest põhja poole, kõrge künka otsas asub läte. Ta ei külma pakasemalgi talvel kinni. Suvel, kui vett vähe, keeb üles puhast liiva. Sügisel ja kevadel keeb tast vesi üles. Talvel on ta harilik, nagu teisedki lätted. Vanasti olnud läte ümberkaudu kuulus oma tervendava vee poolest. Kui sellest lättest toodud veega haigeid silmi pestud, saanud need terveks. Et lättehaldjas veelt tervendavat võimu ei võtaks, toodi talle ohvriks hõbe- ja vaskpuru.

ERA II 243, 161 (3) < Urvastõ khk ja k, Horma t – Urvastõ
Algkooli VI kl < Miina Simson, 77 a (1939)

71 Allikas annab tervist

Urvaste surnuaia taga asuval kalmumäel on üks allikas. Sellest allikast toodi igal jaanipäeva õhtul vett ja joodi seda, öeldes et see on tervisevesi. Selle veega pidid kõik haiged terveks saama.

RKM II 60, 549 (18a) < Urvastõ khk, Kärstnä k – E. Reisma
< Els Reisma, 67 a (1956)

72

Nii nagu siin meil siin, mis see maalinn või muistne linnus olemas. Ja selle alt jookseb ka vesi, selle otsa

Ohvriallikas Uhtjärve ääres. H. Valk 2005

juurest. On, kutsutakse Silmaveeallikaks. Et sellel on tervistav omadus silmi, nägemist kaitsta. Vanast käisid siia Silmaveeallika juurde pa-aljud inimesed pudeliga vett otsimas. Jah. Aga tegelikult ei olnud sääil midagi, no võip-olla oli, üteldäs, et kui on kuskil óbódat palju vee sees või, et siis vesi ei lähe hukka. Tema oli ka Silmaveelätte omadus, et panit pudelisse ja võisit jaanipäevani hoida pudelis, ei tekkinud sinna hallitust, oli see vesi ikka veel hää ja võit silmi peseda. Et mujalt käisid inimesed seda vett otsimas, veel siis, ku ma olin juba suur mees ja, ja noh, juba ikkagi nii armumise eas. Ja seda käisid tüdrukud, eriti naised, et oma näonahka ilusana hoida ja noorena, sis pesid selle Silmaveeallikaga vett. See oli minu isa maa peal, see Silmaveeallikas. Selle kohta on praegu ka veel, käivat veel inimeset vett otsimas. Aga allikat ei leia enam üles, kui kedagi juhatajat ei ole. Sellel on omadus, mina ei tea, millest see tingitud on, vist on ta soojem lihtsalt, ta tuleb maa seest üles nii, voolab, mulden: *mul-mul-mul-mul*, nii tuleb, väikeste. Ja ta ei külma talvel kinni, tä on, voolab kõ-gu aeg, talvel ka säält vesi jookseb – Uhtjärve, on niisugune väikene kraavikenegi, Silmaveelätte juurest. Meie ei kutsu allikas, meie rahvas

kutsus kõik lätte. No, viimetsel ajal oli ikka juba, 'allikat' teadsid kõik, et Silmaveeallikas nimi. Aga minu noorpõlves oli täl viil Silmäviiläte nimi. Jah.

ERA, MD 605 (29) < Urvastó khk ja k < Urvastó k, Järve t
– K. Kink, V. Valper < Artur Randmäe, s. 1923 (2005)

*Liinamägi (Lossimägi,
Liinakants, maalinn)*

73 Lossi mägi

Lossi mäes kutsutas üte mäke Urvastó vallon, Aadó talu maa pääl. Katól puul Lossi mäke oma sügävä, äkilise ja kitsa orukösó, kedä pite keväjä ja vihma aigu kats ojakóist Uhtjärve juuskva, kolmandal puul om äkiline Uhtjärve kallas ja paljalt neländält puult saa kergebäst üles. Päält om tuu (nüüd mõtsaga ärä kasunu) mägi tasanó, viiri

Urvastó maalinn. ERA, Foto 3044, R. Hansen 1957

pääl om kraavi asõ tunta. Müüre säääl nätä ei olõ. Säääl üteldäs Roodsi vai Poola aigu, vai ka viil innembä lossõ olnu ollõv. Kotus olõs lossis paras küll. Ajaluun tuust lossist teedä ei olõ.

H III 9, 810/1 (7) < Urvastõ khk ja v – G. Seen (1889)

74 Lahing Liina kantsi orus

Urvaste vallas Järve talu lähedal Uhtjärve kirikupoolsel kaldal olla endise sõjaaegse kantsi ase nn Liina kants või Liinamägi, kõrge piklik kitsas mägi, kahelpool järsud sügavad orud. Mägi on kõrgeimast kohast ümarik, noore kuusemetsa all. Rootsi sõja ajal olnud säääl lahing. patarei seisnud Oinahansu talu kohal, kõrgel Uhtjärve kaldal [KN]. Rootslased seisnud Antsla pool ja venelased Urvaste pool Uhtjärve. Praegu olla veel Järve talu krundis lohud, mis siis olnud sügavad hauad ja venelastele varju pakkunud. Tolles lahingus langenud maetud Kooraste valda Tebe talu krundis olevale kalmistule. Lahing lõppenud sellega, et rootslased põgenenud kuni Karkisini [KH]. Liina kantsi orgu nimetatakse “Leeva mõhe oruks”, kus praegugi veel olla viis pütti kulda, mis sõja ajal maetud [KN].

EKLA, f 199, m 30, l 35/6 < Urvastõ khk ja k, Tiidla t; Söödü t – A. Laurson < Kristjan Neuman, 53 a; Karl Hendrikson, 70 a (1927)

75 Vana-vana koht

JK: Ega soo Urvaste kiriku ümbrus, tuu oles ollu aja joosul, olõs temast saanu ütlemi, Antsla asõmõlõ linn olõs saanu sinna. Selleperäst, et säääl olõ joba tuhandõ katsõsaa kandis, tuhandõ kaheksasaja kahetõiskümdäl aastal, sis olõvat säääl ollu irmus tulekahju ja tuu olõ ära palanu, kõik tuu värk säääl ja sis...

VV: Kirik?

JK: Ei, mitte kirik vaid, kirik olõ ka kunagi muidugi är palanu, tuu löüti, olõ löütü kunagi mõtsa seest, kes tiid, mis aasta perit om, selle et eks ju, siin olõ kõva, vanadõ eestlaste asupaik, selle et tääl om ju maalinna asõ om üle järve ja. Üle järve om eestläse maalinn. Ja-ja sis olõ siin surnuaia pääl, kos kõge kõrgemb kotus om, säääl olõ, nu ütlemi nigu ohvripaik, ja säääl olõ kunagi olõ tuu katõ auguga ohvrikivigi, aga tuu olõ är veedü sääält, koskile. Jah, ni-et ta om ikka vana, vana, vana koht. Et sääält olõs kujunõnu, et olõ katõkõrdsid maiju ollu tuukõrd joba, telliskivist maiju ehitädü sinnä.

Arheoloogilised kaevamised Urvastõ maalinnal.
H. Valk 2006

VV: A kust te naid asju kuulnud olete?

JK: No eks aja joosul olõ kuuldu, inemese kõnelese õks.

ERA, MD 785 (43) < Urvastõ khk, Risttii k, Kentuki t < Toominga t – K. Rannamäe, V. Valper < Jaan Kangro, s. 1929 (2006)

Põhjasõja kalme

76 Vöormünder kimpus

AR: Ja neet hauat, kus see Põhjasõja-aigsed matussed, need ei ole sääält kaugel, kohe Uhtjärve kalda pääl ühel kohal on niisugune kõrgendik. Vanast oli ta ilma puudeta, nüüd on vast väike männimets pääle kasvanud. Ja rahvas pidas nagu natike pühaks seda kohta. Aga minu onu, ta oli küll püha mees ja, ta oli selle Horma talu Simsoni poeg, kaevas sis sinna ühe, vanast kutsuti nii – umbhaud: kaivõti aud, panti kartuled sisse ja põhk pääle

Jutustaja Artur Randmäe loeb käejoontelt saatust. ERA, VF 7688, V. Valper 2005

ja aeti mullaga jälle kinni. Ja ku vaja oli, sis võeti päält liiv ära ja põhk tõmmati ära ja siis jäi see kartul, tuli välja jälle. Ja ma olin siis oma vennaga ja vaatasime päält seda umbhaua kaevamist. Sai nii umbõs rõnnuni sügavus kaevata ära, kui kolksatas labidas ühe asja vastu. Ja onu mul võttis siis selle asja üles ja vaatas, see oli pääluu. Ja ta oli püha mees, tegi ristimärgi ja pani sinnä taa pääluu tagasi ja ütles: siia ei saa kaevata, ajas haua kinni. Et paneme kartulid kaugemale. Pani umbes kaks-kolm meetrit sinna, Uhtjärve suunas edasi. Ja kaevas sinna uue haua ja jälle kolksatas labidas. Ja jälle pääluu vastu. Päälүүл olid hambad nii ilusad veel, aga muidu pääluu oli kollakaseks muutunud ja ei olnud enam midagi. Aga hambad läikisid, nagu oleks kunsthambad suus olnud, aga ei olnud, tolle ajal inimestel olid hambad paremad kui nüüdsel ajal. Ma ei tea, mis asi toidus vai milleski on, et nüüdsel ajal inimesel ei säili hambad, lähevad juba noorelt rikki. Mul ise ka on proteesit. Nojah, ja siis

kaevas see onu mul sääl ja tull jälle pääluu vastu ja tuu jällegi pani pääluu tagasi ilusti, ta oli püha mees, ta-li kiriku vöormülder. Ja pani sinna pääluu tagasi ja tõmbas liiva pääle ja ütles, siia ei saa kaevata midagi, et ma viin ikka need kartulid kodu. Ja vedas need kartulid säält ära Hormale ja siis, kus oli tal keller vai koobas, kus ta hoidis neid. Ja et sinna umbhaua ei pannud enam. Niipalju näi, et siin oli matusekoht, aga siin ei ole ju mingisugust matust, et mispärast pääluu peaks olema. See oli ikkagi niisugune Põhjasõja-aegne vastupanu punkt lihtsalt, et siia maeti siis neid surnusid, ei hakatud ju ometigi Rootsimaaled vedama.

See oli Järve talu maa pääl ja, ja tema nimi oli Leivamõhe org. Ta oli lihtsalt ühe ürgoru väike lisaorg vai nihuke lisakallas, et teisel pool ürgorgu oli linnus ja teisel pool oli see matmispaik.

ERA, MD 606 (5) < Urvastõ khk ja k < Urvastõ k, Järve t
– K. Kink, V. Valper < Artur Randmäe, s. 1923 (2005)

Nõiamatus

77 Nõiakalm

Uhtjärve põhjakaldal, Urvaste kirikust 1,7 km ida poole, asub muistne eesti maalinn. Maalinna sammuda otse Uhtjärve kaldale, siis on näha neljakandilist lagedat kohta metsa sees. Sinna olevat vanasti nõid maetud, mispärast sinna ei kasva puud. Rohi on ka väga kidur. Puud, mis kasvavadki, kõik kuivavad.

ERA II 243, 163 (6) < Urvastõ khk ja k, Horma t – Urvastõ Algkooli VI kl < Jaak Simson, 79 a (1939)

78 Nõiamatuse imetegu

Selle linnuse kohta, kui seda vallutati, et säääl tegelikult rohkem verd ei valatud, kui ainult ühe inimese veri. Tuu linnus vallutati niimodi petusega ära, et Urvaste orus ühe sellesama, kus see Iiekivi oli või see ohvrikivi, säääl oli vanasti üks niisugune koht ka ollud, majakoht vai, kus elas, kutsuti seda elanikku, noh, nagu teadijaks vai. Vanast olid, kes ravisid inimesi ja, kutsuti teadijateks vai nii. Neid ei olnud nõia nime all, ainult siis, kui juba Eestimaale toodi ristiusk, siis muutusid nad nõiak, muidu olid nad teadijad ainult. Jah, ja see siis, üks nendest oli linnuse valitseja ja oskas sisse sõita, et kust saab obustega ja inimestega sinna linnusele juurde ja sis ütelsid sakslased: “Vaata, et me laseme su vabaks ja su rahva, et ütle meile ära, kust linnusesse saab.” Ja see uskus ja näitas seda ära ja võeti ta kinni ja tapeti ära ja. Torgati pää varda otsa niimodi, näidati linnusele ja need sis olid nii kokkunud kõik ja andsid linnuse käest ära. Aga selle koha, kus see toimus, seda kutsuti Nõiamatuseks kaua aega. Ja ta needis sis veel enne neid vallutajaid, enne surma, et ärgu kasvagu minu haua pääl enne ükski suur puu, kui eestlane jälle vaba on! Noh, niimodi, ta oli eestlaste-meelne mees ikka, nagu kõik ikkagi olid.

VV: Kas seal Nõiamatusel sis ei kasvandki ühtegi puud või?

AR: No Nõiamatuse tuu imetegu on väga lihtne. Tegelikult ei ole, jah, säääl suuri puud praegugi veel, metsa rinne läheb, nii neljakandiline, umbõs vakamaa oli see plats suur. Aga inimesed, kohalikud inimesed ise hoolitsesid selle eest, et ku mõni puu kasvaski natike suuremaks, sis igalühel oli nagu kohustus vai õigus väänata see ümbre kää ja tõmmata ta maa seest välja ja ära visata, nii et ta suureks ei saanud kasvada. Et sääält otsisid ka mõned, et

vast on mingisugune keller all või, et puujuured ei saa kasvada, aga ei ole säääl midagi, ma olen kaevanud säääl. Niisamasugune liiv nagu linnuse päälgi. Sügavamal ka liiv ja. Ainult et inimesed hoolitsesid tolle ajal niimodi seda nõia needust vai ütelist. Et niikavva kui Eesti vaba pole, siis ei kasva siin suurt puud. Kui vabaks saab, sis kasvavad puud jällegi. Aga noh, inimesed ei lasknud kasvada. Nagu läksid, kes läks ikka mööda, see tiris, kui oli kuusk või lepp või, tiris selle maa seest välja ja viskas sinna maha, niimodi. Jättes niimodi, et ei kasvanudki, jah. Ku mina poisikene olin, sis oli. Nüüd on ka see suurte puude rinne säääl vastu linnamäge vai linnust veel nähä, niisugune neljakandiline, kus on jämedad puud niisugused ikka, suured. Ja siis äkki keskel on ainult võsa, toomingad ja väiksemad puud, üksikud puud kasvavad. Nii et minu teada seal oli niisugune teadija vai rahva ravitseja, kes ära hukati sakslaste poolt. Ja sis inimesed hoidsid selle mälestust. Sääält voolab sis välja see Silmaveeallikas ka. Säääl Nõiamatus, säääl natikene kaugemale Uhtjärve poole ongi see Silmaveeallika väljatuleku koht.

ERA, MD 606 (9; 13) < Urvastõ khk ja k < Urvastõ k, Järve t – K. Kink, V. Valper < Artur Randmäe, s. 1923 (2005)

Rahakast Leevämõheorus

79 Rahakast

Suurõ Põhjasõja aigu käksevã rootslasõ uma raha ja kulla Leivãmõhe orun olõva suurõ kivi ala. Umbõs saa aasta pärast tulliva kats miist Alakõrtsi manu ja jäiva siia üüses. Säääl uursõva näã mitmesugusõid Rootsi kaarte ja kússevã selle keriku nimme. Kui näã kuulsõva, et see om Urvaste kerik, tahtsõva naa rõõmu pärast lakke hüpãtã. Jãrgmidsel pãeval näivã karjalatse, et Leevãmõhe orun olõva suurõ kivi kõrval olõ kats vãrskeltkaivõtot mulku. Üts mulk olõ mãe puul kivvi ja tõnõ alanpuul kivvi. Alumidsõn mulgun olõ selgede tunda kasti asõ. Kõik varandusõ kãkmiskotusõ olliva mãrgitu vannu Rootsi kaarte pããle. Nii sis olliva nu mehe rootslase ja otsõva raha vannu kaarte jãrgi vãlla.

ERA II 244, 522/3 (8) < Urvastõ khk ja k, Horma t – L. Paal < Axel Sinimets (1939)

80

Leevãmõhe org om Uhtjärve veeren. Leevãmõhe orun om üts suur kivi, mille all pidãvat olema viis pütõ kulda.

Noid es saa muidu näta, kui vana-aasta üüse sinna kaema läät. Üts miis ol' lännu otsma kulda, kuid tuu ol' leütü tösöl pääväl puu otsast puuduna. Pääle tuu es julgu enämb kiaki sinna minna. Tuu asi juhtu sis, kui ma imä sabast kaugemale es saa. Mii lähekesen elli tuul aol üts Vissi Kusta nimeline miis ja kui tuu poiskõne ol' olnu, sis tä ol' käünü karjas Leevämõhe oru veeren. Ütspäiv tull' karja manu üts vööras miis ja küsünü, kas see om Leevämõhe org. Vissi Kusta ol' ütelnü, et om küll ja sis tuu miis lännu orgu, ja tulnu säält nella-viie tunni peräst tagasi, rauane kast sällän ja tullu karjapoiskõse manu ja andnu talle kolm kuldraha ja ütelnü: "Siin om minu elu jaos küllalt, sinna Leevämõhe orgu jäi viil viis pütti toda raha!" Vissi Kusta ol' lännu ödagu kodu ja kõnõlnu tuust umilõ vanõmbile. Minti kaema ja leüti, et suure kivi kõrval üte vana kuuse juure alt om kaivõtu ja säält, nätä, es ole midagi leütü. Aga tösõnpuul kuuskõ ol' leütü rahakast. Selgede ol' ase näta ollu.

Sedä juttu kõnõl mullõ mi imä, kui ma suurõmbas kasvi.

ERA II 244, 520/2 (7) < Urvastõ khk ja k, Horma t – L. Paal < Axel Sinimets (1939)

81 Peterburi mehed viivad rahakasti

Uhtjärve ääres Liina kantsi lähedal on suur kivi, mille alt juba hulga aastate eest olla välja võetud raha kast. Olnud Peterburist tulnud isikud.

EKLA, f 199, m 30, l 44/5 < Urvastõ khk ja k, Horma t – A. Laurson < Miina Simson, 69 a (1927)

82 Vissi Kusta kuldraha

Ja siis oli, üks niisugune legend on veel, mis neid ahvatles, neid varanduseotsijaid. See on niimodi, et sellel võib ka alust olla, aga see võib ka legend lihtsalt olla. Seda ma saan ka rääkida, sellepärast, et ma olen ise selle legendi üks osaline vai niimodi, nagu tegelane tolles jutus.

Põhjasõja ajal said rootslased esimest korda lüüa Erastvere lähedal, koskil säält said rootslased venelaste käest lüüa. Ja panid põgõnema. Aga nad olid riisunud selle legendi järgi lõpmata palju vene kloostritest ja kirikutest ikoonisid ja kullast jumalakujusid ja niisugusid kuldasju ja. Ja raha, mis säält olid püha laekas, annetatut inimeste poolt. Need rootslased võtsid neet, panid kõik sinna koormase, läksid viisit ärä. Aga venelased tungisid selle koormale kallale ja sis mateti see varandus maha siia, siin on kolm niisugust sügavat orgu, ürgorgu ja üks ürgoru

Ohvrikivi Leevämõheorus. ERA, Foto 3042, R. Hansen 1957

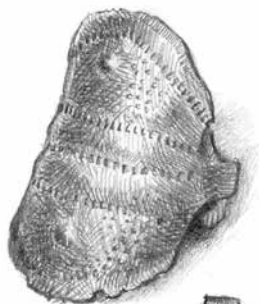
kalda pääl olev nii lisaorg. Tuda kutsutakse Leivamõheorus. Et sinna sis maeti legendi järgi.

Ja seda meest, kes seda rääkis, see oli Vissi Kusta, seda ma tundsin väga hästi, ta käis meie juures, pani oma õngõvalta vai -viba sinna katusse alla, et ta ärä ei... hukka ei kuivaks või ärä ei läheks, et ta tuli jälle sinna, kui kalale, võttis säält. Siis oli ta vana mees, ühtegi juust pääs ei olnud, pää oli nii roosa ja läikis kohe ainult niimodi. Nii vana oli.

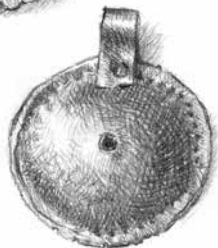
See Vissi Kusta, säält Mäe-Horma maa pääl oli üks väikene popsikoht, vanast kutsuti – niisugused sõast antu, teenete eest maajupp ja maja ja – popsideks. Ja selle popsikohas oli, ta oli väga käsitõoline, ta oskas teha äratajakelladest traktoreid ja. Mul oli ka veel üks tema tehtud traktor, mänguasi. Et sis keerasid üles ja lasid lahti, sis see roomas aeglaselt edasi nii nagu tolle kella-vedru jõul. Oli nii andekas mees tuu Vissi Kusta. Aga too Vissi Kusta, siis ku ma olin hoopis poisike, siis oli

ta juba nii vana, et ta pää läikis ja ühtegi juust ei olnud, ta oli üle seitsmekümne aasta siis juba. Va ma-i teagi, kupalju ta oli, ma ei, toda ei mäleta enam. Aga ta oli täis elujõudu ja -rõõmu mees veel. Ajas, poistele tegi paju-pille, mulle tegi ka ja.

Ükskord ma läksin sis sinna tema juurde, ta püüdis seal kalu ja ütlesin, et tere, Kusta, kuidas käsi käib ja. Siis ta ütles, et tule, ma räägin sulle, et mul juhtus eile õhtul üks imelik lugu. Aga tal oli kaelas niisugune kett ja keti otsas oli raha. Kuldraha. Ja ma arvasin, et see on kell täl säääl vestitaskus. Ja tä ütles, et ega mul kella ei olegi, et see on üks raha. Ja et keti otsas lihtsalt, et mujal kodus hoida ei julge, et see on kullast. Ja-s näitas mulle seda kuld- raha ja ütles, et, et see kingiti talle tolle eest, et ta näitas kahele mehele, kus on Leivamõhe org. Et ta oli siis säääl karjas ja tulid kaks meest, teine rääkis eesti keelt aktsen- diga, aga teine ei rääkind üldse eesti keelt. Ja sis küsisid need mehet, et kas te tead, et kus see Leevamõheorg on ja ta ütles, et ma tean küll, et sinna saab hobustega ka sõita juure, et. “Seda me vajamegi, tule ja näita meile.” Ja viis siis sinna ja näitas seda Leivamõheorgu. Ja ütlesid, et siia om maetud sõja ajal röövitud varandust, et nad võtavad siit kaasa, et vaata, et sa vait oled, et me anname sulle kah ühe tukati. Need läksid, siis tulid temaga kaasa ja ta läks näitas selle Leivamõhe oru. Säääl on, praegu kah on säääl looduskaitse märk juures, säääl on üks Ohv- rikivi nimeline suurem kivi, et kutsutakse Ohvrikiviks. Ja mõõtsid sellest siis põhja suunas ja hakkasid säääl kae- vama.

Sõrmus ja ripats Urvastõ kirikuaiaist, 13. – 14. saj.
TÜ 708:1; TÜ 708:3

Tuu Vissi Kusta ütles, et nuh, mina ei lugenud sam- musid, seitse-kaheksa sammu umbõs põhja suunas läksid need. Ja kaevasid nii umbõs vööni augu ja ütlesid, et ei ole siin midagi. Teine ütles, et võtame, kaevame natike teiste ilmakaarde rohkem, lääne poole. Ja kaevasid kõr- vale ja siis tuli vastu – kolksti! – läks labidas niisuguse metalleseme külge ja. Ja kaevasid ja said kätte, oli sõjaväe supikatõl. Jah, sääne messingist, vanast oli-s ta valgevask vai mis ta on, ma-i tea ka, kuus teda ammõtlilikult kutsu- takse. Ja selle sõaväe katõl, võtsid kaase päält ärä tollel katlal ja säääl oli peekrisid ja jumalakujusid ja küünlajalgu ja. Kõik olid kuldsed või hõbõdased niimudi, millest nad olid, ta ütles, et mina neid näpuga puutada ei saanud, ütles Vissi Kusta, et ma nägin, neid oli hulka. Siis jagasid enda vahel ärä – teisele ja teisele ikka ja. Põhjas oli neid münte, mitte ümmargused, vaid nii lapergused, nagu löödud lihtsalt. Nendel oli kuju pääll, näitas seda kuld- münti mulle ka, sellel oli mingisuguse mehe kujutis pääll. Jah. Ja ütles, et mulle anti ka siis selle juhutamise eest see üks münt. Läksid minema ja. Ja ütlesid, et siia jääb veel viis niisugust katõlt maa sisse. Et meie ei jõua – ja tõepoolest, nad vankusid selle raskuse all, koorem sai nii suur selga kummalegi mehele. Et sellest kaevatud august andis välja tulla, nad tulid kápili välja, ei saanud muidu. Ja läksid siis minema.

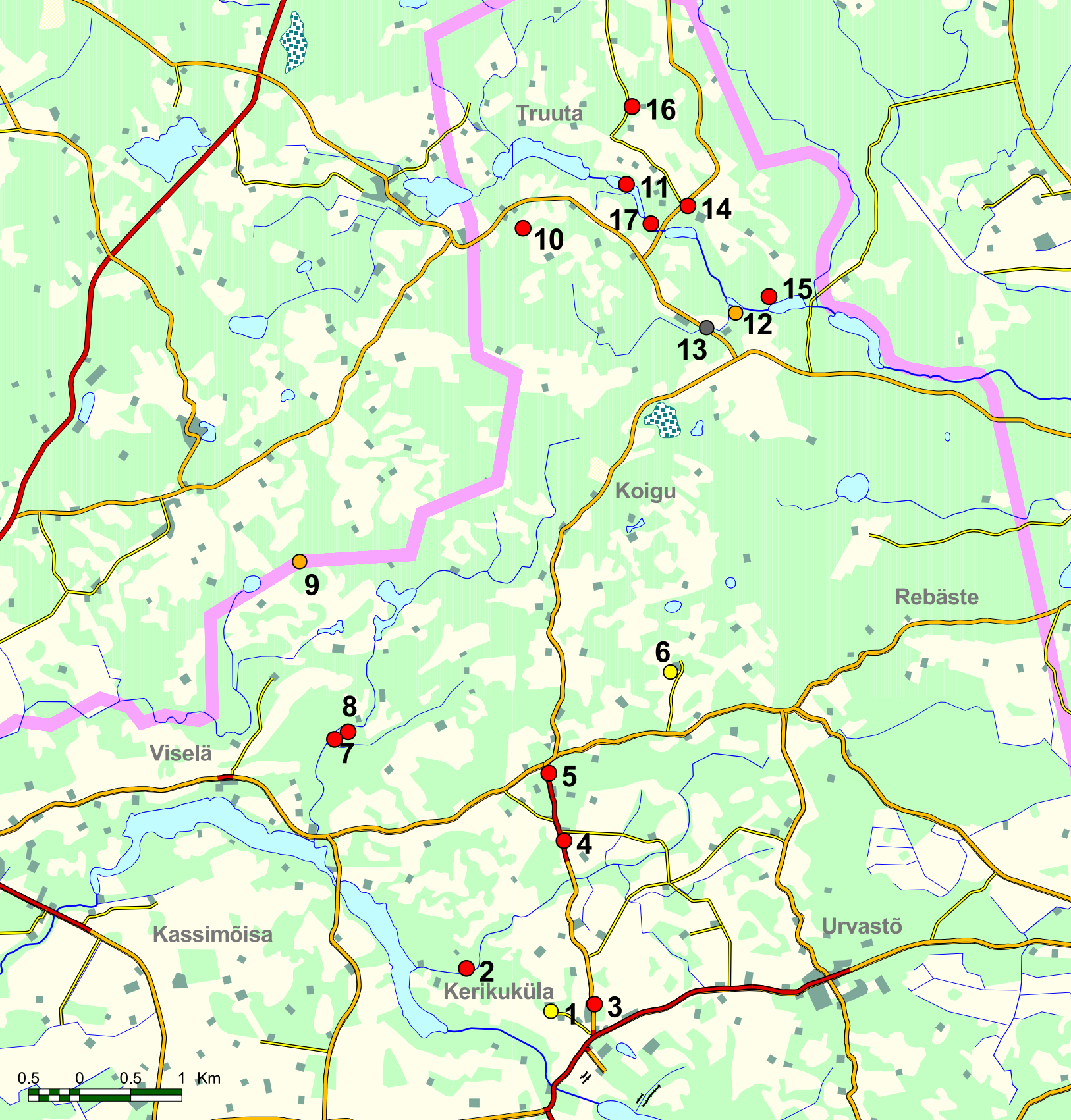
ERA, MD 605 (30); 606 (2; 3) < Urvastõ khk ja k < Urvastõ k, Järve t – K. Kink, V. Valper < Artur Randmäe, s. 1923 (2005)

Tsõõriplats Kõõriorus

83 Kõõriorus tantsimas

Tsõõriplats oli, tuu om siin, kus kohalikud niidud voo- lavad Ühtjärve. Siin on niisugune liivane maa, siis tekib, seda kutsutakse Kõõrioruks ja sis Kõõriorus on see tsõõ- riplats. Säääl oli rahvas, siis veel, kui mina olin poisikene, käisid seal tantsimas. Ja ise ehtasid sinna niisuguse koha. Muldvalliga tihendasid ja kandsid kive nurme päält ja tegid ürgoru kalda pääle niisuguse ümmarguse, pool- ümmarguse platsi, kus lõõtsamehed käisid mängimas ja inimesed tantsimas veel. Minu noorusajal veel üks käisid säääl koos kõik. Mul oli jalg haige, mina ei saanud tantsu teha ja. Aga ma käisin vaatamas neid tandse, sellepärast et mul oli kangõ eluiha sees.

ERA, MD 606 (20) < Urvastõ khk ja k < Urvastõ k, Järve t – K. Kink, V. Valper < Artur Randmäe, s. 1923 (2005)

II Kerikuküläst Truutale

1. Tilsu jalakas
2. Mäe-Lõhtsu tamm
3. Häräkurgu mägi (Kabõlimägi)
4. Valgõhobõsõkivi (Rootsi kuninga kivi)
5. "Siiriuse" seltsimaja
6. Märdäni ohvrikoht
7. Põrguläte (Lehiku läte)
8. Silmäläte
9. Jänesse mets
10. Tsiugandi mets
11. Lambahanna järv
12. Limbergi mägi
13. Koigu sild
14. Truuta mõis
15. Nahaliin
16. Liinukallas (Truuta Saamuli kalme)
17. Juudaorg

Tilsu jalakas

84 Puuk Tilsu jalajan

Tilsu talun olnu puuk. Jalaja puhmu sisse kannõtu tälle süüki. Sääl oll' inne suur jallai kasunu, tuu oll' jo ar murdunu. Puhm oll' külh viil ilda aigu alalõ. Mis edimäne süük tettü, kõikõ pidinü tälle kah sinnä puhmu sisse viimä. Ku minni oll' saanu, tuu ei olõ inämb tahtnu. Kutsnu vana Kuutniku ja lasknu tuul ar vällä aija. Muidu pidinü sinnä kandma kõik paremba söögi. Vanarahvas iks kõnõli, et siin orjati vannajuudast.

ERA II 259, 192/3 (2) < Urvastõ khk, Liinamäe v, Lepässaarõ t < Rooni t – E. Kirss < Leena Halup, s. 1856 (1939)

Mäe-Lõhtsuu tamm

85 Köster kipub lendu

Õpetaja Vandti ajal olnud Urvastes köster, kes ehitanud enesele tiivad, et lennata kojast pühapäeval kirikusse ja pärast jälle tagasi. Kord teinud ta proovi, aga tuul viinud lendaja Restu poole, õnneks jäänud tiivu mööda Lõhtsuu tamme kinni; siis oli tammest maha roninud ja tiivad puruks peksnud.

Tamm kasvab veel praegugi ja on oma jämeduse poolst vaatamise väärne.

E 63853 < Urvastõ khk – A. Pallits

Häräkurgu mägi (Kabõlimägi)

86 Kvanť ja talumiis

Taha Urvastõ kihelkonda tullu opõtajas tuhat säitsmelsaal kolmõlkümnel tõsõl aastal opõtaja Kvanť. Tiä ollu tan opõtaja katõssatõisku aastat, seeni, ku tiä tuhat säitsmelsaal viielkümnel aastal är koolu.

Sõs ollu joba vahtsõnõ matussõaid taha Ulknaoru viirde asutõt ja sinnä joba matõtu. Inne vana matussõaid ollu kah tan tõsõlpuul kerikut alalõ. Vana luukammõr jah, tuu ollu nigu veidike alla maa sisse astu treppi pite alla.

Ütskõrd ollu suvinõ puulbä õdak. Päiv nakanu är mine-mä. Üts talumiis künnü sääl matussõaia veeren maad.

Opõtaja Kvanť lännü tiid pite tuust matussõaiast müüdü minemä ja ütelnü talumehel: “Mine är kodu, puulbä õdak om.”

Mäe-Lõhtsuu tamm. U. Veri 1964

Talumiis ütelnü, et tiä iks viil ei tahtvat minnä, inne ku är saavat küntüs, et täl inäp kuigi pallund ei ollõv.

Opõtaja Kvanť saanu tuu luukambrõ kotsilõ, jäänü sinnä saisma ja ütelnü kündjäl: “Kas sina kuulõt kah, ku ilustõ inglikuur tansaman mu iin laul?”

Talumiis jättnü hobõsõ saismä ja ütelnü, et tiä ei kuulvat midägi. Opõtaja Kvanť ütelnü: “Tulõ panõ uma hää jalg mu kurajala pääle.” Talumiis tullu ja pannu.

Opõtaja küsünü: “Kas nüüd kuulõt?” Talumiis võtnu kübärä pääst ärh, pannu käe kokku ja ütelnü: “Nüüd kuulõ külh, ku ilustõ inglikuur laul. Ma kah inämp ei künnä, ma lää kah är kodu.”

Ja lännüvägi – opõtaja keriku poolõ ja talumiis umma kodu.

RKM II 47, 486/8 (5) < Urvastõ khk ja k, Tiidla t – E. Siil < Kristjan Neumann, s. 1864 (1955)

87 Ohvrikivi surnuaial

Urvaste vallas endisel kihelkonna surnuaial Härjakurgu mäel olnud ohvrikivi, kuhu andeid viidud. Õpetaja Gutglück hävitanud selle.

EKLA, f 199, m 30, l 23 < Urvastõ khk ja k, Söödü t
– A. Laurson < Karl Hendrikson, 70 a (1927)

88 Vana surnuaid

AK: Kabõlimägi, jah. Jaa, jaa, jaa. Vot, toda tiidvä kõik, sellepäräst et tuu om siit, tiid pite lähät, mis see kõrgõmb kunt om, näet, inne noid kerikupuulsit maiju. Voh, tuud mäke kutsutas Kabelimägi ja tuul om, vot, tuul om põhjus ka olõman. Ku tii keriku mant siipoolõ tulliti, säääl kus nuu kolm maja om järjestikku, kolhoosi ajal ehitedü. Vasta toda keskmist maja om võsa. Tuu-m vana kabõl, vana surnuaid. Ja tollõ peräst sedä mäke kutsutas Kabelimägi.

VV: Ahhaa. Kas säääl määndsidki kivvi ka viil alalõ om või?

AK: Noh, nüüd om tä nii padrikus, mina säääl käünü ka ei olõ, a ku ma latõ olli, sis ma käve ka nuhkman tollõ jutu pääle, et vana surnuaid. Sõs ollõ säääl nii, tunda, et säääl midägi. Säääl ollõ esiki vanu mingisugu riste ollõ säääl,

Vana kalmistu Härjakurgu mäel. V. Valper 2010

katskilännüsit ja mii, latsõ, uursõmi säääl. Ja sõs säääl, nigu umbõs keskkoha pääl ollõ, säääl sõs ollu ilmselt vast mingisugune, noh, kabõl vä. Nii et olli sellise, noh, müürid mingisugune veel. Aga praegu, nüüd om joba minu latsõ-põlvõ aost, viis-kuuskümmend aastat om tollõst müüdü ja vaival, et säääl määndsidki tunnusmärke inämb väga. Aga noh, kohalik rahvas toda kõik tiidvä ja kõnõlõsõ-t vana kabõl. Ja tuu om levinü nimi ka tollõ järgi: Kabõlimägi.

ERA, MD 597 (6) < Urvastõ khk, Kerikukülä, Ala-Kõlli t
– V. Valper < Alvar Kõller, s. 1934 (2005)

89 Valk “koleera” matussil

AT: Ma-i tiia noist kotussist midägi. Ainult sinnä, kos tuu keriku manu sõidat ja sis siia Otõpää pääle või kos tuu tii sinnä lätt ja kos tuu mõts om nüüd. Sinnä olõvat matõtu, ku tuu tõbi olli, mis to om, tuu koleera. Et sinnä olli nuu koleerahaigõ matõtu kõik. Et ega sääält ei olõ lubatu haku ei puid, ei midägi võtta. Et sinnä olõvat matõtu.

VV: Kes toda kõnel?

AT: Ma-i tiia, mu esä vaõ kõnõlõ, et vana Valk ollõ tahtnu, tuu õpetaja, sääält nakata võtma ja tool keeletü är. Et ei tohi sääält võtta. Et sis arvati nii, et nuu tühvüse, mis olli,

Mündid Valgõhobõsõkivil. ERA, VF 7643, V. Valper 2005

noid haigit es matõtagi vast tõistõ surnuaida, harilikku surnuaida. Kas taa om õigus vai, mina-i tiia. Aga säält ei olõ võetu, jah, midägi. Sõs ku ma koolin käve ja viil latõ olli, sõs oll ta väikene viil, võsastik, aga nüüd on ta suur mõts, näet, joba.

ERA, MD 595 (62) < Urvastõ khk, Lutiku k, Sarapuu t
– V. Valper < Aino Toom, s. 1922 (2005)

Valgõhobõsõkivi (Rootsi kuninga kivi)

90 Kuningakivi

Koigo kõrtsi ja Urvaste keriku vahel olõva suurtii veeren om üts lamme kivi, millest Põhjasõja aigu om Rootsi kuningas üle sõitnu. Ta sõitsõ nii kõvva, et kivile jäe hobuseravva jälg järgi. Toda ravva jälge om näta kuu-

valgel üül. Päiva ei ole tollel kivil mingit tundemärki hobosõravva jälest.

ERA II 244, 517 (3) < Urvastõ khk ja k, Horma t – L. Paal
< Axel Sinimets (1939)

91 Valgõhobõsõ kivi

Koigu-Urvaste tee idaküljel, Kanariku talust 250 m loodes on madal lame kivi, mida jutustaja nimetas Valgehobuse kiviks.

Valgõhobõsõ kivi juures tapeti üts miis är, kes usku tuuma tull. Raiuti poolõs. Üts puul maeti kivi alla, tõne viidi edesi Otepää poolõ. Miis oll valge hobõsõ selläs.

Miis oll iks luteri usku ja tapjad paganausk.

Eesti ajal karjapõisid kaevasid kivi juurest ja leidsid säält luid.

RKM II 398, 559/60 (2) < Urvastõ khk, Kerikukülä,
Kanariku t – H. Valk < Natalie Saar, s. 1899 (1986)

92 Mii talu piirikivi

AK: Noh, seda olóti tii ka nännü, mis siia üles minnä om, tuu ol' vanast mii talu piirikivi. Ja sós es oló muiduki ütteri silti sääl man ja, ja säänest nimme ka ma-s tiiä, ku nüüd venne aigu panti silt manu, et Valgõobusekivi. Mina es kuuló säänest nimme. Vanast ol' tää mii talu piirikivi. Nii, a nüüd tetti tii õgvas, nüüd ta jäi tõsóló pooló tiid. Nüüd inämb ei oló piirikivi. Ja sós ol' kõik aig jutt – tä-ll' nii suur kivi, et meid mahtu terve kari latsi sinna pääle, ku karjan ollimi.

Ja sós ol' tuu jutt, et Rootsi kuningas Karl, ma ei tea, mitmetõiskümnes, olóvat sääl pääl söönü. Tuud juttu kõnelesiva mii vanainemise kõik ja, naabri ja nuu ja no. Aga, et nüüd silt om Valgõobusekivi. Millest tuu nimi tuló, ma-i tiiä isegi toda, ma-i oló koskilt seletüst lugõnu. No tuu om siist kilomeetri edesi. Mi talu piiril.

VV: Säansit Rootsi kuninga asju, siin viil om juttu olnu? Määnestki sellist, et pand kepi maast kasuma või midagi...

AK: [*Naerab*] Püsü ei meelen kah tuu jutuke. Väga palju om meelest är lännü, mälu halvas ja. A noid vällä-mõtõldud legende om tolló Rootsi kuninga kottaló muijalgi ollu.

ERA, MD 597 (10) < Urvastõ khk, Kerikukülä, Ala-Kõlli t
– V. Valper < Alvar Kõller, s. 1934 (2005)

“Siiriuse” seltsimaja

93 Hädä “Siiriuse” nimega

“Siiriuse” nimi om siia tuudu minu esäl.

Taa om taivatäht. Tiiäti ju, määne tuu täht om? Kõl-latsõmb ku tõsõ.

Umal aol ol' tollõga probleeme ollu. Mis ti arvadi, kuis taa maigu või anda? Noh... Tetti haridusselts, amõtlük nimi ol', Noorsoo Liit “Siirius” oli esialgu nimi. Ja säält pandi tälle tuu nimi. Ametlik kinnitamine, “Siiriuse” nime kinnitamine ol', seltõ tetti esi joba tsaari aigu. Aga nime kinnitamine olli, ku ol' iks Eesti Vabariik. Ja sós olóvat tegemist ollu. Et, ma-i tea, kumb põhjus rohkõmb olli, et kas taivatäht panti vai, aga templi pääle ol' joo-nistadu tuu Siiriuse täht ka viie haruga. Ja sós es lähe läbi. Lõhnas kommunismi järgi [*naerab*]. Aga ta panti ja. Ja kuna tuu haridusselts tetti umal aol siinsaman soon majan ja Siiriuse kolhoos tetti ka siin, siin majan asutadi, sós panti iljemb kolhoosi nimi ka “Siirius”. Ja

Siiriuse kask – Eesti jämedaim kask. ERM Fk 1523:4346, G. Vilbaste 1943

jälle ol' jama nime kinnitamisega [*naerab*]. Sós es miildü kommunistele jälle, et mis kuradi taiva, noh, keriku lõhn man nüüd.

ERA, MD 597 (23) < Urvastõ khk, Kerikukülä, Ala-Kõlli t
– V. Valper < Alvar Kõller, s. 1934 (2005)

Märdäni ohvrikoht

94 Märdäni ohvrikotus

Tõnõ ohvrikotus, midä ma tiiä, ollu Urvastõn Märdäni talu hainamaa perve pääl.

Sääl ollu üts suur maakivi ja sinnä, tuu kivi pääle veetü viläohvrit. Nigu uutsõviljä saanu inne, nii edimäne anmine ollu ohvriand kivi pääle. Praegu om timä ammu joba är häõtetü.

Ku ma poiskõnõ olli, sis kõnõldi iks, et ütškõrd sügüse, nii oktoobrikuu, pernainõ saatnu karja mõtsa ja nännü,

et sääl tuu kotusõ man perve pääl must emis and mustõlõ pörssile nisa. Kas tä oll sis vanajuudas vai mis tä oll.

RKM II 47, 199 (3) < Urvastõ khk ja k, Tiidla t – E. Siil
< Kristjan Neumann, s. 1864 (1955)

95

Märdäni talu peremehe nimi ollu Vaia. Taa Puul Jaan ollu sääl sulasõn. Sääl tarõ man ollu üts väega suur ja jämme pihlõ.

Üte päävä nakanu Puul Jaan tuud pihlõ maha raguma. Vaia keelnu külh, et taad ei tohi iks maha raguda, et taa om vana ja tähtsõ puu, et las täl olla, nigu mälestüses inne.

Puul Jaan ei olõ tuust midägi kullõlõnu, mugu ragunu. Annu tõsõl raguda, suur jämme puu kirvõga maha võtta, tuu om tükk tüüd.

Ei olõ midägi ollu, saanu pia joba maha raotus, ku lõõnü viil perämäist lastu, nigu lõõnü, nii tuu perämäne last karanu tälle silmä pääle, ja silm pääst vällä. Jäänüki üte silmäga.

Ku naa ohvrikotusõ är lahuti, sis nuu ohvrikivi jäivä

Pörguläte. ERM Fk 1394:427, G. Vilbaste 1924

niisama ribõlõma sinnäsamma, kon niä olliva.

Perän, ku joba rohkõmp ehitämä nakati, sis nakati kivve lahkma ja lahuti kah nuu ohvrikivi ütten ärh.

Sis tol kivilahkjal lännü tõnõ käsi ärh, jäi üte käega.

RKM II 47, 203/5 (7; 8) < Urvastõ khk ja k, Tiidla t – E. Siil
< Kristjan Neumann, s. 1864 (1955)

Pörguläte (Lehiku läte)

96 Lehik upub lättesse

Visela veski ligiduses asub suur läte. Lättest voolab läbi ka jõgi. Kord olnud keegi karjane karjaga läte ligidal karja hoidmas. Üks lehm nimega Lehik läinud lättest jooma, minnes jalgadega lättesse sisse. Lehm vajunud sisse ning uppunud ära. Karjane kutsunud küll peremehe ning lehma oli otsitud lättest, kuid ei saadud kätte. Ei saadud nii pikka teivastki, mis oleks ulatunud läte põhja. Sellest, et lättesse uppus Lehiku-nimeline lehm, hakati seda lätet kutsuma Lehiku lätteks. Seda lätet kutsutakse ka veel Pörgulätteks, sest ta on väga sügav ja kui

Viselä Silmäläte. U. Veri 1964

paned ridva kõrva juure, siis on kuulda kuminat ning ritv väriseb.

ERA II 243, 291/3 (14) < Urvastõ khk, Vahtsõ-Antsla v, Ülejõe t – A. Maalik < Endla Kallin (1939)

Silmäläte

97 Allik tennu silma terves

Visere veski juures – ennem olí ta Restu, sääl olli palju allikid. Üts olí Silmaallik, toda ma tiia. Sääl käis noid ekskursioone, pudeliga võeti vett ja... Silmi pidi arstima ja olevatki saanu silmi terves. Aga siin küll ei ole säänest allikat, ei ole kuullugi. Sääl oli palju allikit, nii hirmus sügavit. Üts olí õige sügav. Me pandse kats pikka ort (rõugulatti) otsakuti, es ole põhja ja üts lehm lärt ka sisse, toda ka välja es tule, jäigi sinnapaika.

Ma sääl tiinse mitu aastat tolle mäe veere pääl. Too mägi oll iks allikid täis. Ofku talu mägi oll see.

RKM II 362, 252 (1) < Otepää khk, Vidrike k – M. Hiimäe < Hilda Suur, 71 a (1982)

98 Põrguläte ja Silmäläte

SP: Minu kotun om katé lätet: Põrguläte ja Silmäläte. Jah. Põrguläte om tuu, säält kiis vesi näet, nigu, noh, ütlemi nigu vesi paan kiis vai nii. Põrgulätten kiis vesi. Aga Silmäläte om, sääl om puhas vesi ja tuu Silmäläte om mäe kundi pääl, tuu juusk vällä. Ja-s nuu omma mõlemba looduskaitso all, sildi ommava. No-olli, minu mehe mõtsan omma na mõlemba. Jah. Tuu Silmäläte kah.

No sääl üteldi niimuudu, minu mehemä käve kah sääl alati, kui lumi ärä läits ja üteli, et tuu ollev väga silmile hää. Ja sis Antslan olí üts Moks, rätsep olí, ja tuu vei ka igä keväde säält lättest vett. Ta vei pudeliga, võtse, ütles, et väga hää olóvat silmile. Ja aga ma-i tiia, mitu-mitu, mitu-mitu aastat ma-i oló sääl inäp käünü, sääl Silmälätte man. Aga tuu om nii puhas vesi ja juusk vällä ja. Jah.

Ma vanast koolin siin käve, sis kävemi sääl Põrgulätte man. Ja aga sis, ma-i tiia, kas sis kooliga aiva säändse pikä ridva sinnä, sääl põhja es oló, tuul Põrgulätteil all. A Silmäläte, tuu om näet, nii-sääne pikligu läte om, mäe

säändse kondi otsan ja tuu juusk vällä. Jah. Ja tuu kiis ka üles, aga tuu kiis nii põhjapiti veidikene. Tunnet, et ta kiis, kihisas, tuu Silmäläte. A tuu Põrguläte, tuu kei ökva nii, kõvastõ.

VV: Ja sis kutsuti tollõperäst, et põhja...

SP: No üteldi niimuudu, kas ma kuulse ka, kes kõneli vai latse vast, ku mi kävemi säääl kooliga, et olevat mitu kõüst sinnä pantu ja et põhja ei ollev tullu. Aga kui mii kooliga kävemi, sis poiskõsõ võtiva kah üte ridva ja tõugassiva sinnä lättede, ega säääl nä es tunne, et põhi on.

ERA, MD 609 (1) < Urvastõ khk, Koigu k, Pikämäe t – K. Kink, V. Valper < Salme Pommer, s. 1915 (2005)

Jutustaja Salme Pommer. ERA, VF 7695, K. Kink 2005

Jänese mets

99 Undav sääreluu

Restu vallas Jänese metsas karjunud igal öösel ikka keegi: “Umbe, umbe!” Kolm meest läinud sääält metsast öösel läbi ja hakanud tikutulega hääle järele otsima. Leidnud suure sääreluu, mis otsast vahtu välja ajanud ja ise teinud ikka: “Umbe, umbe.” Mehed pannud sinna märgi ja päeval matnud luu maha ja lugenud värssi. Peale selle pole enam keegi karjumist kuulnud.

ERA II 22, 113/4 (4) < Urvastõ khk, Kerikukülä, Tilsu t – L. Peiker < Anna Pallits (1929)

Tsiugandi mets

100 Lüü nellät kõrda kah!

Annõmõisa man ollu Tsiugandi mõtsan puu. Tollõ all elänu juuda. Sinna neid o'ratu. Härrä saanu vihatsõs, aanu rahva kokku, et raguge maha. Ütski ei olõ julõnu. Viimäte üts sulanõ lännü ragunu ja ütelnu esi: “Jummal eske, jummal pojakõ, pühä vaimukõ! Jumala puu ja Maarja mõts! Peremiis käskse raguda.” Nigu puu maha raotu, verevä harjaga kikas lännü vällä ja ütelnu: “Mu esäsä om siin elänu, kiäki ei olõ puud ragonu, sis sina ragusit maha!” Sulanõ tiidnu, et nüid karistus tulõ, tennü omalõ risti. Pull tullu, aanu sarviga ussõ valla. Sulanõ löönü ristiga kolm kõrda vasta pääd. Pull ütelnu, et lüü viil nellät kõrda kah. Ei olõ enämb löönü. Sis kaonu ärä.

ERA II 56, 61/2 (17) < Urvastõ khk ja v – H. Tampere < Elisabet Teos, 63 a (1932)

Lambahanna järv

101

Kaurutootsi küla piires on see, kus hakkab minema seitse järve järjest: Kauru, Kohamu, Vidrike, Voki, Lambahanna, Kooraste Suurjärv, Mutika järv. Muist on ühe oja pääl kõik, Lambahanna ripub nagu lamba händ selle Voki järve küljes.

EFA II 47, 12 (17) < Otepää l < Otepää khk, Kaurutootsi k – Ilmjärve k, Savilaanõ t – M. Hiemäe < Jaan Mitt, 80 a (2004)

Limbergi mägi

102 Rahatuled

Kõigumõisan Lubja-ahu järve man om Limbergi mägi. Säääl egä jaaniüüse üts sinine tuli palanu. Üts miis olnu purjun. Sõitnu müüdä, ütelnü. “Odot, ma õigõ kae, mis tuli tan palas!” Naanu piidsaga tulõ sisse pessmä, nigu kibõna tsiugunu. Lännü hummugu kaema. Olnu kõik raha, mis tulõasõmõ piirest kaugõmbalõ tsiugunu.

ERA II 259, 199 (16) < Urvastõ khk, Liinamäe v, Lepäsaarõ t – Rooni t – E. Kirss < Leena Halup, s. 1856 (1939)

Talvine Lambahanna järv. V. Valper 2010

Koigu sild

103 Kurat Koigu sillal

Koigu vallon olnu inemise mõisa rehel. Üts söönü inne kodutulõkit kõtu täüs, ütelnü: “Nüüd om kõtt nii täüs, et anna vai kuradiga maelda.” Tulnu kah vasta Koigu silla man. Nakanu maadlõma. Kui poiss olnu kuu puul, olnu poiss kõvõmb. Kui vanajuudas saanu kuu poolõ, jäänü poiss ala. Seenü ku üts susi tulnu tsihti pite, sõs lännü paku. Päsny poiss vallalõ.

ERA II 259, 194/5 (8) < Urvastõ khk, Liinamäe v, Lepäsaarõ t < Rooni t – E. Kirss < Leena Halup, s. 1856 (1939)

Truuta mõis

104 Mõisal preili nimi

Truuta vallon, tuu olõ väikene vald, katstõisku tallu olõ sää, tuu vald aeti perän tan, seo saa alustusõn kah

Urvastõ vallaga ütte.

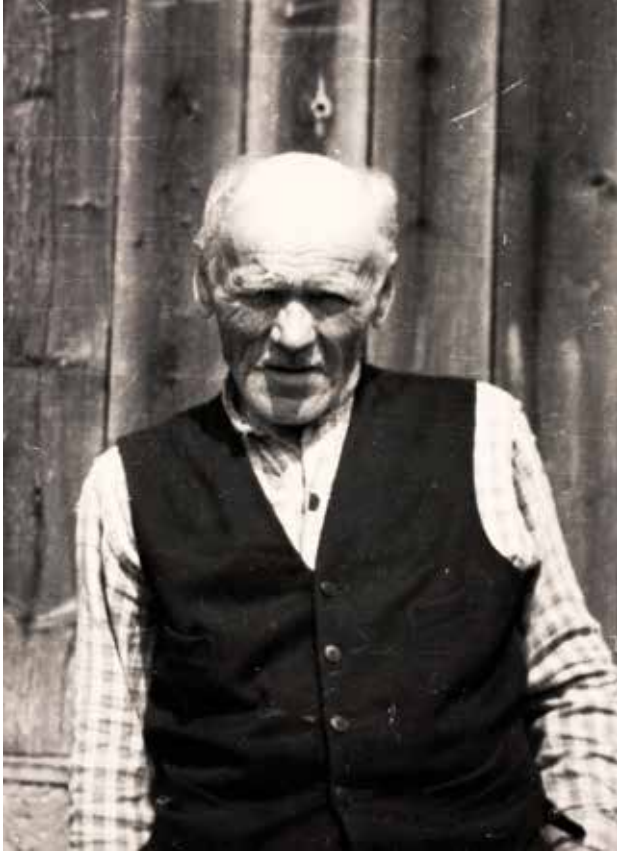
Truutas ollõ tedä tuuperäst nakatu kutsma, et tuu Truuta mõis ollõ väikene karjamõisa ollu ja mõisaherräl ollu tütar Truuta.

Tuu Truuta ja ta nooremb sõsar Anna jäänüvä vanas tütrikus, niä olluva väga uskliku ja vaga, sis näide esä annu tuu mõisa vanemalõ tütrele Truutalõ, ja tuud vallajaku kah nakatugi sis Truuta vallas kutsma.

RKM II 47, 200 (4) < Urvastõ khk, Rebäste k – E. Siil < Märt Lõo (Lazarus), s. 1879 (1955)

105 Truuta mõisa halb Mangu

Truuta mõisas elanud üks väga halb mõisnik. Rahvas kutsunud teda Manguks. Ta surnud äkki ära ja just enne seda tülitsenud ägedalt valitsejaga. Peale suremist, kui surnu juba lausil olnud, koputanud keegi valitseja aknale. Kui valitseja kolmanda koputamise peale vaatama läinud, näinud ta akna taga “vana Mangut”, mustad riided seljas ja mustad kindad käes. Kui valitseja välja läinud, näinud ta veel, kuidas mõisnik lennanud

Jutustaja Märt Loo. ERM Fk 1214:1467, H. Kajara 1958

järve poole ja olnud looma nägu. Nii sündinud iga öö, kuni ta lautsil oli. Tema matmisel, kui moonakad kirstu kandes parajasti mõisa piirile olid jõudnud, tõusnud suur torm, kostnud igasugu raginat ja praginat kirstust. Kui torm vaiksemaks jäänud, siis mindud surnuga jälle edasi, kuid kirst olnud palju kergem.

ERA II 22, 55/7 (4) < Urvaste khk – A. Kriisa < Els Türk (1929)

Nahaliin

106 Töövotusega maetu kullapütt

Liinu⁸ järve otsan olí Rootsi sõja aigu ruuts matnu pütü kulda. Olí tuu töövotusega pantu, et muidu kätte ei saa, ku nainó kató latsóga sääł ar tappa. Lännü sóda müüdä. Roodsi kaardin ülevän, et sinnä kuld pantu. Tulnu sääłt sós otśma mitmekese. Pruuvnu vällä võtta. Ei saa kuigi-muudu. Kutsnu nõia appi. Nõid võtnu vällä. Pütt jo

8 Käsikirjas *Niilu järve*.

nätä, a nõid naanu esi sisse vaoma. Nõid pelgämä. Paenu ar. Pütt kulda vaonu tagasi ku kolisi. Lännü nõid kodu. Täl kats last, nuu liivahavvan tarõ kõrval ja põlvini jo liiva sisse vaonu. Kuld olí sääntse töövotusóga pantu näet ja vana sääduse töövotus olí jo väega kindma. Mis sa ar lubasit, tuu olí lubat.

ERA II 259, 200 (17) < Urvastõ khk, Liinamäe v, Lepässaarõ t < Rooni t - E. Kirss < Leena Halup, s. 1859 (1939)

107

Siin on üts küla Liinu mõtsan. Liinu järv on ka. Ókva linn ollu. Säält Liinu märke üles minna luite sises ollu paar hobuseloogetäit, teest eemal, sääł olleva paatäis kulda. Kaivnuva küll, aga es ole saanuva. Ma ei tea, mis sõjavägi ollu läbi läinu ja hobuse ei olluva jaksanu üles vedada, siis matetu sinna.

RKM II 362, 242 (2) < Otepää khk, Oru k < Kanepi khk, Koorastõ v – M. Hiimäe < Eduard Sügis, 83 a (1982)

Vaade Nahaliinale üle järve. H. Valk 2005

Nahaliinal. H. Valk 2005

108 Nahaliin

AM: Naha järv ja Naha mägi, sääl oll' ennemb, elänigu nigu olli, aga noh, mingi asi ei kinnita toda. Et Naha järv om ja sääl tõsõl puul järve oll' sis Naha, noh nigu asula vai.

VV: A säänest nimme ei ole kuulnu, nigu Naha liin? Et olõs õkva liin olnu?

AM: Noh, kutsutigi nigu linnas vai. Me keeli om nüüt, võru keeli om liin. Jah. Aga sääl ei olõ mingisugust, noh, näta ei olõ silmaga üldse midägi.

VV: Mhmh. A millest tuu Naha nimi, tuu tulõ?

AM: No vot nime, tuu Naha nimi, äkki mingisugune nahaparkal vai midägi sääl oll'. Mine sa tea, mis vanast oll', kost naa nime üldse om tulnuva.

Hoobis vanast' oll' ju siit vällä käik, vai vällä saamine siit

neid jõgesid müüda, nee olli väikeste paatega laevatatava. Ja siit saadi, liiguti sis Võru pääle vällä. Neid jõgõsid müüda. Jõe olli tollal nigu kinni kasvamata ja olliva niivõrd suurõ, et sait isegi noh, paatidega liiku.

VV: A mis ajal tuu võisi olla?

AM: Oi, tuu oll' iks väga ammu kindlasti, tollel ajal kindlasti umbes, ku tuu Nahaliin oll'gi. Et tekkis võib-olla mingi asula vai liin, noh, kutsuti, ja-ja et nuu käisivä siit paatidega sis vällä, Võru pääle vällä. See lätt ju neit jõgesid müüda Võru pääle vällä. Ja-ja tollõst, tollõst vói oletada, aga noh, midägi täpsebält ei olõ. Noh, rahvas lihtsalt nagu unõtas ärä. Ku ta väga iks kaugele lätt, sis järjest tuu jutt jääs nõrgembas.

ERA, DH 312 (1) < Urvastõ khk, Truuta k, Liinu t – V. Valper < Arvo Mölder, s. 1938 (2010)

Truuta Saamuli kalme. V. Valper 2010

Liinukallas (*Truuta Saamuli kalme*)

109 Inemiste palutamise kotus

Sääl Truuta vallon Saamuli talu maa pääl ollu kah vana hiie kotus vai mis tä oll, säält ollöv löütü kuldvitsast kääntüüdsi sörmussit jah, nii et sääl oll iks vast inemiste palutamiisi jah, nii tuud arvatas nüüd.

RKM II 47, 200 (4) < Urvastõ khk, Rebäste k – E. Siil < Märtn Lõo (Lazarus), s. 1879 (1955)

110 Liinukaldast leitud ehteid

Truuta mõisa krundis oli vanaaegne neljakandiline kalme, nn Liinukallas, umbes nelja sülla pikune ja kolme sülla laiune kivikeerastik. Nelja kanti olid suured kivid asetatud ja keskele vähemad ja viimaste alla oli peidetud surnute tuhk, mida rääkija arvab mäletavat. Umbes 40 aastat tagasi olla mõisnik lasnud sääl kaevata ja keskmiste kivide alt oli leitud kuldsörmuseid, käevõrusi,

preese ja muid rinnaehteid. Kaevajad saanud iga leiu eest mõisnikult viis kopikut. Nüüd on asunik Lüüs oma elumaja otse kalmule ehitanud.

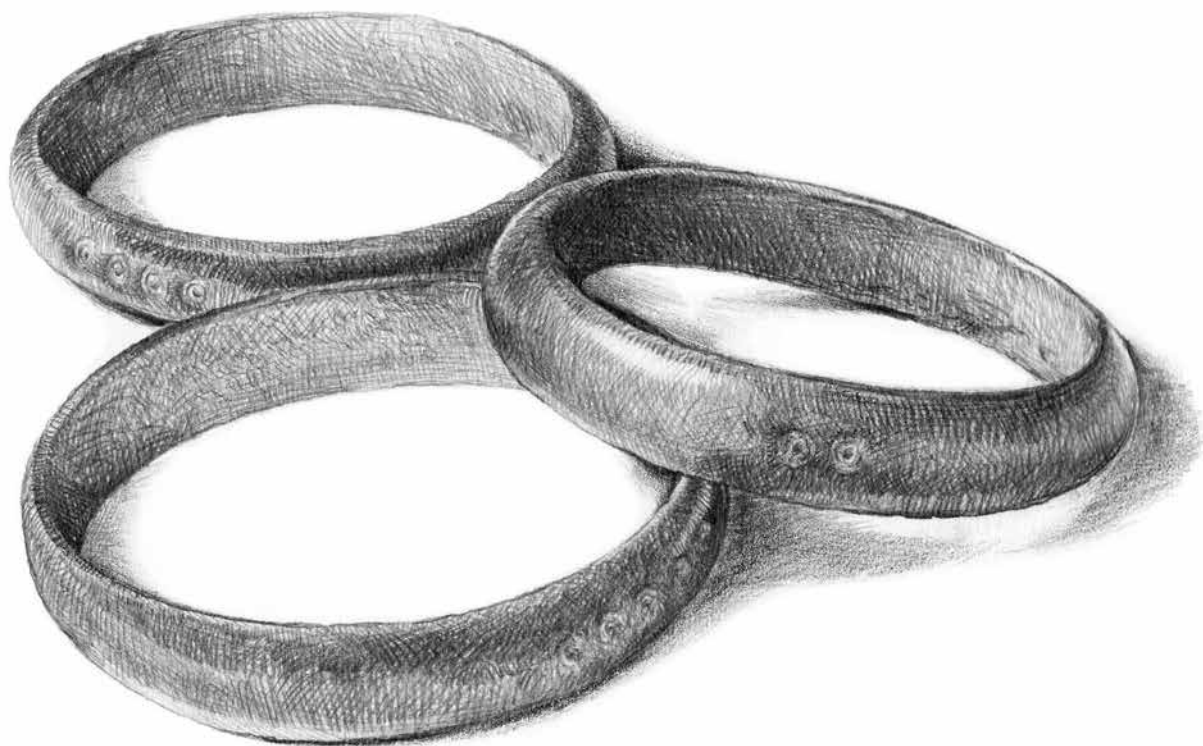
EKLA, f 199, m 30, l 8 < Urvastõ khk, Truuta as, Vokimäe t – A. Laurson < Peep Reha, 80 a (1927)

Juudaorg

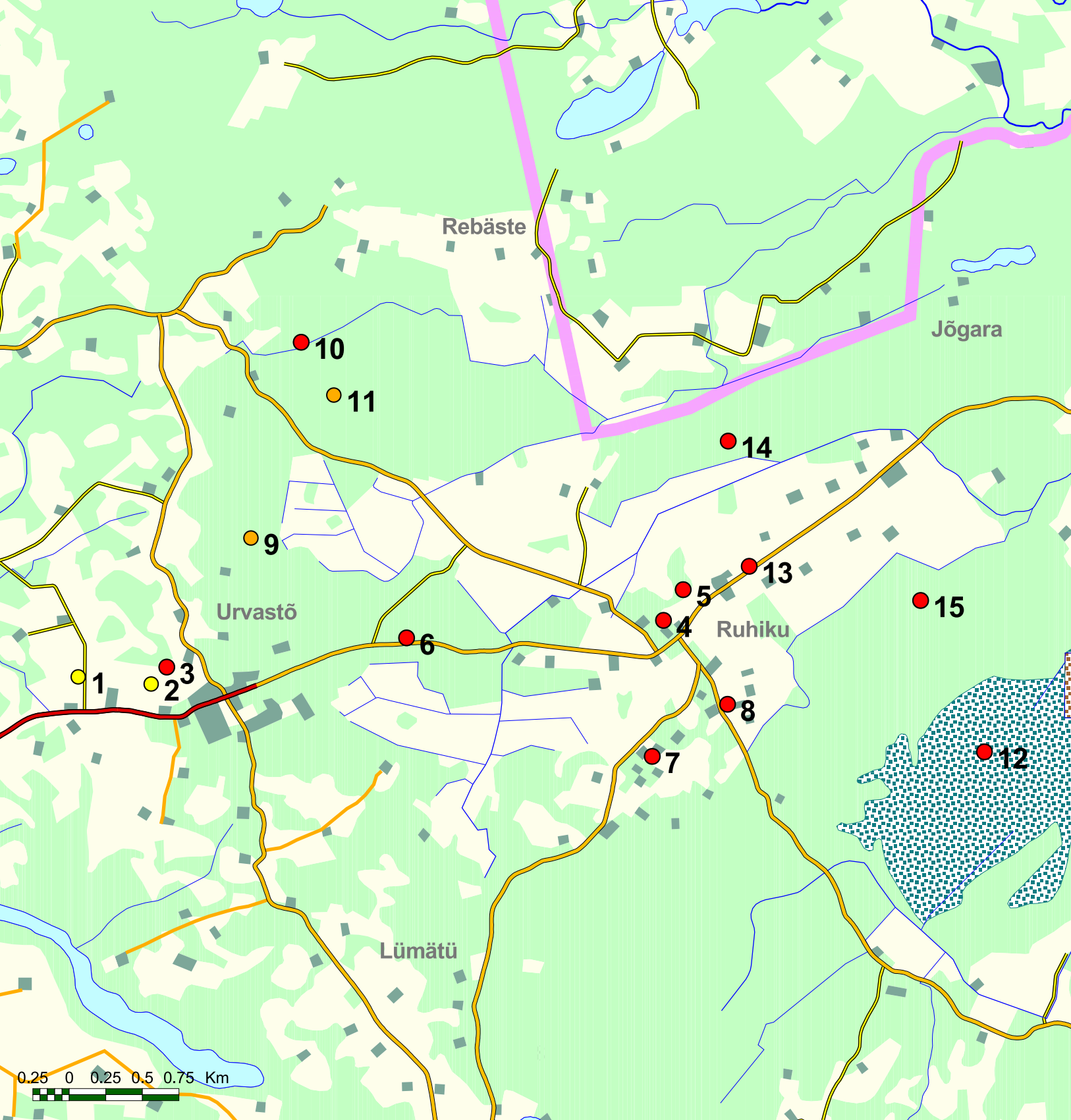
111 Kvant ja punane kukk

Opetaja Kvant om nii pühä miis olnu, kui vanatondi omma olnu. Truutan om Juudaorg. Sääl omma alatõ inemise ar essünü. Om kutsutu Kvant sinnä. Tuu om sinnä tulnu ja orgu pühendänü ja om punanõ kukk orust vällä tulnu ja lõönü saapa seere sisse mulgu ja ütelnü, et “sina sandi saiavaras”. Opetaja ütelnü, et ei tiä kostki määnest – vargust. Vai ku imä saatsõ väikult sandõlõ saia viimä, vast ma sõs panni umma suuhõ kah.

ERA II 259, 213/4 (2) < Urvastõ khk, Vaabina as – E. Kirss < Emilie Jasperg, s. 1865 (1939)

Käevõrud Truuta kivikalmest, u 3. saj. AI 1687:1–3

Rebäste

Jõgara

10

11

14

9

13

Urvastõ

15

Ruhiku

6

5

4

8

1

2

3

7

12

Lümätü

0.25 0 0.25 0.5 0.75 Km

III Urvastõ küla ja mõis

1. Kääsü Paabumäe ohvrikivi
2. Lauri ohvripaik
3. Tammõ-Lauri tamm
4. Urvastõ mõis, mõisa park, Pöllõ tiik, Peksukuusk
5. Urvastõ mõisa kalmistu
6. Sastavi mets, Mustlasõ kuusk
7. Piidsakülä
8. Lutiku
9. Rüütlimägi
10. Verisuu, Verioja
11. Papisild
12. Ess-suu
13. Urvastõmõisa–Ruhiku tee
14. Lõhmuslaan
15. Tammõvarik, Mehitse aia ase

Käüsü Paabumäe ohvrikivi

112 Vanapagan teeb "sipelgaid"

Käiso talu krundis Paabumäel olnud väga suur ohvrikivi. Kord lasnud õpetaja Quant kogu kirikurahva juuresolul kivi maa sisse kaevata. Inimesed olla tunnud, nagu oleks sipelgad jalges – kirjutatud see vanapagana arvele. Märdani (Mardi-Anne) talu kopli ääres olnud vanasti teine väga suur ohvrikivi.

EKLA, f 199, m 30, l 23 < Urvastõ khk ja v, Tiidla t
– A. Laurson < Kristjan Neuman, 53 a (1927)

113 Ohvrikivi

Urvaste kihelkonnas oll 85 ohvrikivi ühes pühade hiitiga. 1700. a – Põhjasõja ajal oll Urvaste õpetajas Guawand, kes oll kõik ohvrikivi är lasknu hääütada.

Urvaste kerikule kõige lähem ohvrikivi oll Paabo mäel, kerikust umbes 2 kilomeetri kaugusel. Sää l mäe lähedal om Märdäni talu ja tollõ talu sulase imä oll pimme. Olgugi, et tää oll pimme, armast tää jumalat ja tahtsõ alati andid ohvrikivile viia. Uma tiijuhis pallõl tää tõsõ sulasõ väikest tütar. Kui tütarlats vanakõse kivi manu är oll viinü, saatsõ vanake tütarlatse ära ja käskse sis tulla, kui tää tedä hõikas. Tütarlats kõnõl tuust asjast oma imäle ja nuu naarsõva vanakõst jumala kummardamise peräst.

Suurombas saien anti tütarlats Rebase asundusse karja. Sää l tull tää manu ütspäiv üts musta särgiga miis. Särk oll kõidetü suurõ punatsõ paelaga kinni ja täl oll suur lepamalakas käen. Tä pesnü tütarlast ja ütelnü: "Mis sa kaivasid vanakese pääle ja irvitäsid teda, kui tää käve jumalat kummardaman, tuuperäst saad pessä!" Tütarlats pödõnu peräst toda viil kavva aigu. Tõsõ ohvrikivi man oll nännü kohalik taluperenaine musta siga porsastega. Siga ja porsa olliva kõik üleni musta. Ümbrusõn ei ole aga kellelgi olnu musta siga.

ERA II 244, 527/8 (14) < Urvastõ khk, Urvastõ kirikumõis
– L. Paal < Aino Pähn (1939)

114 Perämäne ohvrikotus

Ku tast keriku puult tulla, sis käänüs tiijaru suurõtii päält Käüsü kotsilt üles kura kätt, säält om lännüki tii Paabumäle, kon olluki perämäne ohvrikotus.

Üteldäs, et vanajuudal ollõv kõva jõud nigu kusi-kuklasõl. Perän, ku tuu ohvrikotus oll är kaotõdu, sis ku inemise sää l käänüvä, sis tulluva jala inemisel kusi-kuklaisi täüs, näid ollu väega pallu ja niä olluva väega kõvastõ jala külen kinni, kaksa katski, muidu är ei tulõ.

RKM II 47, 198 (2) < Urvastõ khk ja k, Tiidla t – E. Siil
< Kristjan Neumann, s. 1864 (1955)

115 Virbitüse eläjide näol

Käiso külän, sää l olli kah ütteviisi vanajuuda olnu. Käünü eläjide näol. Ütest kingost üle minnä, alati tulnu sää l imis üüse nemisile vasta. Tuud kotust kah oll Vant pühendänü. Jäänü virbitüse maha.

ERA II 259, 277 (3) < Urvastõ khk, Osola k, Palopää t
– E. Kirss < Peeter Meier, s. 1862 (1939)

Lauri ohvripaik

116 Must kukk

Tähtsamatest Vandti tööddest oleks veel: ohvripaikade hävitamine, üldse hävitanud seitse ohvrikohta. Neist raskem teostada olnud: Lauri ohvri paik, milleks osutunud vana ahevars.

Kõikide raskuste peale vaatamata pandnud õpetaja kirikuriided selga ja läinud ahervarre juurde. Suurte võitluste tagajärjel jooksnud must kukk ahervarrest välja ja lennanud Lepa-Lauri suunas edasi, sellest ajast kadunud ka see ohvri paik, mille kohta enam praegu pole teada.

E 63852/3 < Urvastõ khk – A. Pallits (1929)

Tammõ-Lauri tamm

117 Piknik tamme all

Urvaste vallas Tamme talu krundis, ligi Urvaste vallamaja, kasvab põline tamm, millega ükski ümbruskonnas võistelda ei saa. Rinnakõrguselt on tää jämedus umbes 7,4 meetrit. Tä on seest õõnes ja määratu jämeda oksastikuga, mis algab umbes paari sülla kõrguselt. Vahel suveti käinud mõisnikud tema all kohvi joomas.

EKLA, f 199, m 30, l 44 < Urvastõ khk, Vahtsõ-Antsla as,
Ravva t – A. Laurson < Johan Raudsik, 68 a (1927)

118 Tulejummal palutas koolimaia

Urvaste koolimaja lähidäl om nii suur tamm, et säidse poiskõist saava ümber võtta. Tamm om piasaigu kuiunu, kuid suvel omma tälgi mõnõ rohelise lehe. Tä om seest tühi ja tema seen omma rähni pesa. Tamme seen arvatase elävät vaim, kes saat ümbruskonna talulõ õnnetust ja kurja, kuid ka vahel hääd. Temä seen om päämiselt tulevaim, ning tä om Urvaste koolimaia joba mitu kõrda palutanu. Nimi om tulnuki sõnast laurits – tulejummal. Ka tamme lähedal olevat tallu om nakatu kutsma Tamme-Lauriks.

ERA II 244, 519/20 (6) < Urvastõ khk ja k, Horma t – L. Paal < Axel Sinimets (1939)

119 Rootsi kuninga kepiist kasvab tamm

Tamme-Lauri tamm, suur puu, see on Urvaste kooli juures. Too on selle kümnekroonise taga ka veel. Rootsi kuningas on kepi maa sisse torganu ja on kasuma lännu.

EFA II 22, 294/5 (2) < Urvastõ khk, Piidsakülä – M. Hiimäe < Elfriide Armolik, s. 1917 (1997)

Tammõ-Lauri tamm. U. Veri 1964

120 Valvepost tamme ladvas

See Lauri tamme, see tamm, noh see, räägitakse, et sõja ajal oli sinna tehtud platvorm – ta oli nii kõrge, et üle küla paistis, et sis sääl oli valvepost olnud, sääl Tammõ-Lauri tamme okste vahel. A kas ta on õige või ei, noh... Ma ütle, ma es olõ 16 täis, kui ma säält ära tulim, kodust...

ERA, MD 591 (33) < Kanepi khk, Hüüdre k, Lopi t < Urvastõ khk ja k, Ivani (Kudutarõ) t – V. Valper < Aino Vähter, u 70 a (2005)

Urvastõ mõis

121 Saksa moodi mees härberi trepil

Sõja ajal oli see härber alles. Minu ema ema ja ema isa olid tulnud, sõitnud õhtul hobusega teed mööda ja vaadanud, et üle tee läheb saksa moodi riides mees, väga läikivad säarikud jalas. Ja lähep härberi poole. Nad olid mõtelnud ise, et imelik küll, et siin ju kedagi ei ela. Sakslased, kes siin olid, need on läind kõik ja. Läind trepist

üles, võtnud sellest häärberi sellest, noh, paraadna uksest kinni ja kadunud. Päike paistnud. Seda rääkis mulle.

ERA, MD 780 (30) < Urvastõ khk, Pihlõni k, Väikuni t
< Urvaste khk, Sulbi k, Vumba t – V. Valper < Väino Lindsaar, s. 1922 (2006)

122 Halv aig Urvastõn

Urvastõn oll vanast halvõmb olnu, kui konnõgi. Mu imä aigu väega halva säksä olli olnu. Herrä kutsuti Raudsilmäs, naist kutsuti Margõtas. Väega olli pessä lasknu inemiisi. Suur nälgi oll olnu. Muud es olõ süvvä olnu, ku ohtjit. Üte ohtja paan keenü, latsõ aetu nurmõst jo vahtsit tuuma. Üts Laatre Ansõ oll ütelnü tuul nälä-ajastagal, et ma olõ kuhja hainu är söönü.

Mu imä oll peremehe man näidsikun. Lännü teolõ, ohtjasupp olnu soolalda kui tõpra pask ütten ja pidi tüüd tegemä ja sai pessä. Mõstu mõisan lambit. Üts suur kohioinas olnu, ilmatu suurõ villaga. Pidänü oina võtma jalgu pite kinni ja vasta vett lüümä, et muidu villa vannutat ar.

Robert von Samson-Himmelstjerna. ERM Fk 866:30

Imä ei olõ jõudnu. Lännü iks vii ala kõõ oinaga. Provva ratsahobõsõ sälän perve pääl kaenu. “Ah sina kuradi reo, sina saat õdagu naha pääle.” Antu kah õdagu pessä.

ERA II 259, 201/2 (20) < Urvastõ khk, Liinamäe v, Lepäsaarõ t < Rooni t – E. Kirss < Leena Halup, s. 1856 (1939)

123 Raudsilm ja Marget kohtu all

Robert von Samson-Himmelstjerna – “Raudsilm” (nimeus sellest, et kannud prille) – suur tugev mees, olnud küll hulga parem kui Marget, kuid siiski omajagu õel. Saanud kord karjamehe pääle vihaseks. Lasnud kaks korda peksta. Kolmandal korral visanud ise kiviga kuklasse. Mees kaevanud nüüd Raudsilma kohtusse. Marget kohtus karjameest süüdistama: “Kuis sa mu herrale kivaga leit!” Mees aga vastu: “Mina pole kellegi härjale löönud.” Kohus aga mõistnud Raudsilma loata peksmise eest mõisast välja. Asunudki siis ühes Margetiga Volmeri, kuhu mõlemad surnudki. Maetud on nad Urvaste mõisnike kalmistule. Urvaste mõisa aga päris Raudsilma poeg Hermann Claudius (sündinud 1826).

EKLA, f 199, m 30, l 128/9 < Urvastõ khk ja k, Vana-Söödü t; Keema k ja t – A. Laurson < Peeter Neuman, 86 a; Mari Jeeret, 77 a (1927)

124 Illus tütrik hoitus herrä iist

Vanast, mis illus tütrik olnu, tuu olnu herrä jagu. Urvastõ mõisan olnu ütõ üle valla illus tütrik, tuu iks hoitunu hinnäst. Ku mõisalõ tüüle lännü, määrnü hindä nõega ja vana rõivaräaben sälän, sõs herr ei olõ tedä putnu.

ERA II 259, 182 (5) < Urvastõ khk, Vaabina v, Saarõmõtsa t < Vaabina mõis – E. Kirss < Mihkel Häärmann, s. 1864 (1939)

125 Kuri Marget

Marget olnud väga kuri, kui naeratanud, olnud kõige vihasem, pole siis keegi ta käes armu leidnud. Vaadanud laudas noori loomi, surnud need kohe ta vaate all. Pole ta aga oma tahtmist saanud, vihasanud nii, et minestanud. Teine kord kadunud jälle sohu või metsa, kust teda siis meelitades kätel koju pidi kantama [JR; KN]. Kord, kui jälle hing täis, olnud 3 päeva ära. Kutsar riietanud end võõralt ja annud siis prouale nahatäie (lõõnud 3 korda). Sellest ajast kadunudki Margetil metsa pagemise viis [VT]. Ikka ratsutanud ümber, hüüdes hobusele korduvalt: “Ponni aljoh! Ponni aljoh!” Kus vähe viga näinud, lasnud kohe peksta. Kord ratsutanud karja. Lehmad hir-

Urvastõ vana vallakohus. Peakohtumees Ott Urbanik. ERA, Foto 4599

munud, sabad selga ja metsa. Karjusel aga jälle nahatäis soolas, miks loomad lasnud ära joosta [PN].

EKLA, f 199, m 30, l 125/6 < Urvastõ khk, Vahtsõ-Antsla as, Ravva t; Urvastõ k, Tiidla t; Lümätü k, Holla t; Urvastõ k, Vana-Söödü t – A. Laurson < Johan Raudsik, 68 a; Kristjan Neuman, 53 a; Villem Tinno, 82 a; Peeter Neuman, 86 a (1927)

126

Urvaste mõisas olnud korra mõisaproua nimega Margit, kes alati ratsutanud oma hobuse seljas. Ta sõitnud ratsa, ka tööliste tuppagi sõitnud ratsa. Tuppja jõudes käskinud ta kõigil keel suust välja ajada, kellel keel kollane, seda ta ei lõõnud, aga kelle ei olnud kollane, seda peksis ratsapiitsaga.

Kui Marget surnud, hakanud ta varsti “kodu käima”. Siis aeti ta hauale suur kivi, aga ikka käinud ta edasi

müra ja kolinat tegemas, nii et keegi ei saanud enam öösel magada. Siis müüriti tema varandus kõik tema tuppa, ka tema hobune müüriti sisse. Praegu võib veel näha, et lossi üks aken on kinni müüritud. Ja kivi Margeti haul on ka alles.

ERA II 243, 179 (23) < Urvastõ khk ja as – Urvastõ Alkooli VI kl < Ann Mõtus, 75 a (1939)

127 Maret ajab kuradiga asju

Urvaste mõisas elanud korra väga kuri mõisaproua. Mees olnud tal surnud. Tal olnud väike hobune, kellega ta alati ratsutanud. Kui tal süda täis olnud, siis nutnud ja läinud paju alla, mis Urvaste mõisa väiksema tiigi kaldal. Sääli õiendanud asju kuradiga. Surres olevat lasknud oma toa kinni müürida ja hobusegi tuppa panna. Kui surnurong viinud teda Urvaste mõisa kabelisse, ei ole hobused vedanud. Kui ta kirstuga hauda lastud,

Urvastõ mõisa kalmistu. Esiplaanil Wilhelmine ja Robert von Samson-Himmelstjerna hauaplaadid, taamal Reinhold von Samson-Himmelstjerna hauakivi. V. Valper 2010

lõõnud pikne hauda. Pärast hakanud Maret (rahvasuus ka veel Marget) kodu käima, ja praegust mõisnikku, kes olnud poisike, kiusama. Siis aetud hauale suur kivi. Kivi on praegugi Urvaste mõisa kabelis, läänepoolses osas, ja on kõige suurem kivi sääl surnuaias. Ka paju, mille all Marget nutmas käinud, kasvab veel tiigi kaldal.

ERA II 243, 193 (37) < Urvastõ khk, Urvastõ mõis – Urvastõ Algkooli VI kl < Helene Simm, 49 a (1939)

128 Tervüse kontroll'

AT: ...Vitsakimbu virutadi suulviis sisse ja kae, nahk aeti kuumas, hummugu mine jäl tüüle – sälg närtsütäs! Oh-oo, ei olõ tan mõisa aegu kah midagi hääd ollu. Häädust ei olõki, et alati kõigil ää on, säänest valitsust ei olõki.

VV: A siin omma tõõse kõnelnu, et nuu viimätse mõisniku es olõ nii hullu.

AT: Noja-no, viimädse es olõ, sest neil es olõ võimu ka

inäh nii. Jah, es olõ riigi puultki inäh tuud, maa lätsi joba jaotamistõ, nuu es olõ jah, nuu Lingeni ja. Aga tuu olõ küll väega õel ollu, tuu vonni imä, tuu Marget. Kõneliva, õga mina tedä es näe.

VV: Mis tollest Margitist, mis tollõ kotsilõ kõneldi?

AT: Noh, et ku tedä olõvat matma nakatu, sõs olõ Andsi päält tullu väikene pilv ja nakanu müristämmä ja olõ hauda õkva lõõnu pikne sisse, tä õks õel inemine olõ sõs. Tuud õkva Vahi Piitre kõnõl, et tää olõ õkva sääl ollu. Ja et ku tühü ei olõ saanu inemine minnä, sõs olõ valge väikese hobõsõga ratsutanu, s-olõ kolkunu nuiaga ussõ pääle: “Nuu-uu, tulõ vällä! Ah haigõ – aa kiil vällä!” Ku kiil valgõ olõ, sõs olõvat võinu kodu jäiä, a kiil valgõ es olõ, sõs es või [naerab]. No kas igä haigusõga kiil lättki valgõs! Ütle mullõ tuud! Aga vonnõ esi, tuu poig olõ hää inemine, kõnõliva.

ERA, MD 595 (33) < Urvastõ khk, Lutiku k, Sarapuu t – V. Valper < Aino Toom, s. 1922 (2005)

129 Julgõ poiss

Mina ei olõ halba midägi kuulu. A no kõnõldas peris nii... Noh, mõisnik ja paruni ja vonni ja kõik, tuu nimi joba ütles nii ja naa, aga... Mu vanaesäl oll neli poiga ja, ja sõs kõneldas, et mu esä oll ka no, nigu seldsitegeläne siin Urvaste kandin. Aga sis üts noorõmb veli, et tuu olõvat sis nii julgõ poiss, tuu olõvat alati pidul Samsoni tütrega tandsnu. Et muidu, noh, maapoisi es julgu jo iks võtta ja, aga noh, tuu näitäs toda, et, Samsoni tütar iks oll noh, külältki rahvalik.

ERA, MD 597 (25) < Urvastõ khk, Kerikukülä, Ala-Kõlli t
– V. Valper < Alvar Kõller, s. 1934 (2005)

130 Tee Kärgula mõisa

Keegi oli küla peal rääkinud, et Urvaste mõisast läheb käik Kärgula mõisa. Ja poisid läksid võtsid keemikapist koolis midagi punast fosforit ja – et löövad selle vaheseina säält ära. Mu vanem poeg ja teised olid seal. Kõmakas käis ja ühel käsi vigane. Teine päev ma leidsin pöidla sealt keldrist veel. Poiss viidi Võrru ja seal võeti käsi maha.

Urvastõ mõis. Erakogu

Nemad, jah, tahtsid sealt Kärgula minna, et Kärgula mõisa läheb tee.

EFA II 22, 367/8 (4) < Urvastõ khk, Piidsakülä – M. Hiemäe
< Eha Käis, 66 a (1997)

Margõti matus

131 Vanõmb lüü Margõta hauda

Urvastõ Margõtat oll vanõmb* hauda löönü. Matli Kusta ja naane ja mu naaseesä, Rein – nuu olli matusõl. Rein oll valla puult määrätü kohtumehes. Mõisaherr oll kutsnu tähtsämbit peremiihi kah matusõlõ. Lastu vana Margõt hauda, naanu Tein kõnõlama. Selge ilm olnu, ei suurt pilve ei midägi. Kui äkki kärgähtänü, olnu haud mullatolmu täüs.

Margõt oll nisukõnõ olnu: Urvastõn olnu herr kihlkunna kohtumiis. Vallast olli määrädü kah kohtumehe. Margõt oll roninu mehe kõrvalõ kohtulavva taadõ. Kohus mõistnu Hänike mehele kuuskümmend kepihuupi. Margõtal olnu tuu iso, et edimädse hoobiga piät veri välän olõma, muidu ei olõ õigõ lüümine olnu.

Margõt pandnu säändse säädüse, et meesterahvalõ piät katmalda iho pääle lüümä. Naistõrahvalõ või kattõ pääle lüvvä. Rein vaiõlnu vasta, et meesterahvalõ kah kattõ pääle. Peräst keeletü suurõmbidõ puult ar, et naistõrahvas ei tohi kohtulavva taadõ minnä.

* Jutustaja seletab sõna “vanõmb”: pikene ollõ lõõnõ. Ülti vanast vanõmb kah.

ERA II 259, 326/7 (4) < Urvastõ khk, Hännike k ja t – E. Kirss < Juhan Kalajas, s. 1851 (1939)

132 Margõti matus

Margõt, tuu ollõ meil tan Urvastõ mõisan ollu, mu esä aigu, taa Sampsoni võorasimä vai nii, et taa Sampsoni tõnõ nainõ.

Taa Sampson, taa Häärmän Samson, ollõ esä hää miis, tiä ollõ intsenäär ja ollõ Pariisin opnu jah, inemise es nurisa tiä pääle. Tiä aigu iks es olõ kah inäp taad perisorjusõ aigu. Tiä esä aigu ollõ küll viil, sis ollõ viil ihunuhtlust, jah.

Kae tuu Margõt olluki sääne jälle, et mugu nõudnu vana Sampsoni käest, et tuu pidänü egä väikese asja peräst teolisile malka anma.

Sis ku tiä verd nännü, sis ollu rõõmus, alati pesmise aigu ollu Margõt iks esä kah pargin puiõ all, kon inemisi pestü, sis ku veri pessen vällä tullu, sis ollu täll hää miil.

Nigu Sampson naisõ nõudmise perrä pessä ei olõ annu inne, nii vihastanu Margõt nii hirmsahe, et kihutanu õkva Sastavi mõtsa. Margõt ollõ alati sõitnu ratsalõ, hobõsõga, väikene, illus lajasäläga hobõnõ ollu täll, sis kihutanu õkva tuhatneljä Sastavi mõtsa, säääl trampnu ja mürränü seni, ku lännü sinitses nigu paapõhi, sadanu maha ja ollu nigu koolu inne.

Kotun herräle tiä ütelnügi, et lätt mõtsa innäst är puuma.

Herr lännü iks hobõsõga, kõik kutsar pukin jah, mõtsa takast järgi, ja toonu tõsõ kodu, sis ollu vangõrdõ pääl nigu puulkoolu inne.

Tiä ollu inemisile väega õel ja kõik inemise tedä hirmsahe pelksivä ja vihksivä.

Niisama nigu kõik inemise, nii Margõt kah kuuli ütõkõrd ärh. Noh, ollu matus. Matus ollu õkva jaanipäävä, väega illus ilm ollu, päiv paistnu nigu kuld inne, ja mitte ütte pilveraasu kah ei kongi ollu.

Väega pallu saksu ollu matman ja talurahvas kah kaenuva kavvõmban, kübärä käen ja küür sälän. Kirst ollu joba hauda lastu, ja opõtaja lugõnu havva pääl, nigu tuu ollõ saanu inne kolm peotäüt mulda är visata ja üteldä:

“Mullast olõt sa võetu, mullas piät sa jälki saama, seo om jumala tahtmine.”

Nigu tuu är ütelnü inne, nii ollu kõrraga ütõ väega väikene sinine pilveraasukõnõ, ja käinü sääne kangõ piksõkärätüs, et kõik inemise heitünüvä är, et selgest taivast ja päiv paistus, ja lõõnü õkva havva sinist tuld täüs, kõik kirstu purus, mugu ütõ rakin ollu sehen ja liiva ja krapu kõik haud täüs.

Ütsainus kärätüs ollu, ja rohkõmp inäp midägi. Nigu tulõ hauda lõõnü inne, nii opõtaja jätnü õkva lugõmise maha ja lännü minemä, haud jäänü sinnä niisama, nigu tiä ollõ, piksõ lahutu kirst, ja kõik katski ja är palanu.

Perän herr lasknu teomehil havva kinni aija.

Ja näet, perän välk lei Sastavi talu kah palama, tuu kah palli maha, ja Sastavi mõtsast es saa inäp inemise kuigi kävvä, tondi ütteluku tansaan Sastavi tii pääl iin.

RKM II 47, 419/23 (27) < Urvastõ khk, Rebäste k – E. Siil < Märt Lõo (Lazarus), s. 1879 (1955)

Hermann von Samson-Himmelstjerna. ERM Fk 866:32

Vaade Urvastõ mõisa kalmistule. ERA, Foto 3066, R. Hansen 1957

133 Hobese ei vea provva kirstu

Urvastõ paruniprovva oll' väega hõel olnu. Kui neid oll' pestü, noh, orje pesti, sis timä olnu iks tuu, kes tahtsõ, et iks rohkõmb tulõ pessä, iks rohkõmb tulõ pessä. Ja sis, oll' tä sis ärä surru, ütškõrd tull' tuu aig, et ta sures ärä ja Urvastõ mäkke sinna, vói ma-i tia, surnuaid väga kaugel ei ole, jah. Ja sis tu oll' tulnu, pantu hobese ette, pantu kirst hobese pääle ja vankri pääle, surnuvankri pääle. Hobese lännü valgede vahtu ja üldse ei olevad perrä võtnu. Ei ole vidänü lihtsalt, hobuse valgen vahun ja ei ole perrä võtnuva. Ja sis, midägi sis, orja, nuu mõisamehe sis kandma kässi pääl. Ja kannetu sis sinnä ja haud kaivetu ja, lastu hauda ja. Ilm ollu selge, illos, aga sis, kui ta surnuaia pääle viidü, sis tulnu üts väike pilvekene, väike pilv tegünü üles. Ja lännü äkki tuu pilv suurembas ja nigu tuu hauda är lastu, inne havva kivi, käünü maru kargäüs, välk. Ja löönü sis hauda ja tuu haud lüüdü segi ja ei olõ muud midägi, pantu kinni inne, nii-et lei surnu havvale sääl. Vot tuu om sis, tuu om nüüt tõestisündünü,

tuu om põlvest põlve joba tulnu ja niiviisi kõneldu, et sääre lugu juhtu, et pikne lei hauda. Aga mis väärt asju, no ma ütlet nüüd jälleki selle praeguse kultuuri järgi, et mis väärt aša sääl kirstu pantu, mis sis tuu elektri õkva jušt sinna kirstu tõmmaš. Aga no, muiduki üteldäs, et too oll' kättemass.

ERA, CD 66 (25) < Kanepi khk, Mügrä k, Vana-Mügrä t
< Urvastõ khk – E. Lillemets, T. Otsus < Frieda-Alice Eglit,
s. 1918 < emalt (1997)

134 Mii rahva silmävesi

LL: Šoo Urvaste provva olnu väega hõel nainõ. Väega hõel, teenijatega väga kuri ja hõel. Jah. Ja kunagi, ma-i tea, kas täl sis abikaasa ära suresi vói küüditedi tä, vói mis oll'. Nii et proua jäi järgi, ja proua suresi ärä. Ja sis üteldi niiviisi: Provva suresi ärä ja mõtle, kui illos ilm oll' olnu, kõik olnu illos. Ja kõrraga tulnu taivalõ üts irmus vihmapilv. Nii-et sis valanu vihma, ku tuud provvat matõti. Sis

rahvas oll' peran kõnõlnu, et soo om mii silmävesi kõik, mis taivast nüüd kukkus tälle kaala. Tä on teeninü ärä tuu. Et ta olnu väega halv teenijätele. Söögiga ja joogiga ja kõgõga. Nii ma mäletä näet, mis vanaema mulle selet', ema es kõnõlagi nii, vanaema kõnõl toda mõisaasja viil. Ütel, ta oli väega hõel.

VV: Mis ta pesse sis näid?

LL: No ei tiia, kas ta pesse vai mis tä tegi, aga ta olevat hõel ollu. Ja ku matussõpääväl, sis oll' üteldü, et näet, jumal maksab ise tälle! Ja et mii silmäpisara tulõva tallõ kõik nüüd kaala, ja pikne oll' käinü ja.

ERA, MD 598 (40) < Urvastõ khk, Kärgula k, Väinä t
– V. Valper < Linda Leius, s. 1918 (2005)

Urvastõ mõisa kalmistu

135 Mõisa kalmistul kummitab

Urvaste mõisa härraste vana surnuaed asetseb Urvaste mõisast põhja pool, maanteed mööda mõisast umbes 0,2 km. Maanteest matusepaigani on puisteed mööda

Urvastõ mõisa varemed. ERA, Foto 3060, R. Hansen 1957

50 m. Ühel õhtul sõitis jalgrattaga mees maanteed mööda ja kui sai matuseaia teeni, kukkus maha ja sai silmapilksest surma. Nüüd on arvamine, et kes säält mööda sõidab ja matuseaia poole vaatab, näeb inimesi aias vehklevat.

ERA II 243, 167 (10) < Urvastõ khk ja k, Horma t – Urvastõ Algkooli VI kl < Jaak Simson, 79 a (1939)

136 Sakste surnuaida lätt käik

Siin maa-alutsid käike mujal es ole, kui Urvastõ mõisa härberin. Ma olin mõisas, pesesime pesu säääl, maa alt härberi olliva keldre ja käigu. Sakste surnuaida lätt käik.

Aga säääl kaivatü küll vällä, kos tuu vonni surnuaid on, ja mis säääl oll': vonni rist. Tuu oll' sakste surnuaid.

Too Margret vói mis ta oll', too oll' väega kuri inimene ollu ja mu ema ikke kõnel, et suur hall pilv oli tullu üles ja välk oli käinü hauda, kui olliva matuse.

Too oli käinü mõisahe kummitama ja sis oll' suur kivi aetu sinna haa pääle, et ei saas vällä. – Ta kävi öösi sinna kummitama sinna härbeni.

EFA II 22, 306/7 (3) < Urvastõ khk, Piidsakülä, Tarvastu t
– M. Hiimäe < Erna Sova, 86 a (1997)

Urvastõ mõisa park. ERA, Foto 3059, R. Hansen 1957

Urvastõ mõisa park, Põllõ tiik, Peksukuusk

137 Ei taha mõisajuttõ

VV: Mis tost mõisa pargist kõneldas?

AT: Mõisa park om kolmõjakulinõ õiguse peräst ja tuu park olõvat, säääl kuradi härbäni takan om katõ tiiki. Ja tuu tiigi muld olõ kõik siia, kolmõjakulisõs taa park kannõtu põlliga, naisõ olli kandunu, ainult rasõda naise olli jätõ sõs vällä. Ja too om kõik moonameeste naistel kannõtu, tuu park. Noh – om jutt, õgas minnu es olõ ilmangi sõs viil, ku tuu tüü sündü säääl. Jah. Et ega es olõ vanast mõisaiga kah... Selle ma-i tahaki naid mõisajuttõ ja naid kullõlda. Na-mma meid rõhknu külält. Mõlemba olli kuradi, kommunist ja sakslanõ, naa mõlõmbõ üts suur paõk kokku.

ERA, MD 595 (41) < Urvastõ khk, Lutiku k, Sarapu u
– V. Valper < Aino Toom, s. 1922 (2005)

138 Raudsilmi ei taha Margeti kalu

Urvaste mõisa park on istutatud kõrgemale platsile, kuhu Marget oli lasnud inimestel aiamaaks mulla üles kärutada. Kohe söögilt asunud tööle, ainult imetajatele naistele antud pool tundi aega. Ühel Vana-Antsla mõisnikul olnud võlga Urvaste mõisnikuga ja selle katteks lasnud Marget siis aeda kaevata kolm tiiki kalakasvatuse jaoks. Teisalt aga teatakse rääkida, nagu oleks tiigid lastud kaevata nälja ajal, et rahval teenistust oleks ja neil nälga ei tarvitseks tunda. “Raudsilmi” aga pole tarvitanud ei kalu ega aiasaadusi, sest need olla rahva verega saavutatud [JR; EL]. Teisendis räägitakse, nagu oleks Marget aiamaa põllega lasnud üles kanda. Lesed naised teinud siis aiapäevi [VS].

EKLA, f 199, m 30, l 127/8 < Urvastõ khk, Vahtõ-Antsla as, Ravva t; Urvastõ mõis; Koigu k, Märdäni t – A. Laurson < Johan Raudsik, 68 a; Emmi Lingen, 46 a; Villem Soo, 71 a (1927)

Rahvaluulekogujad Põlle tiigi ääres. ERA, Foto 3063, R. Hansen 1957

139 Margeti ike Urvastes

18. sajandi esimesel poolel olnud Urvaste mõisas kole kuri mõisnik, Marget (Margareeta), kes teolistele olnud väga kuri ja õel. Temast räägitakse kui julmemast Urvaste isandast. Kui teolised raskest mõisatööst tahtsid koju jääda oma töid korraldama, siis sõitis Marget oma ratsahobusega kohe teolise koju, hobusega uksest sisse, tõmbas mõned hoobid vastu selga ja saatis mõisa, kus võttis vastu kubjas orjavitsa vitstega (neid põõsaid on säilinud veel praeguseni, peale selle ka punaseid okastega pajusid, mis on väga painduvad ja vintsked, nimetatud vitsad olid kuulsad peksuriistad mõisas). Peksuruhi asetses Margeti akna all, kust ta võis näha peksetavat ja kuulda selle kisa. Tema harilik hüüdlause olnud: “Anna aga kõvva!”

Margeti ajal on rajatud Urvaste mõisa park ja kaevatud sinna kolm tiiki. Park koosneb neljast üksteisest kõrgemale tõusvast trepitaolisest astmest, mis umbes 1,5 kuni 2 m kõrged. Need astmed on tehtud tiikidest väljakantud mullast, teiste sõnadega: terve park, kus praegu

kasvavad põlised puud, on inimeste kätetöö.

Kui Marget suri, olid töölistel röömupäevad. Matusepäeval rakendatud neli musta hobust vankri ette. Mõisast surnuaiale on kõigest mõnisada meetrit maad, aga kui hobused sinna jõudnud, olnud nad valges vahus. Kui õpetaja parajasti hakanud kadunut kiitma ja ülistama, tõusnud metsa tagant must piksepilv ja välk löönud hauda otse surnukirstu.

ERA II 243, 195 (39) < Urvastõ khk ja k – Urvastõ Algekooli VI kl < Peeter Vaht, 60 a (1939)

140 Põlle tiik

Urvaste endises mõisas on pargis tiik, mida rahvasuus kutsutakse Põlle tiigiks. Ennemuiste, kui parun laskis tiigi sinna kaevata, kandsid naised selle mulla põlledega üles mäele, kuhu rajati paruni poolt park. Ja sellest ka tiigi nimi.

RKM II 182, 205 (1) < Simuna khk, Rakke v < Koeru khk ja v – E. Märdimäe < Amanda Märdimäe, 43 a (1964)

141 Urvaste mõisa park

Ja siis mu vanaema rääkis nii, et see Urvaste mõisa park oli olnud astanguline. Kõnniteed olnud ja neli tiiki, kolmandal oli saar ka sees. Siis orjad olid põlledega muda kannud tiikidest sinna taha mäeks. Sääl olid kibuvitsa sarnased roosid ja pärastpoole esineti laval ja olid peod.

EFA II 22, 367 (2) < Urvastõ khk, Piidsakülä – M. Hiimäe < Eha Käis, 66 a (1997)

142 Peksukuusk

Mõisas valitsejamaa otsas kasvanud suur kuusk (nüüd ammu raiutud), mille külge inimesed kättpidi seotud ja siis nuheldud, et puu verine. Millalgi pole Marget enne rahuldunud, kui inime verele peksetud. Tulnud Samson vahel teda siin keelama, lõõnud sellele näkku [JR].

Kord mõelnud Linnamäe valla poiss kosida Urvaste mõisa karjatüdrukut Anne, Margetil aga see vastumeelt. Käskinud tüdrukule veel “pulma poolbal” anda nahatäie, kuid poiss viinud selle peksult talli juurest minema [VT]. Kord lasnud peksa Üdse Eevat. Vahimees heitnud naljapärast tüdrukule pääle, et peksku teda, proua

Sastavi mets. ERA, Foto 3068, R. Hansen 1957

õelnud: “Oh herr Jeesus, jätke nii!” ja pole enam lubanudki peksa [JR].

EKLA, f 199, m 30, l 126/7 < Urvastõ khk, Vahtsõ-Antsla as, Ravva t; Lümätü k, Holla t – A. Laurson < Johan Raudsik, 68 a; Villem Tinno, 82 a (1927)

143

Vanast olnud Urvaste mõisa taga kuusk, millel rõngad küljes. Sääl pekstud inimesi, kes paha teinud. Puu all olnud küna, milles antud vitsu vähemaile süüdlasile. Vana-aasta ööl kolanud vaimud künas. Kui kuusk maha lõigatud, olnud tal sees verised sooned.

ERA II 243, 193 (38) < Urvastõ khk ja mõis – Urvastõ Algkooli VI kl < Helene Simm, 49 a (1939)

Sastavi mets, Mustlasõ kuusk

144 Palgijämmüne uss

Tulli ütskõrd Võrult kodu. Jäi hildambas. Illus selge üü olí ja täüskuu paistu nigu päiv inne.

Hobõnõ tull' tõrkk'en ja ma es' suiksõ pääl. Sai taha Sastavi kottalõ, ütekõrraga hobõnõ jääs äkki saisma. Kae, et midä püme'et tan nüüd om, kae, tii pääl nigu igävene hainaruga, pää keskel pistü, inast kerrä mähknü, nii jämme uss nigu palk.

Es saa muud midägi, kääni ümbre ja sõidi Keema kaudu, säidse-katõssa versta kõvõrahe.

RKM II 47, 427/8 (29) < Urvastõ khk ja k, Tammõ-Lauri t
– E. Siil < Juhan Norden, 1872–1952 (1950)

145 Määndümishais Sastavi lohu pääl

Naid tondilugusit olõ ma kuulu külät, sääntsit ja mäantsit, ja ma-lõ käünü kah kõik kotussõ läbi, külh matussõaian ja egäl pool, ma-i olõ viil midägi säänest nännü, midä ma-i tiässi, mis tuu om.

Tast Sastavist ma-lõ käünü külh õkva egäl aol: kesk-üüse, keskpäivä, täüskuuga ja peris pümmega, nii et jalgu ette midägi ei näe, inne mitte midägi ei olõ ollu.

Inne säänest mädnämise haisu, tuud külh tundsõ säääl Sastavi lohu pääl. Tuud tundsõva muu kah. Üüse ol' tuu hais nigu terävamp ku päivä.

Mõnõ olliva säääl kaibnuva ja kaenuva, inne midägi es löütä.

Ristipuu Sastavi metsas. ERA, Foto 3069, R. Hansen 1957

Nüüd pääle tuu, ku ta tii ümbre kaivõti, kattõ tuu hais kah ärh.

RKM II 47, 429/30 (31) < Urvastõ khk ja k, Öõde t < Käüsü-Hendriku t – E. Siil < Miina Sinimets (Simpson), s. 1865 (1955)

146 Latsõ pelksi koolnut hobõst

AT: Säääl keskel, kos nuu mäe omma, säääl olõvat, tuu ol'gi tuu Marget sõs. Tuu ol' tahtunu väega kõvastõ sõita. Ja kuum ilm ollu ja. Kutšar ol' Antslast tullu ja kutšar ol' ütelnü küll, et obused on väga märjad. Iks: "Lasõ sõita! Lasõ sõita!" Ja tõnõ hobõnõ ol' maha visanu ja ärki koolnu. Ja-s ku mi koolin käve, säääl Sastavi jagu, sinna sai, suvel visas säänest haisu, no vašt õhukõstõ matõti, vašt ol' ka tuud aisu. Mi pelksimi tuud Sastavi vahet nii hirmsalõ, nii. No mis tuu, no hobõnõ matõti sinnä.

VV: A mille tii pelksi toda Sastavi mõtsa?

AT: No mii pelksi... Oh, kõnõldi, et sinna ollõv hobõnõ matõtu ja vahel tull' säänest hõelat lõhna jah. Ja mii pelksi-s jah, et surnu hobõnõ om säääl maa seen. Latsõ iks latsõ. Lõlli.

ERA, MD 595 (48) < Urvastõ khk, Lutiku k, Sarapuu t
– V. Valper < Aino Toom, s. 1922 (2005)

Rahvajutuliste vihjete järgi tuleb välja, et just sellest ajast alates, mil Margõt hakkas käima Sastavi mäele end “pooma”, on see paik seotud mitmesuguste õudsete lugudega, nii et pärast Margõti surma on Sastavi mets ning mägi paljude urvastlaste kujutluses õudseks muutunud, nii et siit möödujad on öösiti tonte ja muid viirastusi näinud.

RKM II 47, 276/7 (4) < Urvastõ khk – E. Siil (1955)

148 Sastaviga seotud iseärasusi

Tähtis on asjaolu, et Sastavi mägi ja mets on tihedasti seotud piksega. Vanad ja väga vanad urvastlased teavad rääkida, et juba endisajal paukunud pikne kõige vägevamini ikka Sastavi kohal. Isegi keskealised ja nooremad inimesed väidavad, et kui Urvastes on äiksevihm, et siis sünnib äikse poolt sünnitatud kahjusid kõige enam Sastavis, märksa vähem muudes Urvaste osades.

Teine iseärasus, mis muu ümbruskonnaga võrreldes ka eriti silmatorkav, on see, et Sastavi all või Sastavi läheduses märgatakse enam hunte kui kuski mujal Urvastes.

Paar päeva enne minu Urvastesse saabumist olid hundid Sastavi all hobuse ära murtud.

Kristjan Aman jutustas, et vanemal ajal, eriti küll Vene-Türgi sõja päevil (1877–1878) on Sastavi piirkonnas väga palju hunte liikunud, tihti karjadena. Vene-Türgi sõja päevil on kord kolm soldatit Sastavi piirkonnas huntide poolt ära murtud. Sõdurid olnud korteris Sastavi läheduses. Kord jätnud nad püssid oma peatuspaika, läinud niisama Sastavi teele jalutama. Seal siis õnnetus juhtunudki.

Huntide liikumine Sastavi all ja mujal Urvastes algab küll rohkem talvel – veebruaris ja märtsis.

Eks hirm huntide puhul lisa ka mõne joonekese Sastavile.

Sastavi mäel on rohkesti röövimisi ette tulnud, eriti vanemal ajal. Nähtavasti on ses piirkonnas kunagi röövlisõud liikunud.

Kristjan Aman jutustas, et umbes 55–60 a tagasi (arvates 1955. aastast) talle kord öösel Sastavi mäel röövlid kallale tunginud. Kristjan Aman sõitnud vankril ning silmanud umbkaudselt ette, et teda varitsevad teel mingisugused kahtlased kogud.

Aman tõmmanud hobusele viimase auru peale, see kihutanud, mis veel suutnud. Tagant lastud püssist küll

Üksik ristipuu Sastavi metsa raiesmikul. ERA, VF 7687, K. Kink 2005

mitu pauku järele, kuid Aman siiski pääsenud tänu väledale hobusele.

Niisiis on mainitud juba kolm tähtsat asjaolu (pikne, hundid, röövlid), mis kõik kokku on tekitanud hirmu, erilise meeoleolu Sastavi suhtes, nii et veel nüüdki öine rändaja või sõitja püüab sealt kiiresti-kiiresti mööduda.

RKM II 47, 280/6 (5–7) < Urvastõ khk – E. Siil (1955)

149 Ristipuudelt pole murtud

Jääb veel mainida neljas asjaolu, mis eriti peaks huvitama rahvaluule seisukohalt. See on – ristid Sastavi metsa puudel, mis sinna lõigatud matuseliste poolt.

See komme on praegu niisama elujõuline ning võimas nagu endisel ajal, mitte üksnes Urvaste, vaid kogu Võru rajoonis.

Kui liikuda endisest Urvaste mõisast kiriku poole, siis

leidub Sastavi mäe paremal küljel umbes 1 km ulatuses palju riste puudel. Tahtsin teada saada, palju võiks riste puudel leiduda. Hakkasin riste loendama – sain 54 risti.

Mõnele nagu imelikuna näiv, uskumatuna tunduv, kuid 1955. a võis Sastavi ristimetsas tähele panna, et sealseid ristipuid, ristipuudega otseselt kõrvtuiolevaid puid maha ei raiuta, mitte ainsatki, kuigi raiumiseks mitmeidki põhjusi võiks olla (metsakorraldustööd jm). Ristipuudelt pole oksagi murtud.

RKM II 47, 287 (8); 394/5 (24) < Urvastõ khk – E. Siil (1955)

150 Rist surnu mälestuses

Sastavi mets, sinna lõiguti alati riste. Nüt ei näe üttegi risti, on täis kasunu juba. Surnu mälestuses tetti.

Kui keegi tull vastu, sis antas esimesele kas torti või viina või. Praegu ka tetäs tuut viil.

EFA II 22, 295 (3) < Urvastõ khk, Piidsakülä – M. Hiimäe < Elfriide Armolik, s. 1917 (1997)

151 Võtseva Mustlasõkuuse maha

SU: Jah, Mustlasekuusk, tiidevalitsus on tolle maha võtnu. Tuu olí häste suur kuusk.

VU: Sääl olí jaa, illus kuusk.

SU: Tuu olí nii suur kuusk, et ma ei tiäki, mis ta ümbremõõt olí. Ja ma-i tiä, mille teda Mustlasekuuses kutsuti. Sinnä, inemisi matõti, sis kõik tegivä näet, risti. Määneki sääne uskumus om, tetäs rist, et sis ei tule surnu kodu käümä vai mis tuu omgina. Ja tuu olí nii riste täis, tuu kuusk, ma esi nägi toda. Ja mõni aasta tagasi näet, tiidevalitsus, mis ta tegi...

VU: Telefonikaablit pandsõ, sis võtseva maaha.

SU: Sis võtseva maha. Ma-i tea, kas tuu känd om praegu alles viil vast?

VU: Ei oló, tuu juuriti vällä kõik.

SU: Jah, na juurseva tollõ ka vällä, a tuu olí võimas suur kuusk, jah. Meil paps iks ütél, et kurrat, võtseva Mustlasekuuse maha. Aga mis ta Mustlasõ kutsuti, ega ma ka-i tiä. Et ta oli olevat väega kähärä ossõga ollut, mustlasõ vast magasiva sääl all [*naerab*]. Mina ei tiä.

ERA, MD 595 (24) < Urvastõ khk, Lutiku k, Püssümäe t – V. Valper < Sirje Uibopuu, s. 1951; Valdo Uibopuu, s. 1977 (2005)

Piidsakülä ja Lutiku

152 Nagu piitsaga lüüdü

Piitsaküla on selle, et kõik maja olliva rean ja üts mees pand nime Piitsaküla, et nagu piitsaga lüüdü. Tuu pandse Piitsaküla, aga tuu tõne üle tii, sääl es ole nii rean, sääl on Lutika küla. See on sõimunimi. Nüt soo valitsuse aigu nimeteti ümbre.

EFA II 22, 306 (2) < Urvastõ khk, Piidsakülä, Tarvastu t – M. Hiimäe < Erna Sova, 86 a (1997)

153 Kõik om pantu Ruhikus

VV: Siin olí vanasti mitu küllä, sis olí Ruhingu, no Ruhingu om nüüd kah. Aga olí Hansi küla, olí jah? Toda inämp ei oló sääl vist.

AT: Jah, jah. Ei oló. Kõik om pantu Ruhikus.

Piidsakülä pandsõva üte joodiku, olli sääl moonamajan elli, sõs nuu ristseva Piidsakülä. No Piitsakülä on siist Antsla pääle minnä õkva käänakü päält, kos taa Contra on ja. Tan tii pääl.

VV: Mis, joodiku ristseva tollõ? Milleperäst?

AT: Jah, noh, ta om ka, näet, tii veeren pikk küla nigu, Piidsakülä. Nuu, A[...] pandse tuu nime.

VV: Mhmm. Ja sis om Lutiku.

AT: Lutiku küla olí, näet siin ja kos mu maja ja naa moonamaja – tan olí pallo lutikiid.

ERA, MD 595 (69) < Urvastõ khk, Lutiku k, Sarapuu t – V. Valper < Aino Toom, s. 1922 (2005)

Rüütlimägi

154 Teel rüütel maha löödud

Urvaste vallamaja juurest viib tee läbi metsa Rebase karjamõisa. Tee läheb üle mäe, mida kutsutakse Rüütli mäeks. Vanad eestlased olla sääl rüütli maha löönud.

EKLA, f 199, m 30, l 45 < Urvastõ khk, Keema k ja t – A. Laurson < Mari Jeeret, 77 a (1927)

Jutustaja Pauliine Jeret ja tema tütar, ERA korrespondent Anna Jeret. ERA, Foto 521, R. Põldmäe 1936

Verisuu, Verioja

155 Kõik suu verd täüs

Kui Vinne ja Rootsi sõda oll, sis ollu kokkupõrkaminõ Urvastõ suun. Veri joosnu ojaviisi, kõik suu ollu verd täüs ja tollest saanu sis suulõ nimi "Verisuu".

ES, MT 64, 27 < Urvastõ khk ja k, Verioja t – E. Laurits < Pauline Jeret, 67 a (1927)

156 Kuidas Urvaste Verioja sai oma nime

Veriojan olnu suur oja. Sõs tulnu Venne ja Rootsi sõda, kos sõavägi kokku putunu tõsõ sõaväega, säääl tulnu hirmus lahing. Tuhande inemise olnu säääl surma saanu. Verd olnu kõik koha täüs ja nakanu ojja valguma. Ojas olnu rohkõmb verd kui vett. Sellest sõs ka inemise nakse tedä kutsma Veriojas. Om viil praegugi havvakünkaid tunda.

ERA II 243, 169/71 (13) < Urvastõ khk, Keema k – Urvastõ Alkooli VI kl < Liine Jeeret, 70 a (1939)

Papisild

157 Vantpraost ajab kuradit välja

Papisild asetseb Urvaste riigimetsas. Papisillal oli kord kaks pappi kotti aetud. Papp oli kotis ja pealt peksti nii, et papp suri. Surnult visati ta silla alla ja sellest saigi sild oma nime – Papisild. Tollest ajast pääle aga kuuldu tihti öösiti silla alt karjumist: "Umbe, umbe, umbe!" Rahvas hakkas kartma ja läksid Vantpraosti juurde kaebama. Vantpraost läks Papisillale ühes kutsariga kuradit välja ajama. Vantpraost hakkas lugema ja silla alt kostis ikka: "Umbe..." Ei tulnud sõrulist ega sarvilist kuradit välja. Rahvas aga kaebas mõne aja pärast uuesti, et ikka karjutakse: "Umbe, umbe..." Teisel neljapäeval läks Vantpraost uuesti kutsariga kuradit välja ajama. Hobuse keerasid nad vasakule poole, siis hakkas Vantpraost lugema, aga kuradit ei tulnud välja. Ka kolmandal neljapäeval ei tulnud kurat välja. Siis käskis Vantpraost kirstu teha ja panna Papisilla pääle. Säääl tulid luud kirstu ja viidi surnuaiale ja maeti ära. Pääle seda ei karjunud enam keegi Papisilla all.

ERA II 243, 215 (52) < Urvastõ khk ja k – Urvastõ Alkooli VI kl < Ann Paluteder, 69 a (1939)

Ess-suu

158 Vagula järve rändamislugu

Vagula järv olevat ennem Ess-soos olnud. Sealt olevat ta rännanud Võru alla. Kui järv vajunud, hüüdnud ta: "Tamula, taganõ, Vakul vaos!"

RKM II 53, 14 (6) < Urvastõ khk – L. Kannukene < Kati Toom, 83 a (1956)

159 Soo nimi essümisest

VV: Ega siin Ess-soost ei ole midagi juttu olnud? Mille tal sääne nimi üldse on?

ES: Ainult sellepärast vist olevat olnud ju see nimi, et ta noh, suur soo ja ära eksind ja sis võru keeles on *essüma*, *essüma* on eksima.

VV: Ah. Ei tea, kes too ära eksis.

ES: Vist ma-i tea, keegi sis, aga ema mul ikka ütles, et tolle pärast on pandud nisuke nimi Ess-soo, et suur soo ja sis äraessimisvõimalus. Võru keeles on *essüma*.

ERA, MD 594 (32) < Urvastõ khk, Ruhiku k, Piirikraavi t
< Kaasiku t – V. Valper < Endel Siil, s. 1939 (2005)

Ess-suu. T. Trapido 2006

Tammõvarik, Mehidse aia ase

160 Mesinikutalu ase metsas

Urvastes sündis talude lammutamine väga eri aegadel. Juba üsna vanal ajal (aeg lähemalt määramata) lammutatud Tamme talu Ruhiku karjamõisa juure ja külvatud metsa pääle, millist veelgi kutsutakse Tammevarikuks ja talu aset Mehitse aia asemeks – vanasti peetud sääl palju mesilasi. Rääkija ise näinud ahervart metsas.

EKLA, f 199, m 30, l 222/3 < Urvastõ khk ja k, Vana-Söödü t
– A. Laurson < Peeter Neuman, 86 a (1927)

Tee Urvastõ mõisast Ruhikule. V. Valper 2010

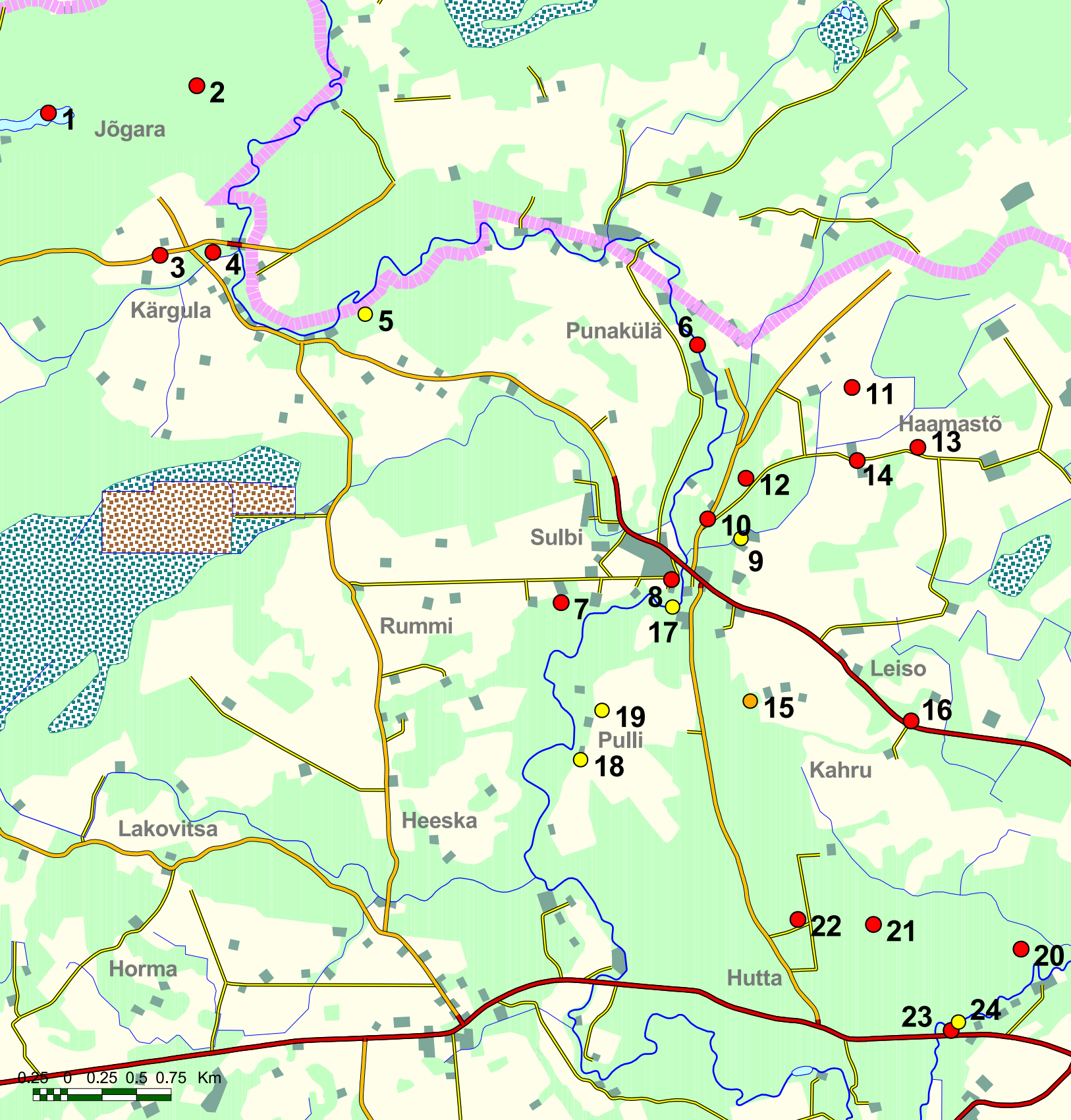
Urvastõ mõisa-Ruhiku tee, Lõhmuslaan

161 Kuidas saadi nõorsirge tee Ruhikust
Urvaste mõisa

Vanasti ei pääsenud Ruhiku inimesed Urvaste mõisasse
muidu, kui Lõhmuslaane kaudu, milline tee oli aga pikk
ja kõver. Ühel pühapäevahommikul sõitnud Urvaste
mõisahärra Ruhikusse. Käsutanud kõik kirikulised oma

järele ja sõitnud otse üle põldude, viljast läbi Urvaste
mõisasse. Sellest ajast pääle käiaksegi otseteed mööda ja
vana teed ei kasuta enam keegi.

ERA II 243, 197 (40) < Urvastõ khk ja k – Urvastõ Algekooli
VI kl < Peeter Vaht, 60 a (1939)

0.25 0 0.25 0.5 0.75 Km

IV Kärgula

1. Hüüdre järv
2. Kärgula mets
3. Kärgula, Issanda ihu kabel, Krimmi pedajad, kirikuase
4. Kärgula mõis
5. Kinetski ohvrikivi, ohvritammed
6. Pühajõgi
7. Hirnuorg (Tuti org, Melga org)
8. Sulbiliin
9. Vumba (Humba) talu mänd
10. Silmistmägi
11. Jüri kiriku nurm, kirikutrepp (lävealutse kivi), ohvrimänd
12. Rõipõlohk (Vaeva lohk)
13. Kooljimägi
14. Pöksi talud
15. Vaimu org
16. Juudamägi
17. Ohvripaik
18. Piilpalu (Priipalu) mõis
19. Pulli talu matusekünkad, kivi kindrali haul
20. Helsekivi, ohvriallikas
21. Vangitee
22. Tinnipalu
23. Muugasild, Mungamägi
24. Nututarõ

Hüüdre järv. ERA, VF 7671, V. Valper 2005

Hüüdre järv

162 Kurat järves

Üüdiri järv on Urvastes, sinna on uppunud palju inimesi. Vant´ (pastor Quandt) ajand ühest talust kuradi välja, läind nagu must lõngakera järve. Sellest ajast peale ongi uppunud sinna inimesi.

ERA II 128, 296/7 (3) < Urvastõ khk, Keema k, Verioja tare
– H. Tampere < Pauliine Jeret, 76 a (1936)

Kärgula mets

163 “Võtke paberosse, võtke paberosse!”

Kärgula mõisast jookseb jõgi läbi. Selle jõe ääres on eemal mõisas üks kivi, kus ennemalt tansimas käidi ja mõnikord ka suplemas. Neli korda aastas teatud päivil ilmub sellele kivile ruudulise suurätikuga naisterahvas ja laulab imeilusat laulu. Kellegile need sõnad meele ei jää ja viis samuti. Kui järgmist osa kuulad, ununeb eelmine. Noil samul õil käib pikk noormees teed mööda, mis Kärgula metsast läbi viib, ja pakub igale vastutulijale

praegugi paberosse: “Võtke paberosse, võtke paberosse!” Keegi aga ei julgevat võtta. Noormees lähvat jälle edesi. Samul õil käivat ka üks suur uss ringi, see olevat umbes toobi jämedune. Keegi ei julgevat seda ära tappa. Noil õil eksivat iga teekäija ära, kes Kärgula metsast läbi läheb.

E 55038 < Kanepi khk, Erästvere v, Nahakülä – A.-V. Kõrv
< Miili Hallap, 40 a (1924)

164 Essütäjäst ei tiia midägi

VV: Määnsidki essütämise lugusid ei ole?

JR: Sõo mõts, Kärgula mõts – mu jaos tävveste essütäja mõts. Nüüt ta om nii hõrrõs är tettü, et nüüd om rassõ. Kuigi ma vói sinnä minnä, ma olõ mõtsah käünü õks, ku määnegi seeneaig om, ma olõ pallu mõtsah käünü. Ja sõod ma-i olõ selges saanu, et mis taa om.

Tuu-om, tuu om sääne essümine, et sa ei tiia suunast, aost ega mitte millestki mitte midägi. Olõt tävveste kuradi ulõ. Sa lähët umast arust ütte kotussele ja ei tiia, kohe jõvvat. Ja ma ei essü tavaliselt. Vähembält ei ole aru saanu, et ma nigu olõs sääne är-essüjä. Ja sõo om nüüd sääne mõts külh. Aga noh, tuud essutajat, ma ei tiia tuust midägi.

Ja siamaani, soo aasta, ku ma viil käve. Ja jälleki, ei saa aru, kos sa olet, Noh, nigu peäs joba tiidmä ja noh, ta om joba nii hörre, et. Ja noh, ma tiia, et sääl lätt tii ringi, et ma ei saa kohegi, ma ole üte ringi seen. A oks noh. Mul om seenekotussegi, ja no, ma-i lövvä üles, sest ma lövvä täpselt säänsit kotussit kolmkend tükkü. Tuu-m absurd, ei saa olla täpselt üttemuudu kotussit, a näet, om.

Nii et soo om sääne möts külh. Kullet, kullet, et kos nuu autu sõitva, sis mõtlet, et sääl, sääl, sääl. Noh, määnestki kuradi suunda ei saa aru inämb.

ERA, MD 610 (47) < Kanepi khk, Kärgula k, Viinaköögi t < Vahtsõliina khk, Sutõ k – K. Kink, V. Valper < Jan Rahman, s. 1975 (2005)

Kärgula

165 Kuidas Kärgula sai omale nime

Vanasti olnud Urvaste vald nii suur, et ulatanud Kärgulasse. Sääl olnud Urvaste abikirik ja sellepärast kutsutud seda küla Keriku külaks. Sakslased olid hakanud kutsuma seda Kärklaks. Ja nüüd, kus eestlased said võimu oma kätte, hakkasid kutsuma Kärgulaks. Nii sai Kärgula omale nime.

ERA II 243, 209 (47) < Urvastõ khk ja k, Tiidla t – Urvastõ Algkooli VI kl < Kristjan Neimann, 68 a (1939)

166 Kirk-Küla

Issanda Ihu kabel on seisnud Kärgula mõisa lähedal ühe väga vana männa kohal, mis seal praegu seisab ja kus ka hoone vundament praegu näha, umbes 1 klm mõisast tulles Urvaste kiriku poole, pahemat kätt tee ääres. Siin on vanasti kiriku küla asunud ja praegune Kärgula mõisa, endine Piilpalu (Pillepal) asunud Pulliküla asemel, kus ta vundament alles ja näha. Kui nüüd mõis üle toodi ja ta nime Kirk-Küla – Kärgula sai, siis pidi külas kirik olema.

E 53693 < Urvastõ khk – G. Kimmel (1923)

Krimmi pedajad

167 Krimmi sõja mälestus

Tee ääres, Kärgküla mõisast Urvaste poole, pool versta Kärgkülast, on kolm pedajat. Rahvasuu nimetab neid Krimmi pedajateks. Mis ühist on neil pedajatel Krim-

miga, seda jutustaja ei tea. Kuid arvata võib, et nad Krimmi sõja mälestuseks istutatud, sest sellest sõjast olid sunnitud osa võtma ka eestlased nagu tolleaegse Venemaa alamad.

ERA II 22, 17 < Tartu l < Urvastõ khk. – C. Rikmann < Marie Traat (1928)

Mänd "Kirikuasemel". ERA, VF 7632, V. Valper 2005

Kirikuase

168 Vaimud laulavad rootsi surnuaial

Krimmi talust 150 m kirdes asub kivikalme, mida kutsutakse Kirikuasemeks.

Kirikumäel olnud kirik, Kirikumäest lõuna poole, kuni Krimmi taluni oli kiriku surnuaed. Kui siia elama tulime, sis öeldi, et siin vaimud laulavad, aga meie küll vaimudest midagi ei tea. See vana mänd (kirikuaseme

Kivikalme "Kirikuase". K. Kink 2006

lääneotsal) olevat surnuaia värava mänd. Teine mänd oli ka varem teisel pool väravat, aga see kuivas ära. Umbes kolmekümne aasta eest oli veel alles. Mänd olevat latvapäidi maa sisse istutatud. Istutamisel öeldud, et kui see puu kasvama läheb, saab maa Rootsi alla tagasi. Surnuaed kalme juures on rootsi surnuaed. Kärgula nimi olnud varem Kirikuküla – selle kiriku järgi, mis Kirikuasemel olnud.

RKM II 398, 561/2 (1) < Kanepi khk, Kärgula k, Krimmi t
– H. Valk < Märdimäe, taluperemees, 60 a (1986)

169 Tagurperi istutõdu puu

LL: Sää! ol! jah, sää! olle kat! mända. Või noh, puud istutadu. Ja üteldi et tan olõvat, no mina toda ei mäletä enämb. Et tan ol! olnu kunagi surnuaid. Jah. Et sää! ol! kunagi olnu surnuaid. Noh, aga nüüd ei olõ varemeid, ei midägi. Ainult, ainult nuu kat!. Et tönõ mänd olõvat niivisi istutatut tagurperi. Et ladõv nakas sis nigu alt üles tulõma, et üteli sis olõvat ladvatipukõist sää! nätä viil.

VV: Kes tollõ niivisi istut?

LL: No ei tiiä, nuu paroni va saksa või kes nuu, kes nä sis istut. Et olõvat istutõdu...

ERA, MD 598 (36) < Urvastõ khk, Kärgula k, Väinä t
– V. Valper < Linda Leius, s. 1918 (2005)

Kärgula mõis

170 Käsõn

Kärgulan olnu hirmus kuri herr. Om mõtsan rükä põimõtu ja om tä minki asja peräst kubija pääle vihalõ lännü. Om säädnü naisõ ritta ja lasknu kõigil perse paljas võtta. Kubija nainõ kah olnu. Ütelnü sõs kubijalõ: kui sa ei tunnõ umma naist ar, saat sa pessä. Naine saanu inne kuigi kubijalõ ar üteldä, et mul om perse pääl käsõn. Kubijas silmänü ja ütelnü, et soo om mu naane.

ERA II 259, 288 (9) < Urvastõ khk, Varõssõ k, Joosõpi t
– E. Kirss < Peeter Jürjens, s. 1868 (1939)

171 Jõgi päästab

Kärgula mõisaomanik Wahli ajal pidanud iga noorik ühel ööl härrat saunas pesema (!). Kord õnnestunud noorikul põgeneda, karanud jõkke ja peitnud end kaldal kasvava suure lepa juurte alla – jäänud seega ainukesena puutumata.

EKLA, f 199, m 30, l 185/6 < Urvastõ khk, Sulbi k – A. Laurson < Miina Ermel, 75 a (1927)

172 Labidas kepi otsas

1860. a ümber müüs Wahl 90000 rbl eest mõisa Gregorius (või Georg) Ernesta von Siversile, rahvasuus Jüri nime all tuntud. Ta olnud väga kerge käega lööma ja hirmus kitsi, püüdnud igal puhul inimest rahaga petta. Pääle maamõõtmise võtnud omavoliliselt talude küljest maad ja kui talumees läinud mõisast puid tahtma, öelnud: “Ma annaks ennem sulle paar saapaid, kui mul

Richard von Sivers. ERM Fk 866:23

oleks, kui et palgi annan.” [JK] Kohtu otsuse põhjal pidanud Jüri alati kandma labidat kepi otsas – olla tapnud kord inimese [JE].

EKLA, f 199, m 30, l 132/3 < Urvastõ khk, Riste k ja t; Kärgula as, Vilgu t – A. Laurson < Jaan Kolberg, 79 a; Juhan Ermel, 74 a (1927)

173 “Oi, pikne müristäs!”

Kärgula Siiverst om väega piksepelgäjä olnu. Kui jo kaugõl vähäkene tühistänü, olnu tä nurmõst kaonu. Kui pindsak olnu maha pantu, es läbenü inämb tuud võta, muudkui kubijalõ, et toogõ minu hantsuk takan ja lahknu mõisa poolõ. Tä olnu tütrikkõ pääle häste kipe. Mäe rehe man olnu haina vastavõtmine. Tütrigu timmä pelänü. Üts Siro Leeno olnu, illuús inemine. Siiverst trüganu tuu kinni. Leeno naanu tsiplõma ja rüükmä. Küüni takan moonamehe vidänü kesä päält kivve, lasknu kivi kuurmat maha. Tõõsõ tütrigu ütelnü: “Oi, pikne müristäs!” Vana Siiverst kõrraga hainu päält üles ja Leeno vallalõ.

ERA II 259, 337 (4) < Urvastõ khk, Haamastõ k, Illi t < Kanepi khk, Hurmi v – E. Kirss < Aadam Puru, s. 1861 (1939)

174 Kroonu ala vai mõisniku ala?

Esä selet', et kui viis-kuuskümmend aastakka tagasi oll' Kärgula valla otsustamine, kas kroonu ala vai mõisniku ala, sõs Siiverst kutsnu Nõgul-Kusta ja Aljes-Juhani mõisahe. Kinkse noilõ kummalõgi paari härgi. Nuu sõs ütli, et mis mõisniku all viga ellä. Aga nüüd ei olõ noid peremiihhi siin inämb kumbagi. Mõlõmba hädü ar.

ERA II 259, 337/8 (5) < Urvastõ khk, Haamastõ k, Illi t < Kanepi khk, Hurmi v – E. Kirss < Aadam Puru, s. 1861 (1939)

175 Tüdruk koera vastu

Ühel põua-aastal käidud sageli Peipsi taga heinu ostmas nii mõisa kui talu karjale. Säälnud ühel pool teed vene, teisel pool eesti küla. Ühe vanakese seletuse järele põlveneda kõik säälsed eestlased Kärgula mõisast, kust kord keegi vene kindral omandanud tüdruku kireva koera vastu. Kui jutustaja olnud veel noor peremees, elanud neid säälnult kuus peret, nüüd aga ulatanud nende arv juba üle 200 hinge.

EKLA, f 199, m 30, l 181 < Urvastõ khk, Lilli k, Kaapsuu t – A. Laurson < Hindrik Rämmarga, 85 a (1927)

Kinetski talu ohvrikivi, ohvritammed

176 Ohvrikivi

Kinetski talu krundis olnud ka kivi, kuhu rahvas Tõnisele ohvrit viinud ja palvetamas käinud.

EKLA, f 199, m 30, l 28 < Urvastõ khk, Kärgula k, end. moonamaja – A. Laurson < Liisa Kolberg, 66 a (1927)

177 Hiiglatammed mõisa all

Kärgula mõisa all olnud vanal ajal hiiglatammed, kuhu Taara usulised ohvreid tõid, tavaliselt vilja ja toiduaineid.

ERA II 246, 11 (11) < Kanepi khk, Põlgastõ v < Koorastõ v – V. Soldan < Kusta Talv, 77 a (1939)

Pühäjõgi

178 Võõras vesi

Roodsi sõja aigu üts ülemb joonu siist jõest ja koolnu ar. Tuul olnu Võhandu nimi. Selle jäänü soolõ jõelõ kah

Endine Kärgula moonamaja. V. Valper 2010

tuu pühä Võhandu nimi. Näet, ku tä es kannahda võõrast vett.

ERA II 259, 315 (6) < Urvastõ khk, Leiso k, Leiso-Juhani t < Kanepi khk – E. Kirss < Liiso Pihooja, s. 1866 (1939)

179 Ristimises toogõ jõõvesi!

Pühäjõgi om taa. Et ristimisevett ei tohi kaost võtta, tuli Pühäjõöst võtta. Meil olõ ristimine, sis tõime ka jõevii, es taheta nigu kaovett. Tolleperäst ta vast ollegi Pühäjõgi. Köstre tull kodo ristma, sis ütelt ette, et toogõ jõõvesi.

EFA I 21, 7 (17) < Kanepi khk, Koigõra k, Püssümäe t < Otepää khk, Vidrike k – K. Tamm < Pärja Kongo, s. 1914 (1997)

180 Mille Võhandun vähki ei olõ

Võhandu jõen olõ innembä väega pallu vähki. Olõ üts vähäpüüdjä juut tulnu Kärgula ala. Valitsus olõ kiildnü juudil ar vähäpüüdmise. Juut olõ ütelnü, et inämb ei piä ti kah siist jõest vähke saama. Naas vähile kuul ja läts tuu alla kooni Peipsini. Tuust aost ei olõ siin kiäki inämb vähke nännüki.

ERA II 259, 314/5 (5) < Urvastõ khk, Leiso k, Leiso-Juhani t < Kanepi khk – E. Kirss < Liiso Pihooja, s. 1866 (1939)

Hirmuorus. V. Valper 2010

Hirmuorg (Tuti org, Melga org)

181 Kättemaks kupjale

Sama aja ümber (umbes a 1863) pekstud ka Kärgula mõisas nekrute. Jaan Vilde ja Adam Org tähendanud, et nad enne loosi ei tõmba, kui perepoeg Jaan Raag ka seda teeb. Saanud siis kumbki (olnud teisigi veel) 60 ja Samson tõmmanud neile ise loosi välja [LL]. Kubjas Juhan Tallitaja pakkunud end lööjaks ja pole siis ka halastust tunnud. Teisel päeval aga läinud teele mõisast viinavoor, kuhu Juhan Tallitaja oli määratud saatjaks. Sulbi kõrtsi juures saanud mehike siis nekrutitelt nii peksta, et Venemaa vooilt tagasi tulles Kiitski talu (ta oma renditalu) reheahju läinud ja sinna surnudki [LL]. Tuti orus (samanimelise talu juures) nähtud teda pääle surma veel mitu korda vaimuna liikumas [JK; KR].

EKLA, f 199, m 30, l 213 < Urvastõ khk, Sulbi k; Nässmõisa as, Maasika t; Rimmi k, Litsmõtsa t – A. Laurson < Leenu Loppi, 86 a; Jaan Kender, 76 a; Karl Rätsepp, 77 a (1927)

182

Kärgulas asub org, mida rahvas nimetas hirmu org. Nimetatud mõisas oli vanal ajal olnud kubjas, kes rahvast hirmsasti oli piinanud. Kubjas suri ära ja maeti Urvaste surnuaiale. Kuid vaimuna oli ta pärast surmagi ennast rahvale näidanud ja alaliselt tee peal nimega Kinetski mäel. Korra oli ta siis ühele peremehele koguni vastanudki, kui see oli temalt ka asukohta küsinud, et tema elab nüüdsest peale Melga orus (Sulbi alevi lähedal) veretünnis.

Sellest peale kartvatki rahvas seda orgu.

ERA II 246, 113/5 (13) < Kanepi khk, Põlgastõ v < Koorastõ v – V. Soldan < Kusta Talv, 77 a (1939)

Sulbi veski. Erakogu

Sulbiliin

183

VV: Ma ole toda mõtelnu, mille kutsutas Sulbi liin või üteldäs iks, et Sulbi liin ja Sulbi liin.

JR: Esi oma rahvas om hakanu tedä niiviisi kutsma. Ja mul om sääne seik meelen tollõst, ku mi kävemi Leningradi turgu siit kolhoosi kaupa müümän, et raha saia veidikene. Ku riiginormi är antu, sis ülejäänuga võiset tetä sõs, midä tahat. Sis joba, kui veidikene sai tuu elo joba liikuma, ku autu ol' juba olõman ja. Ja sis meil üts, kellegi sugulane ol' säääl tuttav, Leningradin, kelle puul olime sis üüd, no säääl, s-üte pääväga es saa kaupa är müvvä. Ja sis säääl, tuu kedägi küsüs säääl, et kost ti peri olõti ja. Tuu ütles, et mi olõmi Sulbist. – Mis kotus tuu sääne om? – No, tu-om Sulbi liin. Noh, tuud ei olõ kuulnu nä, ja sis: Kas tuu om suur liin või? – Noh, suur liin jah. No niisama pikk ku Leningraat, aga natukene ahtamb om.

No ja selle kah, me nakassimi tuuperäst Sulbi liinas ka siin kutsma innast, et noh, Sulbin olliva vanast laada ja, ja Osolan es olõ midägi. Sulbin ol' isiki suur ühiskauplus innembä ku Osolan ol' ja. Aga näet, kõik aig om näet nüüd muutnu aša ärä, soo Sulbi palamine ja-ja soo kõik ja hulga nuuri mehi sai siit sõja ja sõs selle, noh mõtsavendadega, väga pallu inemisi siit ka langõsi, ütele kui tõsele poole.

ERA, MD 603 (52–53) < Urvastõ khk, Sulbi k < Haamastõ k, Põksi t – K. Kink, V. Valper < Jaan Reiman, 80 a (2005)

184 Sulbi ol' jo liin!

Egas muidu, Sulbi ol' jo liin, meil ol' kõik uma tiimaja ja viinakauplus ol' siin eralde ja. Ja sõs ühiskauplus ja, ja peenviinakauplus viil eralde ja. Siin, siinsaman ol', siin nurga pääl, kos präegu taa tii siin pööräs, siin nurga seen ol' peenviinakauplus või selline, noh, pudukauplus. No ja sis vastas ol', säääl silla nurga man, sõs peris viinakauplus õkva. Niiviisi, ja sis ol' tiimaja edesi, sinnapoolõ taad

tiid piten. Ja sôs sääl, kos praegu kauplus om, sääl oll ka kauplus, tan. Ja sääl alajaama kottal vôi sääl oll sôs tuu ühiskauplus, “Helsi puut” üteldi tuudaigu tedä, niiviisi.

ERA, MD 604 (15) < Urvastõ khk, Sulbi k < Haamastõ k, Põksi t – K. Kink, V. Valper < Jaan Reiman, 80 a (2005)

185 Sulbi laul

Sulbi-ga alevik pikk ja pime,
sisse nagu kotti mine;
kui sa Sulpi sisse läät,
siis sa viinapoodi näät...

Viinapood oli kohe üle silla esimene, vasakut kätt, tähedab, enne silda oli sis. Ja selle viinapoe pidaja nimi oli Paul Gangbaum:

Tal lips on ees kui linnutiib,
mis Tartust ikka Võrru viib...

Mina nägin teda küll ja ta oli muide väga lugupeetud mees. Kuskil 40 aastat tagasi veel, kui mina säälkandis

käisin, sis tema käis pidudel ja tüdrukutel oli see väga suur au, kui Paul võttis neid tantsima.

ERA, MD 780 (35) < Urvastõ khk, Pihlõni k, Väikuni t < Sulbi k, Vumba t – V. Valper < Väino Lindsaar, s. 1922 (2006)

186 Kandša Pauli tsiga

No aga Pauliga oli niisugune lugu, et Paul kutsus siis mehi endale appi siga tapma, seda minu vanemb vend rääkis, seda jandalit. Jah, ja no mehed, no kes siis viina-kaupmehele ei tule appi [*naerab*], mehi hästi palju ikka ja, kõik tulevad, et noh: “midägi iks, et kas vôi vii kanda vôi midagina,” ja Paul ütles, noh, tavai ja, no “et kuidas sul see siga on ka, et, suur ta sis on ja?” – “No mis ta om, et ta om nii vällä söödetü, et ei süü, et huultega viil linaseemnetompi võtt, muud inäp ei süü ka et, mis kura-dit enäp hoita, et är tappa ja valmis.” Ja no, tapmise päev määrati kindlaks sis ja, ja mul vend oli läind siis kah, et määne tuu tsiga sis om. Jah, no sääl oli sis, tähendab, õu

Kärgula tuletõrje seltsi segakoor 1926. a. Ristiga märgitud Sulbi “linnapea” Paul Gangbaum. Erakogu.

Poehoone Sulbis. Erakogu

oli tal ja plankaed oli, noh, nii pooleteise meetri kõrgune või rohkem. Ja mehed sis säääl õvve pääl kõik hakkamas ja, lastud siga sis sääält aedikust välja ja siga [naerab], vend ütles, et siga ilmselt nägi toda pussi välगतust, sis oli vopsti! üle selle pooleteise meetrise, tänava pääl ja pani ees ja mehed röökides taga. Nad olid kuskil üks pool kilomeetrit taga ajanud, sis oli siga nii ära väsind, oli pikali maha kukkund. Säääl oli sis ära... [naerab]. Ja nii et, see jäi nagu sis nagu anekdoodiks, et kui kuskil seatapmine oli, et “kas sul olí ka sis nii rammun, nagu Kandša Pauli tsiga või?”

ERA, MD 780 (36) < Urvastõ khk, Pihlõni k, Väikuni t
< Sulbi k, Vumba t – V. Valper < Väino Lindsaar, s. 1922 (2006)

Vumba (Humba) talu mänd

187 Peidetud varandused

Aadam Käršina Vumba talu maa pääl Kärgula vallas oli olnud suur mänd, sinna männa alla oli enne Rootsi

sõja pantud kolm kirstutäit riideid ja kastitäs raha. Päält Rootsi sõja, kui jutud hakkasid liikuma, et raha ja riie on männi all, hakati kaevama ja leitigi kolme kirstuga riie. Aga raha ei leitud, arvatavasti on raha salaja ära viitud. Mändi, mis säääl kasvas, põletati ja nüüd om ta maha löigatud.

ERA II 243, 110 (5) < Urvastõ khk, Kahru k, Annussõ t
< Sulbi k, Vumba t – E. Annom < Marie Kangsepp, 60 a
(1939)

Silmistmägi

188 Sõjaaegsed matused

Sulbi kõrtsist teisel pool, Humba talu maas olla sõjaaegseid matuseid. Kohta kutsutakse Silmistmäeks. Vanad inimesed olla ise säääl matuseid näinud.

EKLA, f 199, m 30, l 15 < Urvastõ khk, Rummi as – A. Laurson < Eeva Aland, 72 a (1927)

Silmistmäel. V. Valper 2010

189 Nägemused mäel

Sulbi aleviku ligidal Kärgula vallas asub mägi. Kohalikud elanikud on säääl nägemusi näinud ja sellepärast on saanud oma nime Silmistmägi.

ERA II 243, 109 (2) < Urvastõ khk, Kahru k, Annusõ t
< Sulbi k, Vumba t – E. Annom < Marie Kangsepp, 60 a
(1939)

190 Kitsas kõver tee

Silmistmägi on tollõ päräst, et tä oli nii kõver – vanasti – kitsas ja kõver, et silm... silme ette ei näinud, mis säääl mäe pääl tulõp, a nüüd on ta laiendatu muidugi, nüüd on ta natukene, noh, natukene ka on kõverakene, aga nüüd on ta lai ja suur. A vanasti oli säääl kahel pool perve ja sis niukene kitsas koht oli. Tollõ päräst, jah.

ERA, MD 603 (21) < Urvastõ khk, Sulbi k < Haamastõ k,
Põksi t – K. Kink, V. Valper < Jaan Reiman, 80 a (2005)

*Jüri kiriku nurm, kirikutrepp
(lävealutse kivi), ohvrimänd*

191 Kirikutrepp

Jüri nurmel, Sulbi külast umbes 1 klm, on suur lapergune kivi, mida kirikutrepiks kutsutakse, mida mõned pühaks hüüavad ja mille ümber vanad inimesed lapsena karjas käies valget oinast vedanud, et lumi rutem maha tuleks ja karjast pääseks. Järelda, et samal kohal seisis nimetatud kabel, ja et kivi tõesti tema trepiks olla võis. Aga katoliku- ja paganausu poolehoidjad sinna sisse ei läinud, kartes oma pühaduse rüvetust; luteriusu õpetaja oli kaugel ja kohapeal lokkas endine katoliku ja paganausk edasi.

E 53688 < Urvastõ khk – G. Kimmel (1923)

192 Jüri kirik

Umbes 1680. a ehitatakse kabel Hamaste, aga seda keegi ei tarvita tülide pärast. Ja asjaolu selgib täiesti, kui tähele panna seda, mida rahvas kõneleb. Käspre talu põllu sees, mida Jüri kiriku nurmeks kutsutakse, on “vana ilma aegu” olnud tähtis ohverduse koht ühe suure pedaja all. Käidud koguni Lätimaalt siia hobustega ohverdama ja kohalikud sandid olnud jälle omalt poolt hobustega siia kokku kogunud, et ohvriandeid ära vedada. Üks õpetaja lasknud selle männa maha raiduda – puud kutsutud Jüri kirikuks.

E 53689 < Urvastõ khk – G. Kimmel (1923)

193 Jüripäev Lävealutse kivil

Kärgula vallas Käspre talu krundis olnud vanasti Jüri kirik. Praegu on põllul veel alles suur madal kivi, ligi kaks sülda pikk, viis jalga lai, kõrgus ühelt poolt poolteist, teiselt kaks jalga. See olnud kiriku “lävealutse kivi”. Paganausu ajal käinud rahvas jüripäeviti säääl puuhobust ohverdama. See olnud aastase varsa suurune ja hoitud

Jüri kiriku nurm. V. Valper 2010

muul ajal talu aidas [LL; JK]. Ka olnud vanasti kiriku aseme lähedal suur mänd, mida rahvas pühaks pidanud ja talle ohvrit toonud. Õpetaja Quant olla selle lasnud maha raiuda [SN]. Männa kõrval olnud vanasti luu, mis igal jüripäeva hommikul vahtu välja ajanud ja tänitanud, ikka umbelh, umbelh [ML].

EKLA, f 199, m 30, l 27 < Urvastõ khk, Sulbi k; Riste k ja t; Haamastõ k, Makõ t; Murra k, Kõuhkna t – A. Laurson < Leenu Loppi, 86 a; Jaan Kolberg, 79 a; Samuel Nõgel, 84 a; Mari Liin, 76 a (1927)

194 Ohvrid puuhobusele

Käspre talu aidas olnud puust must hobusekuju, kellele inimesed igasuguseid andisid toonud.

Mida ohverdati? – Kõike. Täpselt ei mäleta.

Ohvrikoht – vana aida ase – asub lõunapoolse Käspre talu aidast 30 m lääne pool ja kujutab endast 5–6 m läbimõõduga kivivaret.

RKM II 398, 563 (2) < Urvastõ khk, Haamastõ k, Käspre t – H. Valk < Helmi Tann, s. 1906 (1986)

Rõipõlohk. V. Valper 2010

Rõipõlohk (*Vaeva lohk*)

195 Loomade muhutõbi

Kärgula vallas Käspre talu metsas on lohk. Sinna lohku om maetud muhutõbiseid loomi, kes on elusalt sinna viidud ja on sääl päevi vaevelnud ja viimaks on ikka terveks saanud. See muhutõbi on olnud Rootsi sõja ajal. Sel ajal on haigused inimestelt palju loomi riisunud ja inimesi vaeseks teinud. Sellest on ta ka oma nime saanud Vaeva lohk.

ERA II 243, 112/3 (8) < Urvastõ khk, Kahru k ja t
– E. Annom < Hedvig Annom, 37 a (1939)

196 Katku loomad Rõipõlohku

JR: Sääl on, üks kilomeeter siit Sulbist sinnapoole on üks koht, nimi om Rõipõlohk.

Ta-m metsa sees, kahe tee vahepääl, nisukene lohukotus. Tuu nimi, nimi om saadu tollõst, et sis ku tuu katkuaeg siin oli vói. Et sis see oli selline koht, kuhu viidi need katku loomat. Ja sääl, säält nagu vesi ei valgu kuhugipoolõ muijalõ. Ta on selline koht, et ümberringi on kõrgem koht metsa sees teede vahel ka, nii et sinna sai sis juurde.

VV: Kas toda Rõipõlohku kuigi peläti ka?

JR: No, ei mäleta tast erilist pelgämist, aga kuigivõrd esi ka nigu värisit, ku poiskõsõna kävet, aga harisit är kuuli kävnen, sõs olõ nigu. Edimält jah, oll nigu määnegi tunnõ säält poiskõsõna kävnen, kait sinnapoolõ ka-ks. Aga muid ei tiia ma. Järgmine lohk oll Palolohk säält, tuu om sinnapoolõ mõtsast vällä saamise man, sääl.

ERA, MD 603 (19); ERA, MD 604 (9) < Urvastõ khk, Sulbi k
< Haamastõ k, Põksi t – K. Kink, V. Valper < Jaan Reiman,
80 a (2005)

Kooljimägi. V. Valper 2010

Koolji mägi

197

Kärgula vallas Pöksi talu krundis on nn Koolji mägi, kuhu Rootsi sõja ajal maetud (rääkija ema suust kuulnud). Umbes 50 a eest kasvanud säääl kadastik ja keskel suur määnd. Nüüd koht põllu all.

EKLA, f 199, m 30, l 11 < Urvastõ khk, Haamastõ k, Pöksi t
– A. Laurson < Kusta Rumm, 56 a (1927)

Pöksi talud

198 Alumise püksi ja päälmise püksi

JR: Pöksi om minu isakodu nimi, tu-om ka, mäe otsas, Pöksi mäe otsas.

VV: Tuu om ka huvitav nimi, Pöksi, kas tuul määnestki tähendust ka?

JR: Ma ei tea ka, millest ta om tulnut, tuu Pöksi, säääl

on niiviisi, et. Et kudas ta on tulnut, aga säääl on, allpool teed on, tee läheb kahe maja vahelt läbi või kahe talu vahelt. Ja teine, teine oli Ala-Pöksi. Mõned, mõned ütlesid ikka, et jäl, alumise püksi ja päälmise püksi [*naer*]. Et ma-i tea ka, millest too on, nimi, aga nii on.

ERA, MD 603 (22) < Urvastõ khk, Sulbi k < Haamastõ k, Pöksi t – K. Kink, V. Valper < Jaan Reiman, 80 a (2005)

Vaimu.org

199 Nägemus jaanipäeva hommikul

Kärgula vallas Annuse talu metsas on org, järskude kallastega. Kohalikud elanikud on näinud säääl nägemuisi. Jaanipäeva hommikul on neitsi istund määtal ja kammind oma pääd kuldkaammiga ja sellest on ta saanud oma rahvapärase nime Vaimu org.

ERA II 243, 109 (1) < Urvastõ khk, Kahru k, Annussõ t < Sulbi k, Vumba t – E. Annom < Marie Kangsepp, 60 a (1939)

Juudamägi

200 Vanapagan tee peal ees

Sulbi ja Osula vahel asub Juudamägi. Vanasti räägiti, et seal oli nähtud liikumas vanapaganat, millal härrasmehe moodi, millal väikese punase koerana. Enne kesköötundi juhtus mõni inimene mööda minema, tuli ta tee peale ja ei lasknud edasi minna, enne kui kukk oli kolm korda kirenud ja kesköötundi kuulutanud. Siis pääses inimene minema.

RKM II 287, 547 (3) < Urvastõ khk, Antsla l < Osola k
– V. Aland < August Aland, 52 a (1971)

201 Vanakuradi panniva värtit kinni

ML: Ma ei tiia, ma-i tea muud midägi, mis mu vanaimä kadonu kõnõli ja emä kadonu kõnõli, et, et siin olõvat vanakuradi värtit kinni pannu või. Neid värävit kinni pannu.

Noh, niimodi jah, räägiti, et vanasti olliva vana kuradi siin värävit kinni pannu. Ja sis pantigi nimi tallõ Juuda

Juudamägi. V. Valper 2010

mäe. Ja rohkõm ma midägi muud ei mõista üteldä.

VV: Peremiis kõnõl viil, et om Piirimägi siin kuskil.

ML: Juudamägi, ega amõtlikun keelen käi Piirimäe talu. Aga too om niiviisi nagu vanasti olit nee. Nii, vanast oll ju palludel kohtadõl teistmoodi nimetuse kui muidu oll. Ja niimoodi sis, ametlik om Piirimäe talu ikka, aga sis kutsuti ka Juudamäe. Üteldä niivisi, et külärahvas ja kõik kutsusid ikka Juudamäe, es ütle kiäki Piirimäe. Jah.

ERA, MD 601 (32) < Urvastõ khk, Leiso k, Piirimäe t
– V. Valper < Maia Lokk, 71 a (2005)

Ohvripaik

202 Püha Võhandu

Püha Võhandu jõe ääres umbes Kärgula algkooli kohta on käitud palvetama ja on ka ohverdatud. Teatavasti on ta ka säält oma nime saanud Püha Võhandu.

ERA II 243, 109/10 (4) < Urvastõ khk, Kahru k, Annussõ t
< Sulbi k, Vumba t – E. Annom < Marie Kangsepp, 60 a
(1939)

Pulli talu matusekünnad, kivi kindrali haulal

203 Kivi kindrali haulal

Pulli talu krundis olnud vanasti 3–4 sõjaaegset matust, küngast. Kohal, kuhu maetud keegi kindral, olnud suur kivi. Praegu koht põlluks.

EKLA, f 199, m 30, l 11 < Urvastõ khk, Pulli k, Vahtsõtarõ t; Haamastõ k, Mõtusmäe t – A. Laurson < Peeter Pallav, 79 a; Kusta Matteus, 59 a (1927)

Piilpalu (Priipalu) mõis

204

Kärgula vallas praeguse Pulli küla asemel olnud Rootsi ajal Piilpalu (Priipalu) mõis, mille keldrite asemeid

Lapsed Helsekivil. 1960. aastad. U. Veri

Vastsetare talu krundis veelgi tunda. Arvatakse, et mõis Põhjasõjaga hääbunud.

EKLA, f 199, m 30, l 225 < Urvastõ khk, Haamastõ k, Mõtusmäe t; Riste k ja t – A. Laurson < Kusta Matteus, 59 a; Jaan Kolberg, 79 a (1927)

Tinnipalu

205 Unõn näüdätü raha

Tinnipalon om suur petäi, kolmõharoline. Sinnä ollõv rahha sõtu aigu pantu. Olõvat siin mõnõlõ mehele unõn näüdätü, et sinnä om raha matõtu. Et mine keskõõ aigu, et kui mõni tulõ, hirmutas, ei massa pelgämist. Lännü kah. Tinnipalost Hutja poolõ minnä tiid piten tulnu kats-tõist tutt. Silmä kiretänü, hamba läüknü. Timä naanu pelgämä ja hirmunu mant ar ja ei olõ rahha saanu.

Ütele olõ jal näüdätü, et säääl (Tinnipalus) om rahha. Lännü kaema. Tulnu Hutja puult must hobõnõ. Lõönü

Helsekivi. V. Valper 2010

mehe poolõ plaañima ja perst pillma. Tuu olõ vanakurat esi. Miis pakku.

Kolm reisjät olli sääil kaibnu. Nimä vast kirõst näi, kohekõttalõ ja kuimuudu sinnä tuu raha om pantu. Üte kasti omma nä kätte saanu. Asõ om olnu hommogu nätä ja kuldrubla asõmõlõ pantu.

ERA II 259, 338/9 (7–9) < Urvastõ khk, Sõmmõrpalo v < Kanepi khk, Hurmi v – E. Kirss < Aadam Puru (1939)

206 Mustja preili Tinnipalul

Ma esi olli üte pühapäävä Tinnipalul mustikil. Kae, et heldekene külh, Mustja preili kah sääil, ütsindä sais, lag'a küpär pään, nigu säksul ommava. Naksi ma lähembäle minemä, kattõ arki puuriida ala.

ERA II 259, 259 (6) < Urvastõ khk, Osola k, Palopää t < Mustja mõis – E. Kirss < Ann Laugas, s. 1867 (1939)

Helsekivi, ohvriallikas

207

Sõmerpalus Võhandu kaldal seisab suur 22 sammu ümbert mõõta nn Else kivi, mille pealt alles tänavu kevade karjalapsed 1831. a Vene viiekopikalise leidnud. Teda ümbritsev palgimets raiuti alles mineval talvel maha. Kivi on pealt tasaseks põletatud. Rahvas teab rääkida, et vanasti tõnisepäeval siin seapäid ohverdatud. Aastat 35 tagasi vedanud veel karjased ta ümber valget oinast sarvipidi. Kivi läheduses on väike allik, kuhu katku ajal rattarummuga liha veetud, et katk kaoks.

E 53697 < Urvastõ khk – G. Kimmel (1923)

208 Läte arstse silmä terves

Endla T: Noh, üts allikas on jah, too on mu kodu lähedal.

Eduard T: Osulan Tinnipalo vahtkonnas.

Endla T: Ta mu silma arstse terves. Ma koolin käve, silma olli tõesti haigõ, ma olli lats, sis ma olli kotun ja

es saaki õppi midäki. Noh punõtiva ja es näe inämp. Ja sis kirju oll kõik, kuigivörd üks nägi, a rähma ja taad tull nii pallo. Ma lätsi esi sinnä lätte manu ja säääl pesesi ja, ja sis tõi kilupangiga kodu ka ja pesesi ja nüüd är läts. Ku marjal kävemi, sis imäga ka kõik aig pesesime säääl.

– A kopkit es pilluta sinnä lättehe?

Endla T: Ei oló ma toda kuulnu.

EFA II 20, 43 (6) < Urvastó khk, Haava k, Mägiste t
– J. Juhanson, A. Kalkun, Ü. Niin, E. Vohu < Eduard, 81 a ja
Endla Treial, 73 a (1996)

Vangitee

209 Vangide tee

Varem suunati vange ühest punktist teise teisiti kui tänapäeval. Siis selleks, et viia vahistatut linna, saatis vallamaja vangi tapiga järgmisse vallamajja, kus ta anti selle hoole alla. Iga vallamaja juures olid vastavad keld-

Vangitii. V. Valper 2010

rid või kongid, kuhu paigutati vangid. Seal viibisid nad teinekord mitu päeva, kuni leiti aega vangi edasi-toimetamiseks järgmisse vallamajja. Palju oli juhuseid, kus vangisoleku aeg lõppes enne sihtjaama jõudmist. Sel juhul lasti vang teel vabaks. Nii kujunesid kindlad vangide teed, mis tavaliselt läbisid kõrvalisi kohti. Üks sellistest ajaloolistest teedest läheb ka Linnamäelt mööda. Tee viis läbi Vöhandu jõe praeguse Utita veski lähedalt ja otse läbi metsa Osula peale.

EFA II 20, 369 < Urvastó khk, Liinamäe k – Liinamäe pioneerirühma kirjanekud 1958–1960 (1996)

210

Tuu om Vangi tii jah. Vanast näet veeti vange jah ütest vallast tõistó. Ku Liinamäe puult tulli nuu vangi meile Osulaló, Osulast viidi jälki edesi Pólva, tuud ma esi tiia, ma nägi esi kah, ku latsókónó olli, sis nägi aknast...

EFA II 20, 44 (8) < Urvastó khk, Haava k, Mägiste t
– J. Juhanson, A. Kalkun, Ü. Niin, E. Vohu < Endla Treial,
73 a (1996)

211 Vangid ohvrikivile

VV: Ot, siinkandin üteldäs iks Vöhandu, mitte Pühäjogi vai?

AK: Kuuló, rohkómb jah. Kuigi tegeligult taa Pühäjogi piassi vist olema niikaua kui Osulani vai. Selle et Harjumäe alt, toda nää ka ikka natukene vast nigu ütles selles.

VV: Ei tiia, kust tuu pühä nimi tuló?

AK: No Pühäjõe ülestöus. Näet, Harjumäel om see suur kivi pantu ja. Ja-ja sis on, ja säääl on ju metsa sees see ohvrikivi, Helsekivi silt on. Ni-et säält oli kunagi sis, Utitalt läks otse läbi Tinnipalu, läks sis sinna see Vangitee. Säääl om sis selline vana Vangitee ja säääl on no sis selline ohvrikivi, noh, ta on ikka küllaltki suur. A no mitte, mitte, mitte nii suured rahnud, nagu om põhjarannikul. Säääl omma ikka peris suure müräka.

VV: Kas tolló Vangitii ja tolló ohvrikivi vahel om määnegi seos ka vai?

AK: Noh, arvata iks vast om, et säääl sis mõnel kóri maha võeti. Mis ta muidu nii, mis tuu ohvrikivi täl muidu nimes pantu om.

ERA, MD 600 (29) < Urvastó khk, Sulbi k, Pólaku t < Pólva khk, Laanó k, Otsa t – V. Valper < Ado Kahre, s. 1949 (2005)

Pühäjõgi Muugasilla kohal. V. Valper 2010

Muugasild, Mungamägi

212 Munkade tehtud sild

Mungad olla ka teinud üle Vohandu jõe silla, mida nüüdki kutsutakse Muuga või Munga sillaks. Selle lähedal on Mungamägi.

EKLA, f 199, m 30, l 31 < Urvastõ khk, Sõmmõrpalo k, Villemi t; Sõmmõrpalo k, Pardsi t – A. Laurson < Peeter Parts, 70 a; Hans Väre, 75 a (1927)

213 Kurjad mungad

Minu kodukohast umbes neli kilomeetrit, Viljandi maanteed edasi minna, asub maantee sild, mida kutsutakse Muugasillaks. Vanasti olnud sääl üks väikene klooster, kus elanud mungad. Sinna kloostri piirkonda ei ole tohtinud ükski inimene minna, kes oli sattunud kogemata sisse piirkonda, võetud kinni ja olevad tapetud ära. Rahva sees püsibki mälestus kurjadest munkadest ja säälne sild ristitud Muuga sillaks.

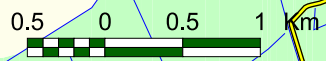
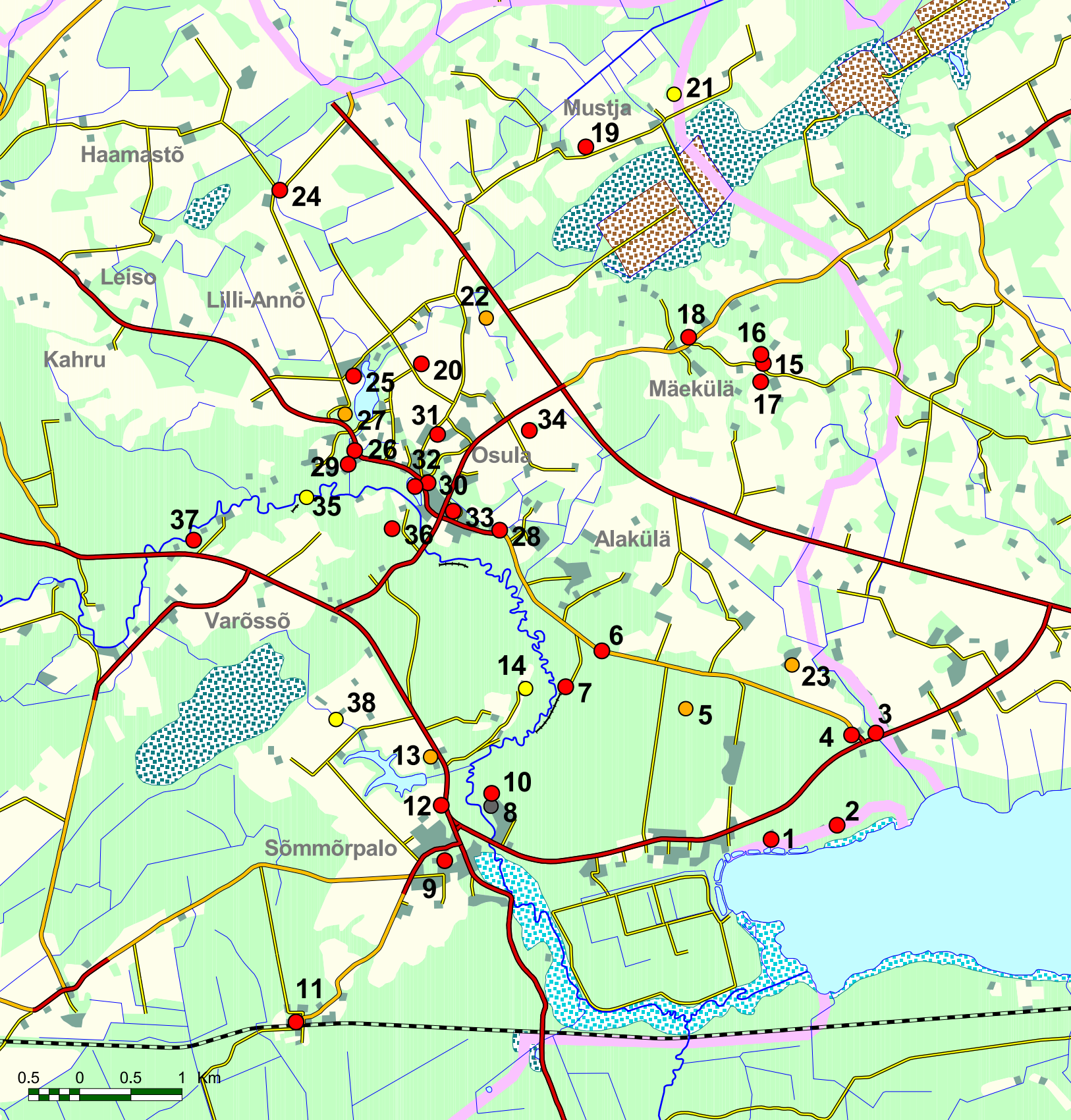
ERA II 245, 229/30 (13) < Urvastõ khk, Sõmmõrpalo v – E. Jeeger < rahvasuust (1939)

Nututarõ

214 Nututarõ

Siinsaman Osula kottal om Munga sild ja Munga mägi. Ütskõrd om Riias välä visatu kats munka hõelide elukombide peräst. Omma tulnu Riias kibitkuga taha jõõ viirde Munga mäe ala, et tan illus pervealunõ. Omma lännü mõtsa kõndma, löüdnü, et illus tiik, sös omma sinnä majakõsõ ehitänü. Sääl om viil vundament tunda. Nimi om tälle pantu Nututarõ. Ja ma arva, et nä omma siin kah hullõ tükke tennü, et ta nimi jo näütäs, et sääl kiusatuise olõ. Nututarõ ligidäl om üts pervealunõ, pääle vihma auras väega. Ma olõ mõtõlnu, et sääl piäs uuërma, et sinnä om vast inemiisi matõtu.

ERA II 259, 264 (1) < Urvastõ khk, Varõssõ k, Kikka t < Annõmõisa – E. Kirss < Jüri Kikkas, s. 1860 (1939)

V Sõmmõrpalo

1. Järvere mõis
2. Sarvõmägi
3. Soekõrdsi sild
4. Soepalu (Mustjapalu)
5. Sannasuu palu
6. Rüüvliorg
7. Küti talu
8. Ohvrikoht
9. Sõmmõrpalo mõis
10. Sõmmõrpalo mõisa kalmistu
11. Mustassaarõ talu
12. Vanakoa lohk
13. Sõõrdoja lepestik
14. Puumise pettäi
15. Kuningamägi
16. Kuninga kaev
17. Vägimägi, Rootsi saun
18. Härbänimägi, Härbäni (Vene) tiik
19. Mustja mõis, Suukülä nurm
20. Saksamaa
21. Märkidega kivi
22. Hanni talu varandus
23. Piho talu varandus
24. Lilli mõis
25. Annõ mõis
26. Toodsi talu
27. Parinamägi, Tsukõlusõ läte (Tsukõlusvann)
28. Jeruusalem
29. Petlemm
30. Kalmõtõmägi (Kellämägi)
31. Papimägi
32. Kellävõrõng (Kella haud)
33. Juudapedästik
34. Pühäliistu tamm
35. Harjuveski
36. Sõmmõrpalo valla kalmistu
37. Andre talu
38. Variku Mari määnd

Järvere mõis. V. Valper 2010

Järvere mõis

215 Päämõis

Esimene Moller olnud Georg von Moeller, rahvasuus “Molli härr”, “Vana Mold” ja “Järvere Jüri” nime all tuntud [PP; HR]. Järvere Jüriks kutsutud teda, et ta Järvere mõisas elanud, see olnud siis päämõis. Ka Sõmerpalu kuulunud temale, sääl olnud suvitamas.

EKLA, f 199, m 30, l 134 < Urvastõ khk, Sõmmõrpalo k, Villemi t; Lilli k, Kaapsuu t – A. Laurson < Peeter Parts, 70 a; Hindrik Rämmarga, 85 a (1927)

216 Vana Jüri rikkus ja viletsüs

Sõmmõrpalu mõisa om nelli põlvõ olnu Mollõrite sugu käen. Kõgõ edimäne olõ siin vana Jüri Mollõr, sõs Prits, sõs tõõnõ Jüri, sõs Sassa vai Aleksandri.

Vanalõ Jürile om Katariina soo Sõmmõrpalu kõgõ rahvaga kinknü. Jüri om olnu vene polkovnik ja om saanu

Katariinaga sõbras ja see om võtnu tä oma poolõ. Kats puul kuud omma nä ütte elänü. Om sõs tõisi võtnu ja kinknü Jürile soo mõisa siia kõgõ soo viie karjamõisaga. Kui tä edimält tull, sõs tull tä Järvere mõisahe. Edeotsa olõgi tuu elotus väega väikene täl. Savist ehit' hindäle härbänni, puust laudakõnõ, tahraid vahel.

Edimäne nainõ, sakslane, kuuli täl ar. Sõs üts Jetas kutsuti, talutüdruk, peränd' tä tuu hindäle. Tuuga olõ täl üts tütar. Aga küll kuulõt, kuis tä peräst elämä läts! Krimmi sõja aigu omma Mustja mõtsan olnu soldadi laagrin. Polkovnik om olnu Järvere mõisan Jüri Mollõri puul. Ütskõrd kaonu tä kõõ rahaga nii ärä, et ütski ei tiia, kohe tä jäänü om. Ma arva iks nii, et tuu vana Jüri vist... Et nii, nigu ma tuust timä edimädsest ehitüses näe, et tuu om jo väega lihtne olnu, kost sõs tä sai äkki Sõmmõrpallu sääntsit huunit üles lüvvä.

Viimäte timä elolugu olõ vilets olnu, siist ilmast minek täl. Sääne haigus tulnu, et iin paistus ja takan mädänü liha lüõ päält ärä. Võndu tä kuuli ja Urvastõhõ matõti.

Perätü pidi tä inne surma olõma. Ma näi tä viimätsit riidit viil. Tarõpoiss möi edesi. Käüsse olli paksult ar tatitõdu. Rahvast vasta tä ei olõ tihkõ olnu. Naistõ pääle küll olnu väega. Luuranu tiiveeren, kui tüdruku veenu tüümehile süvvä. Sõs Saamul Kala ja Tati Jüri, nuu olli pandnu hindä naistörahva rõivilõ ja andnu tälle tuu perämädse keretävve, pessnü liha luiõ külest vallalõ.

ERA II 259, 267/9 (11) < Urvastõ khk, Varõssõ k, Kikka t < Annõmõisa – E. Kirss < Jüri Kikkas, s. 1860 (1939)

217 Järvere Jüri “alimendid”

Sõmerpalu mõisnikul “Järvere Jüri” olnud ligi 80 väärlast – mõisa keetjaga (rääkijale poolõde) isegi 9 last [KP]. Käinud tavaliselt pikas lahtises mantlis ja varitسنenud kuskil puu taga tüdrukuid, kes töölistele sööki läinud viima. Tõmmanud siis tüdruku hõlma ja viinud puhmase [PP; HV]. Ka petnud sageli töölt tüdrukuid mõisa, nagu annaks ta säääl neile tööd ja “raisanud” siis ära. Igal laupäeval saanud sellased mõisas härralt 10

“Vana Pritsu” hauakivi Sõmmõrpalo mõisa kalmistul.
V. Valper 2010

kopikut, millist tasu isegi Vana-Prits edasi maksnud ku-ni saajate surmani.

EKLA, f 199, m 30, l 186 < Urvastõ khk, Sõmmõrpalo k, Pardsi t; Villemi t; Pardsi t – A. Laurson < Kristine Potter, 80 a; Peeter Parts, 70 a; Hans Väre, 75 a (1927)

218 Järvere uus häärber

Järvere Jüri olnud väärpoeg Friedrich Karl, rahva-suus “Vana Prits”, kellele ta 50. aastate keskel mõisa pärandanud. Vana Prits ehitanud Sõmerpalusse kivist härrastemaja ja asunud sinna elama, kuna endine puu-ehitus Jüri ajal põlenud. Tulekahju ajal peitnud Jüri kastiga raha silla alla. Ka Järvere mõisa uus härrastemaja ehitati tema ajal telliskividest, karjalauda otsa, mida siis Vana Pritsu poeg juureehitusega veel täiendanud.⁹ Endine, ka kivine – Jüri aegne – olla lagunenu.

EKLA, f 199, m 30, l 136/7 < Urvastõ khk, Sõmmõrpalo k, Villemi t – A. Laurson < Peeter Parts, 70 a (1927)

Sarvõmägi

219 Tige ja kade viimane Prits

Viimane Prits¹⁰ olnud pillaja ja väga tige ja kade rahva vastu. Keelanud suvitajail Sarvemäel käimise, kust ilus vaade järvele, pannud väiksed käidavad teed kinni, neile kraave ette kaevates, lasnud Joosepi renditalu metsa maha raiuda jne. Üldse pole ta maapidamisest suurt hoolinud, annud selles täie voli valitseja Gläserile, kes aga peagi jõukaks läinud. Olnud palju põletamisi tema ajal ümbruses, politsei koerad aga tulnud ikka valitseja-maja juure välja. Sellest sissetulekute kõrvalevalgumisest oligi Friedrich von Moeller sattunud rahalisse kitsikusse ja müünu Lilli, Anne, Peetri ja Mustja mõisa.

EKLA, f 199, m 30, l 139 < Urvastõ khk, Sõmmõrpalo k, Villemi t – A. Laurson < Peeter Parts, 70 a (1927)

220 Kumisev kelder

Ligub veel kuuldusi, et Sarvemäe kallakul vastu järve, siis kui päike ei paista veel otse lõunast, keset kallakut, ilmuvat sügisepoolle suvel mingi suur laberik imelikku

⁹ Praegune, nn Proua härbän (EKLA, f 199, m 30, l 138/9) on ehitatud 19. saj lõpuaastail.

¹⁰ Friedrich von Moeller, Sõmmõrpalo ja Järvere mõisate viimane omanik.

märgiga kivi nähtavale ja siis olevat kumisemist kuulda. See võib-olla ongi selle keldri uks, kus kuningatütar vangis on.

Mõned jälle arvavad, et see on ühe vanaaegse sõja-kindrali matusepaiga tähistamise kivi.

ERA II 245, 163 (2) < Urvastõ khk, Sõmmõrpalo v – I. Eisen < Peeter Mõttus, 87 a (surnud) (1939)

soekõrdsi sild

221 Latsi es võeta

Soekõrdsi man om kivi, kohes vanast om kokku käütü. Praegu om tuu kivi silla ala tõugatu, mis Võru-tii pääl sild om. Mu vanaimä olnu kuuõ-aastanõ, kui lännü vanõmba viil sinnä kokku. Timä tahtnu kah minnä, ei olõ võetu, et sinnä latsi ei võeta.

ERA II 259, 280 (10) < Urvastõ khk, Osola k, Palopää t – E. Kirss < Peeter Meier, s. 1862 (1939)

Soe oja. V. Valper 2010

222

Soekõrdsi silla all om suur kivi. Üts miis tulnu säält õdagu purjun pääga müüdä ja üts suur kogu istus kivi pääl. Miis hõiganu, et külämiis, kas jalgu mõsõt vai. “Läki kõrdsi manu tagasi!” Kogu ei olõ midägi ütelnü. Miis vihanu ärä: “Ah, sina olõt uhkõ vai!” Koguga taplõma. Naanu kogulõ väidsega lüümä, saanu hindäle. Hommogu löütü silla mant, elovaim olnu viil seen. Viidü Võrulõ laadsaretti. Iks koolnu tuulsamal pääväl ärä.

ERA II 259, 282 (4) < Urvastõ khk, Alakülä, Pardsi t – E. Kirss < Peeter Tilger, s. 1859 (1939)

soepalu (Mustjapalu)

223 Rootsi sõja matused

Soe kõrtsi juures metsas kõrgel mäenõlval olla vana Rootsi sõja aegsed matusekohad. Rääkija on karjalap-sena ise säält kõrgemaid mättalisi kohti näinud, mis nüüd ajaga tasanenud ja metsa alla jäenud [DT]. Säält olnud sõõrikuid rootslaste matuseid ja piklikke kraavitaalisi venelaste omi. Mõlemate vahet olnud umbes paar vakamaad [JE; HR]. Varem olla säält kaevatud ja leitud kivist trepp [PP], ja kahe jala sügavuselt üsna väikestest kividest sillutatud tee, kuna seitsme jala sügavuselt tulnud luid [AK].

EKLA, f 199, m 30, l 13/4 < Urvastõ khk, Mustja k, Prangli t; Vahtsõ-Antsla as, Sillaotsa t; Lilli k, Kaapsuu t; Alakülä, Kolga t; Alakülä, Pardsimäe t – A. Laurson < Daniel Tint, 71 a; Jaan Eisen, 79 a; Hindrik Rämmarga, 85 a; Peeter Plangi, 61 a; Aleksander Kala, 61 a (1927)

224 Pallü viina – vagul ei putu

Sõmmõrpalu Soekõrdsi man om vana matusõpaik. Säält om kolmõ jala sügävüsen kivihuulits. Säitsme jala süvvüesest tulõ inemise luid vällä. Mi kaibsõmi kraavi. Pühapäävä õdakpoolõ naksimi kaibma. Tullü mullõ üts väega pikk seereluu lapju ette. Ja pääluu kah, armõdu suur ja paks, hamba kõik terve suun. Ma naari tõisilõ, et soo suurmiis om pallü viina joonu, selle vagul ei ole puttunu.

ERA II 259, 290 (1) < Urvastõ khk, Alakülä, Pardsimäe t < Tati t – E. Kirss < Aleksander Kala, s. 1864 (1939)

Soepalu kiriku tiigi ase. V. Valper 2010

225 Vana surnuaed ja kirik

Vanaaegseid surnuaedu teab rahvas kaht tükki, nimelt Soepalus ja Osulas Kalmetumäel. Soepalu surnuaed on, kui Võru–Viljandi teed sõita kuni Soekõrtsini, kust teine tee keerab ära Osula pääle. Kahe tee vahele jääb mets, mis olnudki Surnuaed. Kasvab kaunis tugev männimets, maapind teeb mõned kallakud. Säält on leitud inimese luid juba kahe jala sügavuselt. Labidaga läinud jutustaja kuhugi tööle, et otse saada, pööranud üle matusaia, tekkinud jälle soov labidaga katsuda ise järele. Kaunis järsu künka juures katsunud kaevata, aga kivid vastu, sattunud kohe tänava pääle. Tänav olla säältkohast sillutatud põllukividega ja trepiastmed samuti, mis viivad künka otsa, on välja tahatud suurtest kividest. Maad on paari tolli paksuselt juba pääle tekkinud. Matusaia lähedal on olnud ka kirik.

Võrust Osula poole sõites Soe kõrtsist umbes 3 km edasi tõuseb tee kaunis järsust nõlvakust üles. Pahemal pool mets (surnuaed), paremal praegu põllumaa – säääl asetses kirik ja nõlvaku all on kirikutüük, mis on täiesti

ümarik. Sinna tiiki olla uputatud kõik kiriku vastu eksinud inimesed, mõnikord isegi väikesi lapsi oli sinna sisse pillutud. Kiriku varemetest kividest ehitati Piho talu laut ja küünid, seda mäletab ka jutustaja ja teab, et kõiki müürikive välja ei võetudki.

ERA II 245, 167/73 (6) < Urvastõ khk, Alakülä, Pardsimäe t – I. Eisen < Aleksander Kala, 77 a jt jutustajad (1939)

226 Lendavad luud

Veel teatakse rääkida selle surnuaia kohta. Läinud jällegi üks mees vanal hallil ajal üle selle surnuaia. Surnuaia pääle astudes olevat kuulnud õige tugevat mesilaste suminat. Edasi minnes selgus aga mehele, et see sumin ei tule mesilastelt, vaid luudest, mis õhus ringi tiirlevad. Üks luu lennanud mehele päris valusalt vastu kukalt. Teine luu aga leidnud mehe tasku üles ja pugunud sinna sisse, mehel endal polnud sellest aimugi. Olnud kaunis hilja õhta, kui mees surmahirmus kodu põgenes ja voodi pugus. Saanud natuke magada, kuid ärrganud millegi

naljaka klobina pääle üles. Hüpanud voodist välja ja vaadanud läbi akna õue. Mis ta säälnägi, see ehmatas teda suuresti. Kõik need luud, mis olid tiirelnud surnuaedas, tiirlesid nüüd ümber ta maja. Et mõni majaga kokku puutus, tuligi naljakas kloppimine kuuldavale. Kuulnud siis oma nime hüüdmist ja pikalt venitatud: “Anna siia, anna siia!” Mees ei teadnud, mida anda, vaadanud ümberringi ja mis ta nägi: kuub hakkab nagi otsas liikuma ja taskust hüppas välja luu, mis hakkas tuba mööda tiirlema. Mees teinud akna lahti ja luu lennanud välja, pistnud siis surnuaia poole lendama ja teised luud temal rivis järel, see luurivi olnud mitu versta pikk. Mees ei ole mitu kuud rahulikult magada saanud.

ERA II 245, 174/5 (7) Urvastõ khk, Alakülä, Pardsimäe t
– I. Eisen < Aleksander Kala, 77 a jt jutustajad (1939)

Sannasuu palu

227 Sõjaaegsed matused

Umbes 1 km Mustja palu matusepaigast Osula poole on nn Sannasoo palu, maantee lähedal, paari vakamaaline soine koht, kaetud kidurate puiega. Ka säälnunud vanad sõjaaegsed matused.

EKLA, f 199, m 30, l 14 (b) < Urvastõ khk, Sõmmõrpalu k, Parsi t – A. Laurson < Kristine Potter, 80 a (1927)

Rüüvliorg

228 Varga Soe mõtsan

LL: Toda ma mäletä ainult nüüd, kui väikene, nuur ma olli, ku üteldi, et inne Võrro üts mõts olí, sis üteldi, et Rüüvliorg.

VV: Rüüvliorg?

LL: Või noh, et varga omma sääln. Kui sa hobõsõga lähät, noh, om sul midägi pääl, kas piimä vai jahu vai midägi. Et sääln tükisse är varastama.

VV: Kohe, kohekanti tuu Rüüvliorg sis jääs?

LL: Tuu jääs inne Võrro ikka. Osolast müüädä.

VV: Sinna Soe poole?

LL: Jah. Just ollgi tuu Soe mõts. Ma mäletä, et ütškõrd lätsi, isa võtsõ mu ka üten, ma oli latsõkõnõ viil või noo-

rõkõnõ. Võtsõ Võrro üten ja üteln mullõ, et siin om soo sääne org, kos varga tükisse, näet, kas mõni lätt tsika müümä vai, et tulõva vasta ja võtva käest ärä.

ERA, MD 598 (50) < Urvastõ khk, Kärgula k, Väinä t
– V. Valper < Linda Leius, s. 1918 (2005)

Küti talu

229 Kats velje polgu vasta

Turba omma siin Küti talun nii suurõ nõia olnu, et kanamuna omma mustas nõidnu. Hatiksaarõ perän om vana ilma aigu näid kats velje terve polgu sõjaväe vasta võidõlnu. Kuulõ puistanu puust nigu upõ. Ülemb märganu ar, et nõidusõga võtva vasta, pandnu hõpõnõpsi püssü sisse ja lasknu. Suss! võtnu tõisõlõ velele sisse. Hõiganu: “Vend, avida, kibõ om käen!” Tõinõ võtnu väidsega nõpsi vällä. Kui sõs Turba tuu nõpsi umma püssü andnu, olnu ülemb maan. Terve polk lännü pakku. Turba võit jäänü perrä.

ERA II 259, 309/10 (2) < Urvastõ khk, Lilli-Annõ k, Hanni t
– Mustja mõis – E. Kirss < Peeter Raudsepp, s. 1865 (1939)

Rüüvliorg. V. Valper 2010

230

Turvastel olli puugi kah. Viläpuugi. Mu sugulanõ eläs praegu näide kotusõn. Turba sugu läts siist ära, Vahtsõ-liina poolõ. Üts näide vana ait om, sääl om praegu mulk, kost puugi sisse käve, jäle man, kohes nä varbit tugõsi, nigu kassi jäle.

ERA II 259, 279/80 (9) < Urvastõ khk, Osola k, Palopää t
– E. Kirss < Peeter Meier, s. 1862 (1939)

Ohvrikoht

231 Jõgi massõ kätte

Sõmerpalust läbi juusk Pühäjõgi. Pühäjõe perve pääl olnu vanastõ üts ohvõrdamise kotus, kos kasusiva tammõ. Siit kõrd üts Papp tulnu ja ragunu maha tu ohvritammõ. Kui ta peräst lännu jõe viirde, tulnu üts suur laine ja veenu Papi jõkkõ ja sinna tiä uppunugi. Kõnõldas, et jõgi massõ usu teotamise iist kätte.

ERA II 245, 223/4 (8) < Urvastõ khk, Sõmmõrpalo v
– E. Jeeger < rahvasuust (1939)

Sõmmõrpalo mõis

232 Kursti liina varemed

Vanasti Rootsi ajal olnud Sõmerpalu mõisa asemel loss või kants, mida kutsutud “Kursti liinaks”. See olnud Kirumpää lossi abiloss [Jüri E]. Praegu on mõisa aias alles vare, mida rahvas peabki endise “liina” müüri jäänuseks. Mõisnik Friedrich von Möller olla teda lasnud veel kohendada, et ei laguneks [KR]. Nüüd on alles ainult kaks kaaretaolist telliskivimüüri (vist posti-) jäänust, kõrgeim neist umbes 3,5 jalga ja hulga suuri raudkive ümber. Sääl all olnud vanasti keldrid, kuhu Rootsi sõja ajal mõisnik oma vara matnud. Vanad inimesed mäletavad veel aega, kui posti vare olnud üle nelja sülla kõrge [JK; Jaan E].

EKLA, f 199, m 30, l 46/7 < Urvastõ khk, Alakülä, Tati t; Alakülä, Pardsipalu t; Sõmmõrpalo k, Kikka t; Vahtsõ-Antsla as, Sillaotsa t – A. Laurson < Jüri Eisen, 78 a; Kristjan Roosbaum, 71 a; Jüri Kikkas, 64 a; Jaan Eisen, 79 a (1927)

Keskaegne kivisillutus Sõmmõrpalo mõisa õuel.
V. Valper 2010

233 Kants

Kui oled käünü mõisan, sis vastu härbäni umbes paar-kümmend sammu kaugel näed üttele keldri taolist ehitüst. Innembä olnu tuu kõrge, ning inemise kutsva teda kantsis. Tuust kandsist kõneldas, et sääl oll olnuva keldri, kos vanasti olnuva vang. Sääl om mitu kõrda kuultu oigamist ja hirmust rüükmist.

Ütskõrd üüvaht lännu härbäni manu ja kuulnu sis äkki sääl hirmust tänitämist. Ta pini nakanuvad haukma, aga ei oleva sinna minna julgunu. Tõnõkõrd jällekina mõisa kärnääl valanu säält ütest mulgust vett sisse. Vesi joosnu kui mürrin alla. Venesõa aigu soldati tahtnuva toda kantsi maha lahku, olli lahknuvagi joba madalas, aga perast olli lahkmine ära kiiltü ja praegust om tuu kants nii nigu tä peräst sõta jäi.

ERA II 245, 221/2 (6) < Urvastõ khk, Sõmmõrpalo v
– E. Jeeger < rahvasuust (1939)

Noored Sõmmõrpalo mõisa ees. Erakogu, 1930

234 Sõmmõrpalo proua “kuri silm”

Sõmmõrpalo mõisa proua ei tohtinud põrsid “kaema” minna. Kord vaatas ta sealauta. Siga hakkas sööma kohe põrsid. Mina ütlesin: “Proua, kurat, mis sa sigu ära-kaenu!” Sellest sai abi, sest siga jättis pojasöömise. Kaks poega oli siiski jõudnud ära süüa, teised aga jäid ellu.

ALS 2, 665 < Rõugõ khk, Nursi vanadekodu – K. Tannenthal < Kadri Mesi, 64 a (1929)

235 Kuřa herrä surm

Ütskõrd elänu mõisan üts kuri herr. Kõneldas, et tuu herr saanu uma raha kõik vanapagana käest, tuupe-räst, et tää müünü oma hinge kuřale ära. Kui tuu herr kuulma oll nakanu, tulnu tarre kari hirmsaid mehi, keti kõigil käen. Tõsõ inemise pagõnuva kõik tarest vällä, sis kuuldu taren hirmsat kolinat ja rüükmist. Kui tõsõ tarrõ lännuvä, oll herr sängüst kaonu, ainult kolm veretsilka

oll sängu jäänü. Kõneldas, et tuu herr käävätki mõisan kolistaman.

ERA II 245, 226/7 (10) < Urvastõ khk, Sõmmõrpalo v – E. Jeeger < rahvasuust (1939)

236 Koira mehe

Sõmõrpalun olnu vana Prits Mullõri aigu üts laisk kubjas Kurvits-Jaan. Kest nurmõ olnu suur kivi. Kui hummogu lännü tüühhü moonameestega, lännü kivi otsa üles. Sääl kõtutanu ja vahtnu tüümiihi. Moonamehe olli kah koira olnu, nä tiidnü, et Jaan virutanu palitu iks inne kivi pääle. Ütskõrd moonamehe sitnu sinnä. Oll visanu palitu sisse. Puul päivä oll vannunu ja puhastanu umma kivvi. Ödagu mõisalõ minnen oll vidänü palitut käüst-piten takan.

ERA II 259, 262 (1) < Urvastõ khk, Sõmmõrpalo v, Juuda-kõistõ (Saariku) t – E. Kirss < Hindrik Saarik, s. 1865 (1939)

Sõmmõrpalu mõisa kalmistu

237 Kalmistu tahab hooldamist

Sõmerpalu mõisa omaniku von Mölleri perekonnakalmistu asub mõisa lähedal männimetsas ja on neljakanti piiratud muldvalliga, mis nüüd juba mitmest kohast lagunemas. Kuna tavaliselt mõisnike surnuaiad ikka looduselt ilusaimas kohas, ei näi Möllerid ses suhtes nõudlikud olnud, sest koht pole ilus sugugi. On üldse kümme hauda, mõnedel veel ristid alles, teistel ainult aluskivid, kuna ristid purustatud. Puudub ka kabelihoone. Kalmistu on täitsa jätud seisukorras.

EKLA, f 199, m 30, l 15/6 < Urvastõ khk, Sõmmõrpalu v
– A. Laurson (1927)

238 Ei pelga vana Mollerit

Vanaaegselt mõisnikkude surnuaiast teatakse ka rääkida, et vainud tulevad ja inimestele halba teevad, kes hilja õhta säääl jalutavad, noori inimesi õnnelikeil hetkeil ehmatavad ja kõiki teisi, kes juhtub õhta säääl liikumas. Vanamees Kala olevat läinud ise ka sääält õhta ametiasjus üle, tundnud järsku, et keegi sikutab teda kuuehõlmast. Olles julge mees, vaadanud, et kes see kisub. Näinud,

Liiprilööjad Sõmmõrpalos. ERM Fk 205:3, J. G. Parikas 1905

kuidas vana von Moller, poolenisti hauas ise ja sikutab nüüd ka Kala oma juure, ise olevat õelnud: “Tulema, tulema!” Kala käratanud siis: “Käe mant är, vai muidu!”, mõisnik lasknud siis käe lahti ja kadunud hauda.

Surnuaed on metsa sees mõisa lähedal. Kaunis korras senini. Äärmiselt tugevad ristid ja sambad, mis on tehtud enamasti Riias. Põlised puud annavad – isegi suvel keskpäeval on puude all rohekas hämar – kohale omapärase sügava mulje.

ERA II 245, 186/7 (13) < Urvastõ khk, Alakülä, Pardsimäe t
– I. Eisen < Aleksander Kala, 77 a jt jutustajad (1939)

Mustassaarõ talu

239 Riitsikad ennustavad ehitust

Georg von Moelleri ajal lammutatud Mustasaare ja Kangrunurme talu ja maad ühendatud Sõmerpalu mõisaga. Riitsikad laulnud aga kohal ja vanarahvas ennustanud ikka, et sinna, kuhu riitsikad laulma jäevad, kord veel elamud ehitatakse ja praegu ongi kohal Sõmerpalu jaam.

EKLA, f 199, m 30, l 228/9 < Urvastõ khk, Sõmmõrpalu k,
Pardsi t – A. Laurson < Hans Väre, 75 a (1927)

Kuningamägi. V. Valper 2010

Vanakoa lohk

240 Lossi varandus Vanakoa lohus

Sõmerpalu vallas Osula maantee ääres, mitte kaugel mõisast on Vanakoa lohk – kesk põldusid kõrgem koht, kaetud männa- ja lepavõsaga ja üksikute põliste mändadega, millest kõige jämedam übermõõdult umbes 2,8 meetrit. Säälsamas juures on piklik madal koht, lohk, mis vihmasel ajal vee all. Nüüd sellest pikuti kraav läbi kaevatud ja maanteekraaviga ühendatud. Teisel pool maanteed, otse vastu, reastikku terve hulk jämedaid mändi. Vanakoa lohku olla Sõmerpalu lossist vanasti sõja ajal 9 paari härgadega varandust veetud ja sinna nõidusega maetud, nii et seda muidu kätte ei saada, kui tuleb viia kohale “9 nülitud tsia pead” (selle all mõistetavat 9 inimese pääd). Kord olla härg sääil maganud ja küljele jäenud hõberaha märgid.

EKLA, f 199, m 30, l 37/8 < Urvastõ khk, Alakülä, Pardsipalu t – A. Laurson < Kristjan Roosbaum, 71 a (1927)

241 Kaardimäng kullakaste vahel

Ku mu kadunu miis kõrd aeti mõisapuult tõistõlõ mõisameestele, kes elänüvã mõisast versta puultõist kaugel, sõnna viimã, et mõisale tulõssi, pidi tã Vanakoalohust müüdã minema. Tã kadonokõnõ olõ õigõ julgõ miis, lãnnüki sis ilma pelgãmãda säält müüdã. Ku tã tagasi olõ tulnu – olõ olnu nii umbõs kesküü – nãnnü tã Vanakoalohun tuld. Tã lãnnü kaema, et mis tuli tuu om ja nãnnü sis, et nuu pedãjã-alutse olnu suuri riulid ja kaste tãus, kos sisen olnu kuld ja suurõ rõivatrulli ja riulite vahel lõõnü säitse moonamiist kaarte kui plaksna. Üts miis kaenu tãlle nii hirmsa nõoga otsa, et tã pannu kange hirmuga säält minema, puul tiid saatnu tedã üts verrev pinikene, kes tüknu iks purõma. Ku kodo saanu, olnu kihã kõik higine ning paar päivã olnu haigõ.

ERA II 245, 216/7 (2) < Urvastõ khk, Sõmmõrpalu v – E. Jeeger < Ann Kala, 64 a (1939)

242

Ütskõrd, tuu olf Vene sõa aigu, ma tulli mõisast, tulf üts väikene verrev pinikõnõ Vanakoa lohust vällä ja nakas mu iin juuskma, juusse kuni üte taluni, kohe är kattõ. Tõsõl pääväl kuulse, et tuu talu peremiis olf hindä Vanakoa lohku är poonu.

ERA II 245, 220 (5) < Urvastõ khk, Sõmmõrpalo v – E. Jeeger < rahvasuust (1939)

sõõrdoja lepestik

243 Võõra nõudva lapjut

Sõmmõrpalu mõisa man Sõõrdoja maa pääl om olnu üts lepestik. Mu vanõmba seleti, et üte võõra omma tulnu katõkese suurtiid piten ja nõudnu lapjut. Ja lännü lepestikku ja kaibnu ja toonu lapju tagasi. Vanõmba lännü kaema ja olnu paakõsõ asõ ja üts raha asõmõlõ pantu.

ERA II 259, 285 (3) < Urvastõ khk, Varõssõ k, Joosõpi t – E. Kirss < Peeter Jürjens, s. 1868 (1939)

Puumise pettäi

244 Hõpõ puumise pedäjä all

Raudsepa talu kottal om puumise pettäi, vana puu, laja ossa katõlõ poolõ. Sinnä om vana sääduse perrä inemiisi puudu. Raudsepp-Piitre tsiga tsungnu säält pedäjä alt kandilidse hõpõtükü vällä.

ERA II 259, 291 (2) < Urvastõ khk, Alakülä, Pardsimäe t – E. Kirss < Aleksander Kala, s. 1864 (1939)

Kuningamägi, Kuninga kaev

245 Rootsi kuninga laagripaik

Järvere Mäekülas, Tindi ja Reinomärdi talu krundis on Kuninga mägi. Rootsi kuninga vägi olla säält laagris olnud. Mäekallaku all on läte, nn Kuninga kaev, mis naljalt ei kuivada ja põuasel aal, kui ümbruskonna kaevud tühjad, veelgi rahvale vett anda [PP; AK].

EKLA, f 199, m 30, l 38 < Urvastõ khk, Alakülä, Kolga t; Alakülä, Pardsimäe t – A. Laurson < Peeter Plangi, 61 a; Aleksander Kala, 61 a (1927)

Väгимägi, Rootsi saun

246

Reinomärdi talu krundis on ka Väгимägi. Selle all olnud Rootsi saun – praegu kohal sügav lohk.

EKLA, f 199, m 30, l 38 < Urvastõ khk – A. Laurson (1927)

Härbänimägi, Härbäni (Vene) tiik

247 Tappoja paigad

Tappoja talu krundis Härbeni mäe all (säält asunud vana Tappoja karjamõisa härrastemaja) on Vene tiik – inimkätetõõ [AK]. Kõik eelnimetatud kohad oma nimetustega räägivad nähtavaste omaaegsest Põhjasõjast säält ümbruses.

EKLA, f 199, m 30, l 38/9 < Urvastõ khk, Alakülä, Pardsimäe t – A. Laurson < Aleksander Kala, 61 a (1927)

Kuninga kaev. V. Valper 2010

Tappoja talu saun. ERM Fk 1339:110, 1962

248 Kiriku papid ja Elias

Osulast läheb 3. kl. tee Tappoja pääle. See Tappoja ei ole midagi muud kui koha nimi, kus koos on kolm talu. Ühe taluniku maa pääl on suur lame mägi, mida kutsutakse Härbäni mäeks ja mäe all asub suur ümarik tiik, mida kutsutakse nagu mägegi, Härbäni tiik.

Selle mäe pääl vanal ajal olnud kirikupappide loss või härbän, seda ei teata täpselt, aga väga suur ja kallihinnaline ehitus olnud, kus kõik kirikupapid koos käinud. Tiik olnud ka väga ilus ja sääl olnud eriliik kalu sees, mis teinud hommikuti vara väga ilusat häält.

Tapetud siis papid ära, seda ei tea, kes, ja pillutud osalt sinna tiiki.

Praegu tulevat ka suuri savikive vahel nähtavale ja arvatakse teadvat ka osalt müüri kohta.

Selle koha vastu on ka rahval naljakas olemine või aukartus. Ning tihti olevat kuulda oigamist, mida tegevat pappide vaimud.

Korra läinud säält mööda üks mees nimega Elias, kuulnud ka oigamist. Hobune ehmunud seda ja hakanud lõhkuma, pillates Elia vankrilt maha. Tahtnud siis Elias järele vaadata, et mis häält see niisugune on, läinud siis pimedat metsa mööda oigamise hääle peale edasi. Saanud Härbänimäe tiigi lähedale, kui näinud, et ümber 20 papi istub tiigi kaldal ja kuulavad juttu, mida räägib nende ees seisev papp. Jutt kaugemal kostvat nagu oigamine.

Elias läinud veel lähemale pappidele, saanud siis kõnest niipalju aru, et see ei ole eesti keel. Hõiganud Elias siis kaunis lähedalt eesti keeles “Tere” ja küsinud, et mis siin tehakse. Talle hakatud siis väga lahkelt seletama ja selgitama, nüüd ka eesti keeles, et külamees, võõras, ega meie siin väga tihti oma olemisi ei pea, iga aasta üks kord kesksuvel. Patused inimesed on väga ülekohtuselt meie pühad inimesed ära tapnud ja seepärast meie hinged ei saa rahu. Palutud siis Eliat ka oma poole külla, see võt-

nudki kutse vastu, olevat viidud siis mingisuguse kivi juure, mis nagu uks lahti ja kinni käinud. Astunuvad siis maa sisse, aga näe imet, ei saanud mujale kuhugi, kui toredasse saali. Saali kaugemast nurgast väljus mingi võlvitaoline tunnel, mis viivat Petseri kloostri õõntesse. Palju oli Eliale veel räägitud ja siis ilusasti välja saadetud. Hakanud siis kodu poole ruttama, saanud umbes pool kilomeetrit, kui märganud enda ees natuke maad eemal, kuidas Vana Halv tema hobust tahtnud ära tappa. Mehel muidugi hobusest kahju, hõiganud, et “Mis sa, loll, looma piinad”, vanakuri ehmunud ja põgenenud. Mees saanud hobuse elusalt kätte.

Üldse vanakuri armastavat püha pappide ligidal olla, mitu meest teda juba näinud säääl mäe pääl ümber jooksmas.

ERA II 245, 179/83 (10) < Urvastõ khk, Alakülä, Pardsimäe t
– I. Eisen < Aleksander Kala, 77 a jt jutustajad (1939)

Härbänimägi. V. Valper 2010

Mustja mõis, Suukülä nurm

249 Mõis küla asemel

Mustjamõisa asemel olnud Sooküla, mis Rootsiaegses kaartis külana märgitud. Ja Mustja maid kutsutakse veelgi Sooküla nurmeks. Umbes 30 a tagasi liidetud Mustja karjamõisaga Sikka talu maad.

EKLA, f 199, m 30, l 228 < Urvastõ khk, Mustja k, Simmula t
– A. Laurson < Mari Vedler, 78 a (1927)

250 Mustja käib käest kätte

Mustja mõis saanud Kuletskile. Olnud hirmus kuri ja peksnud palju. Kes mõisa õuest läbi minnes kübarat pole maha võtnud, sellele löönud kohe [KR; AK]. Hiljem omandanud Mustja parun Stackelberg. Ta ehitanud sinna suure kahekordse (otstest kolmekordne) härrastemaja ja lasnud seest lüüa vildiga. Kulud läinud aga nii suureks, et pidanud mõisa müüma “pool muidu” Friedrich von Moellerile (Vana Prits). See lõhkunud ehituselt kolmanda korra ja tarvitanud materjaali Tappoja ja Lilli karjamõisale juure-ehitamiseks [PP].

EKLA, f 199, m 30, l 141/2 < Urvastõ khk, Alakülä, Pardsipalu t; Alakülä, Pardsimäe t; Sõmmõrpalo k, Villemi t
– A. Laurson < Kristjan Roosbaum, 71 a; Aleksander Kala, 61 a; Peeter Parts, 70 a (1927)

Saksamaa

251 Konfliktid rahvuslikul pinnal

Elanikke kõnetades üllatab küsimus: “Kas tulete Saksamaa poolt?” Selgub, et nii nimetatakse valla põhjaosa, kus 5 Sõmerpalu karjamõisat on asustatud sakslastest. Elanikud kiruvad poolhulluks viimast Sõmerpalu mõisnikku Fritz von Moeller’it, kes olevat Saksamaalt kutsunud siia 50 perekonda. Nüüd on “Saksamaal” oma kirik ja kool. Vanemad elanikud säääl ei oska eesti keelt ja kõik hoiduvad maad eestlasile müümast. Seletatakse, kuis üks sakslane hiljuti saanud ainult sel teel ühest Saksa pangast laenu, et muidu ähvardanud talu eestlasele müüa.

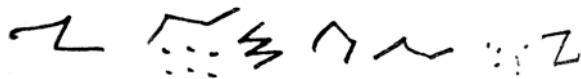
ERA II 259, 137/8 (2) < Urvastõ khk, Sõmmõrpalo v
– E. Kirss, katkend kogumismärkmeist (1939)

Märkidega kivi

252 Imelised leiud märkidega kivi all

Mustjamõisas elaval Laul tehti läinud aasta suvel sealta. Jutustaja pojad olivad ise ka töö. Alusmüüriks tarvitati põllukivi. Ehitusel oleva hoone lähedal seisiski kaunis suur kivi. Töömehed hakkasid kivist maad eemale kaevama, et kivi lõhki lasta. Säääl aga nende üllatuseks kivi oli alt täiesti lame. Kangide abil pöörati siis kivil teine külj ja säääl tuli nähtavale kivisse raiutud aasta aeg. Jutustajal enam ise aastaarvu meeles ei olnud, aga

umbes 400 aasta ümber olnud, kui välja arvatud kivi vanus. Pääle aasta aja seisnud sääl veel imelisi märke, niisugusi umbes:

Sääl kohal ta ise olevad kaevanud ja mõne jala maa sügavuses tõesti tulnud luid nähtavale. Selgesti inimese käeluud, siis inimese päälüü – päälüül olevad teine silmauk hästi suurem olnud kui teine. Seda muidugi keegi vist pole uurinud, mis asi sääl on või kes 400 aasta eest maetud. Seisnud veel sääl lähedal üks vana müüri taoline kiviunnik. Seda tarvitati hää eduga, sest polnud kaugelt vedamist. Kui kivid hakkasid otsa lõppema, oli hakatud paistma midagi imelist asja – tagant olnud triikraua sugune, siis tulnud säält välja naljakas toru ja torust omakorda peenike varb. Niisugusi olevad olnud ligi 20ne.

Ümbruskonna inimesed ei julge puudutada, kartes omale viga saada.

ERA II 245, 165/7 (5) < Urvastõ khk, Alakülä, Pardsimäe t
– I. Eisen < Aleksander Kala, 77 a (1939)

Hanni ja Piho talu varandus

253 Rootslased varandust kaevamas

Osula-Kanepi maantee ääres Osulast umbes 3 km asetseb talu, mille nimi on Hanni. Selle Hanni talu maa pääl kasvavad kaks igivana mäнди. Sõja ajal tulnud selle talu peremehe juure kaks rootslast ja küsinud luba kaevata umbes mäндide juures. Seletades, et nad teavad kindlasti, et sinna on maetud kaks tündrit kulda. Peremees seda ei uskunud ega lubanudki: küsige Võrust luba, siis ma luban. Salapärased mehed seda ei teinud ja kadusid jäljetult.

Sama lagu olevat kordunud ka Piho talus, kus küsitud luba kaevata ühe suure kivi ja poolkuivanud igivana kase juures. Peremees samuti ei lubanud.

Mehed kadunud säält samuti teadmata.

ERA II 245, 164/5 (3) < Urvastõ khk, Alakülä, Pardsimäe t
– I. Eisen < Aleksander Kala, 77 a (1939)

Lilli mõis

254 Kүүrakas peksja

Lilli- ja Annemõisa saanud Vänderile, keda hüütud “Prälis”. Vänder olnud kangesti tige. Inimest pole aga muidu peksa saanud, kui seisnud toolile, olnud kүүrakas.

Umbes 1860. a ümber meelitanud Vana Prits kavalu-sega Vana Mollilt antud kingituselepingu Vänderilt oma kätte, põletanud ära ja saanudki nii võltskuse teel mõisad tagasi (ka Peetrimõisa).

EKLA, f 199, m 30, l 142 < Urvastõ khk, Sõmmõrpalo k,
Villemi t – A. Laurson < Peeter Parts, 70 (1927)

Annõ mõis

255 Vareste talu maksuvabastus

Annemõisa asemel olnud vanasti Vareste talu kahe peremehega, rääkija ise on talude “ahuvart” näinud. Lammutatud nähtavaste Georg von Moelleri ajal [HR], kuna vald Vabariigi tekkimiseni Vareste eest õiendanud regulatiivmakse [DT].

EKLA, f 199, m 30, l 228 < Urvastõ khk, Lilli k, Kaapsuu t;
Mustja k, Prangli t – A. Laurson < Hindrik Rämmarga, 85 a;
Daniel Tint, 71 a (1927)

Toodsi talu

256 Suur sööja

Hindrik Mutõr olõ igävene rähmikas, paks miis. See olõ kangõ süümä ja olõ kah laisavõitu. Kui tä tull, sõs pidi kõva keretäüs olõma. Ütskõrd olõ täl võetu mu vanõmbide käest päts leibä võlgu ja uutsõst massõ tä ärä. Tull esi tuud leibä tuuma. Mi rahvas seivä pruukosti. Tatriku paks pudõr olõ. Imä ütäl, et tulõ noh, Hindrik, istu sa kah. Meil viil uudsõt es olõ ja panti tuu Hindriku leeväpäts kah lavva pääle. Kui sõs Hindrik süümä nakaš, 8-9-naglaline päts täl olõ, tuust es jää täl midägi perrä. Mu esäle sai õnnõ üts morokõnõ maitssa. Ja egäs sõs leib ütsindä, muud süüki olõ jo kah.

Jõudu olõ täl küll kah pallu. Esäga tõiva ütenkuun hainu. Pehme niit olõ, esäl jäi kuurma sisse. Trünnõ hobõst ja pahandas, viil hullumbahe vaos. Tull Hindrik manu: “Mihkli, võta hobõnõ iist ar!” Esä vihasi timä pääle: “Mis sina siin tahat targõmb olla!” – “Ooda, ma

panõ uma hallikõsõ ette, avida esi kah kõrvalt.” Timäl olõ kehv märäkene, mu esäl olõ iks kangõ hobõnõ. Pand’ ette, võtt’ esi kah nukast ja tull’ kuurma vällä.

Ütskõrd herr olõ kutsnu Hindriku mõisa. Ütesä vene-läist kisknu ja vidänü ütte kuusõkandu vällä, ei olõ saanu. Kutsutu Hindrik, tuu tõmmanu ütsindä vällä. Herr olõ ütelnü, et taal mehel om karu jõud.

Kirjutaja tennü Hindrikuga lepingu, et noh, Hindrik, kas jõvvat viia kolm vakka rüki kodu ärä, kats versta maad. Hindrik ütelnü, et võisi no kaia kah herrä. Võtnu, kääändnü sälgä ja astnu tulõma. Kirjutaja lännü takan, et küll ta pand maha. Aga Hindrik Küti pedäjä man õnnõ veidükese kergütänü kotti ja astnu kodoni vällä. Leping olõ nii, et sai rüä hindäle.

Kui Hindrik olõ sitta hiitman, sõs kiäki es taha minnä maha kiskma. Kui tä trulli kääändse, sõs sääntse, et terve kuurma sai kõrraga. Proovi sa tuud sõs aruta.

Silmist olõ tä segäne. Üts nainõ olõ visanu tälle tuhka silmi. Kui vanõmbas jäi, olõ peris puulpümme. Tood-sil olõ tä pops. Sõs käve sügüsete kartulivõtmise aigu kartulit kofatõn, kolmõvakaline kott sälän. Egäüts sõs muidugi nalaga, et panõmi tälle, panõmi tälle. Panti kas vai kolm vakka, kõik vei kõrraga kodu.

ERA II 259, 271/3 (16) < Urvastõ khk, Varõssõ k, Kikka t < Annõmõisa – E. Kirss < Jüri Kikkas, s. 1860 (1939)

Parinamägi, Tsukõlusõ läte (Tsukõlusvann)

257 Võhandust tervist toomas

Tootsi ja Rütli talu krundis Parikamäel (mis praegu männametsa all) olnud vanasti “tsukelusvann”, kuhu

Jeruusalemm. Eesti kaart 1:50000 (Topo-Hüdrograafia Osakond 1938); 1013 (jältrükk: Regio 1992), fragment

paljud tervist käinud parandamas. Praegu on umbes paari sülla pikune lohk, “haud” sääl kohal. Mäe otsas on läte. See olnud tol ajal, kui veel Võhandut pühaks peetud [AK]. Isegi võõralt maalt tulnud Võhandusse tervist otsima. Elumajad olnud neil siis praeguse Osula surnu-aia kohal [MV].

EKLA, f 199, m 30, l 47 < Urvastõ khk, Alakülä, Pardsimäe t; Mustja k, Simmula t – A. Laurson < Aleksander Kala, 61 a; Mari Vedler, 78 a (1927)

258 Hõpõ tervüst vasta

Annõmõisa poolõ minnä om üts väikene lättekene. Tuu om tsukõlusõ läte. Vanarahva aigu om kätüü haigustõga sinnä. Kaukasusõst om tuudu üts jalulda herr katõ-hobõsõ tõllaga siiä. Tagasi minnen om esi tõllal takan astnu. Tsiuknu lätte põhja hõpõrahha täüs. Nuu kirvendänü sääl mitu aigu põhjan. Keski es olõ putnu. Nüüd ommava kül kařusõ segänü ja molistanu põhjan, a ei olõ midägi löüdnüvä. Läte om kah põhjast sammõld naanu kasvatama. Ei paistu inämb läbi.

ERA II 259, 291 (3) < Urvastõ khk, Alakülä, Pardsimäe t – E. Kirss < Aleksander Kala, s 1864 (1939)

Jeruusalemm, Petlemm

259

Osula aleviku ligidal on kaks suurt küla Jeruusalemaks ja Petlemaks nimetatud, kus iga tarekese juurde kuulub vaid väike käsitöökrundike. Siia on asustatud endised Sõmerpalu mõisa kandimehed ja moonamehed.

ERA II 259, 137 (2) < Urvastõ khk, Sõmmõrpalo v – E. Kirss, katkend kogumismärkmeist (1939)

Kalmötömägi (Kellämägi), Papi- mägi, Kellävõrõng (Kella haud)

260 Vana kiriku ase

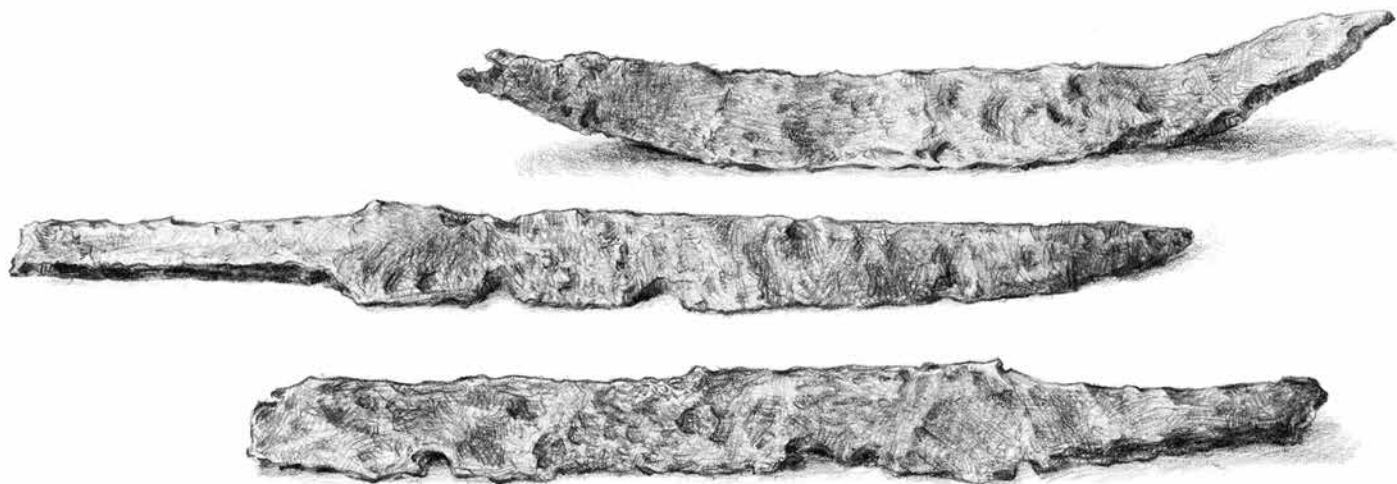
Võrumaal Sõmerpalu vallas Papimäe talu krundis, Osula veski ja kõrtsi ligikal Võhandu jõe ääres olla üks vana kiriku ase, kus veel kivipuru ja prügigi näha olevat. Sellesama kirikuaseme lähedal on ka üks sügav Võhandu jõe käär, mida rahvas Kella hauaks kutsub ja jutustab, et sinna olla selle kiriku kellad sisse lastud, kus nad veel praegugi pidada olema. Vististe saab see kirikuase üks vanaaegne Vene kiriku ase olema, sest Juhann Hirmsa ajal, kui Kornelius Petseri kloostri elas, olevat Hirmsu lasknud Võrumaale kolm Vene kirikut ehitada, millest üks Vastselinnas, üks Urvastes ja üks Karolas on olnud. Pärast seda aega, kui see maa Vene käest ära läks, lasknud kas sakslased või jälle venelased ise need kirikud kõik ära lõhkuda. Need kirikud on vähe aega olnud. Mõnesuguste tõenduste järele piab see eelkirjeldatud kiriku ase siis selleaegse ühe Vene kiriku ase olema. Muidugi aga ei või selle juures küll mitte täieste julge ja kindel olla.

HI 9, 693 (117) – A. Suurkask (1898)

261 Surnud sõja või rahu ajal?

Sõmerpalu vallas Osulas on Kalmete mägi (või Kellämägi [LK]), Rootsi sõja aegne matusepaik. Rääkija ise näinud lapsena sääl piklikke käepaid. Umbes 65 a eest, kui mägi üles künti, oli ader palju luid üles tõstnud [MV]. Üldse olnud maetud väga madalalt. 1925. a oli Prassi koolimaja ehitamiseks säält liiva veetud, kusjuures palju pää- ja sääreluid välja tulnud. Ka oli leitud kaevamisel õhukesi neljakandilisi rahasi ja ühel luustikul olnud kõrval üsna pikk puss [LK]. Veel leitud samal puhul kivirist [EA]. Paari jala sügavuselt leidnud Eduard Roosbaum hulk väikseid hõberahasi, mis olnud üheskoos ja nähtavaste matmisel surnu rinnale pandud. Rahad on õhukesed, piklikud, ilma kindla kujuta, kirjast ei saa aru [KR]. Teisalt teatakse seletada, nagu oleks Osula Kalmetemägi olnud katoliku-usuliste tavaline kalmistu, mitte sõjaaegne matusepaik, kuna selle läheduses olnud ka katoliku kirik, mis Põhjasõjaga hävinud [DT].

EKLA, f 199, m 30, l 12/3 < Urvastõ khk, Kärgula as, end. moonamaja; Mustja k, Simmula t; Rummi as; Alakülä, Pardsipalu t; Mustja k, Prangli t – A. Laurson < Liisa Kolberg, 66 a; Mari Vedler, 78 a; Eeva Aland, 72 a; Kristjan Roosbaum, 71 a; Daniel Tint, 71 a (1927)

Noad Urvastõ kirikuaiast, 14. – 17. saj. TÛ 708:4; TÛ 708:8; TÛ 708:9

Endine Sõmmõrpalo valla algkool Kalmõtõmäel. V. Valper 2010

262 Kuidas Andret kätte saada

Sõmerpalu vallas Osula Kalmete mäe lähedal teisel mäel olnud vanasti katoliku kirik, mis Põhjasõjaga hävinenud. Praegu tarvitatakse kohta, kuhu kuused ringitaoliselt ümber istutatud, jaanitule asemeks.

Rahvasuus on säilind mälestus kirikust väga mitmes variatsioonis. Kiriku juures mäe all olnud pahavaimu eluase, kust see alati rahvast kimbutamas käinud. Kord läinud papp Valtsil korda teda säält välja ajada ja pühitse- nud isegi koha, kuid tagajärg olnud see, et üks kirikukell (väike kell) tornist maha langenud ja jõkke veerenud. Kohta kutsutakse praegu Kellavõrenguks või Kellavõren- diks, milline aga nüüd juba niiduks kasvanud. Põhjasõja ajal olnud Osulas suur lahing ja siis viidud teine kell sõjasaagiks Pihkvasse ja säetud üles Troitsa kirikusse. Kell olla seest 7 jalga lai [LO; HV] ja tal olla nii suur hää, et teda 200 versta taha võida kuulda. Teised teavad seletada, et väike kell, nn Andre samal korral viijate käest maha kukkunud ja jõkke veerenud, kust teda enam kätte pole saadud. Selge ilmaga olla kell jões näha [AK;

MV]. Kui aga Pihkvasse viidud kell tuua jõe kaldale ja säält lööma hakata, tulla helina pääle Andre iseenesest jõest välja [JT; DT]. Edasi teatakse rääkida, nagu oleks Põhjasõja ajal, kui kirik purustatud, kell tornist otses- tõkke karanud [JE].

EKLA, f 199, m 30, l 28/30 < Urvastõ khk, Sõmmõrpalo k, Kangro t; Sõmmõrpalo k, Pardsi t; Sulbi k; Mustja k, Simmula t; Mustja k, Prangli t; samas; Vahtõ-Antsla as, Sillaotsa t – A. Laurson < Liisu Ossul, 83 a; Hans Väre, 75 a; Ann Kala, 71 a; Mari Vedler, 78 a; Jüri Tint, 68 a, Daniel Tint, 71 a; Jaan Eisen, 79 a (1927)

263 Pani rubla asõmõlõ

Sõmerpalu koolimaja om vana surnuaia pääle ehitädü. Ma esi sai säält mitu risti ja rahha kätte, kui mi hunda- mendi kraavi kaibimi. Kolm väega pikka luukeret tull vällä. Nuilõ oll seereluu kõrvalõ pikä maaväidse tsusatu ja rõndu pääl oll unik peenikeist hõpõrahha. Raha võeti mi käest ar. Säält jo olli säändse herrä, kes perrä kaiva.

Tan kottal (praeguse Sõmerpalu algkooli kohal) om

Osola Kalmõtõmägi. V. Valper 2010

vanast kiusatuisi kah olnu. Kon ta kitsas pervealunõ kotus, tast ei olõ keski üüse minnä saanu. Tulnu iks hobõsõ kihäga ja inemise pääga kalmõtõmäest alla, kiusanu inemiisi. Ei olõ müüdä lasknu. Urvastõn oll' üts õnnis Vant (õp. Quandt). Muidu ei olõ saanu inemise siin ellä inämb, sõs tuu oll' tulnu, pühitsenü sedä kotust. Ajanu vällä näid siist jõost ja mäe seest. Sõs olli ütelnü, et sa Riialiina krõnglivas, tahat meid siist vällä aija. Vant oll' ütelnü: "Kas ti tuud es näe, kui ma krõngli võti, ma pani rubla asõmõlõ." Pidi nä iks kullõma timä sõnna.

ERA II 259, 275/7 (1; 2) < Urvastõ khk, Osola k, Palopää t – E. Kirss < Peeter Meier, s. 1862 (1939)

264 Tõõnõ veli võrõngun

Osula Papimäe pääl om innevanast kerik olnu. No tetti sinnä koolimaja. Koolimaja takan om Papi talo. Sääl om perämäne papp elänü. Sõja aigu om säält kerikust üts kell Pihkvahe Troetsahe viidü. Tõõnõ kell lännü mäest alla jõkkõ, nigu rööbe jäänü perrä. Kui Pihkva kell ar tuvvasi, naatasi lüümä, sõs tulõsi tõõnõ veli kah Kellävõrõngust vällä.

ERA II 259, 318 (1) < Urvastõ khk, Sõmmõrpalu v < Rõugõ khk, Viitinä v – E. Kirss < Leena Poter (1939)

265 Mis sa inämb otsit!

Kohe nüüd Sõmmõrpalu koolimaja ehitedi, tuu om Papimägi. Sääl om vanast kerik olnu. Suurõ sõja aigu om kerik mäest alla jõkkõ lastu. Praegugi kutsutas jõen tuud kotust Kellävõrõng. Mi ütškõrd märgemi, et vaija jõest otsi. Aga vannu kaartõ päält ollõv nätä, et jõgi om mitu sülä säält kottalt hainamaa sisse taganu. Mis sa säält inämb otsit.

ERA II 259, 286/7 (6) < Urvastõ khk, Varõssõ k, Joosõpi t – E. Kirss < Peetri Jürjens, s. 1868 (1939)

266 Kell jõekäärus

Sõmerpalus Papi mäel (Osulast Kanepi poole tee ääres) oli ükskõrd sõja ajal kirik olnud ja kiriku kell oli vette veeretatud. See on nüüd Võhandu jões ja seda kohta kutsutakse Kellavõrendik. See on jõe käärus.

RKM II 250, 165/6 (5) < Urvastõ khk, Vahtsõ-Antsla < Rõugõ khk, Tõooru – T. Haabmets < Senni Märdimäe, 78 a (1966)

267 Kellavõrendik

Vanasti olnud Papimäel suur ja rikas klooster. Kui tulnud sõda, päästnud mungad suure hirmuga kella lahti. See

veerenud suure kolinaga Papimäelt alla ja otse jõkke ning sinna ta jäanudki.

Suvel päikesepaistelise ilmaga olevat kell jõepõhjas näha. Seepärast kutsutaksegi seda kohta jões Kellavõren-dikuks.

EK RK III 19, 17 (b) < Urvastõ khk, Osola k – T. Lokk < Hilda Iher, 66 a (1983)

268 Klooster ja nunnade patud

Mustja külas asub Papimäe talu mäekünkal, mida kutsutakse Papimäeks. Sää l olnud vanasti klooster ja papi asukoht. Ümber ¼ km eemal Sanga talu krundis on tiik, mis nüüd peaaegu juba kinni kasvanud ja linaleona tarvitatakse. Sinna olla nunnad omi väljaspool abielu sündinud lapsi uputanud.

EK LA, f 199, m 30, l 30 < Urvastõ khk, Mustja k, Prangli t; Alakülä, Pardsipalu t – A. Laurson < Jüri Tint, 68 a; Kristjan Roosbaum, 71 a (1927)

Sanga talu tiik. V. Valper 2010

Osola Kivijärv Kalmõtõmäe all. V. Valper 2010

Juudapedästik

269 Kukelaul katkestab töö

Osula uue koolimaja lähedal maantee ääres kasvab kaks mända, millist kohta kutsutakse Juudapedastikuks. Sää l olnud vanasti ohvrikivid, mis nüüd aga ammu juba lõhutud [AK]. Vanajuudas olla tahtnud sinna oma kirikut teha. Olla veel kive läinud tooma, kuid jäenud hiljaks, kukk laulnud, kivid kukkunud maha ja jäenudki pedastikku [JE].

EK LA, f 199, m 30, l 31 < Urvastõ khk, Sulbi k; Vahtsõ-Antsla as, Sillaotsa t – A. Laurson < Ann Kala, 87 a; Jaan Eisen, 79 a (1927)

270 Puugi elukotus

Siin Juudapedästün om vana matusõpaik. Sää l omma mitmõn paigan kivi säedü, iks suur keskel ja väikse tsõõrin ümbre. Rahvas ütles, et sää l eläs puuk. Om närtü, kui tulinõ juun juusk taivast piten ja Juudapedästõhe sisse. Et sinnä ei tohe kusta, ei tohe magama heidädä. Võivat haiguist lüvvä.

ERA II 259, 309 (1) < Urvastõ khk, Lilli-Annõ k, Hanni t < Mustja mõis – E. Kirss < Peeter Raudsepp, s. 1865 (1939)

271 Ohvri paik mändide all

Ohvri paikadest teatakse kaht. Osulast 2–3 km eemal asuvas Tinnipalus. Erilist midagi silma ei paista. Väga suur kivilahmakas, vanaaegseid jutte ei ole kuulnud.

Teine paik on Osula külje all, nimega “Juudapedastik”. Selle kohta teab vanamees Kala jutustada natuke. Kui mõni võeras inimene, kes sellest kohast midagi ei tea, heidaks kaugemalt pilgu mändidele, siis ta küll mõtleks, et siin on enim mõni asutus olnud, mändide kroonid on kasvanud ilusti koonusekujuliseks, nagu oleks püganud vilunud käsi. Maa on säääl künkataoline. Nende mändide all olnud vanul eestlastel ohverdamise paik. Keset seda metsatukka olnud viis tahatud kivi, kõige suurem keskel ja neli kivi olnud ta ümber, nii et iga ilmakaare poole jäänud üks. Männiokste külge olevat mitmed ennast üles poonud.

ERA II 245, 184 (11) < Urvastõ khk, Alakülä, Pardsimäe t
– I. Eisen < Aleksander Kala, 77 a (1939)

Juudapedastik. ERA, VF 7652, V. Valper 2005

272 Tulissil

Sinna Juudapedastikku armastavad väga käia pisuhännad. Mitmed inimesed olla näinud, kuidas ta maandub ja vahel tulekumana õhku tõuseb ning sihi otsejones üle metsa Sõmerpalu mõisa pääle võtab. Korra vanamees Kala olnud ühe teisega öösi “tulissil” – tulega kalu püüdamas. Sel kombel saab hästi iherusi (forelle). Kui näinud, kuidas pisuhänd hästi madalalt Juudapedastikust üles

tõusnud ja üle nende sihhib jälle mõisa sihis. Vanamees Kala olevat paadiga silmapilk kaldal olnud ja kivid kätte, ja kui tulihänd tema kohta sai, tema ka põõsast kividega seda pilduma. Saanud visata kolm korda, tahtnud visata neljandatki, aga enne kui olevat kätt sirutanud, kiskunud pisuhänna võim ta üle kalda vette.

ERA II 245, 185 (2) < Urvastõ khk, Alakülä, Pardsimäe t
– I. Eisen < Aleksander Kala, 77 a jt jutustajad (1939)

273 “Paremb kõva ja jämme kui katskine.”

Siin vannu pedäjide man olnu vanapakañ, kandnu kivve kokku ehituse jaos. Nõglunu pökse kõüsega. Tõõsõ ütelnü, et taa om jämme. “Paremb kõva ja jämme kui katskine.” Jäänü poolóló täl tuu ehitüs. Tuud kutsutas Juudapedäst.

ERA II 259, 281 (2) < Urvastõ khk, Alakülä, Pardsi t
– E. Kirss < Peeter Tilger, s. 1859 (1939)

274 Usklik mees ja Juudas

Ennevanasti elanud Osulas üks kangesti usklik mees. Kui ta parema jala kontsa vasema jala varbale toetanud, kuulnud mehike inglite laulu.

Ükskord õhtul läinud ta praeguse söökla juurest mööda. Tookord kasvas seal männitukk. Korraga kuulnud mees, et keegi teda söimab:

“Sa saadani Riia liina saiavaras! Sa saadani Riia liina saiavaras!”

Mehel saanud hing täis ja ta keeranud ümber. Selja taga seisnud Juudas. Mees võtnud lõpuks südame rindu ja vastanud: “Ei oló saiavaras! Esi viil uma raha iist ostsó! Kopók massó tükk!”

Mees rääkinud seda lugu külas ning sest ajast saanudki see koht nimeks Juudapedastik.

EKRK III 19, 17 (a) < Urvastõ khk, Osola k – T. Lokk < Hilda Iher, 66 a (1983)

275

Juudapedastikus elanud Vanajuudas. Sealt käinud ka teekäijaid kimbutamas. Vanast ajast on säääl alles neli mändi. Need on kogu minu eluaja sama suured ollud.

RKM II 398, 560 (1) < Urvastõ khk, Osola k – H. Valk
< Hilda Iher, s. 1914 (1986)

Pühäliistu tamm. ERA, VF 4905, A. Raudoja 2000

Pühäliistu tamm

276 Kui vana usk kaduma hakkas

Osulas Tartu–Võru uuele maanteele viivast teest ja kolhoosi väetisehoidlast 200 m kagus on vana hiiepuu – Pühäliistu tamm. Vanasti olnud sääli puid rohkem. Rahvas käinud sinna Taarale ohverdama ja ande viimas. Kui siga tapeti, viidi pää hiide. Hiies elanud Vanajuudas. Kirikuõpetaja käinud kohta õnnistamas, et Vanajuudas ära ajada. Kui vana usk kaduma hakkas, siis osad inimesed käisid ikka hiide, teised enam ei uskunud. Üks mees käis puu alt ande ära korjamas. Teine mees läks seapääd hiide viima. Esimene visanud pää toojale järele ja hüüdnud põdsast: “Kurat, sa nii väikse töid!” Tooja ehmatas

väga ära, arvates et Vanajuudas hüüab. Jutustaja lapsepõlves enam ohverdama pole olnud.

Jutud on kuulnud veskilistelt, kes oma järjekorda ootasid. Jutustaja isa oli Osula vesiveski mölder.

RKM II 398, 560/1 (2) < Urvastõ khk, Osola k – H. Valk
< Hilda Iher, s. 1914 (1986)

Harjuveski

277 Osula veski lugu

Osula veski olnud kõige esimene veski Liivimaal, ehitatud umbes a 1750 ümber Hans Ohmi ajal. Vanad eestlased on öösel kokku tulnud ja veski ära lõhkunud. Nad pidanud seda püha Võhandu rüvetamiseks, seda enam, et veski ehitamisega ühel ajal ilmad vihmale läinud. Ohmi proua olla neli nädalat käskinud oodata. Oli oodatud, kui aga ilmad ei paranenud, lõhkunud nad veski. Vihm aga kestnud edasi. Nüüd arvanud rahvas, et püha Võhand on pahane, et jõgi veel rämpsus täis. Puhastatud ka see, kuid ilmastikule tagajärjeta. Mõisnik aga teatanud asjast kubernerile. Tallinnast saadetudki kohale karistussalk, kes mehi 10–15 paari vitstega nuhelnud. Pääle selle pidanud rahvas veski omal jõul uuesti üles ehitama. Kõrts ja veski pandud siis ühe katuse alla [JP; PP]. Samadele kõrtsi müüridele on ehitatud praeguse kaupluse ruumid. Osula veski olnud esimene, kus tangu hakatud tegema [AK].

EKLA, f 199, m 30, l 47/8 < Urvastõ khk, Lilli k, Savilaanõ t; Sõmmõrpalu k, Villemi t; Alakülä, Pardsimäe t – A. Laurson < Jüri Piirman, 75 a; Peeter Parts, 70 a; Aleksander Kala, 61 a (1927)

278 Mungad lõhuvad veski

Sõmerpalu mõisa omanik Molleri isa oli ehitanud püha Voo jõe veski, nimega Harjuveski. Erastvere Vihtla külas oli vanasti munkade asukoht. Mungad ei lubanud aga püha jõge rüvetada ja lasksid omavoliliselt veski ära lahkuda. Seda ei kannatanud aga mõisahärra ja laskis mungad viimseni ära tappa. Kuid see veski jäi siiski saatusse hoolde, kus veel praegugi mõningaid palke maas näha on. Siis ehitas mõisa omanik jõe ülemjooksule uue veski nimega Osula, mis ka praegu alles on.

ERA II 246, 109/11 (10) < Kanepi khk, Põlgastõ v < Koorastõ v – V. Soldan < Kusta Talv, 77 a (1939)

279 Vesi lahksõ veski

Innevanastõ kutsuti Võhandu vai Voo jõkõ Pühajões. Ku jõe ehitädi veski Sõmmõrpalu mõisan, sõs vesi nõssi üle pervi ja lahksõ veski är.

Ku kiäki läts jõe vett reostama, sõs jõgi massõ kätte ja kas uput või vaivas süüdläse surnus.

EK RK I 19, 213 (140) < Urvastõ khk, Vaabina v – A. Reigo < August Koobak, 70 a (1958)

280 Pühajõe kättemaks

Muiste peeti Võhandu jõge pühaks, sest seal pidanud elama vetehaldjas. Mis vetehaldjale ei meeldinud, seda ei tõhtinud rahvas teha.

Kord hakanud üks mõisnik Harjumäe külje alla jõe veskit ehitama. Kui veski valmis, olnud suur viljaikaldus. Rahvas arvanud, et vetehaldjas ei tahtnud, et püha jõe voolu takistati ja saatis rahvale karistuseks viljaikalduse. Hakatud nõu pidama, kuidas veskit lahti saada. Ühel ööl kogunenud külaelanikud kokku ja lõhkunud veski maha ning kandnud kivid laiali.

Kui mõisnik sellest teada saanud, läinud ta väga viha-seks ning käskinud veski uuesti üles ehitada. See aga ei õnnestunud, sest kõik see, mis päeval ehitati, lammutati öösel talupoegade poolt.

Veski ase on veel praegugi Harjumäe juures jões näha. Seal on jões palju kive. Veel praegugi nimetatakse Võhandu ülemjooksu kuni Vagula järveni Pühajõeks.

EK RK III 19, 18 < Urvastõ khk, Osola k – T. Lokk < Hilda Iher, 66 a (1983)

Sõmmõrpalu valla kalmistu

281 Stein uue kalmistu vastu

Sõmerpalu vallal on oma surnuaed, mis asub kõrgel mäel Prassipalus. 1883. a kinkis mõisaomanik Aleksander von Möller selleks kümme vakamaad ja juba sama aasta sügisel maeti kaks esimest surnut. Kabelihoone on kivist ehitus, kellatorni osa aga puust. Oma valla surnuid maetakse maksuta, kuna teise valla liigete eest vastavat tasu nõutakse [RL; PP].

Õpetaja Stein olnud väga uue surnuaia vastu, pole lubanud tulla teda õnnistamagi. Siis lasnud Möller mees- tel öelda, et kui tema ei tule, kutsutakse teine. Lubanud

siis tulla, kui piiskopilt loa saab ja nii õnnistati surnuaed alles lume tulekul [MV].

EKLA, f 199, m 30, l 16 < Urvastõ khk, Sõmmõrpalu valla- maja; Sõmmõrpalu k, Villemi t; Mustja k, Simmula t – A. Laurson < Richard Linna, 35 a; Peeter Parts, 70 a; Mari Vedler, 78 a (1927)

282 Edimedse maetu patutse

AM: No surnuaid, tuu pidi... O-da, isa ütškõrd kõnõli niipalõ, mul om nagu miilde jäänü, sääal omma, sääal risttiin, nuu esimese, kes sinnä oll matõtu, et millegipe- räst noid es olõ – tuu oll joba kunagi ammu – Urvaste kiriku aida või sinnä maetu. Ma-i tiä, kas nuu olli patuse vai mis noil tuu hädä oll. Ja nuu oll sis tuudu siia Osu- lalõ ja sis tuust oll saanuki taa Osula surnuaid luudus. Sis hakassiva vast tõsõ kah siä matma, lähembäse ja.

VV: Ei tiä, kuna tuu juhtu?

AM: Oi, ei tiia, toda küll ma-i tiia. Igatahes sääal omma, sääal keskel, määndsegi igävese vana kivi. Sääal omma vast eski kuupävä pääl, ma ei olõ otsind, kiviristi ja mis sääal om.

ERA, MD 601 (11) < Urvastõ khk, Haamastõ k – V. Valper < naine, u 60 a (2005)

Vanad ristid Osola kalmistul. ERA, VF 7655, V. Valper 2005

Osola kalmistu. ERA, VF 7654, V. Valper 2005

Andre talu

283 Krimmi sõja laager Sõmerpalus

Krimmi sõja ajal läinud vägi läbi Sõmerpalu ja olnud Munga silla juures Andre talu lähedal laagris. Olnud suvine aeg ja rahvas parajaste tööil. Luba küsimata söönud soldatid majad tühjaks. Naised nutnud ja otsinud pärast pudruanumaid taga. Üks soldat “tammi kasvata-des” lõõnud kogemata jalaga rääkijale pähe ja annud siis “valurahaks” väikse kirju taskurätiku.

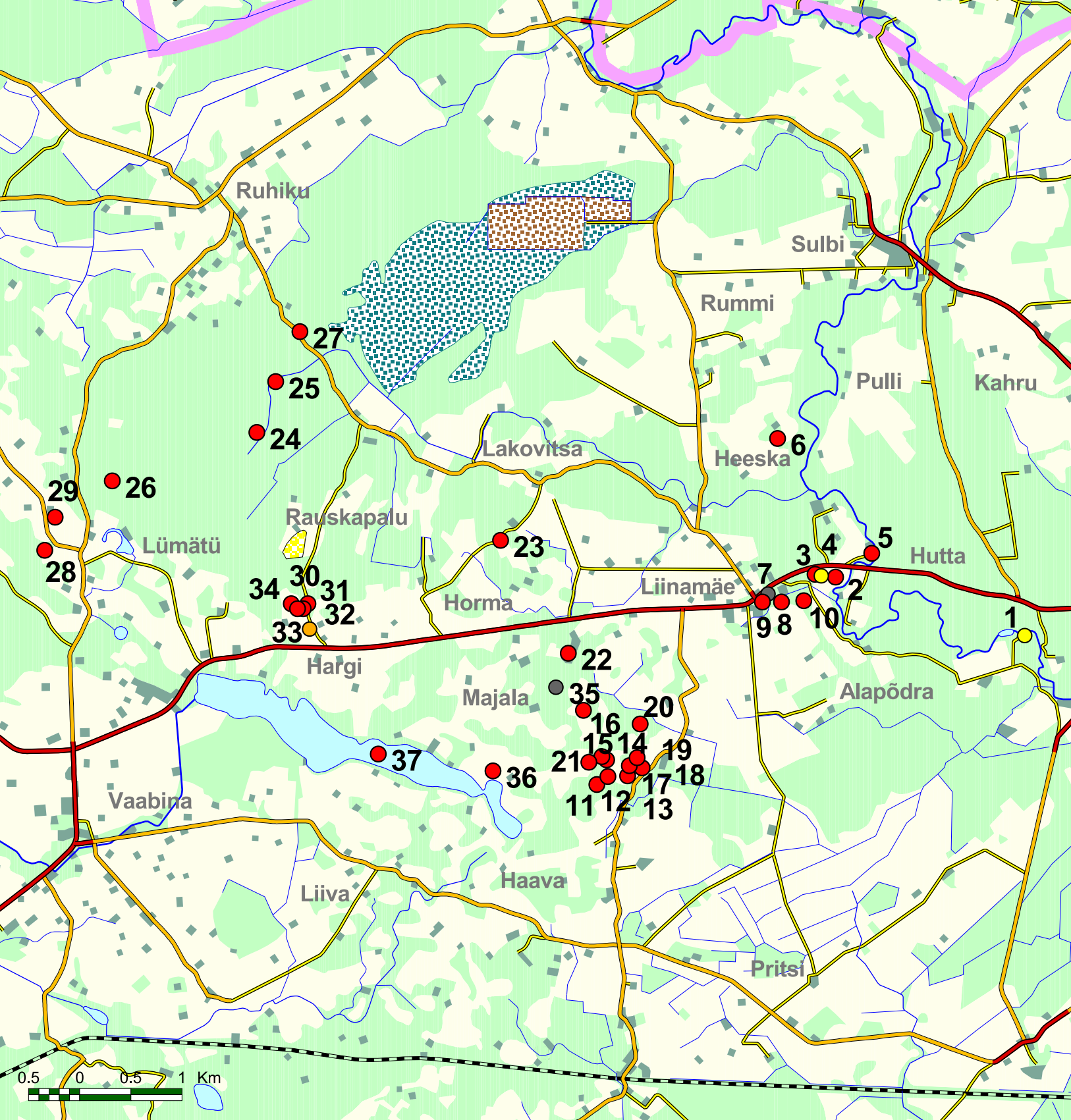
EKLA, f 199, m 30, l 100/1 < Urvastõ k, Sõmmõrpalo k,
Pardsi t – A. Laurson < Kristine Potter, 80 a (1927)

Variku Mari mänd

284 Hundid murravad Mari

Minu kodu lähedal asub vana mänd, kes on haruldane oma haralise krooniga. Seda mända kutsutakse Variku Mari männaks. Ükskord, kui läinud Variku Mari läbi metsa, tee pääl jäänud ta hätta huntidega, kes ta ära murdnud, sest seda aega olnud kogu see maa metsa all. Toda mända, kust ta kondid leitud, hakatud kutsuma Variku Mari männaks, missugust nime ta ka praegu kannab.

ERA II 245, 230/1 (14) < Urvastõ khk, Sõmmõrpalo v
– E. Jeeger < rahvasuust (1939)

VI Liinamäe

1. Räägu talu lõhmus
2. Uuri kirik, püha mänd
3. Hutfa palu matusepaik
4. Munga matus
5. Hutfa veski ja kõrts
6. Heeska talu
7. Varanduse kivi
8. Matusmäe loss
9. Liinamäe mõis
10. Liinamäe mõisa kalmistu
11. Munamägi
12. Piirimägi
13. Uibumägi
14. Sitamägi
15. Patuorg, Pühaoja
16. Sulumägi
17. Kunnimägi
18. Nabassuu
19. Annõniit
20. Küpärmägi
21. Küpärsepä talu
22. Liinamäe koolimaja
23. Uibu man
24. Setusuu
25. Oruniit
26. Elsesuu
27. Rauskapalu ristimets
28. Lümätü karjamõis
29. Ukukivi
30. Kerikumägi
31. Kalmõtõmägi (Liivak)
32. Kalmõtõ lomp
33. Suurtüki mägi
34. Paaperä lomp
35. Tutipalo
36. Hallivarik (Vannumäe varik),
Matusmägi
37. Löödla (Löödva) järv

Räägu talu lõhmus

285 Pühä Vöhandu

Räägu talu all om vanast jõõ veeren olnu üts suur lõhmus. Tuud om pühäs peetü. Jökõ nimitäs kah nüüdki viil pühä Vöhandu. Üts naistörahvas om trehvünü sääl lõhmusõ all latsõ mähkmekeisi möskma. Om üles antu, et tä om nii roppu asja sääl mösknu. Omma tapnu tuu naisõ ar.

ERA II 259, 265 (3) < Urvastõ khk, Varõssõ k, Kikka t
< Annõmõisa – E. Kirss < Jüri Kikkas, s. 1860 (1939)

Uuri kirik, püha mänd

286 Tamm Uku

Vöhandu jõe ääres siinpool kaldal kasvanud iidne tamm. See olnud mitmesaja aastane. Tamme ümbermõõt oli nii suur, et andis mitme mehega ümbert kinni võtta. Tammele tehti nina, silmad ja suu. Nimeks sai puu Uku.

Vana mänd Uuri kiriku lähedal. V. Valper 2010

Vanad eestlased hakkasid tamme kummardama. Kui vihma oli tarvis, tulid inimesed Uku juurde paluma.

13. saj. tulid musta mantliga ristiusukuulutajad ja raiusid puu maha. Selle asemele ehitati kirik, vaimulik peale surma palsameeriti ja hoiti kirikus. Hiljem maeti kabelisse. Alles siis ehitati Urvaste kirik.

EFA II 20, 366/7 < Urvastõ khk, Liinamäe k – H. Varik,
Liinamäe pioneerirühma kirjapanekud 1958–1960 (1996)

287 Kabel püha männi juures

Linnamäe mõisast umbes 1 km Sõmerpalu poole Vöhandu kaldal mäletatakse Uuri kirikut praeguse parun Maydell'i krundi sees. Siit on künni ajal kõiksugu asju ja luid välja tulnud, ka on hoone asemeid märgata. Nimetatud koha läheduses seisab väga vana mänd, mida mõned pühaks nimetavad. Võimalik, et ka siin endine püha paik oli, mille kohale siis kabel tehti.

E 53687 < Urvastõ khk – G. Kimmel (1923)

288 Uuri keriku ase

Linnamäe vallas Vöhandu jõe ääres, Utita veski lähedal mõisa krundis on vana Uuri keriku ase. Nüüd koht põllu all, kuid veelgi ajada ader lupja välja [MU; KK]. Kirik olla hävinenud Põhjasõjaga. Umbes 80 aasta eest olla mõisnik vare vundamendist kive lasnud vedada viinakoa ehitamiseks. Vare olnud siis jõepoolsest küljest veel sirgjoones, kuna teisest küljest juba üsna hääbunud.

EKLA, f 199, m 30, l 32 < Urvastõ khk, Lümätü k, Prikeli t;
Hargi k ja t; Rummi k, Makõ t – A. Laurson < Mai Unojaan,
83 a; Kaarli Kängsep, 72 a; Juhan Haller, 73 a (1927)

Huttä palu matusepaik, Munga matus

289 Asunikud lõhkusid kivi

Utta palus (Utita veski lähedal) kõrgel kingul olla vana sõjaaegne matusepaik [MS; JH]. Samas lähedal maantee ääres olnud vanasti lai madal kivi, mida rahvas kutsunud Munga matuseks. Nüüd kivi asunikelt lõhutud.

EKLA, f 199, m 30, l 20/1 < Urvastõ khk, Liinamäe mõis;
Rummi k, Makõ t; Lümätü k, Tallika t – A. Laurson < Miina
Stamm, 74 a; Juhan Haller, 73 a; Villem Jeegeer, 70 a (1927)

Munga matus. Ees vasemal Uuri kiriku vana mänd. V. Valper 2010

Huttä veski ja kõrts

290 Kuidas Utita veski endale nime sai

Üts vanamiis tull veskile jahvatama. Varõmb võisid veskin jahvatamise iist massa rahaga või villan. Kui vanamehel ärr oll jahvatatu, ütäl ta peremehele, et täamba mass ta rahan. Kui raha möldri käen olli, ütäl sii, et ta olevat mativilja ka võtnu.

Vanamiis olõ-õi midägi tetä saanu. Ta oll lännü kodu ja ütelnü tõistõlõ peremeestele: “Ärgõ tii mingõ-õi sinna veskile. Sääl utt su peris paljas.” Sest päevast peremehe nakanugi veskit kutsma “Utja”. Utja – see tähendab väljapressija¹¹. Aja jooksul nimi muutus Huttaks, Uttäks ja lõpuks jäi praegune nimi – Utita.

EFA II 20, 367 < Urvastõ khk, Liinamäe – T. Maask, Liinamäe pioneerirühma kirjapanekud 1958–1960 (1996)

291 Toapoiss mängib härrat

Utita kõrtsi juures olnud Võrust Valka saadetavate vangide puhkepaik. Kord a 1851 läinud vangid omavahel riidu. Saatjad-soldatid pole saanud neist jagu ja palunud

¹¹ utma, utta – kurnama

mõisnikult abi. Jüri¹² olnud parajaste Mõniste mõisas ja toapoissil tulnud isu härrat mängida. Riietanudki end selle polguülema ülikonda ja lasnud kõrtsi juures igale vangile anda 20 hoop. Jüri asjast kuuldes läinud hirmus vihaseks ja öelnud: “Kuule, Osvald, sina, siga, oled minu verega võidetud riided selga pannud ja inimesi tapma läinud!” Vallandanud poisi jalamaid, kuid muud karistust pole ka määranud.

EKLA, f 199, m 30, l 147/8 < Urvastõ khk, Rummi k, Makõ t – A. Laurson < Juhan Haller, 73 a (1927)

Heeska talu

292 Vana õunapuu

Linnamäe vallas Heeska talu krundis maantee ääres kasvab vana sõjaegne õunapuu. Igakord, kui talust keegi sureb, murda tuul säält oksa. Vahel olnud sel ainult tutt otsas, siis aga ajanud jälle alt oksa. (Heeskad elavad talus juba kuuendat põlve).

EKLA, f 199, m 30, l 51 < Urvastõ khk, Heeska k, Ala-Heeska t – A. Laurson < Ann Heeska, 78 a (1927)

¹² Otto Julius Maydell, vt 302.

Hutt'a veski ja kõrts. Ees mölder Otto Leis. ERM Fk 165:22, 1901

293 Verine metsavend Heeska

AK: Jah, Heeskad olid ka ikkagi, noh. Tähendab, mul tädi elabki seal, selles majas Heeskal. Teine pool maja on niimodi, et, ta on siuke, et nad ei taha teda, halb koht väga. Seal on tapetud inimesi keldris ja. Too oli suur sis isamaalane, aga väga verine isamaalane. Nottis lausa inimesi maha oma maja keldris, no see on ikka... No külarahvas teab, mäletab, sealt viidi ju, ega seal too Heeska küla, praktiliselt seal on varemed varemetes kinni. Too küla ju tehti puhtaks ikkagi lõpuks. Et viisid venelased ja sis tapsid veel kohalikud ka ja, nii et jäi täitsa tühjaks.

ERA, MD 767 (8) < Urvastõ khk, Soomõ k, Mäe-Soomõ t < Kanepi khk, Kaagvere k – K. Kink, V. Valper < Ain Kikas, s. 1959 (2006)

Varanduse kivi

294 Vana soldati jutt

Linnamäe vallas mõisa lähedal olnud vanasti suur kõrge kivi, kuhu alla, vana soldati jutu järele sõja ajal varandust maetud. Nüüd kivi lõhutud.

EKLA, f 199, m 30, l 39 < Urvastõ khk, Liinamäe k, Kängsepä t; Vaabina v vaestemaja – A. Laurson < Adam Duuberg, 79 a; Sohvi Hurt, 74 a (1927)

Matusmäe loss

295 Lossivaremed

Linnamäe mõisa ja Maydellite kalmistu vahel on väike ümarik kinguke, mille ümber kasvavad vanad puud.

Praegugi on veel näha sääl alusmüüri jäänuseid: kive, lupja ja kelder. Mõisa endise omaniku õe seletuse järele olnud sääl vanasti väike piiskopi (või krahvi [MK]) loss (või linn [VJ]), mille müür ulatanud pargini [MM]. Viimase asemel on praegu põld. Loss hävinud Põhjasõjaga [SH]. Rääkija on ise vara otsimise eesmärgiga sõja ajal varel kaevanud. Kahekordse liivaga täidetud müüri (nähtavaste valli osa) vahelt leidnud inimese lõualuu. Muidu tulnud palju süsi välja [VJ].

EKLA, f 199, m 30, l 51/2 < Urvastõ khk, Liinamäe k, end. mõisateenija ruum; Lümätü k, Tallika t; Liinamäe mõis; Vaabina v vaestemaja – A. Laurson < Mari Kängsep, 71 a; Villem Jeeger, 70 a; Marie Maydell, 78 a; Sohvi Hurt, 74 a (1927)

296 Salatee Piiskopi lossi

Linnamäe piiskopi lossist (mis asunud praeguse mõisa lähedal) käinud salatee alt jõe (mis suunas, pole teada). Tee olnud võlvitud ja nii madal, et ainult küürutades läbi pääsetud. Tee avaus olnud praeguse Maydellite kalmistu lähedal, kuid mõisnik lasnud selle kinni müürida.

EKLA, f 199, m 30, l 41 < Urvastõ khk, Liinamäe mõis – A. Laurson < Marie Maydell, 78 a (1927)

297 Kloostri varandus.

Alapõdra talu poolt Linnamäe mõisa poole minna olevat vanaaegse kloostri varemed, kus peituvad suured varandused.

Kord saanud üks mees oma sugulaste kaudu teada sellest varandusest. Et aga see maa kuulus kohalikule mõisnikule, siis ei tohtinud ta minna kaevama ilma mõisahärra loata. Mees läski mõisasse ja küsis härra käest luba kaevamiseks. Härra oli nõus, kui kuulis, et mees kaevab oma kulul ja annab pool varandusest temale.

Hakkasidki mehed kaevama varandust. Kaevasid mitu päeva, aga töö ei tahtnud kuidagi edeneda. Ühel päeval aga, kui hakkas juba hämmarduma, ilmusid meestele kaevamise tee peale ette valged kujud. Mehed kokkusid koledasti ära ja pistsid plagama. Teisel päeval hakkasid nad aga ikka edasi kaevama, kuna raha võitis hirmu. Kui aga jälle hämmardus, ilmusid meestele tuttavad kujud ja tõkestasid neil kaevamise tee. Nüüd ei jäänud meestel enam muud üle, kui kaevata ainult päise päeva ajal. Varsti ilmusid nähtavale juba rauduksed, kus suured võtmed ees olid. Mehed tahtsid juba avada uksi, kui nägid, et mõisa poolt kiirel sammul tuleb härra. Jõudnud

meesteni, mõisahärra ütles: “Ma olen ümber mõelnud selle kaevamise asjus. Ma ei taha mitte, et minu maa peal kaevataks. Ajage see kõik tagasi kinni ja tulge mõisa, ma maksan teile selle töö kinni.” Ega midagi, härra sõna tuleb kuulata. Kui mehed olid käigu tagasi kinni ajanud, läksid nad mõisa. Härra, kui nägi mehi, küsis: “Noh, kas varandus juba väljas?” Mehed aga vastasid kokkudes, et sa käskisid meil ju kaevamise lõpetada. Nüüd oli härra käes kord imestada. Viimaks sai ta sõna suust. Härra ütles, et ta ei ole tänane päev majast väljas käinud, kutsudes isegi oma teenijad tunnistajaks. Nüüd said mehed aru, et mõisniku kuju all olid näinud nad vaimu.

Kaevamine jäeti pooleldi, sest see kaevatud kõik oli ju kinni aetud ja ka hirm oli neil vaimude ees. Peale selle ei olevat keegi katsunud enam varandust kaevata, mis sestsaadik seisvat peidus.

RKM II 72, 217/8 (1) < Urvastõ khk, Liinamäe v – V. Visnapuu < emalt, Amanda Visnapuu, 54 a (1959)

Liinamäe mõis

298 Linnamäe nimest

Kunagi väga, väga ammu on Matusmäel¹³ olnud tugev kindlus ja selle külje all väike linnake. Sõja ajal on see linn hävinud ja ajaratas on isegi jäljed sellest kaotanud. See on olnud rootsi sõja ajal. Peale seda on hakatud kohta kutsuma Linnamäeks.

Linnamäe kindlus olnud varustatud keldritega. Teatakse, et seal olnud 16 keldrit. Kindlusest väljunud maa-alune kõik jõe äärde, mis voolab sealtamast alt mööda.

EFA II 20, 365/6 < Urvastõ khk, Liinamäe – E. Kaasik, Liinamäe pioneerirühma kirjapanekud 1958–1960 (1996)

299 Viisakuse tasu

Selle mõisaga oli selline lugu, et üks sakste seltskond oli kuskil, istus lavvas. Ja sis üks mõisaprova, tähendab, kellele kuulus see ka, tal oli mitu mõisat, tema lavvas laskis nii kõvasti kõhutuult, nii et seda terve laudkond kuulis. Väga piinlik moment. Tema kõrval istus üks vaene aadlik. Too tõusis püsti, vabandas, ütles et “andke andeks, lugupeetud seltskond,” et “minu kõht on korrast ära, ma luban, et sellist asja enam ei juhtu.”

¹³ Käsikirjas *Mõtusmäel*.

Liinamäe parun Julius Otto von Maydell. ERM Fk 866:37

Kõik said aru, kuidas see asi oli. Hästi, see asi on lõpetatud. Selle eest see mõisaprovva kinkis temale selle mõisa, selle viisakuse eest.

ERA, MD 780 (33) < Urvastõ khk, Pihlõni k, Väikuni t
< Sulbi k, Vumba t – V. Valper < Väino Lindsaar, s. 1922 (2006)

300 Vere-Vidrik

Otto Julius Maydelli ajal olnud kubjaks Vidrik Veski, "Vere Vidrik". Kes teoline hiljaks jäenud mõisa tulema, ajanud tagasi, öeldes: "Mine tagasi, mine tagasi, sa oled kerikuline!" Iga kord peksma hakates öelnud: "Aja kampson maha!" Ölnud kellegil aga suurem süü, peksitud mõisas, alul "pähnappu" all, pärast aga tallis, sest proua pole kannatanud inimeste karjumist [MS].

Kord ajanud mees vastu kubjale, saadetud siis kirjaga

Vaabina mõisa. Sääli aga tõmmatud mees maha ja antud nahatäis, nii olnud kirjas kästus [AH].

EKLA, f 199, m 30, l 204/5 < Urvastõ khk, Liinamäe mõis;
Heeska k, Ala-Heeska t – A. Laurson < Miina Stamm, 74 a;
Ann Heeska, 78 a (1927)

301 Verine kõiv

Liinamäe mõisan oll' kõüdet inemisi kõõ külge ja pestü hirmsalõ. Kui tuu kõiv maha lõigatu, sõs oll' nigu verd vällä ajanu.

ERA II 259, 288 (10) < Urvastõ khk, Varõssõ k, Joosõpi t
– E. Kirss < Peeter Jürjens, s. 1868 (1939)

302 Linnamäe mõisa head Maydellid

Maydellid olnud üldse väga hääd ja leplikud rahva vastu. Kord leidnud Otto Julius (rahvasuus Jüri) teomehe magamas ja tema hobuse viljas. Ajanud kohe teise teolise teda äratama. Kord jälle ajanud poiss kubjale vastu. See härrale kaebama. Jüri öelnud poisile: "See on ükskõik, kas ma annan sulle 20 hoopit või rubla raha, mille sa siis Utita kõrtsis maha jood" ja annudki raha, tähendades, et vasturääkimist ei ole [JH]. Kui pannud kellegi peremeheks, annud omalt poolt künnihärja [VJ].

EKLA, f 199, m 30, l 147 < Urvastõ khk, Rummi k, Makõ t;
Lümatü k, Tallika t – A. Laurson < Juhan Haller, 73 a; Villem
Jeeger, 70 a (1927)

Maydellide perekonnavapp Liinamäe mõisa frontoonil.
V. Valper 2010

Viimase Liinamäe mõisniku Pierre von Maydelli lapsed: Jutta Anna, Margarete (Rita) Erika, Gisela Ursula, Otto-Heinrich Henning. Erakogu

303 Rongkäik mõisniku auks

Ka annud Otto Julius Maydell igasse tallu piibli [MS]. Kõike seda hinnates kinkinud rahvas talle kuldpulmadeks hõbekarika ja korraldanud tema auks tõrvikutega rongkäigu [MM].

EKLA, f 199, m 30, l 148 < Urvastõ khk, Liinamäe mõis
– A. Laurson < Miina Stamm, 74 a; Marie Maydell, 78 a (1927)

304

Sageli kuuled hallpäid lausuvat, et Linnamäe mõisas, võrreldes teistega, olnudki rahval see kõige kergem elu.

EKLA, f 199, m 30, l 150 < Urvastõ khk – A. Laurson (1927)

305 Noorparuni eesel ennustab vihma

Aga parunihärra, jah, muidu üteldigi, et lips peremehe kaelas – olgu sis sõnnikuveo või veskilkäigu juures, tal oli alati lips kaelas. Hästi sääanne pikk mees oli, kandis selliseid kalifeepükse, nii põlvini. Siit olid need nõõbiga

kinni ja siis olid tal sellised põlvsukad. Niimoodi ta kogu aeg kõndis. A muidu ta armastas väga jahil käia ja... Tal oli selline kümne- või üheksa-aastane poiss ja siis ta tahtis kangesti eeslit ja siis talle Saksamaalt toodi. Siis ta sõitis, oli selline kahe rattaga vanker, siis ta sõitis selle eesliga kogu aeg ja siis ta käis kaks sinna kilomeetrit koolimajja isegi tolle eesliga eesti tunde võtmas. Siis oligi nii nalja, kui nad ütlesid: “Kui eesel hakkab kõvasti karjuma, siis vihma hakkab sadama.” Ja oli ka nii. Aga muidu nad olid sellised... Ega neil klassivahet ei olnud, et ennast nagu väga hindasid või väga... Me käisime nende lastega kõik läbi ja kutsuti meid, too aia me oleme risti-rästi läbi käinud. Kogu aeg mängisime koos. Parunilapsed käisid meil ja sõid seal ja kiitsid veel, et oi, seal oli nii hea söök, aga endal neil oli palju paremb kui meil ikka. Ükskõik, mis ema tegi, kas tegi pliidi peal karaskit või...

See Rita oli just minuvanune, kõige noorem tütar. Neil oli neli last oli: Gisela, ja siis Juta ja Rita. Rita peaks nüüd ka olema 72. Poeg oli Henrik. Nood läksid siit Poola, siis tuli sõda ja saigi Poolas surma. Ta oli neist hulga noorem, nendest õdedest.

Liinamäe mõis. Erakogu

Meie maja oli, nagu paruni mõisa hooned olid, kivi-
maja ja kahekorruseline. Aga see oli vana mõisa oma
juba. Nii siis elasime nendega.

EFA II 20, 117/20 (1) < Urvastõ khk, Liinamäe k, Murumäe t
– A. Kalkun, Ü. Niin < Miralda Helstein, s. 1924 (1996)

306 Saksa nimi

Mõisast räägitakse, et seal elas parun von Maydell, aga sel-
lel parunil oli minu arust õde või... Need käisid siis Peter-
burist siin suviti suvitamas. Minu vanatädi, see, kes siin
elas, see rääkis sedasi, et ühel õel olevat olnud nimi sihu-
kene: Maria-Miili-Maalatuš-Šarlote-Trika-Vuhverduss.
Eks tal oli siis õige mitu nime, et rahvale niiviisi meelde
jäi. Ma mäletan, et ma kohe tükk aega õppisin seda nime
pähe.

Kuidagi väga hea sõnaga meenutati seda aega, millal
nad elasid siin.

EFA II 20, 513/4 (4) < Urvastõ khk, Majala k, Uibumäe t
– J. Juhanson, E. Vohu < Ene Kulasalu, s. 1955 (1996)

Liinamäe mõisa kalmistu

307 Kalmistu on täitsa korras

Liinamäe mõisnik parun Maydelli perekonnakalmistu
asub mõisa lähedal kõrgel kingul ja on nelja kanti piira-
tud muldvalliga. Vanasti oli ta metsa sees, nüüd laasib
asunik mäekülge. Erilist ilu surnuaial pole. On üldse 13
hauaküngast. Alles on ainult üks rist, kõik teised olla
vene sõdurid sõja ajal puruks tagunud. Puudub kabe-
lihoone. Et omakseid veel mõisas, on kalmistu täitsa
korras.

EKLA, f 199, m 30, l 21 < Urvastõ khk, Liinamäe v
– A. Laurson (1927)

Üksik hauakivi Liinamäe mõisa kalmistul. V. Valper 2010

308 Piksejumala sünnikoht

Linnamäe mõisa taga olevat taaralaste piksejumala sünnikoht. Oli kõvasti kärkinud seal, pikne oli sinna löönud, arvatakse, et piksejumal sündis seal.

EFA II 20, 411 (56) < Urvastõ khk, Haidaku k, Kaspre t – Mari Hiimäe, K. Mägi < Peeter Ahman, s. 1927 (1996)

Munamägi, Piirimägi

309 Mälestus jaanipäevast

See oli muinasjutuliselt ilus talu. Nüüd ei ole siin muud kui pime võsa, aga siin oli üle kopli mäekallak. Sääl olid valgetüvelised kased, no ja see kopli, siin olid mustad lepad. Kõik oli nii hõre, et nii väga tore oli vaadata siia vastu. Siin, kust me nüüd tulime, see oligi see Munamägi, teisel pool teed siis oli Piirimägi ja see Munamäega oli sama lugu. No sama valge tüvega kase. Ainult kase.

Kaasik. Ja siis oli siin all oli niisugune niidu kael või kuis ütelda ja sääl olid siis toomingad. Ja siin mäe otsas oli väikene sõõriplats, kutsuti. Too oli selline ümmargune ja küllalt kõrge oli sinna üles platsile minna ja ütekõrra ma mäletan eriti. Oli jaanipäev ja sis oli nagu külalisi kah. Ja isa oli õllemeister ka ja oma koduõlu tehtud. Ja kuis siis veeretati seda õllevaati. Külalised ja kõik ikka aitasid ja veeretati sinna kõrgele mäe otsa üles.

EFA II 21, 320/1 (17) < Urvastõ khk, Majala k, Küpärsepä t – J. Juhanson, E. Vohu < Eha Antons, s. 1924 (1996)

Uibumägi, Sitamägi, Patuorg, Pühaoja

310 Vastandlikud nimed

Meie talu on oma nime arvatavasti saanud metsiku õunapuu järgi, mis on siin mäe taga. Kahe talu piiril on Piirimägi. Siin lähedal on veel Sitamägi. See võis oma

Pühaoja Patuorus. V. Valper 2010

nime saada sellest, et kartulipõld tuli sest saadik alla. Siis on meil siin ürgorg – Patuorg on nimi. Ja mööda Patuorgu tuleb oja – Pühaoja.

Isa mul naeris kord, et kus on alles koht: Sitamägi, Patuorg ja Pühaoja saavad kokku. Niisugused vastandlikud nimed.

EFA II 20, 512/3 (1a) < Urvastõ khk, Majala k, Uibumäe t
– J. Juhanson, E. Vohu < Ene Kulasalu, s. 1955 (1996)

311 Patuorgu maetu nõid

Oru lähikesen elli vaene naane, keda kutsuti Annas. Teda peläti, täst hoiti eemale, sest tä olõ-s jumalakartlik. Õela keele sosistiva esigi taad, et Anna om nõid. Ku tä müüda tiid läts, sis nii mõnigi pööräs pää kõrvalõ. Nõnda tõmbus vaene naane inemistest eemale ja elli ütsinda oma väigokõsõn onnin. Tä koolsõ. Kirikuõpetaja es lupa surnut surnuaida matta. Anna maeti sinnasamma orgu. Tä onn lammuteti. Taast aast saati nakati orgu kutsma Patuorus.

EFA II 20, 365 < Urvastõ khk, Liinamäe k – Liinamäe pioneerirühma kirjapanekud 1958–1960 (1996)

Annõniit ja Nabassuu. V. Valper 2010

*Sulumägi, Kunnimägi,
Nabassuu, Annõniit, Kõpärmägi,
Kõpärsepä talu*

312

Veel on siin Sulumägi, Kunnimägi, Nabasoo (Nabassuu), Anneniit. Ei tea, kust need nimed pärit on. Nelja talu piiril on Kõpärmägi.

EFA II 20, 512/3 (1b) < Urvastõ khk, Majala k, Uibumäe t
– J. Juhanson, E. Vohu < Ene Kulasalu, s. 1955 (1996)

313 Pühitsemeta maja

Linnamäe vallas Kõpärsepa talus võttis aset järgmine lugu.

Ehitati uus maja. Vanast oli selline komme, et kui ehitati uus maja, siis kutsuti vaimulikud ja lasti maja ära pühitseda. Kuid selle uue maja peremees mõtles: “Õige mul vaja seda vigurit teha, hakka veel vaimulikule kallist raha maksma, maja püsib ilma selletagi püsti.”

Uibu man. V. Valper 2010

Saabus öö. Kogu pere läks magama. Võis umbes olla südaöö, kui kostis hirmus müra õues. Peale selle kuulis peremees, kuidas uks avanes. Ta oli küll ukse õhtul haaki pannud, aga mine sa tea, kuidas võõrad mehed olid sisse saanud. Peremees teeskles, et ta magab. Siis tulid võõrad mehed ta voodi juurde ja ütlesid: “Vaata, pühitse mata kurat magab.” Peale selle olid nad rääkinud isekeskis, et küll oleks hea, kui kõik siinsest peremehest eeskuju võtaks: “Siis oleks meil iga öö käia uutes majades ja võiksime teha, mida tahaksime.” Siis olid nad istunud laua ümber ja otsinud köögist kõik head söögid lauale. Nõnda kordus see mitu ööd. Peremees oli väga kohkunud (ta kartis veel, et kuradid söövad ta vaaseks) ning otsustas maja ära pühitseda. Peale selle ei olevat enam kuradid majja ilmunud.

RKM II 72, 219/20 (3) < Urvastõ khk, Liinamäe v – V. Visnapuu < emalt, Amanda Visnapuu, 54 a (1959)

Liinamäe koolimaja

314 *Meie esä avit*

Vanast üteldi luu hellü tekev. Inemise luu, kes nii üleannõttut surma saanu. Sõs tan koolitarõ kottal olnu üts luu, üts seereluu. Sõs tuu olnu nii: ots olnu maa seest välän ja ajanu vattu välä. Ku õdagult iks müüdü mint, sõs tennü iks nii: “Umbõ! Umbõ! Umbõ!”

Mitu kõrd tedä olõ kuult, et tä olõ nii tennü. Ja-s üts miiss olõ lännü säält müüdü, to-lõ üts julgõ miiss olnu. Lännü manu ja kaenu, et kes ta säärest hellü aja. Nännü, et luu olõ. Kaibnu havva ja pandnu hauda. Lugõnu Meie esä ka ärä ja ei inäp ütsegi olõ säärest hellü ajanu-õi.

ES, MT 249, 35/6 < Urvastõ khk, Liinamäe v – H. Keem < Katre Känksepp (1938)

Uibu man

315 Käänä säält Uibu mant!

VV: Säansit kotussenimmi viil tiät, mida noh, kaardi pääle ei ole...?

JR: No ma arva, et tuu om kaardi pääl – Uibu man. Ja Uibu man om soo, soo kotus. [*Näitab kaardil.*] Siin om, soo kotusse pääl om uibu vanaste olnu. Noh, tuu olgi tuu jutt, et uibut ei olõ mitukend aastat inämb. Aga inemise õks ütlese, et näet, Uibu mant käänät ärä. Ja tuu, tuu kotussega, noh üteldäs, ega säääl muud ei olõ, et *ku käänät Uibu mant*, säääl lätt tii katõs. Ja tuuga nigu, mitte midagi muud kõnõlda ei olõ tuust.

ERA, MD 610 (48) < Kanepi khk, Kärgula k, Viinaköögi t < Vahtsõliina khk, Sutõ k – K. Kink, V. Valper < Jan Rahman, s. 1975 (2005)

Setusuu, Oruniit, Elsesuu

316 Setu tapi kotus

VH: No ma kuuldsõ vanast, et setu ollõv säääl är tapõtu, selle ollõv, nuu kausikaupmehe, neid kävve vanast. Selle ollev, säääl om tuu sääne kuradi tšorgatusõ kotus, säääl ollõvgi tuu setu tapi kotus, kõnõldi alati. Et selle ta om

Üksik ristipuu Rauskapalus. V. Valper 2010

Setusuu. A sääandsid nimeliisi niite om, säääl takan om viil Oruniit, säälsaman Setusuuud vasta ja. Ja siin mi kodu man all Elsesuu, na omma kõik sääanse nimelise suu, aga noh, näil ei ole tähtsüst määnestki.

VV: Ei tiia, millest tuu Else om tulnu?

VH: No ei tiia, vot toda ma-i tiia, marjasuu tä om iga-tahes. Sinnä ku marjalõ lätsit, ega säääl kavva olla es saa, sõs olit purjun kui pump: nuu, naa kuradi suukikka. Nuu löövä pää hullus.

ERA, MD 786 (32) < Urvastõ khk, Vaabina k, Risttii t < Lümätü k, Vahete t – H. Kästik, V. Valper < Valdur Hass, s. 1934 (2006)

Rauskapalu ristimets

317 Üle vallapiiri

Ku Liinamäe vald ärä lõpõs, Urvastõlõ minna, peaaigu piiri pääl, sinna tetäs riste puie pääle, ku surnuga minnas. Ja nüüd ildagi tetäs.

EFA II 20, 44 (9) < Urvastõ khk, Haava k, Mägiste t < Sõm-mõrpalo v – J. Juhanson, A. Kalkun, Ü. Niin, E. Vohu < Endla Treial, 73 a (1996)

Lümätü karjamõis

318

Lümandu karjamõis olla ehitatud Linnamäe mõisnik Ükskülli ajal Tallika, Lättepera, Kallase, Tobra, Pikamäe, Villige, Kährrikopli, Kuuse ja Saksamäe talude asemele, siis ulatanud mõisa krunt juba 300 vakamaani.

EKLA, f 199, m 30, l 232 < Urvaste khk, Lümätü k, Tallika t – A. Laurson < Villem Jeeger, 70 a (1927)

319 Linnamäe mõisnik müüb karjamõisa

Lümandu asub kõrgel orukaldal, looduselt palju ilusamas ümbruses, kui Linnamäe mõis ise. Hoone on härrastemaja taoline, osalt kivist, osalt puuehitus.

Et vennale päranduseosa välja maksa, müünud Otto Artur Lümandu karjamõisa Uue-Antsla mõisnik Staël von Holsteinile.

EKLA, f 199, m 30, l 149/50 < Urvastõ khk, Liinamäe k, Kängsepä t; Lümätü k, Tallika t – A. Laurson < Adam Duuberg, 79 a; Villem Jeeger, 70 a (1927)

Ukukivi

320 Varanduseotsijad

Samuti on läinud jaaniööl Lümandu mõisa lähedal oleva Uku kivi alt hunnik mulda välja pillutud. Ju varematel aastatel olla inimesed siit kivi alt varandusi otsinud, ümberkaudsed elanikud jutustavad. Seda tõendab asjaolu, et kivi, mis 21 sammu ümbert mõõta, viimase võimaluseni ümbertringi lahti on kaevatud, nõnda et kivi ümber 4 kuni 5 jala kõrgune vall on tekkinud. Jutud Uku kivi alla peidetud varandustest on seal ümberkaudu hästi tuntud. Mõned arvavad, et varandused vanasti mitte kivi alla ei ole pandud, vaid kivi varju sisse, kas hommikuse, lõunase või õhtuse sisse.

E 53701 < Urvastõ khk – G. Kimmel (1923)

321 Katoliku usu ohvrikivi

Lümandus Talliku asutalu põllus on suur kuhelataoline põllukivi, nn katoliku usu kivi. Vanasti käinud rahvas sääli ohverdamas ja palvetamas.

EKLA, f 199, m 30, l 33 < Urvastõ khk, Lümätü k, Tallika t – A. Laurson < Villem Jeeger, 70 a (1927)

Kerikumägi, Kalmõtõmägi (Liivak), Kalmõtõ lomp

322 Koguni papi kalatiik

Rahvasuu teab kõneleđa, Urvastu kirik olla leitud põlisest metsast. Olnud vahepeal suured sõjad, maa jäänud paljaks, mets kasvanud pääle, kirik ununenud, kunni kord urbepäeval kirik praegusel kohal leiti. Mets olnud nii suur, et kerge ära eksida, ja sellepärast tehtud kiriku varemete juures tuli ülesse, ja hakatud siis suitsu sihis mõisa juures sinna sihti raiuma. Sarnaseid kiriku metsastleidmise lugusid on laialt mööda maad liikval, nõnda et raske ta ometi olevat, sest XIII ja XIV aastasaja sõdade tallermaaks on kihelkond mitmetpuhku olnud. Et aga kirik urbepäeval leitud ja sellepärast Urvaste nime saanud, näib luule olevat, sest sellega tahetakse vististi ainult Urvaste nime seletada. 1528. a Tartu “starosteii”

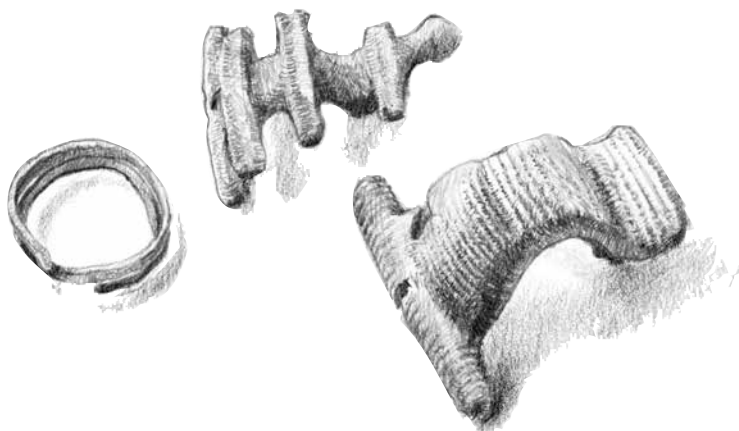

Ukukivi. U. Veri 1964

inventarinimekirjas öeldakse, et poolmiili Elsen ehk Fabiani (Vaabina) mõisast kaugel on üks kivist kokkulangenud ja katusetu kirik, mille päralt üks adramaa ja üks talupoeg Andres. Kuna Urvaste kirik Vaabina mõisast kõige otsemat teed 7 kuni 8 kilomeetrit kaugel on, siis võiks siin dokumendis ainult valearvuga tegemist olla, mis väga usutav tolleaegse üleskirjutuse juures. Kuid on ka teine võimalus, kuidas dokumendist aru saada. Vaabina mõisast umbes 3 versta läbi Palu mõisa Linnamäe poole, praeguse Hargi talu maa sees nn Hallivarikus¹⁴ Löödla järve põhjakaldal on rahvasuus tuntud Kirikumägi ja Kalmeti lomp. Kõik tundemärgid näitavad, et siin kirik, matusepaik, koguni papi kalatiik on olnud.

E 53685/6 < Urvastõ khk – G. Kimmel (1923)

14 Hallivarik, vt ka 329 ja 330.

Maaleide Urvastõ kihelkonnast: spiraalsõrmus ja sõled Truuta kivilalmest, u 3 saj. AI 1993:19; AI 1993:4; AI 1993:6; kaurikarbid ja helmes Urvastõ kirikuaiast TÜ 708:6; TÜ 708:5

323 Leiud juudile müüdnud

Linnamäe vallas Hargi talu Kalmete mäel või kuidas teda enamasti kutsutakse, Liivakus olnud vana sõjaaegne matusepaik. Vanarahvas mäletab säääl lapseas käepaid näinud. See on üsna kõrge (valge peene-)liivane koht. Kaua ei saadud seetõttu isegi ta lähemat ümbrust põlluks pidada. Nüüd koht söödiks. Veelgi on mägi nagu külvatud üsna väikeste poolkõrdunenud luutükikesiga. Säääl olnud kolm hauda, neljakanti piiratud kividega, millistest veelgi suuremaid ja vähemaid alal. Liivakul kasvanud sarapik. Maetud olla umbes paari jala sügavusele kuhja, sest luud on kaevamisel leitud hunikus [KK; MU]. Matuste kohalt on leitud umbes 50 aasta eest üks hõbedane sõrmejämmedune vedrukujuline käeche, mis vestitäre riide vastu juudile müüdnud (hulga varem olla leitud juba kaks sellast ehet). Siis on leitud veel kaks punasest vasest risti pika keti otsas. Rist olnud pikuti umbes 6, laiuti 3 tolli. Siis kaks terava otsaga kõverat õõriku silmaga raudkirvest (roostetanud), siis kaks keerutatud suurt vaskrõngast, arvatavaste pääehed [KK]. Veel on leitud umbes 40 a eest kündes hõbekepp, mis 5 rubla eest juudile müüdnud [JH].

EKLA, f 199, m 30, l 19/20 < Urvastõ khk, Hargi k ja t; Lümätü k, Prikeli t; Rummi k, Makõ t – A. Laurson < Kaarli Kängsep, 72 a; Mai Unojaan, 83 a; Juhan Haller, 73 a (1927)

324 Kalmistu lomp Rootsi kiriku lähedal

Urvaste Liinamäe Hargi¹⁵ talu piirides on vana matusepaik Kalmistu lomp. See on laeva moodi suurtest

¹⁵ Käsikirjas *Hargju talu*.

kividest, sees maakividest ruudud. Iga ruudu sees pott, savipott, igas potis musta mulda, muidu aga ümberingi ainult puhast liiva. Minu isa on vanasti mõnda niisugust potti välja kaevanud.

Väljaspool Kalmistu lomp on vana surnuaed; sinna on surnuid maetud, kõigil pead ühtepidi; ligidal on kirikumägi, seal rootsi kiriku jälgi.

E IX 45 (141a) < Urvastõ khk, Liinamäe v – M. J. Eisen < Kähr (1928)

325 Kuldmõök

Toda kutsutas Kerikumägi. Kui Võru päält sõidad siia poole, asfaldi päält hädä kätt är käänät, tulet siia – kutsutas Hargi liivak – säääl om olnu küll matus. Ma löüdse esiki säääl – lätsi liivä tuuma – liiva kaivamisega olf vällä tulnu, ma tuud ei tiia, kas naisterahva vai meesterahva alumine lõvvaluu. Ma kai, nii tervit hambit ei ole ma nännü. A niipalõ rummal olli, et viskse minemä. Illos puhas, kuiv ja kõik.

Urvastõ õpõtaja olf üts Kannukõnõ, ütäl, et Kerikumäe pääl olf puukerik, tuu hävitädi Põhasõa aigu är, Urvastõ abikerik. Säääl om kerik kindlalõ olnu, muidu tuud mäke ja surnuaida ka säääl es olnu. Tuu olf 78 vai 9 aastat tagasi, ku säält liiva nakati viimä, olõvat leüdnü, ma ei tiia, kas 4-50 sendimiiitrit pika mõõga, aga noh, harimata inemise – kas ta kulda olfgi nännü – lännü sis Võrru, a kullaostja olli ju kõik juudi. Ütelnü juudile, et mul om üts sääne mõök ja ma taha är müvvä, kas sa ostat. “Kos om?” ütäl juut. Juut võtnu viili ja pruuvnü, olnu puhas kuld, a tol-

Kalmõtõmägi. V. Valper 2010

lõlõ mehele ei olnu midägi massnu, miis saanu mõnõ tsaarirubla. Tan võisõ Roodsi ta Põhasõda olla, kuis tu mõök ja pääлуу sinna saiva.

EFA II 20, 49/51 (1) < Urvastõ khk, Rauskapalu k, Siimu t
– A. Kalkun, Ü. Niin < Paul Siivak, 87 a (1996)

Kalmõtõ lump. V. Valper 2010

Suurtüki mägi

326

Hargi talu Liivakule vastu, teisel pool Kalmete lumpi on Kirikumägi. Sääl olnud vanasti kirik, mis Põhjasõjaga hävinenud. Kirikuase olnud varem kive täis. Samas läheduses, Liivakust vähe lõuna pool on Suurtüki mägi.

EKLA, f 199, m 30, l 32/3 < Urvastõ khk, Hargi k ja t;
Rummi k, Makõ t – A. Laurson < Kaarli Kängsep, 72 a;
Juhan Haller, 73 a (1927)

Paaperä lomp

327

Hargi talu maas madalat ümmargust lohu kohta kutsutakse Paabera lumbiks. Sääl olla sõjaajal sööki keedetud.

EKLA, f 199, m 30, l 39 < Urvastõ khk, Hargi k ja t – A. Laurson < Kaarli Kängsep, 72 a (1927)

Tutipalo

328 Nägemise Tutipalon

Tutipalost lätt vanajuuda tii läbi. Sääl om kōõ essümist ja nägemiisi nättü. Tsera Jantsu oll' pühapäävä lõunaaiгу tulnu üle Tutioja purde, preili olli iin tandśnu.

Kitsōmārdi vanaperemiis oll' tulnu Hufalt veskilt üüse. Saanu Tutipalo pääle, kaenu: illuś söögilaud pedājide all. Antu tälle kah hōpōluits peijo. Timä ütelnü, et Jummal-essä, panō jakku pääle. Kaonu kōik, õnnō lepāruuds jäänü peijo.

Tütirik lānnü pühapäävä Tutipalo pääle palohkide. Koobahaudu man karanu väikene poisikōnō manu, kisknu iks rōivist, et tulō, ma vii su kälüski poolō. Vidānū ütest koobahavvast sisse, tōōsōst vällä. Tütirik tulnu pakku.

ERA II 259, 190/1 (7–9) < Urvastō khk, Liinamäe as < Liinamäe mõis – E. Kirss < Elisabet Astel, s. 1880 (1939)

Kivikalme Matusmäel. V. Valper 2010

Hallivarik (Vannumäe varik), Matusmägi, Löödla (Löödva) järv

329 Sōjamatused

Löödva järve kõrgel kaldal Hallivarikus on Matusmägi, kuhu sõja ajal olla maetud.

EKLA, f 199, m 30, l 20 < Urvastō khk, Lümätü k, Prikeli t
– A. Laurson < Mai Unojaan, 83 a (1927)

330 Kirikukell Löödvas

Halli talu krundis Halli varikus või Vannumäe varikus olnud vanasti kirik. Rääkija oma tähelepanust teab seletada, et kiriku vundamendi ase varem selgelt tunda olnud [VJ]. Mägi muidu põllu all, ainult ümarik plats, mis täis suuri kive, on veelgi sarapuu- ja lepavōsaga kaetud. Veel kasvab mäel üsna jäme toomingas, rinnakõrguselt mõõtes umbes 1,2-meetrilise übermōduga.

Löödla järv. V. Valper 2010

Sõja ajal, kui kirik purunenud, läinud kiriku kell Löödva järve, kust teda selge ilmaga veelgi võida näha [KK; AH].

EKLA, f 199, m 30, l 33 < Urvastõ khk, Lümätü k, Tallika t; Hargi k ja t; Majala k, Kõvaski t – A. Laurson < Villem Jeeger, 70 a; Kaarli Kängsep, 72 a; Anna Haller, 76 a (1927)

331 Rootsi kiriku kell

Liinamäe vallas Löödla järve ääres on rootsi kiriku varemed. Seal olnud vanasti ilus rootsi kirik, kuid sõja ajal hävitatud kirik ära. Kirikukell aga lastud Löödla järve. Selge vagusa ilmaga olla praegu veel järve põhjast kella äärt näha.

E IX 23 (73) < Urvastõ khk, Liinamäe v – M. J. Eisen < Kähr (1927)

332 Maa-alune tee

Urvaste kihelkonna Liinamäe vallas Halli talu põllus on üks kivivarem, mis hästi suur peab olema. Vististe on ta üks kivikalme. Ma ei saanud teda läbi kaeda. Rahvas jutustab sellest nõnda, et säält kivivarema kohalt peab salatee maa alla minema, mis Löödla järve alt peab läbi käima ja teisel pool kaldal Vaabina mõisa sakste matusekoha juures jälle välja tulevat. Mis otstarbel ehk mil

ajal see tee sinna on tehtud, ei tea rahvas mitte seletada, niisamuti ei tea nad ka seda, kui vana see Vaabina mõisa sakste matusekoht on.

H I 9, 692 (116) – A. Suurkask (1898)

333

Urvaste Liinamäel on suur kivivare. Selle kivivare alla olla peidetud sissekäik maa-alusele teele. See maa-alune tee minna sealt edasi järve alt läbi Vaabina mõisa välja. Vaabinas olnud mitmel puhul vaenlased mõisat ümber piiramas. Kui moonast puudus tulnud, käidud maa-alust teed mööda mujalt moona toomas. Kui korra vaenlased mõisa ometi sisse tunginud, põgenenud mõisnik oma perekonnaga õnnelikult ära Liinamäele.

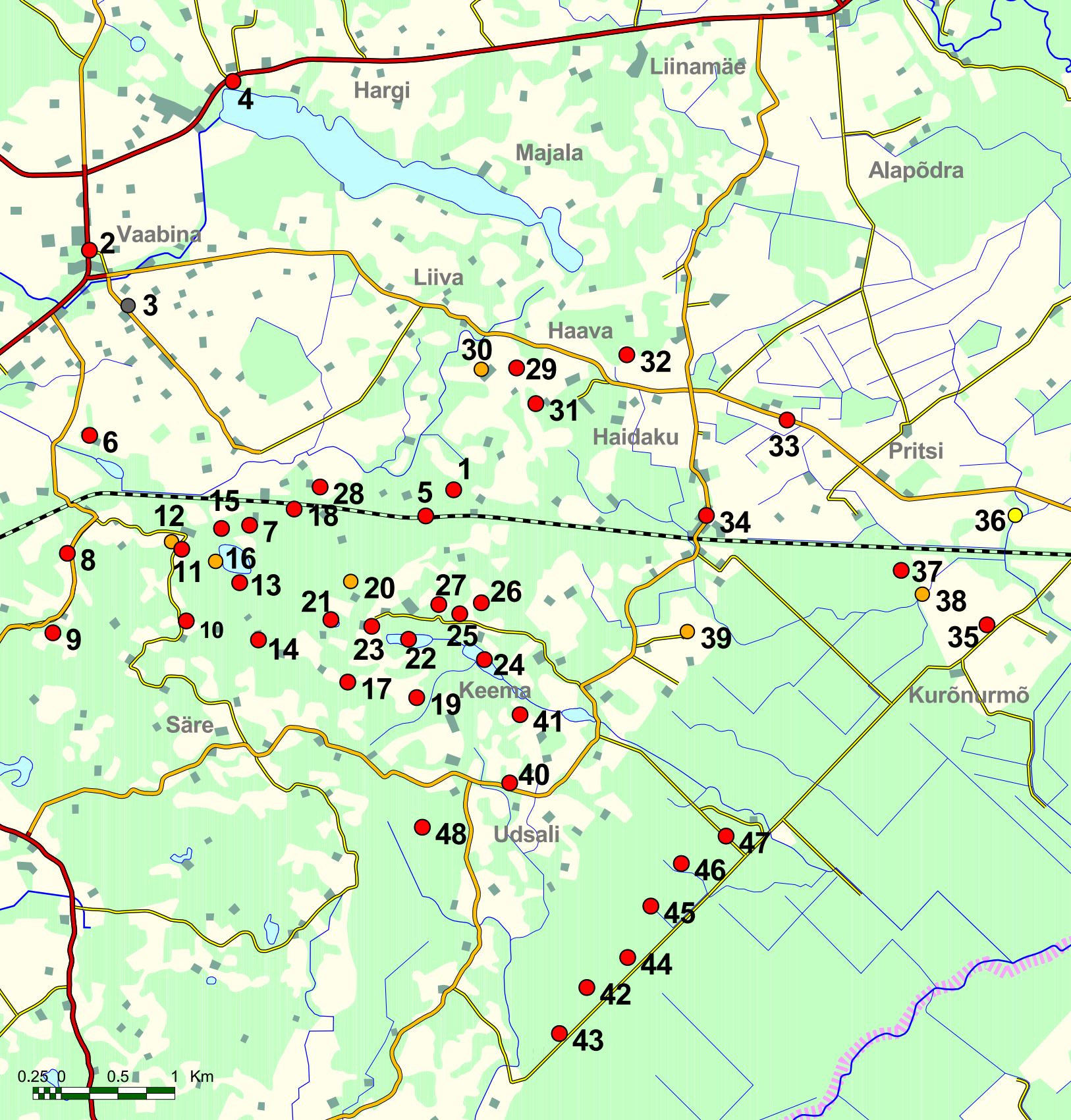
E III 35 (187) < Urvastõ khk, Vahtsõ-Antsla – M. J. Eisen < Kreins

334

Maa alune tee. Liinamäe vallas Halli talu põllu kalmest käib salatee Löödla¹⁶ järve alt Vaabina mõisa välja.

E I 45 (320) – M. J. Eisen < Jaan Jung

¹⁶ Käsikirjas *Malli talu ja Soodla, Säädla järve*.

0.25 0 0.5 1 Km

VII Vaabina

1. Vaabina vald
2. Vaabina mõis
3. Krahvi tee, Krahvi kraav
4. Vaabina mõisa kalmistu
5. Raudtee
6. Tobra talu
7. Hanni talu
8. Löövimägi
9. Poola tuuleveski
10. Täimägi
11. Karāmägi
12. Kukumägi
13. Hällümägi
14. Palgimägi
15. Hanni Kalmõtõmägi (Ruusamägi), sõjatee
16. Vanapagana jäljekivi
17. Uikusorg, Loodsikukivi
18. Kullamägi
19. Loodsiku talu
20. Kraami matus
21. Kogrõjärv
22. Marujärv
23. Palomägi
24. Keema järv
25. Varsaorg
26. Juhanisuu, Juhanisuu niit ja mäed
27. Kõõgumägi
28. Jakapi küla
29. Pedäjämägi (Kullamägi)
30. Karásuu
31. Jaanimägi
32. Essütäjä mägi (Jassimägi)
33. Rüüvliauk, Lõvikuut
34. Nikulinn
35. Kaagu küla
36. Matu talu rahakatel
37. Kirstkivi
38. Kullamägi (Kaagu kunt, Matusmägi)
39. Hannikastõ talu
40. Savivaaruvõsu
41. Antumägi
42. Vargatsiht (Vargatee)
43. Maaniidü siht
44. Mõtusmäe (Jahi-, Jahilossi) siht
45. Veriläte, Verilätte siht
46. Lindvaorg, Lindvaoru siht, Lindvaoru kaev
47. Piiritsiht
48. Kandsimägi

Vaabina valla algkooli VI klass õpetajatega. ERM Fk 2015:156, Sander 1924–1925

Vaabina vald

335 Vargapesä

Vaabina vald ol' innembä olnu üts vargapesä. Popsi olli olnu kõik suurõ varga. Popsõ nime olli riimi säedü:

Utik-Saamul, Tsile Piitre, Oinas-Ott ja Sõnni Sepp,
Haava Vaala, Kööri Kaala, Aidagu Vahva ja Pahrusaarõ Tšahva.

Peerumäe Piitre, Peldigu Taavit, Pussu Kusta ja Sita Rein.

Moonameeste nime olli jäl tööno värs:

Pada, Kala, Klaas, Tõra,
Lantsov, Poola, Pilla, Kõuhkna,
Siimann, Jukk ja Uibu ja Tila.

ERA II 259, 218/9 (1; 2) < Urvastõ khk, Hansi k ja t – E. Kirss
< August Perv, s. 1898 < isalt, Märt Perv, s. 1860 (1939)

Vaabina mõis

336 Vaivamõisa

Vaabina mõisa – vaivamõisa,
kuratidõ koolimõisa.

Siin ulli opatasõ,
noorõkõsõ noomitasõ.

Vaabina mõisan valu vitsa,
siin iks liigussõ lepõmalga,
siin kõndva kõomalga.

Lahki lüüdi amõ linanõ,
purus peenil pallapuul.

H III 9, 783/4 (22) < Urvastõ khk, Vaabina v – G. Seen < Eeva Tiganik (1889)

337 Vaabina mõisnikud

Vaabina esimene mõisnik olnud krahv Vaabin, kellelt mõis ka oma nime saanud. Selle järele omandanud mõisa krahv Ilistrom. Pääle selle surma (teel vooriga Venemaale) saanud Vaabina von Rennenkampfi, rahvasuus Redekami nime all tuntud. Siis mõisate vahetuse teel omandanud selle aastal 1835 von Samson-Himmelstjerna, kuna von Rennenkampfi Jäärja mõisa asunud.

EKLA, f 199, m 30, l 143/4 < Urvastõ khk, Keema k, Hannikastõ t; Liiva k, Koolitarõ t – A. Laurson < Karl Rehkli, 73 a; Aleksander Vedler, 82 a (1927)

338 Kõlakast

Vaabina mõisas (Rennenkampfi ajal) peksetud vaadi pääl, nii et karjumist nelja versta taha kuulnud.

EKLA, f 199, m 30, l 202 < Urvastõ khk, Hargi k ja t – A. Laurson < Kaarli Kängsep, 72 a (1927)

Vaabina mõisnik Karl Gerhard von Samson-Himmelstjerna.
ERM Fk 866:34

339 Peks Vaabinas

Esimese Samsoni ajal olnud siin kubjaks Kärgula valla mees Jüri Tinn – Turu Jüri, väga kuri mees, kuid härra enese õeluse vastu pole siiski jõudnud. Rääkija isa läinud kord mõisa heinatükile (ilm olnud väga ilus), hoolimata sellest, et Turu Jüri teda mõisa tiigist mulda välja vedama oli käsutanud. Härra, asjast kuuldes, läinud ise heinamaale, tõmmanud mehel särgi ligi ihu ja peksnud kepiga ikka ühelt poolt ja teiselt poolt, nii et ema pärast kepitükke liha seest korjanud [PR; KP]. Kord jälle juhtunud nägema, et teoline põllul süüdanud piipu (Linnamäe mõisas olnud lubatud söögivahel kaks korda suitsetada), käsutanud söögivahel mõisa ja lasnud peksa “kellast kellani” (s.t 2 tundi) [VT]. Rääkija isa saanud jaanipäevast jakobipäevani Vaabina talli juures 120 lööki [KP]. Jaan Kull tulnud kord magasiadast, 4 mõõtu rukkid kotiga seljas. Proua vastu. Mees teretanud küll, aga pole saanud kübarat maha võtta, kott raske seljas ja käed kinni. Mõni tund hiljem kutsutud mõisa ja saanud 30, miks oma prouat pole teretanud [PR; KP]. Kord läinud mees mõisa, püksid õlal. Samson küsima, miks nii – öelnud, et siis rutem peksu kätte saab, muidu hakka neid veel maha ajama. Pole siis tookord meest peksetud, kuid teisel nädalal saanud tagantjärele [LJ].

EKLA, f 199, m 30, l 202/4 < Urvastõ khk, Keema k ja t; Keema k, Ora t; Lümätü k, Holla t; Raguli k, Tsimmi t – A. Laurson < Peeter Reinert, 81 a; Kotre Puura, 80 a; Villem Tinno, 82 a; Liisa Järlük, 76 a (1927)

340 Rahvamees Gerhard von Samson

Gustav von Samsoni järele pärinud mõisa ta poeg Gerhard. See seltsinud väga talurahvaga, mänginud poisikesena isegi nende pasunakooris kaasa ja hiljem olnud Vaabina Põllumeeste Seltsi liige, mille tegevusest ta osa võtnud ja igatmoodu püüdnud teda toetada. Ka olnud ta kopiku päält võlatasuja ja nõudnud teisteltki täpsust. Olnud väga töökas ja ikka vastutulelik. Laiske ja hooletuid pole sallinud, alati sõimanud neid: “Sina laisk ja hooletu!”

EKLA, f 199, m 30, l 145 < Urvastõ khk, Vaabina v, Vahtsõmõtsa t – A. Laurson < Aleksander Saaremets, 47 a (1927)

341 Rahuleping

Siin Vaabinas oli Samson mõisnik ja sis tema oli väga talurahvaga, noh, lihtsalt tahtis läbi hästi sõbralikult ajada. Ja sis oligi, ku tuhande üheksasaja viiendal aastal, kui see mässuaasta, sis olid, need mõisad tõid endale – talurahvas kippusid sis nagu mõisas vähe pahandusi tegema, sis nad tõid endale sõaväe. Nagu kaitseks. Aga-s Vaabina mõisnik Samson oli sis rahva kokku kutsund – mul on too pilt, ma võin toda näidata – kutsus kokku ja ütles niimodi rahvale, et mina ei taha sõaväge tuua, et to-om teile kah nigu paha ja minule väga kulukas. Et räägime läbi ja, ärge teie mulle paha tehke, sis noh, ma sõaväge ka ei too.

ERA, MD 774 (5) < Urvastõ khk, Selli k, Raudmaa t < Mäe-Lõksi t – K. Kink, V. Valper < Aino Kupper, 83 a (2006)

342 “Küll sa saad mind tänama”

Ja sis oli veel üks naljajutt, niimodi et Tsooru paruni peres olid pulmad olnd ja sis Vaabina mõisnik käis säääl pulmas. Aga noorparunid, noh, mõisnikute pojad olid sis kangesti pahased olnd selle Vaabina Samsoni pääle, et tema rahvaga nagu hästi suhtles ja sis olid pidanud vahti säääl Mustajõe, Tsooru Mustajõe pääl, sellele Vaabina mõisnikule, nagu toda kimbutama tee pääl vai. Aga keegi oli sis nagu ära saand nimetada tolle kutsarile, hobustega sõideti. Et ära sõida, et sõida Haabsaare kaudu. Ja ja sis, tulema hakkasid ja parun ütles, et “mis sa siit sõidad?” Aga kutsar ütles niimodi, niimodi, et: “Küll ma sõidan, et küll sa saad mind tänama.” Ja sis need ootasid säääl seda parunit, aga parun ei tulndki, läks teisele teele. Et sääänseid nalju oli ka sis vanasti.

ERA, MD 774 (6) < Urvastõ khk, Selli k, Raudmaa t < Mäe-Lõksi t – K. Kink, V. Valper < Aino Kupper, 83 a (2006)

343 Täl sääne veri

Vaabina mõisan olõ olnu herräl provva, kui nuurt luuma olõ kaenu, sõs nuu olli olnu nigu küdsetü õnnõ. Tuu täl sääne veri. Õgas tä umalõ eläjäle es taha halva. Karjamiis olõ ütelnü, et ma küll ei taha, kui ti siia lauta tulõtõ, noorõ eläjä teid ei kannahata. – “Ja-jah, ma ei tulõ, kui ei kannahata.”

ERA II 259, 170 (8) < Urvastõ khk, Vaabina vanadekodu < Vaabina mõis – E. Kirss < Tiitu Tõra, s. 1878 (1939)

344 Proua ja kutsar

Kunagi oli Vaabina mõisa valitsejal naine ära surnud ehk hinge heitnud. Ta oli igal neljapäeva öösel käinud kodus härrat piinamas. Härra oli kogu aeg haige ja kidur ning jäi veelgi kiduramaks. Ta rääkis teistele seda lugu. Ta oma kutsar oli lõõnud talle abiks ja lubas vanaproua ära meelitada ja peale selle ei pidavat ta enam koju tulema.

Saabus järekindne neljapäeva õhtu. Vanaproua oli juba ukse taga. Kutsar astus kindla sammuga talle vastu. Ta rääkis kutsarile mingisugust juttu ja küsis härra tervise üle. Kutsar rääkis, et härra olevat väga haige ja ei lubanud kedagi oma voodi juurde lasta. Proua oli nõudnud küll, et teda lastaks härra juurde, aga midagi. Härra oli lubanud kutsaril oma ilusat ja tublit hobust kasutada ja nüüd rakendas ta selle hobuse vankri ette ja lubas sellega prouat kalmistule tagasi talutada. Proua oli sellega nõus ja istus vankrisse. Kui nad jõudsid kalmistule ja proua haua juurde, ronis proua vankrist maha ja ta kalmu kohal oli ilus ümmargune auk. Proua jättis kutsariga jumalaga ja läks auku. Kutsar aga lõi kiiresti augu kinni ja lõi veel kolm korda saapakontsaga peale ja peale seda pole enam nähtud prouat kodus ja härra oli ka terveks saanud.

RKM II 72, 235/6 (3) < Urvastõ khk ja v – H. Melzar < Alviine Paju, 86 a (1959)

Krahvi tee, Krahvi kraav

345

Vaabina mõisnik krahv Ilistrom kavatsenud teed teha Vaabinast läbi metsa, üle Mustajõe Tsooru mõisa. Poole versta pikuselt saanudki tee valmis, kuid siis läinud krahv vooriga kaasa Venemaale ja surnud sinna. Tee jäenudki pooleli. “Krahvi tee” on veelgi metsas tunda, kraavid ka-helpool.

EKLA, f 199, m 30, l 40/1 < Urvastõ khk, Keema k, Hannikastõ t – A. Laurson < Karl Rehkli, 73 a (1927)

346

Vaabina mõisnik krahv Ilistrom oli lasnud mõisale kraavi ümber kaevata, millist metsades paiguti veelgi tunda ja “krahvi kraaviks” nimetatakse.

EKLA, f 199, m 30, l 51 < Urvastõ khk, Keema k, Hannikastõ t – A. Laurson < Karl Rehkli, 73 a (1927)

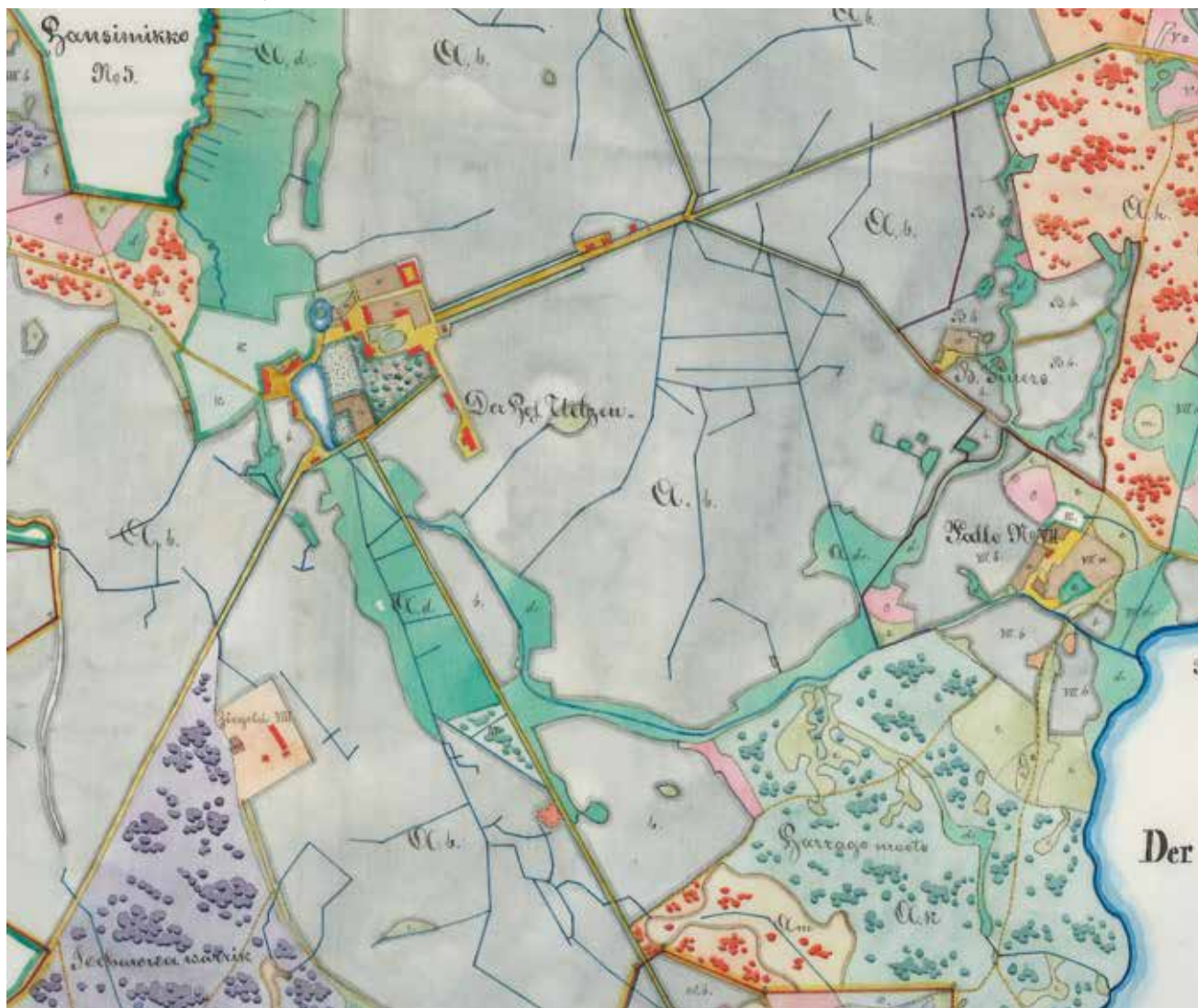
Vaabina mõisa kalmistu

347 Havvalahkja

Siin tõsöl puul Löödla järvä olliva paruni havvakambri. Sinna olli palsameeritu sisse nuu. Tuu Edimedse ilma-sõa aigu lahksova sõduri, vennläse vällä. Pandsõva kabla kaala ja vedänüvä järve pääle paadi takan. Ja sis ma-i tiia, kos sis viidi ärä. Ma-i tiia, kas tuu haud on sial alalõ va.

EFA II 20, 110/1 (16) < Urvastõ khk, Haava k, Mõtsa t
– Ü. Niin < Aleksander Anton, s. 1909 (1996)

Vaabina mõisa ümbrus 1890. a. Orientatsioon loodesse. All paremal *Harrago moets* (Harakumõts), all vasakul *Soehauwa warrik* (Susivarik), viimase ja mõisa vahel *Ziegelei* (telliselööv). EAA 2469-1-740, fragment.

348 Kuidas Samson sada rubla teenis

Löödva järve kõrgel kaldal endise Palu karjamõisa lähedal asub Vaabina mõisa endise omaniku von Rennenkampfi perekonnakalmistu. Teda piirab suur mets. Järvepoolset mäeküljelt on raiutud puud ja silmale avaneb ilus vaade. Kabelihoone pole erilisel silmapaistev. Nüüd temal üks lõhutud ja seinad alt kõdunemas. Sääl, võlvitud keldris olnud neli puusärki. Sõja ajal lõhkunud need vene soldatid ja kiskunud laibad välja. Hiljem veetud liiv pääle. Väljas oli kaks hauda, ka võlvitud keldrites. Ka need olla soldatid lõhkunud ja hauakivid järve veeretanud. Sisekeldrisse olla teiste hulgas maetud ka Riias surnud kindral Rennenkampfi poeg. Riiaast olla lubatud siis vallale sada rubla korraliku tee tegemiseks surnuaiale.

Mõisnik Gustav von Samson aga jätnud raha omale ja lasnud mõisa kärneril ja tüdrukul senise tee ainult puh-taks pühkida.

EKLA, f 199, m 30, l 18 < Urvastõ khk, Vaabina v vaestemaja; Vaabina v, Lõksi t – A. Laurson < Jaan Hera, 78 a; Jaan Absalom, 74 a (1927)

Raudtee

349 Tsaar raudteel

Oli niimodi kolm raudteeliini, noh, otsiti neid kohti, kus see raudtee maha panna. Ja sis esimene liin oli läbi mõisate – Sangaste mõisast, siist Uue-Antsla mõisast, kõik need mõisad siin reas kuni Võruni välja – ja sis üks oli see, mis praegu on ja üks oli sis vähe siit veel, noh, kus Kannimäe kodu, säält umbes läbi. Esimene oli muiduki mõisadest läbi. No tood mõisnikud sis muidugina, ostsid üles ja ei lasnd oma mõisatest läbi teha. Ja sis teine oli see ja kolmas oli sää, aga miks nad tegid selle keskmise, siin on see mailma suur kurve, suur mägi, mis on läbi kaevatud, siia maha veetud. Ja, et miks nad sis selle tegid, vat ei tea.

Ja siia pidi tehtama tsaari loal ja tsaari käsul, pidi olema kahekordne raudtee. Aga eks need insenerid sis vist olid kavalad ja pandsid selle teise raudtee sis oma taskusse. Ja tsaar, kui sis maailmasõda lahti läks, sis oli tsaar sõitnud siist läbi, Pihkvast Riiga. Ja sis – ta oli väike mees – sis ta oli jooksnud ikka ühe akna juurest teise juurde, vaatand: kus see teine raudtee nüüd on! Ei ole teist raudteed! Ja sis tuli välja, et ei olndki teist raudteed. Aga plaanis ette nähtud oli, riik teadis, et kaks raudteed on siin!

ERA, MD 774 (1) < Urvastõ khk, Selli k, Raudmaa t < Mäe-Lõksi t – K. Kink, V. Valper < Aino Kupper, 83 a (2006)

Tobra talu

350 Suri näeb Tobra puuki

Siin on see Tobra talu. Seesama Suri oli sõitnud siit mööda ja oli ütlenud, et sää, kasutatakse puuki. Tema sõitis rongiga läbi siit ja nägi, et puuk siis viis. Ta pidi ikka tolle vana Juhani aegu olema. Puuk kandis varandust tallu sisse. Siis ta kusagilt pidi võtma.

EFA II 21, 406/7 (38) < Urvastõ khk, Palu k ja t – A. Peets < Mare Vaino, s. 1945 (1996)

Hanni talu

351 Kunsti Tobra ja Hanni puul

Tobra Saavõril ol' olnu puuk. Üts ol' nännü, ku ol' linnanu must kikas salvõ veere pääle ja ossõndanu salvõ terri.

Siin Tobral ol' tuud kunstivärki kah. Siin Tobral ja mäel Hanni puul. Nuu nõidsõ õks töönotõist. Eläjä käve põlvildõ üt'el, sõs töõsõl tükse jäl järve. Tuu kurjategemise isu ol' õks seen, näil viha es tiia midägi ollõv.

ERA II 259, 182 (6; 7) < Urvastõ khk, Vaabina v, Saarõmõtsa t < Vaabina mõis – E. Kirss < Mihkel Häärman, s. 1864 (1939)

Löövimägi

352 Inimkett mõisani

Löövimägi jääb Varikmäest siia poole. Sel on selline tähendus, et siin oli tellisetehas kunagi eelmisel sajandil. Siis oli nii palju rahvast juba, et käest kätte anti telliseid Vaabina mõisani välja. Siin tehti telliseid ja Vaabina mõisas ehitati. Kui mõis lammutati, toodi kivid Vaabina koolimaja ehitamiseks.

EFA II 21, 391 (11) < Urvastõ khk, Palu k ja t – A. Peets < Mare Vaino, s. 1945 (1996)

Löövimäel. ERA, VF 7751, K. Kink 2006

Poola tuuleveski

353 Öises veskis

Vaabina vallas asetseb Poola tuuleveski, mis nüüd küll enam ei tööta, aga mõne aasta eest töötas küll veel.

Siis kui ta töötas, oli minu isa seal möldriks, tema isa oli talle ütelnud, et kui keegi treppi mööda üles läheb, siis mine natukese aja pärast järele, sest ta võib muidu säääl teiste vilja endale võtta. Kord, kui ta öösi oli jahvatanud, tulnud uksest sisse keegi tundmatu mees ja läinud üles. Tema läinud natukese aja pärast järele, aga ei näinud kedagi. Siis kutsunud ta teised ka appi otsima, nüüd otsitud läbi kogu veski, kuid mees jäänud ikkagi kadunuks.

ERA II 243, 397 (4) < Urvastõ khk, Säre k, Hallistõ t
– H. Kirsenberg < Arnold Kirsenberg, 47 a (1939)

Täimägi

354 Samson satub peale

VV: Ja sis on seal Täimägi. Kas tolle nimest, saamisest ei ole midagi teada?

AK: Tollest on ka legend, jah. Tollest on niimodi, et too talu on tegelt Lanna talu. Lanna talu, aga sis oli niimodi legend, kas ta õige – a eks vanasti oli ka niimodi, et juttu taheti rääkida, et telekat ei olnd ega midagi – ja räägiti niimodi, et olevat mõisnik Samson läind sääält oma heinamaasid vaatama, sinna alla metsa poole, aga säääl pühäbäne päev oli olnd ja sis oli parajasti nagu, vanasti, noh, otsiti juuste seest pusasid, ja sis oli kunagi jutu pääle tulnd ja Samson ütles niimodi: “No säääl, kus tuu Täimägi oll, kus naised täiu otsisid.” Ja jäigi Täimägi nimeks. Too on jah, aga ta on Lanna talu tegelikult.

ERA, MD 774 (32) < Urvastõ khk, Selli k, Raudmaa t < Mäe-Lõksi t – K. Kink, V. Valper < Aino Kupper, 83 a (2006)

Karämägi, Kukumägi, Hällümägi

355 Hanni mäed

MV: Näiteks too on Karjamägi, Kukumägi...

AP: Aga miks ta Karjamägi oli?

MV: Kari läks siit üle mäe, lihtsalt karjatee läks üle mäe sinna. No Kukumägi on sellepärast, et need känd olid siin. Säält edasi on Hällümägi. Säääl taga oli siis kii-geplats. Väga kõrge, kui sealt üles minna, sealt on tore vaade sinna järve peale.

EFA II 21, 387/8 (4) < Urvastõ khk, Palu k ja t – A. Peets
< Mare Vaino, s. 1945 (1996)

Palgimägi

356 Trull-Jaan

Üts sulanõ-miis Vaabinan, Jaan Kolga, ol' jal hirmus kõva jõuga. Trull-Jaanis tedä kutsuti, selle et suur ja jämme miis oll.

Palgimäel om suur mägi, kost lätt talvinõ tii. Säält olli mehe valla puid vidänü. Üts kõhn hobõnõ olnu. Tuu oll säääl perutama nakanu. Trull olnu kah voorin. Astnu manu, võtnu hobõsõ iist, tõmmanu kuurma mäkke üles: “Õh, kurat, taad saa hindälegi tõmmada, mis tuu vaenõ hobõnõ viil piät tegemä!”

ERA II 259, 220 (4); 222/3 (6) < Urvastõ khk, Hansi k ja t
– E. Kirss < August Perv, s. 1898 < isalt, Märt Perv, s. 1860 (1939)

357 Keskus mõisalõ viidü

JK: Palgimäel oll' müi esivanembide koolimaja. Inne Vaabina koolimajja oll' Palgimäel koolimaja.

VV: Kas siin, teil poig üteli, et Peebul?

JK: Peebu, nojah. Vot, aga siin on, näet, Palgimäe ja niipallu vahet, sõs tuudi koolimaja üle raudtii, nu katõ-kõrralinõ maja, nüüd om jumala tühi, oll' koolimaja. Ja sõs tsipa maad säääl kõrval üts vana magasiait, nigu valla-keskus, oll' vallamaja säääl ja sis sidekontor oll' kavva aigu säääl. Seni ku, seni ku viidi Vaabina mõisalõ kokku.

ERA, MD 772 (15) < Urvastõ khk, Selli k, Kannimäe-Lanna t
– K. Kink, V. Valper < Juhan Kannimäe, s. 1937 (2006)

Palgimägi. ERA, DF 4170, V. Valper 2006

Hanni Kalmõtõmägi (Ruusamägi), sõjatee

358 Kirikuase

Vaabina vallas Hanni talu krundis on vana katoliku kiriku ase. Koht asub põldude vahel, tükike maad liivaugust lõuna pool. Vanasti olnud säääl palju suuri kive, mida mõisnik Gerhard von Samson karjalauda ehitamiseks kasutanud. Kivide veol leitud nende alt üks (või kaks) hõbe küünlajalg, mis mõisniku kätte jäenud.

EKLA, f 199, m 30, l 32 < Urvastõ khk, Palu as, Järve t
– A. Laurson < Anna Herman, 74 a (1927)

359

Vaabina vallas Hanni talu maas põldude vahel on kõrgem liivane kink, mida kutsutakse Kalmete mäeks. Et samas läheduses teatakse rääkida vanast katoliku-aegsest kirikust, siis võib oletada, et Kalmete mägi oli

tavaline katoliku-usuliste kalmistu. Veelgi leitavat sääält kündes luid, rahasi ja preese.

EKLA, f 199, m 30, l 16/7 < Urvastõ khk, Vaabina v
– A. Laurson (1927)

360 Kruusamäe aardeleid

MV: Siis on Kruusamägi. Vat Kruusamägi on huvitav. Siit nad räägivad, et üle siit läks sõjatee kunagi. Tähen-dab, võib arvata, et suund on nagu raudteel: Pihkva–Riia suund.

AP: Millise sõja ajal?

MV: Noh, see oli väga ammune.

Eesti kõige suurem peitleid on siit leitud. Nahkrahad ja kõige vanemad rahad olid India päritolu, 10. sajandist. Ta kuskil sõja ajal leiti. Lihtsalt see naabriperemes kändis seal seda Kruusamäed ja vajus perve alla. Vaatas, et mis nõu seal on ja siis tuli mingi savipott ja selles olid mündid.

EFA II 21, 389/90 (7; 10) < Urvastõ khk, Palu k ja t – A. Peets
< Mare Vaino, s. 1945 (1996)

Vanapagana jäljekivi, Uikusorg, Loodsikukivi, Kullamägi

361 Vanapagana jälg

Endise Vaabina valla piires Uikusorus on kivi, mida rahvas lootsikukiviks kutsus. Oma nime on ta saanud sellest, et kunagi olnud soe, päikesepaisteline päev ja Vanapagan tahtis kalu püüdma minna. Meisterdas lootsiku ja sõitis järvele. Ta sai õige palju kalu ja pöördus ümber. Jõudis pea kalda äärde. Lootsik nagu hakkas küljeli vajuma. Vanapagan asetas jala vette ühele kivile ja sinna jäi jälg. Praegugi võib teda näha veidi maad Vaabina järvest eemal, sest järv on äärest kokku kuivanud.

RKM II 250, 261/2 < Urvastõ khk – Ü. Hank < Alma Hank, 73 a (1967)

Loodsikukivi. U. Veri 1960. aastad

362 Suureviiga rahapada kaema

Ta ol' lühidalt umbes nii, et, noh, Paganamaa om sää'l, jah. Ja Paganamaalt käve, Vanapaka'n käve tast suurevi'i aigu. Tan omma kõik suurõ oru ja kaardi päält om nigu nä'tä, et omma mäe ja oru, et säält Paganamaalt võit paadiga, noh, sõita siia, taha. Ja noh, muinasjutt sääne, et sõitseva siia paadiga. Ja sää'l vahepääl om, näet, kõrgendik või niimuudu, sääne. Siinpuul omma jäl Hanni järv ja Kogõrjärv ja see om jälleki nigu järvede maa, ja säält-puult lä'tt, näet, sinnä, Keema ja Ora ja nee, see Keema järvestik om säälpuul jäl. Noh ja oll'-s niimuudu, et Vanapaka'n jätse sis lootsiku sinnä ja edäsi tulla es saa inäp. Ja pandsõ nuu mõla kah sinnä lootsiku ala, käändse kummale ja. Ja tull' sõs siia. Ja meil om siin Kullamägi. Ja, et Kullamäel oll' siin Vanapagana rahapada. Tull rahapada kaema. Ja sõs siin Jakapi külän ummogu, näet, kikas kirkse tan. Ja oll' sääne hirm joba ja Vanapaka'n nakas sis tagasi juuskma. Ja sis siin Hanni järve veeren om üts kivi ja tollõ kivi pääl om jälg, om sääne nigu sõra jälg, nagu sisse om noh, vajunu, sääne illus kuju om. Et Vanapagana jälg om sää'l õkva, tagasi nakas pagõma ja sää'l saistas kivi pääle ja näet, kikas kirkse ja jäi tuu, kivistu lootsik sinnä ja. Jah, umbõs niimuudu.

ERA, MD 790 (32) < Urvastõ khk, Jakapi k, Mäe-Jakapi t – H. Kästik, V. Valper < Erika Kalamees, s. 1925 (2006)

363 Paadi lõhkuja jääb pimedaks

BK: Ma olõ tollõ kivi juures käinut ja olõ proominud sää'l pika kaikaga ajada, nipallu kui läks kaigas, ikka tasane nagu sein läheb see kivi kül'g alla ilusti. Jah, ja noh, legendit on, et Vanapagan oli selle kiviloodsikuga sõitnud ja sää'l oli sõs talu, Kulli talu on, sää'l oli kukk kirenud – ja Vanakurat ei kannata kuke kiremist. Ja sõs ta oli pannut oma aeru sinna paadi alla ja, kummuli paadi pääle sinnä. Ja nüüd on, too on paadi põhi, mis säält on nähä, kivi om umbõs nii kõrgel ja teine ots on ka nii nagu poolterav ja paadi kuju annab välla. Ja sõs omgi niimuudu, et paat' om kummuli, a kuldmõla omma sinna ala pantud Vanakuradil. Aga keski ei julgõ, et kes selle paadi ära lõhub, tuu jääp pimedaks, jälle om üteldü. Keski ei julgu, muidu mõni lõhusi, pane lõhkõainõ ja lasep jupes, saap nee aeru kätte. Aga ei julgõ, sõs jääp pimedaks, noh [*naerab*]. Jälle hädä. Suur varandus om, aga keski ei julgõ kätte saada.

VV: Kes seda juttu teile rääkis?

BK: Noh, om nii vagajutt tekkinud sinna. Jah. Mis-

pärast Loodsikukivi säilip. Sellepärast, et sedä ei julgõ keski lõhkugi.

ERA, MD 777 (21) < Urvastõ khk, Udsali k, Ala-Udsali t
– K. Kink, V. Valper < Bernhard Kerge, s. 1914 (2006)

364 Oh, tuu nuurus...

EK: Loodsikukivvi, toda poisi pruuvseva ümbre kääändä – toda Loodsikukivvi, et kuldmõla kätte saia. Olõ viinatse pääga vahest kampa võttunu ja pruuvnu, et ümbre kääändä, et sõs nuu kuldmõla kätte saada, et noist saa pallu raha [*naerab*].

HK: Mis ajal sis käidi säääl neid trikke tegemas?

EK: Nooh, tuu olõ nii kolmõkümne nelländä-viiendä-kuuõnda aasta paiku.

VV: A kas tuu olõ nigu nali või na veidikese uskseva ka äkki?

EK: Noh, uskseva muidukina kah. Vai et noh, nigu ärplemine ja sääne, säääl olõ, säälsaman veeren olõ tuu maja, nüüd om tuu maja korda tettü, ja no säääl olli sõs tüdruku, Hedvik ja Erna olli säääl ja no sis ei olõ mõtsu,

mitte midägi es olõ, lagõ, sõs käüti säääl kampan ja kõik ja. Ja, oh, tuu nuurus olõ nii et...

ERA, MD 790 (36) < Urvastõ khk, Jakapi k, Mäe-Jakapi t
– H. Kästik, V. Valper < Erika Kalamees, s. 1925 (2006)

365 Kuis hädü Kullamäe tsõõriplats

VV: Kas too om nigu vanarahva jutt, et säääl om rahapada vai?

EK: Kõik om vanarahva jutt, noh, mul vanaema kõnõli toda asja ja niimuudu. Ja sõs olõ siin ülevän Kullamäel sääne, noh selle tare suurune sääne, kutsuti tsõõriplatõs. Noh, kos tandsiti. Noore käve tandsma ja olli ümbretsõõri sis pingi pantu sinna. Ja säääl olõ – mu ema kõnõli toda, kui olõ ema joba siin Ala-Jakapin, tuudi noh, siia mehele. Ja-s oli käünü kah säääl üleväl tandsman ja sõs olli kiäki vanainemine, ma kutse tuud memmes, olõ keäki kõnõlnuva toda muinasjuttu. Ja sõs olli poisi, noh, tiidseva toda, ümbruskonna poisi. Ja-s olõ kolm-neli poissi tennü niimuudu, et võttunu sääändse vanapagana maski vai tennü nigu sarvõ. Ja sõs olli kõvastõ määnestki plekki, noh, nigu plekikolinat ja sõs olli hirmutanu noid

Loodsikukivi. ERA, DF 4162, V. Valper 2006

sääl. Ja ema üteli, et niivõrd naksimi pelgämmä joba, et viimätses jäi tuu tandsmine sääl tuu tsõõriplatsi pääl. Jah. Ja ku ma olli karjankävejä, sôs oll' tuu plats' niipallu ärä sõkutu, nii et hain es kasu, midägi es kasu sääl pääl, aga no nüüd om joba mõts kõik pääle kasunu.

VV: Mis aasta paiku umbes sääl viimati tandsiti sis?

EK: No viimati tandsiti umbõs katskümmand üt. No katskümmand üt, katskümmand katš oll' tuu tandsmine.

ERA, MD 790 (34) < Urvastõ khk, Jakapi k, Mäe-Jakapi t
– H. Kästik, V. Valper < Erika Kalamees, s. 1925 (2006)

Loodsiku talu

366 Kängä jälg kivil

Kullirahva maa pääl om suur lootsikutaoline kivi ja sääl om kängä jälg pääl.

Tallu kutsutas kivi järgi Loodsikus.

EKRK I 19, 223 (147) < Urvastõ khk, Vaabina v < Hanni-
kastõ t – A. Reigo < Marie Puura, s. 1874 (1955)

Kraami matuse

367 Vana sõja varandus

Vaabina vallas Hindriku talu mäekingul on lohud, mida tuntakse kraami matuse nime all. Sinna olla vana sõdade aegu varandust maetud. Praegu koht põllu all. Rääkija on kuulnud seda oma vanaisalt.

EKLA, f 199, m 30, l 39 < Urvastõ khk, Hindriku k ja t
– A. Laurson < Karl Venzel, 73 a < vanaisalt (1927)

Kogrõjärv, Marujärv, Palomägi

368 Lambanäoliidsi rada Palomäel

Kogrõjärv ja Marujärv omma ligistikku. Palomägi om vahel. Kogrõ tsõdsõ selet', et säält olli lambanäolitse käinü üle mäe ütest järvest tõistõ. Peris tiirada olnu sõkut.

ERA II 259, 237 (6) < Urvastõ khk, Udsali k, Lootsiku t
< Kurõnurmõ k ja t – E. Kirss < Liisa Hütt, s. 1878 (1939)

369 Marujärve veeren

Ku mi väikese olli – pühapäävä lõunõvahe oll' – lätsimi orust alla Marujärve viirde. Mõsipink oll' järve veeren. Kaemi, vana Ludi Liiso tsurk' sääl rõivit tõlvaga, pikk hius katsipooli vallasõ. Saimi mi alla, ni arki kattõ. Önnõ tõlv jäi paku pääle.

ERA II 259, 236 (2) < Urvastõ khk, Udsali k, Lootsiku t
< Kurõnurmõ k ja t – E. Kirss < Liisa Hütt, s. 1878 (1939)

Keema järv

370 Vanakurat pikse iist järve

Keema järven olnu poiskõnõ tsuklõman. Võoras miis olnu tõõsõl puul järve. Nigu pikne tulnu, karanu vanakurat järve kõiki rõivastõga.

ERA II 259, 237 (4) < Urvastõ khk, Udsali k, Lootsiku t
< Kurõnurmõ k ja t – E. Kirss < Liisa Hütt, s. 1878 (1939)

Varsaorg

371 Varsa murdmisõ org

Kui tii säält Keema puult tulli, sääl om ütõ org ja tolle oru nimi om Varsaorg. Sääl oll' vanast är hunt murdnu varsa, no ütõse hobõsõ olli mõtsan. Väikene varsakõnõ ka ja ta-s mõista kohegi är pagõda.

ERA, MD 789 (2) < Urvastõ khk, Keema k, Maru-Piitre t
– H. Kästik, V. Valper < Vilve Saaremets, s. 1925 (2006)

Juhanisuu, Juhanisuu niit ja mäed, Kõõgumägi

372 Mitu Juhanit peremehis

Juhanisuu mäe. Nuu saiva tollest nime, et sääl oll' mitu Juhanit, naabrit. Jah, ja sôs oll' saanu Juhanisuu nimes. Tuu oll' sääl, tuust Varsaorust edesi. Ja siin sôs, tarõ takan om ütõ mägi, Kõõgumägi. Jahah, vanaaigne nimi Kõõgumägi. Tuupäräst, et sääl kasviva koo. Kõõgumägi. Ja Juhanisuu. Juhanisuu mäe ja Juhanisuu niit. Sääl vast, Keemal olliva mõnõ õigõ-õigõ vanast Juhani-nimelidse peremehe. Ja selle sôs om saanu Juhanisuu nimes.

ERA, MD 789 (3) < Urvaste khk, Keema k, Maru-Piitre t
– H. Kästik, V. Valper < Vilve Saaremets, s. 1925 (2006)

Keema järvede ahelik. U. Veri 1964

Jakapi küla

373 Kolga Jakap

Jakapi ol' sää'l, tõsel pool raudtiid, Ala-Jakapi. Et sää'l olli Kolga-nimelise ja sis ol' sää'l üts Kolga Jakap või, olevat olnu midägina ja noh, mõisa aigu ol'vat sää'l tollõ pere-mehe, rikkab peremiis vai jõukab vai, tolle järgi sis ol' pantu tuu nimi, et Jakap. Jakapi.

ERA, MD 790 (30) < Urvastõ khk, Jakapi k, Mäe-Jakapi t
– H. Kästik, V. Valper < Erika Kalamees, s. 1925 (2006)

Pedäjämägi (Kullamägi), Karäsuu

374 Kaarel XII mänd

Vaabina vallas Pruuli ja kahe Jaagomäe talu piiril kasvanud vanasti õones mänd, mille oksad ladvas moodustanud väga ühtlase krooni, otse kui inimkätetöö. Selle olla Rootsi sõja ajal Kaarel XII oma kepina latvapidi kasvama pistnud ennustajaks, et kui kepp kasvama läheb,

saab roots kord maa uuesti tagasi – ja kepist kasvanudki tugev puu. Selle männa lähedale olla sõjaajal maetud varandust, mida oleks võidud leida puu varju järele teatud ajal, kuid see olnud teada üksi matjal enesel.

EKLA, f 199, m 30, l 50 < Urvastõ khk, Haidaku k, Kaspre t
– A. Laurson < Karl Ahman, 47 a (1927)

Jutustaja Erika Kalamees ja folklorist Helen Kästik.
ERA, DF 4180, V. Valper 2006

375 Soldani kandva Kullamäe

Vinne sõaväeülem ol' suurõ sõa aigu är koolu ja soldani olli tennü matussõ. Niä olli Jagomäelt tuunu särgikäus-tega mulda ja mulla ala ülembä mattunu. Havva pääle istutadu igäsugutsit puid. Praigu kasus säääl õnnõ petäi.

Säält ol' kunagi vällä kaivõtu suur kast ja inemise kõnõlösõ, et kastin ol' ollu kuld seen. Tuust saigi mäele nimes Kullamägi.

EKRK I 19, 219 (143) < Urvastõ khk, Vaabina v – A. Reigo
< Anna Ivask, 65 a (1958)

376 Pedajamäe varandus

Vanadelt inimestelt ja rahvasuust on kuulda olnud, et vanal ajal olnud meie maal suur sõda. Kõneldi, et Rootsi kuningas oli väga kuulus ja vägev mees. Ta oli lõõnud meie ümbrusse ühe kõrge mäe otsa pedäjä latvapidi maa sisse. Ise oli õelnud: “Kui see pedajas kasvama läheb, saab sellel maal kunagi kuulsus olema!”

Pedajas oli läinud tõesti kasvama. Sellel mäel on kolme talu piirid: Pruuli, Jaagu noor ja Jaagu vana talu. See pedajas oli haruldaset suur, umbes nelikümmend tolli

Pedäjämägi. V. Valper 2010

jäme. Ta oleks veel praegu kasvanud, kui poisid seda jaaniõhtul põlema ei oleks pannud. Pedajas põles peaaegu maha, ainult paari meetri pikkune känd jäi järele. See seisib veel mitmeid aastaid. Viimaks lõikasid kalamehed ta maha ja tegid tulispirdudeks. Mäe otsas on veel see känd alles. Seda mäge kutsutakse praegu Pedajamäeks.

Kõneldi veel, et vanasti elanud Jaagu talus kolm venda. Vendadel olnud väga palju raha. Nad olid pannud raha suurde patta ja matnud selle maa sisse sinna, kuhu pedaja ladva vari jaanipäeva hommikul päikese tõusu ajal ulatas.

EKRK I 19, 216/7 (141) < Urvastõ khk, Vaabina v – A. Reigo
< Herbert Kaska, 50 a (1958)

377 Uni on uni!

Ol' suur-suur pettäi, seal ol' kolme talu piir – Pruuli Jaagu, Matsi ja tõne Jaagu – kats Jaagumäge ol'. Seal ülevan nukan täpselt Pruuli ja Jaagumäe piiril ol' sääne suur mänd. Esä mul kõnõli viil. Ja ol' Pedäjä mägi. Ja säääl ol' niimuudu sis, üts sugulane, Põder, ammu-ammu mu latsepõlven surnud juba, Pruuli talu peremees oligi kunagi. Ja too ol' nännü sääanse une, et kohe... noh, ma

üttele kirjakeeli, et kuhu jaanipäeva hommikul selle männi tüvi või latv ulatub, et sinna on maetud muinasvara või rahakast või kuis toda ütelda. Ja too männi latv langes siia kate talu piiri peale, üle piiri meie maa pääle. A 36. aastal oll maaparandus, sis tull säänsid kilde, potikilde sealt välja, mina ei mäleta, seal oll kilde, potitükke ja no üks rahasid ka vast, need kohegi viidi. Ja sis sääll oll üks saar ja sääll huvi peräst kaivati. Sugulasõ, need sis kaiv-siva sinna suure augu, kos too pedäjä latv pidi... aga no loomulikult es löüdü midägi.

Aga mul on selline tunne, ma olen noortele üks ütelnu, et uske, sääll on... Et uni on uni. Kuis ta säänsä une nägi ja kuis too sealt midägi leiti kah tolle soo pealt. Karjasoo kutsuti. Ja noh nii om.

EFA II 20, 74/6 (2) < Urvastõ khk, Liiva k, Vana-Pruuli t
– Mari Hiimäe, K. Mägi < Salme Jaanimägi, s. 1923 (1996)

Jaanimägi

378 Strateegiliselt tähtis

Jaago talu krundis on nn Jaanimägi, mis strateegiliselt peaks tähelepanu vääräma. Tema kõrgeimast kohast pais-

Jaanimägi. U. Veri 1965

tavad Võru linn, Rõuge kirik, Nursi, Tsooru, Linnamäe ja Vaabina mõisa.

EKLA, f 199, m 30, l 50 (c) < Urvastõ khk, Vaabina v
– A. Laurson (1927)

Essütäjä mägi (Jassimägi)

379 Vaim eksitas

Mis selle essütäjä mäega oli sis?

SS: No ma ei tea täpselt. Ma olin laps, kui räägiti. Noh, et ta on üks selline mägi. Väike mägi, a sealt jooksis üks oja, no too on nüüd kõik ära kasvanud, ja sealt käis mingisugune väike tee, vanasti käidi ju jala... jah, et noh, et kui näed, läksid poisid ehale tüdrukute poole ja sealt üle mäe läksid või hommikul tulid – vaim kimbutas neid, essüt – eksitas ära tee pealt ja siis kõik nagu ei julgend pimedä pääl sääll jäää ja minna, ei tulla sääll pimedä pääl.

Kus too mägi on?

SS: A ta on siinsamas. Näe, sääll on mu nisupõld, ku tulete mu nisupõldu tegema siia...

EFA II 20, 37/8 (1) < Urvastõ khk, Haava k, Pikämäe t
– J. Juhanson, A. Kalkun, Ü. Niin, E. Vohu < Silvia Sarapuu,
s. 1931 (1996)

Kaagu talu ase. V. Valper 2010

Rüüvliak, Lõvikuut

380

Vastse-Kasperri vana elamise lubjapõletusahju (üdseahju) asemel on rahapada peidus.

EFA II 20, 375 (4) < Urvastõ khk, Haidaku k, Vahtsõ-Kaspre t – Mari Hiiemäe, K. Mägi < Boris Rebane, s. 1916 (1996)

381 Popsikohad

Meie selle talu peal oli kaks popsikohta: üks oli Röövliak ja teine oli Lõvikuut. Kumbagi ei ole enam olemas.

EFA II 20, 389 (21) < Urvastõ khk, Haidaku k, Vahtsõ-Kaspre t – Mari Hiiemäe, K. Mägi < Boris Rebane, s. 1916 (1996)

Nikulinn

382 Puha koorekiht

Kurenurme keskus – see on Nikulinn. Neli maja. Seal ju puha koorekiht koos. Niisugused inimesed, kes kardinaid ka akende ette ei pane, kõik on näha, mis sees tehakse.

EFA II 20, 64 (13) < Urvastõ khk, Haidaku k – Mari Hiiemäe, K. Mägi < keskealine mees (1996)

Kaagu küla

383 Jaak ja Kaak

Vanastõ oll' ollu kats mõisat, üts mäenukan, tönõ mõtsa takan. Üten oll' peremehes Jaak, tösõn Kaak. Õdaku

panti mõisa värte kinni. Mäenukan mõisavärte olli kridsisenü iks “jaagu, jaagu”, a mõtsa takan laskunu värte “kaagu, kaagu”. Tuust nakati kutsma mäenuka tallõ Jaagu talus ja mõtsatagutsit Kaagu külä talõs.

EKRK I 19, 225 (148) < Urvastõ khk, Vaabina v – A. Reigo < Elisabeth Perv, 55 a (1958)

Matu talu rahakatel

384 Rahakatla leidjad kaovad

Mato talu kraavikaevajad olid leidnud rahakatla ja öösel ühes sellega kadunud, ainult punakast vasest kaane maha unustades.

EKLA, f 199, m 30, l 51 < Urvastõ khk, Kaagu k, Matu t; Selli k ja t – A. Laurson < Anna Toom, 70 a; Isak Pöder, 84 a (1927)

Kirstkivi. U. Veri 1960. aastad

Kirstkivi

385 Nii na kõnelsei

No ma-i tiia, üteldasse, et sinna olevat kunagi sõja aegu kedagi matetu. Nii na kõnelsei. Ristki nu om pääl.

EFA II 20, 332 (1) < Urvastõ khk, Hännike k, Kojussõ t < Kaagu k – K. Laanemaa, T. Orglaan, K. Toomeos < Liide Kumm, 64 a (1996)

Kullamägi (Kaagu kunt, Matusmägi)

386 Isuäratavad muinasjutud

Kaago karjamõisa lähedal Vaabinas on üks Põhjasõja aegne matusepaik, mis enesest süllakõrgust mullakohelelikku kujutab ja rahvasuus Kullamäe nime all tuntud on. Liiguvad ka rahvasuus tema sisu kohta kõiksugu isuäratavad muinasjutud. Tänavu suvel jaaniöööl on tundmata inimesed Kullamäe lahti kaevanud ja hulk luid (vististi hobuse omi) sealt välja pildunud. Ei taha uskuda enam, et meie ajal veel keegi ennast õnnelikuks kullaleidjaks peab, kuid mis jaaniöööl niisugune suur töö ära on tehtud, selle peale vastust ei saa anda. Vanast ajast on Kullamägi puutumata seisnud.

E 53698 < Urvastõ khk – G. Kimmel (1923)

387 Muld põlledega kantud

Kaagu talu maas on ümarik, mitte kuigi suur kungas Kaagu kunt, mille ümber varem kasvanud jämedad tammed. Nüüd neist veel pehkinud kannud alal. Arvatakse, et see on inimkätetöö, et muld on kokku veetud säält lähedalt, mis nüüd moodustab lohu. Kaevates olla luid leitud. Rahvasuu aga teab vesta, et Kaagu kunti olla maetud (aeg teadmata) kolm venda ja õed olla põlledega mulla pääle kannud ja varandustki kaasa pannud, olla väga jõukalt elanud.

EKLA, f 199, m 30, l 17 < Urvastõ khk, Kaagu k, Matu t – A. Laurson < Anna Toom, 70 a (1927)

388 Kaagu Matusmägi

Kaagun Põdraoja hainamaal om ütš mäekene vai kuñdikõnõ.

Vanarahvas kõnõlõsõ tuust, et Venne-Rootsi sõa aigu olli Rootsi sõavägi siin ollu. Ütš kuulus rootslane olli sõan är tapõtu. Tuu olli sõs sinna niidukaala matõtu ja lastu sõduriil matussõlõ mulda kanda.

Tuust ommgi tuu kuñdikõnõ saanu.

EKRK I 19, 219 (143) < Urvastõ khk, Vaabina v – A. Reigo < Anna Ivask, 65 a (1958)

Hannikastõ talu rehi, ehitatud u 1880. ERM Fk 1339:156, 1962

Hannikastõ talu

389 Ahervarred veel tunda

Vaabina mets olnud vanasti taluasemeid täis. Hannikeste talu lähedal olla veelgi ahervarred tunda. Rääkija ise leidnud säält neljakandilisi telliskive – siis olnud koht veel lagedal, nüüd suure metsa all. Mis ajal talud säält hääbunud, pole teada. Rääkijale (olnud siis veel poisike) on teadnud taludest jutustada keegi üsna vana mees.

EKLA, f 199, m 30, l 230 < Urvastõ khk, Keema k, Hannikastõ t – A. Laurson < Karl Rehkli, 73 a (1927)

Savivarjuvõsu

390 Telliskivitehas

Siin maa seen kunagi om ollu üts telliskivitehas. Tuut ei mäleta mu esä, ei mäleta ka võipolla esäsä. Kunagi

om ollu aga telliskivitehas; vana hauaaseme omma, on oleman viil ja telliskivve poolikit ja prahti om säält metsän. Kutsutas Savivarju võsa.

EFA II 20, 447/8 (3) < Urvastõ khk, Udsali k, Udsali-Peebu t – R. Järv, M. Kaasik, J. Roper, Ü. Valk < Reinhold Varik, s. 1908 (1996)

Antumägi

391 Kambrõ Ann

Väikse-Keema järve veeren korgõ mäe pääl om pörõõlla viil alalõ väikene majakõnõ. Vanast oll elänü säält vanaesä jutu järgi üts vana nainõ nimega Kambrõ Ann. Tia oll väega vannunu ja söimanu ja kurja pruukunu.

A ütškõrd üüse oll vanatont es tulnu, võtnu Annõ, veenü vällä mäe otsa, pannu kelgu pääle ja sis lasknu mäest alla, esi hõiganu: “Huduu, oinas mäest alla!” Peräst oll veenü Annõ jäämulgu manu, kost rahvas vett

vedäsi, võtnu hammastõga kõrvast kinni ja tsusanu vette mõni kolm vai neli kõrda. Peräst Annõ tönõ kõrv jäigi pallu pikembäs. Ei Ann inämb es olõ vannunu, es olõ kurja pruukunu. Tuu Annõ järgi nakatigi toda mäke Antumäes kutsma.

EFA II 20, 398/9 (14) < Urvastõ khk, Haidaku k, Kaspre t – U. Mölder < Peeter Ahman, s. 1927 < Julius Hera (1972; 1996)

Vargatsiht (Vargatee)

392 Sampsoni moonamehed puuvargil

VV: Kes tuu Vaabina parun olõ?

BK: Von Sampson, vonnid olid, too aukraat oli von, von Sampson. Ja teine vend oli tal Tsoorus, siin om Mustjõgi vahepääl, teisel pool jõge oli sõs tal vend Sampson. Ja siit oli tal talvine tee, käis siit, päris läbi õvvõ sõitis parun ja siit metsast tee kah, siht läheb üle jõe, sinnä oli sild ehitadut. Sampson laskis silla ehitada siia jõe pääle. Ja talvõl

sõidõti siit otsõ hobustega, saaniga üle, jah. Seal sai veel kah omapärane nimi: Vargasiht. Läheb, siit otsõ minu juurest läheb siht ja otse üle jõe läks sõs tee sinnä Tsooru Sampsoni poolõ.

Vargasiht jah. Jahimeestel oli taa ka ikka siin nimi ja: Vargatsihi pääle ette minek, Vargatsihi pääle, jälle üteldi nii. Ja millest see tuli see, siin kui Tsooru Sampsonil oli puudujääk ja oli sõs teinud suure laenu Maapanga käest. Suure laenu teinud ja, ei jõudnud seda õks-sõs kuidagi ära maksa, seda laenu. Sõs oli ühe tüki metsa sellele Maapangale loovutanud, sõs sellega sai võlg tasa. Ja see Maapank lasi sis metsa üles töötada – vanast oli ju kõik küttepuu, rongi käisit küttepuude pääl ja kõik tookõrd. Ja, siin oli sõs nee puuvirna, kuiva kasepuu ollu. Ja Vaabina Sampsoni moonamehe õõsi käisid sõs siit sedä teed sinnä panga metsa puid vargile. Ja sedä teed müüdä käisid, sis oli Vargatee, noh, nii tuligi taa Vargatee ajalukku ikka asja pääle, näete. Vargatee sai, jah.

ERA, MD 777 (11) < Urvastõ khk, Udsali k, Ala-Udsali t – K. Kink, V. Valper < Bernhard Kerge, s. 1914 (2006)

Vargatsiht. V. Valper 2010

Jutustaja Bernhard Kerge. ERA, VF 7755, K. Kink 2006

*Maaniidü siht, Mötusmäe
(Jahi-, Jahilossi) siht, Verilätte
siht, Veriläte, Lindvaoru siht,
Lindvaorg, Piiritsiht*

393 Hõrimu vahtkonna sihid

VV: Mis neide tsihte nime viil omma sis?

BK: Esimene om siit Tinu ojast minna, esimene om Maaniidu siht, kohe siit Hõrimu metsavahi kohast siia mõtsa sisse. Om jah, Maaniidusiht, sôs tulep Vargatee siht, Vargatee ja sis tulep Mötusmäe siht ehk Jahitsiht. Jahilossitsiht on ta praegu kah. Ja sôs järgmine on Verilätte siht. Veriläte om kah olõmas, edasi sellest sihist minna, tuu lähäp peaaigu tollõst lättest ligidalt mööda. Ja tuu Veriläte on saanu nime, sääl on niisugune punanõ, roostõnõ, selle lätte seest tulõp vällä, see roostõ sodi ja, too on nagu punanõ, noh, tollõst om saanu tuu nimi kah, Verilätte siht. Ja sis on Veriläte müüda, sis on Lindvaoru siht. Lindva org, too on ka niisugune uvitav, siit joba maa piirkonnast hakkas sügav org, kahel pool on sügav vai kalda, väga kõrge, äkilise kalda. Too org on jah, Lindvaorg.

Ja sis Lindvaorust tuleb edasi veel Piirisiht. Kas ta oli Piirisiht, metsavahtide töökoha kahel pool, siinpool Piirisihti oli Hõrimu vahtkond, teisel pool oli Kurõnurme

vahtkond. Ja edasi ma-i tea enamb, sääl Kaagu pool, mis sihi sääl sôs on.

ERA, MD 777 (32) < Urvastõ khk, Udsali k, Ala-Udsali t
– K. Kink, V. Valper < Bernhard Kerge, s. 1914 (2006)

394 Lätteveel pruunikas värv

Veriläte, seal tapeti kaks meest ära viimase sõja aegu. Minu arust ei ole see Veriläte midagi muud, kui üks nisuke pruunikas värv veel. Allikas on seal. Mitte midagi eriti ta ei ole, niidukene on, üks allikas ka seal.

EFA II 20, 330 (26) < Urvastõ khk, Pritsi k, Savi t – K. Laanema, T. Orglaan, K. Toomeos < Vaike Kähr, 68 a (1996)

Lindvaoru kaev

395 Allikakaev

Lindvaoru kaev: siis kui sõjad olid, inimesed metsa läksid, ehitati kaevud allika peale. Kaev, mis on kividega ümbert kokku kaevuks tehtud.

EFA II 20, 384 (16) < Urvastõ khk, Haidaku k, Vahtõ-Kaspre t – Mari Hiimäe, K. Mägi < Boris Rebane, s. 1916 (1996)

Kandsimägi

396 Jahisarve ajamise mägi

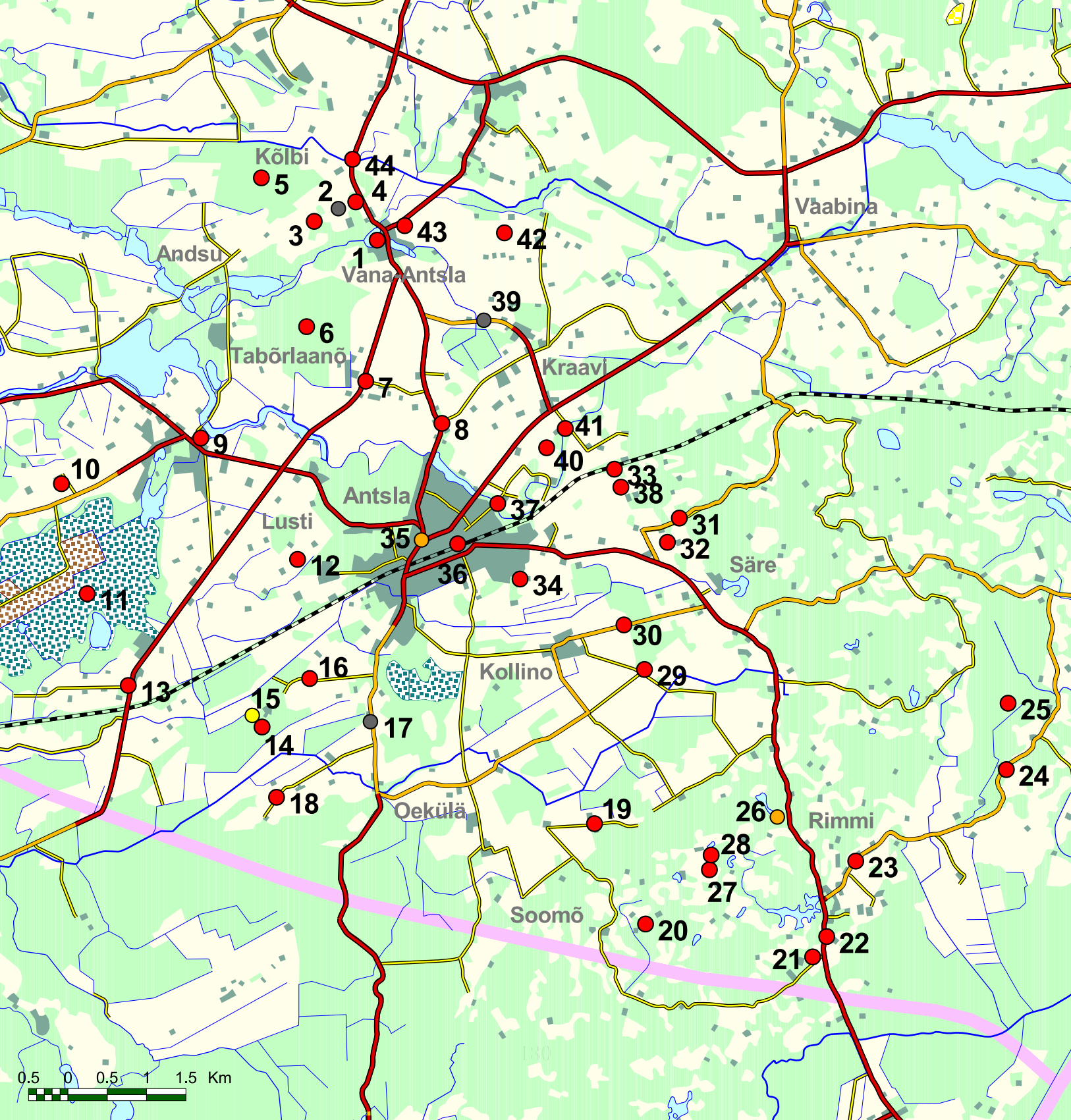
VV: Siin Korkinasuun, siin om määnegi Kandsimägi.

BK: Jaah, tuu on ka siin, siitsamast vasakut kätt üles minna, Kandsimägi jah. Tu on sääl, ma-i teä, kas mitu piiri läheb sinna kokku või millest. Sääl om jah, vanast oli parun jahil käinud, sôs oli ikka sinna mäe otsa... Tuu oli ikka nii kõrge mägi, et sääl ajas sôs pasunat, sôs kutsus ummi hagijaid koeri kokku, Kandsimäel. Ja sääl, too on vast jah, nii et sääl käisit, mitma talu kari puutus ka sääl kokku, too oli nagu piiririst vai midägi. Sääl oli ikka karjused ka kokku saanud, jah, Kandsimäel. Tuu ei olõ kaugel, siit üles minna metsa sees.

VV: A tolele määnestki seletust ei ole, et mis kants?

BK: Muud ei tea, kui õnnõ, et tuu paruni jahisarvõ ajamisõ koht oli tuu.

ERA, MD 777 (3) < Urvastõ khk, Udsali k, Ala-Udsali t
– K. Kink, V. Valper < Bernhard Kerge, s. 1914 (2006)

0.5 0 0.5 1 1.5 Km

VIII Vana-Antsla

1. Vana-Antsla mõis, Rootsi kuninga tammed, Tehnikumi järv, Pudelimaja, Piinakelder
2. Rootsi sõja hauad
3. Matusaar (Tornisaar)
4. Suusaarõ mägi
5. Kriibi mets
6. Tabõrtaan
7. Tabõrtaanõ küla
8. Nässmõisa, Kuuranurm
9. Boosõ mõis
10. Madissõ talu kuldrahad
11. Kungjärve soo, Eessild
12. Lusti küla
13. Annõ mõis
14. Vanapagana kivi
15. Lagakivi
16. Puka talu
17. Kerikuasõ, Kumaruspettäi
18. Siimani mägi
19. Sika talu
20. Soomõ küla
21. Nurmmägi
22. Kerikumägi, Looja kerik, Pühäaid
23. Piidsakülä
24. Keldremägi
25. Kotikmägi
26. Surmaorg
27. Ristimägi, Ristija Johannese kabel, püha pedajas
28. Lillimägi
29. Ussivahi talu
30. Seileri sirge
31. Pärsimäe-Raami kivi
32. Tondilomp, Pärsimäe rehi
33. Kärnä pedajas
34. Kivisilla Kalmõmägi
35. Hauka talu, Verevääaludsõ sööt
36. Antsla linn, Kährimägi, Sikasällä mägi
37. Maasikaorg
38. Rootsi sõjatee
39. Kuradi kivi
40. Kõõli mägi ja mets
41. Kraavi oja
42. Kollõri (Tõrva-, Julgu-, Jungu-, Matusõaia) mägi
43. Kääpä rehi
44. Paiusild (Pajukõrdsi sild)

Vana-Antsla mõisa härrastemaja. U. Veri 1963

Vana-Antsla mõis

397 Must tuba

Antsla Põllumajanduse Tehnikumi vanas mõisahoones olevat üks tuba, mille kohta käib järgmine legend.

Selles toas oli elanud üks lossi teener. Sellel teenril oli peigmees. Neil ei lubatud abielluda. Ühel päeval leiti see poiss ülespooduna. Ta oli enda poonud oma pruudi toa akna külge. Sellest ajast peale olevat see tuba mustaks värvitud ja seal ei elanud enam kedagi. See tuba oli lukustatud. Kui mõni suri, siis viidi ta enne matmist sinna tuppa.

Selles toas olevat veel tänapäevalgi musta seina näha. Seda tuba remonditavat igal aastal, aga ikkagi tungib must värv valge värvi alt läbi. Rahvas ütleb, et selles toas on õnnetu elu. Inimestel, kes selles toas on elanud, veel tänapäevalgi on olnud õnnetu elu või õnnetu surm. Nii räägib rahvasuu tehnikumi mõisahoonest.

RKM II 135, 618 (3) < Urvastõ khk, Antsla I – S. Koolmeister (1962)

Rootsi kuninga tammed

398 Rootsi aeg pole tulnud

Rootsi kuningas oli sinna tamme kasvama pannud, et kui ma tagasi tulen, siis tamm läheb kasvama. Aga kui ta tagasi ei tule... aga läks kasvama. Rootsi aeg pole nagu tulnud siiani.

EFA II 21, 410 (44) < Urvastõ khk, Palu k ja t – A. Peets < Mare Vaino, s. 1945 (1996)

399 Rootsi tamme

Siin Vanamõisan küll om Rootsi tamme istutedu. Katõ Rootsi tammõ ja Pätsi tamm om istutedu sinna kooli otsa. Koolimaja mant alla minna, säält lätt kivitrepp alla, säääl om suure Rootsi tamme.

EFA I 21, 29 (2) < Urvastõ khk, end. Vana-Antsla moonamaja < Liinamäe k – K. Tamm < Salme Jeeger, s. 1915 (1997)

Tehnikumi järv

400 Orjade kaevatud

Tehnikumi järv olevat orjade kaevatud, niimoodi räägib rahvasuu.

RKM II 135, 620 (7) < Urvastõ khk, Antsla l. – S. Koolmeister
< Peeter Zimmer, 70 a (1961)

Pudelimaja

401

Too ümmarik maja, siin kutsuvad teda pudelimajaks, üteldi, et tolle olevat Rootsi kuningas teinud. Sääal on üleval 2. korra pääl ruume ja. Nüüd tehti pargi poole ukset, aga enne olid hoopis aia poole.

EFA I 21, 30 (2) < Urvastõ khk, end. Vana-Antsla moonamaja
< Boosõ mõis – K. Tamm < Miili Noormets, s. 1907 (1997)

402 Maa-alune käik

Pudelimajast pidi minemä maa-alune käik lossi puude ja järve alla välja.

EFA I 21, 31 (1) < Urvastõ khk, Vana-Antsla k – K. Tamm
< Asta Kender, s. 1932 (1997)

403 Vanapaganaga ühenduses

Teatakse rääkida Vana- ja Uue-Antsla mõisnik Leimüsterist, kes oma valget hobust söötnud raudnaeltega ja virmalistega taeva all käinud vehklemas [KR; AA]. Jaanipäeval ajanud ta ühes Karula mõisnik Grotega Ähijärvel piiri ja selge vaikse ilmaga olla veelgi ratta jäljed vee pääl näha [JH; JU]. Leimüster olnud vanapaganaga ühenduses. Niipea kui videvikuks läinud, sõitnud ta, kaks või kolm hobust saani või tõlla ees, minema, jalased puutunud Urvaste kirikutorni [KP]. Kutsaril aga uudishimu, kus peremees ööseti käib. Peitnudki end saani alla ja olnud kõige kaasanägijaks. Alul peatanud Leimüster kabelihoone juures, sääalt edasi aga läinud sõit juba õhus [MH].

Vana-Antsla Kõvvõrjärv (Tehnikumi järv) ja Pudelimaja. V. Valper 2010

Pääle surma aga nähtud teda veelgi valge hobusega sõitmas, punane koer järel. Ikka kadunud mõisa põllus kasvavate kahe põlise männa juure [KK]. Leimüsteri sooled aga hoiatud Vana-Antsla kalmistul tina- (või vask-) nõus piirituse sees. Iga kuu pidanud kutsar kolm toopi piiritust vahetama, kuid suure osa joonud alati ise. Siis aga varastatud nõu ja sooled visatud kraavi. Varesed olnud hulk aega purjus soolte seest joodud piiritusest [AL; VT].

EKLA, f 199, m 30, l 106/8 < Urvastõ khk, Rimmi k, Litsmõtsa t; Vahtsõ-Antsla as, Andrõssõ t; Rimmi k, Väike-Kauksi t; Matsi k, Matsiõti t; Vahtsõ-Antsla v vaestemaja; Rimmi k, Litsmõtsa t; Oe k, Sikaveski t; Rimmi k, Litsmõtsa t; Madissõ k, Madissõ t – A. Laurson < Karl Rätsepp, 77 a; Andres Ablits, 81 a; Jukk Hansi, 82 a; Jaan Urbanik, 83 a; Karl Piirand, 79 a; Meos Hommik, 74 a; Katri Koch, 58 a; Ann Liebert, 70 a; Vidrik Taal, 73 a (1927)

404 Virmalistega sõdiman

Vanast oll' Kahrusaare suun elänü üits vana Antsmõisa herr, Leimistär. Mõisan oll' iks suur losõ. Sõs timä igä

sügise, kui virmalise vehkli, tull' tä vana Antsmõiste. Säällask' hubõse ette panda ja sõit tä kah sinna, kos virmalise vehklesse. Sis om täl kutsar ollu puki pääl seeni kui Suusaare mäele. Sis om ütelnu: “Nüid mine tagasi!”

Kutsar ütelnu: “Härrä, vii iks minnu kah ütlen!”
“Kos ma sinnu pane?”

Kutsar ütelnu: “Ma võta lavvakese, pane saani alaste päle, sis ma lää saani ala.”

Sis om lännu sõit õhku. Sis om sõitunu niika kui Urvastõ kerigu manu. Tä pandunu obestele raudnagla koti ette kaaru iist ja keitenu kikka manu hobõsa kinni. Om võttenu püssi ja lännu kah virmalistega sõdima. Tükü ao peräst om tagasi tullu. Um võttenu sääll hubõsa. Kutsar om iks saani all ollu. Sis om sõitunu Suusaare mäe ala tagasi, kost na õhku läitsi. Sis om kutsar vällä tullu, ütelnu: “Istu pukki, sõidame tagasi! Sest asjast ei tohe sa kellekile kõnõlda.” Kutsar om tuu jutu rahva sekkä ajanu.

Nemä rehkendävä, et tuusama herr ollu seäne puulvaimu. Selle tä es elä kah inemeste man.

Tuul Leimistääril ollu üits tütar. Tuu tütar elli kaugu Antsmõisan. Sis tull' Saksamaa krahv. Tuu võtt' tä indäle

Vana-Antsla mõisa härrastemaja. ERA, VF 7759, V. Valper 2006

naises. Sis tuu tütrele jäi kõik nuu mõisa. Tel ol' pallu mõisit, Kuigatsi ja Puka.

Krahvi poig läits Saksamaale, võttunu rikka naise. Pand' Saksamaa panka tuu raha, säält tull' protsenti. Valla peremehe saie kolmsada ruublit. Kes liina kuuli läitsi, nuu saiva. Katen Antsmõisa vallon olle tohtre prii, tuust protsendist saie. Egä sügise ja keväjä tuu raha tulle.

Vana Leimistär käänü õige vannu rõivastega, olu nigu saändikene.

ERA II 284, 559/62 (620) < Urvastõ khk, Kassimõisa k, Kuldi t – L. Pedajas < Jakob Albrecht, s. 1862 (1940)

405 Patroon

Reola luht, mis om Urvastest umbõs 48 km kaugusõl, sääl om Paali mägi ja Paali talu. Sinnä mäele viidi lennun tahes vói tahtmata Vana-Antsla mõisahärra egä neljä-päävä. Sääl mäe pääl vehelnu mõisahärra nigu sõjan. Ta kaivanu umma häta praost Guvandile. Tuu ummõlnu tälle üte särgi ja õnnistanu tedä ja andnu tallõ sis selgä. Niiviisi saigi härra rändamisest vallalõ. Tuust ajast sai Vana-Antsla mõisahärra keriku patroonis.

ERA II 244, 531/2 (17) < Urvastõ khk, Kerikukülä, Alakõrdsi t – L. Paal < Johan Pittin (1939)

Piinakelder

406 Piinakelder

Vanasti oli Vana-Antslas piinakelder. Kui Juuli Kallion (selle loo jutustaja ema) oli mõisas öövahiks, siis nägi ta kord õhtul, et tuli sikk, suured sarved peas, ja kadus endisesse piinakambrisse.

RKM II 295, 245 (28) < Nõo khk, Matsi t < Urvastõ khk, Vana-Antsla mõis – P. Voolaine < Linda Samok, s. 1901 < emalt, Juuli Kallion, srn. 1962 (1972)

407 Hää krehvin

Vanarahvas ei jõua ära kiita krehvini kaastundlikku südant ja hääteguasi.

Kui karjalapsed krehvinit juba kaugelt näinud (sõitnud tavaliselt nelja hobusega, vahel valged, vahel võigud ees), jooksnud kõik juure. Ikka olnud tal kaasas korviga saiu, mida siis lastele loopinud. Rääkija ise viieaastasena saanud krehvinilt saia [HH]. Kel käed puhtad, annud

saia kätte, kel aga kärnas, visanud maha. Pole aga saia-dest kõigile jätkunud, siis jaganud kopikulisi vaskrahasi ja juuksepaelu, näinud aga mõnel karjusel raamatut, kohe annud viis kopikut. Heinalistest mööda sõites pole jäenud needki saia [M. Hank; M. Hommik]. Sügisel jaganud õunu. Vanameestele kinkinud lambanahku kasukaks. Kartulivõtmisel lasnud igale peremehele anda pool toopi viina, rehepeksul kinkinud naestele rätikuid ja põlli [AK; VT]. Kord läinud reहेle käetäie rätikutega. Üks naene jäenud ilma. Kutsunud siis mõisa ja annud kämblalaise kolme künra pikuse siidipaela [LT].

EKLA, f 199, m 30, l 108/10 < Urvastõ khk, Villaliin; Oe k, Oriku t; Rimmi k, Litsmõtsa t; Rimmi k, Suurõ-Kauksi t; Reidle k ja t; samas – A. Laurson < Hans Hiller, 77 a; Madli Hank, 74 a; Meos Hommik, 74 a; Ado Kallion, 86 a; Värdi Treumuth, 85 a; Leena Treumuth, 75 a (1927)

Vana-Antsla mõisa härrastemaja. ERM Fk 165: 27, 1900

408 Lubadus

Teatakse rääkida, nagu oleks krehvin kord Saksamaale sõites olnud merehädas. Liisk langenud temale. Palunud jumalakeeli, et teda merre ei heidetaks ja lubanud kogu eluaja inimestele hädä teha. Meri vaikinudki ja krehvin täitnud ausalt lubaduse.

EKLA, f 199, m 30, l 112/3 < Urvastõ khk, Matsi k, Matsiõti t; Vahtsõ-Antsla as, Andrõssõ t – A. Laurson < Jaan Urbanik, 83 a; Andres Ablits, 81 a (1927)

409 Sikusarve kuulamas

Läti Juhan mõistnud väga ilusaste sikusarve puhuda. Kord juhtunud krahv seda kuulma, käskinud poisil mõisa tulla, hobused talli ajada ja lasnud kogu õhtupoole enesele mängida. Õhtul annud poisile 1 rubla ja peremehele, kelle töölisena Juhan olnud väljas, võtnud päeva arve [VT; FR].

EKLA, f 199, m 30, l 117/8 < Urvastõ khk, Reidle k ja t; Sundsi k, Suurõ-Sundsi t – A. Laurson < Värđi Treumuth, 85 a; Friedrich Rosenberg, 70 a (1927)

410 Mul on mõisa ja sandid

Krehviniga aga olnud tal sageli pahandust. Eriti pole meeldinud talle kerjalaul mõisa köögi lävel. Nii mõnigi kord saanud krehvin “hopelda”, miks see õiendada talu-inimestega. Kord tähendanud: “Sina oled santidega sõber, eks mine santide manu!” Krehvin aga vastu: “Mul on mõisa ja sandid ka, sul pole midagi” [MH; LN]. Nimelt olnud krahv oma isalt päritud mõisa Saksamaal müünud, et Antsla mõisaid paremini korraldada [IK]. Krahv aga pannud Joosep Ilveri mõisa “sandivahiks”, et neid säält eemale peletada [JH].

Ka pole sallinud ta, et krehvini hõbelusikail olnud Loewensterni vapp, lasnud need välja võtta. Sellest ajast aga pole krehvin enam kunagi neid lusikaid tarvitanud [IK].

EKLA, f 199, m 30, l 118/9 < Urvastõ khk, Rimmi k, Litsmõtsa t; Lusti algkool; Kassilaanõ k, Piiri t; Rimmi k, Väike-Kauksi t – A. Laurson < Meos Hommik, 74 a; Leena Novek, 69 a; Ida Krüüner, 59 a; Jukk Hansi, 82 a (1927)

411 Kuldne aeg

Kui krehvin Saksamaale surnud, käidud ratsa mõisast kogu valla rahvale sellest teatamas. Peremehed käsutatud kokku ja antud viina [JH].

Rahval aga on püsinud senini temast kui häätegiast kõige parem mälestus. Paljud vanad, kellel praegu õiget hooldajat pole, räägivad tollest kui “kuldsest ajast”: kui olnud milleski puudus, saadud alati mõisast, nüüd aga ei andvat keegi.

EKLA, f 199, m 30, l 113 < Urvastõ khk, Rimmi k, Väike-Kauksi t – A. Laurson < Jukk Hansi, 82 a (1927)

412 Pulka kistutamas

Igal laupäeva õhtul käidud mõisas “pulka kistutamas” s.t teopulgale orjatud päevi märkimas. Üks pool pulka olnud mõisas, teine peremehe käes, mida tavaliselt hoitud kambris laetala all. Olnud mõni tööpäev puudu või orje nädalas vähe välja saadetud, saanud peremees vahimehelt peksta. Löödud nii, et naine kodus noa otsaga vitsatükke korjanud purukspeksetud ihust. Rääkija on ise lapsena säält juures pirruga tuld näidanud [AH]. Pole siis ka mehed kunagi julenud pulka minna kistutama, vaid saatnud naised, neid pole peksetud. Varem, Leimüsteri aegu, olnud aga lugu teine. Siis pekstud isegi rasedaid naisi, kuna maasse kõhu jaoks olnud kaevatud sellekohased augud [EV]. Kord antud Pisu Isakule tagantjärele “pulga nuhtlust” Säre küla Pisu talu rehes. Rääkija vanema Pisu Sohvi läinud lao pääle pakku ja visanud säält “taiska” (põlle all kantav task võtmete jm jaoks) peksetava palja ihu pääle – olnud komme, et kui oma naine midagi pääle saab visata, siis enam ei peksta [KK].

EKLA, f 199, m 30, l 192/3 < Urvastõ khk, Villaliin; Madissõ k, Hinni t; Oe k, Sikaveski t – A. Laurson < Anna Hank, 76 a; Eeva Vallner, 66 a; Katri Koch, 58 a (1927)

413 Hää parun Unke

Vana-Antsla mõisa ostnud parun George, Gregori p. Ungern-Sternberg, rahvasuus parun Unke nime all tuntud, 900.000 rbl eest. Olnud mereröövli poeg. Rahvas mäletab teda kui hääd mõisnikku. Oma ema mälestuseks, pääle selle surma, kinkinud iga aasta vaestele 30 vakka rukkit.

EKLA, f 199, m 30, l 122 < Urvastõ khk, Vahtsõ-Antsla as, end. moonamaja; Villaliin – A. Laurson < Ann Naadel, 76 a; Hans Hiller, 77 a (1927)

414 “Sa suure mereröövli poeg”

Vanamõisas oli sis krahv. Tol oli isegi vist viie vai kuue hobuse sõidu õigus oma tõlla ette panna. Ja sis siin oli üks vana sõjalaulik olnud, üks vanamees. Ja too oli sis laulnud, Vanamõisa krahvi paraadna juures laulnud niimodi, et “sa suure mereröövli poeg” ja, aga noh, see eesti keelt ei oskand ja üteli niimodi talle, et “mis sa siin laulat, mine kööki sööma!” Jah, a ta ei teadnud, mida too laulis, tuu laulis ju “sa suure mereröövli poeg”. Pikk laul oli, aga noh, ma-i mäleta enam.

See Ungern-Sternbergide suguseltsis olid, näed, need suured mereröövliid seal, teate ju, Hiiumaal? Sää! rööviti kõik, kustutadi ära, noh, majakatuli ja panti sis mõisa lossi aknasse tuled põlema ja tooga juhtis sis merel laevad valele teele, karidesse. Ja sää! sis rööviti need laevad ära.

ERA, MD 774 (11) < Urvastõ khk, Selli k, Raudmaa t < Mäe-Lõksi t – K. Kink, V. Valper < Aino Kupper, 83 a (2006)

415 Vanad patud

Ja sis oli sarnane legend või, a too on küll tõestisündind lugu, tädi rääkis, et kui seda Vanamõisa Ungern-Sternbergi, Vanamõisa vanna prouat oli maetud, kah palav ilm oli olnd väga ja sis oli tulnd äiksepilv, näed, haua lahtioleku ajal veel tuli too pilv ja oli äike löönd toda puusärki sinna hauda veel, nii et sis öeldi ikka niimodi, et vanad patud või. Räägiti, et nende perekond oli jah, mereröövliid.

ERA, MD 774 (15) < Urvastõ khk, Selli k, Raudmaa t < Mäe-Lõksi t – K. Kink, V. Valper < Aino Kupper, 83 a (2006)

Rootsi sõja hauad

416 Mõisa kirjades üleval

1890. a oli Vana-Antsla mõisnik parun Ungern-Sternberg lasnud üles kaevata maantee lähedal mõisa põllus kasvavat kaks põlist mända, mille alt leitud kahe inimese ja kahe hobuse luud, kaks kuldsõrmust sõrmeluu ümber ja mõök. Viimane aga varastatud mõisa moonakailt. Sinna olnd maetud Rootsi sõja ajal “kõrged ülemad”, mis mõisniku sõnade järele mõisa kirjus olla märgitud.

EKLA, f 199, m 30, l 42 < Urvastõ khk, Oe k, Sikaveski t; Vahtsõ-Antsla as, end. moonamaja – A. Laurson < Katri Koch, 58 a; Ann Naadel, 76 a (1927)

Matussaar (Tornisaar)

417 Perekonnakalmistu

Vana-Antsla mõisnik von Loewensterni perekonna kalmistu, rahvasuus Matusesaareks või Tornisaareks kutsutud, asub umbes kilomeeter mõisast eemal, mõisa pargi otsas. Kalmistu on ringitaoliselt piiratud kõrge telliskivimüüriiga, mida kaunistavad pooleringi kujulised avaused.

Nüüd müür osalt lõhutud. Keskel asub telliskivist ehitatud kabelihoone, mis pole eriliselt silmapaistev, praegu muidugi laastatud olekus. Väljas võlvid kelder, kuhu olnd maetud neli surnut. Praegu kelder otsadest lahti murtud ja vett täis ja ainult neli risti aluskivi annavad tunnistust endiste isandate olnd puhkepaigast. Kalmistuvahiks olnd keegi Tornipeeter, millest nähtavaste ka see oma nimetuse saanud.

EKLA, f 199, m 30, l 6/7 < Urvastõ khk, Oe k, Sikaveski t – A. Laurson < Katri Koch, 58 a (1927)

418 Mõisnikud öises pargis

Vanasti kardeti Vana-Antsla pargis asuvaid mõisnike matuste kohti. Mõni olevat näinud, et mõisnikud öösel seal jalutanud. Kardeti, et mõisnikud võtavad kinni ja panevad inimesi orjusse. Öösel mõisnikud kõndinud ka parki mööda ringi ja otsinud inimesi. Mõni, kes öösel oli sealt läbi läinud, oli saanud mõisnike käest peksa, mõnd viidud pimedatesse kuristikesse, kus oli olnd palju inimeste laipu ja luukeresid ning seal karistatud.

RKM II 60, 547/8 (17) < Urvastõ khk, Kärstnä k – E. Reisma < Els Reisma, 67 a (1956)

Suusaarõ mägi

419 Palju inimluid

Vana-Antsla mõisa moonamaja lähedal on nn Soosaar metsa all, kust vanasti kruusa kaevates palju inimluid välja tulnd. Üks maa-alune käik olnd luid täis. Käigu avaus olnd kinni müüritud, kuid kruusa kaevates langenud see maha.

EKLA, f 199, m 30, l 7 < Urvastõ khk, Vahtsõ-Antsla v < Vahtsõ-Antsla mõis – A. Laurson < Johan Pantalõn, 74 a (1927)

Kriibi mets

420 Oota meid ka!

Ükskord, kui inimesed õhtul tulid Kriibi metsast, nägid nad, et üks vana habemega ja katkise pruuni kasukaga mees kõndis nende ees, nii et pori lirtsus. Inimesed vaatasid, et see on keegi mõisa inimestest ja ütlesid, et kus

sa kiirustad, oota meid ka, lähme kõik koos. Kui need sõnad olid öeldud, kadus mees ära. Pärast seda pole teda keegi näinud.

RKM II 287, 480/1 (3) < Urvastõ khk, Vana-Antsla k
– U. Paltser < A. Paltser, 69 a (1971)

Tabõrlaan ja Tabõrlaanõ küla

421 Lihatükü taivast

Tabõrlaanõn olnu palõu huntõ. Talvõl hirmsalõ unnanu. Suur söõgihädä olnu. Olõ taivast pillutu lihatükke maha. Jäänü kõik vaiki.

ERA II 259, 187 (9) < Urvastõ khk, Liinamäe as < Vahtõ-
Antsla v – E. Kirss < Anna Hummal, s. 1870 (1939)

422 Kirbu- vai Karbikülä

LK: Üts vana ja mahajäetü külä. Kutsuti ikkä – noh, sis olõ külä noori täis ja. Ja sis kutsuti iks Kirbu- ja Karbikülä ja muidu, noh, sääntse nimetuse niisama. A nüüd om ta Tabõrlaanõ külä ikka lõplikult jäänü.

VV: Ooda, Kirbu- ja Karbikülä kutsuti...

LK: Nojah, kutsuti, t-on lihtsalt noh, nallaütlemise. Poisit lätsivä kohegi, sis ütël: no kos mi läämi, läämi Kirbu- vai Karbiküllä vai sinnä. Noh, siin olli jah, maja olli niivisi ridastikku ja. Egän eläsivä seen ja.

ERA, MD 784 (39) < Urvastõ khk, Tabõrlaanõ k, Linnasõ t
– K. Rannamäe, V. Valper < Linda Kolga, s. 1931 (2006)

Tabõrlaanõ küla. V. Valper 2010

Nässmõisa, Kuuranurm

423 Kuuranurm

Teise Vana-Antsla karjamõisa Nässmõisa asemel olnud vanasti kaks Kure (Kuura) ja veel teisigi talusid. Mõisa põldu kutsutakse veelgi Kuuranurmeks [PS; JK]. Nässmõisas peetud pehme villaga lambaid.

EKLA, f 199, m 30, l 215 < Urvastõ khk, Säre k, Hangu t;
Nässmõisa as, Maasika t – A. Laurson < Peeter Simm, 78 a;
Jaan Kender, 76 a (1927)

Boosõ mõis

424 Karjamõis talude kohale

Juba krahv Bose oli tulnud mõttele, umbes a 1860, Kobela asemele ehitada mõisat, milleks juba palvekirjagi esitanud ja ehitusmaterjaali (lubja, kruusa, palgid) lasnud kohale vedada. Selleks võetud Kukelaane metsast, ligi Lusti karjamõisat, 40 vakamaad palgimetsa maha ja rääkija vedanud rendi katteks palke Kobela külla [JK]. Siis aga kartnud krahv liig suuri kulusi ja asi jäenudki soiku. Parun Georg Ungern-Sternberg aga viis algatuse läbi.

Aastal 1888 ütles kohapidajaile talud üles. Need aga esitasid kaebekirja riigivalitsusele, millise kokku sääd-
nud Kraavi preester, ja mõisa ehitamine pandi esialgu seisma. Nüüd kutsutud kaebajad Saaluste mõisa (Rõuge kihelk.) ja mõisnik (kuberneri abi) pärinud meestelt, kes asja algatanud. Pole siis keegi julenud tõtt rääkida ja salatud maha, nagu ei teaks keegi, kes palvekirja kirjutanud.

Kungjärve soos. ERM Fk 139:5, B. Kangro 1913

Tagajärg olnud see, et kaebekiri tühistatud ja mõisa ehitamiseks luba antud. Pärast nurisenud preester meestega, miks siis üldse kaevata, kui asi pooleli jäetaks ja isegi maha salataks, teisel juhul oleks vast talud alles jäänud [JO]. 1889 lammutati 28 talu ja juba järgmisel aastal kerkis asemele mõis, mida endise mõttealgataja järele nimetati Bose mõisaks.

EKLA, f 199, m 30, l 216/9 < Urvastõ khk, Nässmõisa as, Maasika t; Rimmi k, Toodsi t – A. Laurson < Jaan Kender, 76 a; Juhan Ots, 63 a (1927)

Madissõ talu kuldrahad

425 Kuldrahad piibu pää sees

Kobela külas Madise talu krundist leiti umbes 40 a eest suure piibu pää seest õige õhuke si kuldrahasi, mille siga kivi veere alt välja tuhninud.

EKLA, f 199, m 30, l 42 < Urvastõ khk, Madissõ k, Hinni t – A. Laurson < Eeva Vallner, 66 a (1927)

Kungjärve soo, Eessild

426 Rootsi sõja pelgupaigad

Rootsi sõja ajal olnud rahvas paos Keretu soos, mis tookord olnud mädasoo ja ka Kungjärve laukasoo otsitud varju.

EKLA, f 199, m 30, l 39 < Urvastõ khk, Sõmmõrpalo k, Pardsi t – A. Laurson < Kristine Potter, 80 a (1927)

427 Eessild

Vana-Antsla vallas viis pakkudest teo-tee, nn Eessild Patupera¹⁷ külast läbi Kungjärve samblasoo Vana-Antsla mõisa [EV]. Praegugi tarvitavad jalakäijad seda otseühendust, kuigi endisest teest veel vaevalt jälgi. Teisalt peetakse Eessilda sõjaaegseks teeks [VT].

EKLA, f 199, m 30, l 40 < Urvastõ khk, Madissõ k, Hinni t; Madissõ t – A. Laurson < Eeva Vallner, 66 a; Vidrik Taal, 73 a (1927)

17 Käsikirjas *Palupera*.

V. Valper Vanapagana kivil. ERA, VF 7753, K. Kink 2006

Lusti küla

428 Hää lugõja

Ja-ja igatahes pääle Valka vist tullgi tuu Pähni, nuuf õpetaja, taha Urvastólõ. Igatahes nii hää õpetaja olli, hää lugõmisega, et minu vanaema ja sis – no tuu om ka praegust juba mullan, üts Rõiu Miili oll, ma nii mäletä viil toda – kui Urvastõ kerikust tull tuu õpetaja lugõmisega Lusti koolimajja, siia vanna Lusti koolimajja, mitte, kos praegu nuu Pillerpalli ja tuu om, sinnä lugõma. Kas ta oll palmipuudepühä vai midägi, suur vesi iks oll ja sääne lobjakune aig. Ja muti tahtsõva sõs kullõlda, et kas tuu opõtaja lugõ egän paigan esmuudu jutlust. Ja, näed, nii na tulliva, nii virka, et õpetaja sõitsõ sis Lusti muidugi hobõsõga, a muti lasksõva jala ja saiva kah sinnä Lusti koolimajja ja Antsla sinna palvõmajja, kus praeguski seal Soo tänavan tuu palvemaja om. Nema lassõva sõs ütten ja kullõlsiva sõs järgi, et õpetaja oll iks es paigan esmuudu lugõnu. Et es olõ noid jutlust üte sõnnuga lugenu.

ERA, MD 784 (54) < Urvaste khk, Tabõrlaanõ k, Linnasõ t
– K. Rannamäe, V. Valper < Linda Kolga, s. 1931 (2006)

Annõ mõis

429 Nimipuud

Antsla mõisate omanik von Loewenstern ehitanud umbes 150 aasta eest oma naise nimekandjaks Annemõisa 3–4 talu asemele. Istutanud ka rohtaeda Anna nimipuudeks tamme, kase ja õunapuu, milledele krehvin sageli ema mälestades annud suud [JJ]. Teisalt aga räägitakse, nagu oleks Loewenstern oma tütre krehvini sündides tema auks Anne mõisa ehitanud, see oleks siis umbes a 1795.

EKLA, f 199, m 30, l 214/5 < Urvastõ khk, Boosõ as, Savi t
– A. Laurson < Juhan Joab, 73 a (1927)

Vanapagana kivi

430 Hobuse jälg kivil

Kord sõitis Vanapagan läbi metsa ühte külla, et seal jälle inimestele halba teha. Kuid juhtus sõitma üle ühe suure kivi ja vajus kogu hobusega kivi alla, ainult hobuse

jälg jäänud kivi peale. Sestsaadik on Vanapagan kivi all vangis, kus ta on aheldatud kaheteistkümne ahelaga seinä külge. Ta ei pääse enam kunagi maa peale. Nüüd nimetab vanarahvas seda kivi Vanapagana kiviks.

(Vanapagana kivi asub Annemõisa juures metsas.)

RKM II 250, 246/7 < Urvastõ khk – H. Leppik < Evdokia Taal (1967)

431

Siin näet, taa, tollõ mõtsa takan tõsõl puul om üts suur kivi külh, kon om määntsegi kirä pääl ja. Ja tuul ollõv määnegi halv tähendus, tuul kivil. Aga mis täpselt, ei tiia.

Soosama kadunu Tsibu Linda üteli, et jah, et tuu ei olõ üldse hää kivi. Mille järgi tuu, küll ma pruuvse teedä saia, et mille, aga ei. Et nigu, nigu vanatühäga kukkmuudu seost vä.

ERA, MD 773 (40); 787 (41) < Urvastõ khk, Andsioja k, Siimani t – K. Kink, H. Kästik, V. Valper < Jaan Pulk, s. 1947 (2006)

Lagjakivi

432

Puka talu rajal põlises metsas olnud vanasti suur tasane lai kivi, Lagjakivi, mille pääl suure sõja ajal pelgulised leiba küpsetanud.

EKLA, f 199, m 30, l 34 < Urvastõ khk, Reidle k ja t – A. Laurson < Leena Treumuth, 75 a (1927)

Puka talu

433 Pütt kulda

Korra Puka talu peremees läinud Riiga. Väravavaht küsind: “Kust poolt oled, kas Antsmõisast või?”

“Antsmõisast jah!”

“Ega viimati Pukalt?”

“Pukalt jah!”

“Kas midagi oled leidnud?”

“Ei, mitte midagi.”

“Sul on aias, aia nurgast lugeda kolmanda uibu juure all püti täis raha. Kaeva välja ja too õkva siia. Ära päält midagi võta.”

Puka peremees läind koju ja – õigus küll – olnud küll pütt kulda. Riiga viimisest pole nüüd enam juttugi olnud. Sääl jäänd aga peremees pödema. Arvati üht kui teist, viimaks mõteldud: seda see raha ikka tegi. Viind ülejäänd raha Riiga. Väravavaht hüüdnud juba kaugel: “Vii ära tagasi. Ma oleksin sulle niikuinii kõik kätte andnud.”

Mees viind raha tagasi, matnud maha. Aga ei abi kedagi. Terve suguvõsa surnud üksteise järgi välja.

ERA II 2, 553 (1) < Karula khk, Haabsaarõ k – H. Tampere < Meos Antsov, 81 a (1928)

Kerikuasõ, Kumaruspettäi

434

Vana-Antsla vallamaja ja Puka talu vahel maantee ääres olla vana kiriku ase, kust varem vundamendi kive välja kaevatud. Praegu sellel kohal põline kask.

EKLA, f 199, m 30, l 22 < Urvastõ khk, Oe k, Hiire t; Madissõ k, Hinni t – A. Laurson < Ado Trull, 74 a; Eeva Vallner, 66 a (1927)

435

Vana-Antsla vallamaja lähedal (arvatavasti kiriku juures) olnud vanasti nn Kumaruspettäi, kuhu vanad eestlased palveremas käinud. Nüüd see juba ammu maha raiutud.

EKLA, f 199, m 30, l 22 < Urvaste khk, Lusti Algkool – A. Laurson < Leena Novek, 69 a (1927)

436 Kirst välja võtmata

Vana-Antsla vallamaja juures vana mänd, selle alla Põhjasõja ajal surnukirstu täis kulda ja hõbedat maetud; surnukirstuga tahetud lähedal asuvat Rootsi väge eksi-tada. Kirst olla välja võtmata.

E I 45 (318) – M. J. Eisen < Jaan Jung

Siimani mägi

437 Raudväravad

Vana-Anzlas elanud vanal ajal kaks kuradit, tõine Siimani mäe peal ja tõine Värtemäel. Mõlemate mägede peal olnud neil rasked raudväravad, mida nad suure müraga kinni lükanud ja mida sagedasti kuulda olnud. Värtemäele saanudki sellest nimi Värtemägi.

H II 24, 170/1 (41) < Karula khk, Vana-Antsla v – J. Einer, P. Einer (1887–1889)

438 Mi ei mõista kullõlda

VV: A seda, säänest legendi ei ole kuuldnud, et siin kunagi olõs olnu määnegi võimas talu, raudvärjidega.

JP: Ei, talu olõ võimas küll, aga ma ei usu, et ta no kõgõ võimsamb olõ, soo. Vai, ma-i tiia, säääl kõrval olõ ju tuu sepä talu, sääält ma olõ rauda hulka leüdnü ja säändsit rauasulatamise slaki kamakid tulõ põllu seest vällä, et innemb võise tuust talust uskõ, et säääl olli raudvärje.

VV: No tuu om sääne rahvusvaheline muistenditüüp tegeligult. Et katõ tallu omma, tõne om sis säääl Värtemäel, tuu jääs sinnä Saarjärve kanti. Ja sis, kui nuu ummi värri kinni panni, sis tõistõ tallu olõ kuulda tuu krigin. Toda om, noh, üle Eesti ja ilmselt ka mujjal.

JP: Tuuga om no nii, et siin om määnegi sääne imelik kaja. Või sääne helü levimine. Noh, tuu raudtii om siit külländ kavvõdan. Sinnäpoolõ, eks olõ, Annõmõisa poolõ, mõtsa takan ja nii edesi ja Soomõ külä, tuu-m ju siit tõsele poole, häste kavvõdan. Ja Soomõ küllä kostus tuu rong niisama häste nigu siiä mii muru pääle. Ka-et parembidigi viil ei kostu. Et tan om määnegi helü peegeldüs. Et tuu võise ka Värtemäega sääne peegeldüs olla, a kas tuu põra inämp om, tuud ma ei usu, selle et tan om ta mõts ja naa aõa omma kõik suurõmbas kasunu. Aga siist Tsibumäe päält olõ Urvastõ keriku torn nätä ollu, para joht ei näe, selle et ilmselt umma määndsegi suure puu vahele kasunu.

EP: Jah, tuud vana pernaine iks ütäl alati, et kui tema siia tallu tull, et kui selge ilm olõ, sis olli tuu Urvastõ keriku torn ilusti paista olnu viil.

JP: Et jah, et nuu ei pia olõma määndsegi vällämõtelõ legendi, aga säääl tulõ otsi õige põhjus üles, et mille tuu asi nii olõ. Ma küll usu tuud, kui Annemõisast Soomõlõ kostus rongi minek väega selgele. Tuu Värtemäe ei olõ-i

sukugi ligembäl, kui Annemõisa Soomõlt om. Ja noh, tuud ka viil tulõ arvõsta, et ega vanaste es sõida säändse autu müüdä tiid, kellel “pupa-pupa” käve kõik aig. Et tuud lärmi olõ suhteliselt veidü, ku mõni olõ sääne läbilõikavamb asi, et tuud panti tähele. Või-olla para ka kuulnu, aga mi ei mõista nigu kullõlda näid asju. Ja eks mi olõ kurdis ka jäänü taa mürä kätte.

ERA, MD 771 (8) < Urvastõ khk, Andsioja k, Siimani t – K. Kink, V. Valper < Elina Pulk, s. 1949; Jaan Pulk, s. 1947 (2006)

Sika talu

439 Sika sulane

MR: Näet, siin on see Sika talu, see on sinnapoole. Ja säääl oli üks väga kõva söömõisega sulane olnud. Ja siis oli mõisahärraga leppind see peremees säääl, et mul on niisugune sulane, kes sööb terve oina ära. Sis vist suure summa pääle leppind ja noh, mõisnik oli suure oina valind, ära teinut ja. Noh, see oli söönud, söönud, söönud, oligi ära söönud. Mõisnigul sai hing täis ja üteld siis, et kas väheks ei jäänut vä? Ütel, et väheks ei jäänut, aga no magõ olõ, et oleks mõni soolaheeringas päälekauba. Niisugune jutt olõ.

KK: Mis mõisnik see oli sis?

MR: See Vana-Antsla mõisnik. Aga see Sika talu, noh, ta-on nüüd ära põlend see maja seal. See oli selle Pärsimäe, Karl Pärsimäe vastas, üle tee kohe.

ERA, MD 768 (11) < Karula khk, Haavistu k ja t – K. Kink, V. Valper < Mati Reilik, s. 1950 < isalt (2006)

Soomõ külä

440 Kimmäs peremiis

EP: See suur küün, tuu-m vist para alale. Piip katte aina sissepandmise aigu ära. Lasse terve küünüst aina vällä, jah...

JP: Tu-olõ suur küün, jah, ja terve küünü olõ lasknu vällä aija ja sis olõ piibu kätte saanu sääält.

EP: ...jah ja sis oli uuesti hain sisse aetu.

JP: Aga sis olõ näet, säääl inne, kos inne Soomõt tii katõs hargnõs, säääl nuka seen olõ määnegi popõ ja tuu olõ külnü patrikku. Aga sis määnegi, kurat, kas olõ sis tuu Kanni-

mäe Valter peris vai määnegi hambamiis oll' lännü müüdä ja nakanu tšuskma tuud, et näet, kurat, et Soomõ Jaani mesiläse söövä su tatrigu är. Ja pops oll' kaenu, kurat jah, raisk, kõik kotus täis. Ja Soomõ puult tulõva ja muudkut murdva tatrigu sälgä õnnõ. Tu-oll' käinü iks hulga aigu ja sõnunu säääl ümbre põllu ja, ja lõpus oll' võtnu malga ja nakanu andma noile sinnä. Ja sügüse sis, ku koristamise aig, sis es olõ säält midägi saanu. Ja tuu oll' sis uvveste lännü müüdä: no ma ju ütli sullõ, et naa söövä är sul tä.

EP: Too oli jah, kimmäs peremiis olnu ja, a väga sõnaga miis. No piibu perast jah, terve küün ammuteti tühäst ärä.

JP: A mis tuu-s om, ku hulga rahvast manu asus.

EP: Mhmh. Ja Linda üteli, tal oll' tõisi piipe ka, aga just seda piipu, mis sinna är katte, tuud tahtsõ kätte saija ja lassõ terve küünü tühjas. Ja se-oll' küllalt suur küün, säääl nuka pääl õkva, tuu suur hoonõ.

EP: Ta oli üts rikkambit taluperemehi, ta illus ja kõrralik hoone siamaani om veel pistü.

ERA, MD 771 (14) < Urvastõ khk, Andsioja k, Siimani t
– K. Kink, V. Valper < Elina Pulk, s. 1949; Jaan Pulk, s. 1947
(2006)

441 Rootsi varandused

Tsoorust Antsla poole on Nurmmägi. Vasila talu on selle ligidal. Seal usutakse, et on Rootsi varandused, rootslased taganemise ajal matnud. Kohalikud on uurinud ja kaevanud. Seal on ka kirikumägi.

RKM II 308, 336 (5) < Karula khk, Ähijärve k, end. järvevahi majake – K. Salve < Ellert Koemets, 50 a (1973)

442 Kus toda kulda nii pallu olli!

Siin need kääpa-värgi või tuu om. Et sinna olli kuld matetu, et Rootsi aegu matetu. Üts punaste saabastega rootslane on käinü neid otsmas, kaardi järgi käinud ja... No kus toda kulda nii pallu sis olli, et teda mõne puu juure alla veel panti. Niisama aeti juttu vällä. Lihtsalt ka võetud jutu või naljajutu.

EFA II 20, 248/9 (13) < Urvastõ khk, Rimmi k, Reinu-Rätsepä t – M. Metsvahi, E.-M. Rebane < Valter Rätsep, s. 1917 (1996)

Rahvaluulekoguja V. Valper ja jutustaja Pulga Jaan. ERA, DF 4147, H. Kästik 2006

Kerikumägi, Looja kirik, Pühäaid

443 Looja kerik ja Pihaaed

Rimmi külas Vassila talu krundis olnud vanasti katoliku-usuliste kirik Looja kerik [KK; MZ]. Kiriku ase olnud umbes 5–6 sülda pikk ja veelgi tulla kündes lupja ja kiviprügi välja. Praegu kasvab suur mänd sellel kohal ja maa sees on suured augud. Kirikust vähe eemal asunud surnuaed (Pihaaed) mäe nõlval, mis nüüd mändnastiku all [PS].

EKLA, f 199, m 30, l 22 < Urvastõ khk, Oe k, Sikaveski t; Rimmi k; Säre k, Hangu t – A. Laurson < Katri Koch, 58 a; Mari Zeiger, 76 a; Peeter Simm, 78 a (1927)

444 Kas pole seal muistne matmispaik?

Olen sündinud 1908. a Võru rajoonis Antsla k/n Rimmi külas, Rimmi talus, mis kuulus mu isale. Talu asub

Antsla-Võru maantee ääres, Antslast 9 km Tsooru suunas. Kui olin alles poisikene, rääkis mu ema Emma Aava (surnud 1959. a 72-aastasena), et Vasila talu (meilt ca 300 m Tsooru poole) maantee ääres männitukas südaööl istub habemega vanamees, kes silub kätega habet. Me poisikesed kartsime säält öösi mööda minna, kuid hulgakesi läksime – vanameest ei näinud.

Samas männitukas oli mingi kivivare, mille avause pistime pika roika. Aga midagi näha ei olnud. Ca 100 m vasakul on teine mändidega mäeküngas. Säält võeti kruusa maanteede remontimiseks. Kuulsin, et kruusavedajad leidnud säält luid. Katkestanud sellelt kohalt kruusa võtmise ja võtnud kõrvalt.

Olen noist paigust eemal alates 1928. aastast. Kas seda paika arheoloogiliselt on uuritud, ma ei tea. Ka on enamik paikkonna vanematest inimestest surnud. Võibolla võinuks nemad midagi selgitada või seletada.

RKM II 394, 363/5 < Karula khk < Urvastõ khk, Rimmi k ja t – A. Aava (1985)

Ristimänd Rimmi-Vasila Kirikumäel. ERA, VF 7716, K. Kink 2006

Tee üle Rimmi-Vasila kirikuaseme. ERA, VF 7722, K. Kink 2006

Piidsakülä

445 Sääl piidsutõdas

VV: Siin om Piidsakülä...

VR: Piidsakülä, jah, umgi sääl. Rahvas, rahvas pandsõ tollõ nimes õkva Piidsa külä, näet ku tuu kolhoosiaig. Inemise pandse nime ja Tartust oll, Tartust käve nuu üliõpilase ka ja nuu olli ka ütelnu, et mis tal küläl nimi on? Oh, mis ta om, Piidsa külä õks om. Pantigi nimes ja jäigi Piidsakülä!

VV: A millest tuu Piitsa nimi tull?

VR: Noh, tuu oll niivisi, et sis nigu es taheta, näet, toda sovhoosivärki ka vai kolhoosivärki. Ja sis panti see Piidsa, nalläpärast mehe ütelnü, et mis taa om, üts Piidsakülä om. Näet, sääl piidsutõdas ja. Ja jäigi nimes ja umgi täämbäse pääväni Piidsakülä. A no muiduki nüüd jääs maha joba jäl, tuu külä hävis ju är sääl ja no, mõnõ majakõsõ sääl omma õnne. A tuu um tuu Piidsakülä. Saekaatri takan kohe, ku är käänat tii päält, saekaatri mant, sis um, sääl um Piidsakülä. Jah.

ERA, MD 768 (41) < Urvastõ khk, Rimmi k, Reinu-Rätsepä t – K. Kink, V. Valper < Valter Rätsep, s. 1917 (2006)

Keldremägi

446 Ei julge kaevata

Keldrimäes Keldrimäe talus suured varandused peidus, need nõidusega pandud. Seepärast ei julge keegi kaevata – kaevaja jääks pimedaks ehk tuleks muu paha haigus.

E I 45 (319) – M. J. Eisen < Jaan Jung

447 Matusepaik

Rimmi külas Kiilako talu maa pääl kõrgemal liivamäel, nn Keldrimäel olla sõjaaegne matusepaik. Kruusa kaevates olla leitud luid.

EKLA, f 199, m 30, l 5 < Urvastõ khk, Tinu k, Kiilagu t – A. Laurson < Andres Püvi, 88 a (1927)

Kotikmägi

448 Tondimägi

BK: Ainult sedä om külh, siin Kotikmägi, siist minnä, enne on Kivilüüsimägi, sõs tuleb Kotikmägi. Ja Kotik-

mägi pidi olõma tondimägi viil. Sääl mäe all on niisugune madalik ja sõs sääl, kes õõsi säält lähäp, sis vanat tondit liiguvad sääl. No-omma nii vagajutu, jah.

Kotikmägi, tuu on ka nii pime, sääne kurviline tee ja sõs om madal tee väga ja sõs om mägi sääl ja mets kahel pool ja, on ka niisugune kolõ mägi küll, jah.

KK: Kas toda sis päris kardeti või?

BK: Igaüks ei julgõgi säält õõsi, jah, käiaki läbi.

VV: Aga kas nigu lapsi hirmutati või lihtsalt oligi nagu kole või kuis?

BK: No ta oli nende nuurukitele rohkem ka, kes õõsi näe, uitavad ringi ja ei julgõ sõs Kotikmäest üle, möõda minnä. Poisikõsõohtu noore ja, neid nii muiduki kollitadi sellega sis. Jah.

ERA, MD 777 (23) < Urvastõ khk, Udsali k, Ala-Udsali t
– K. Kink, V. Valper < Bernhard Kerge, s. 1914 (2006)

Surmaorg

449 Lihtsalt lüüdi maha

VR: Ja tol korral olli, niisukese aja olli, kus oll' vargusõ toimõn. Suurõ vargusõ, hobusevargusõ ja. Sis tehti näet, kivitalli, maakivitall sääne mul ka vanaisal, kivitalli. Ja panti, ravvutõdiva sis kõik kõvaste ärä ja luku ette ja, et varga ei saa manu: tulti võeti peris päivält, varastedi ärä. Jah. Midägi tetä es olõ.

VV: Kas neid vargit kätte es saada?

VR: Sis läts niiviisi, et valitsus es mõista ka inämb midägi, varga vei, sinnä Lätimaale müüdi na obuse ärä ja sis oma mehe vast olli nuu otsuse tennü – sis olli, üteldi Surmaorg viil – olli nuu varga maha lüüdü ja är matetu. Nii jäi niisukõne, noh, et siin om Surmaorg. Härmämäe Surmaorg seal. Niipallu tiiät.

A tuu imbu ikka rahva sisse vällä kõik, et Surmaoru, Surmaoru, et sinna olli nuu varga maha lüüdüd. Ja et valitsus es jõvva enamb, vene valitsus oll' ja. Aga sis lüüdi lihtsalt maha, et mehe olli, leie maha ja kattõ varga ja kõik puha. Innem ku tull' juba siia, noh, see oll' riigi puult, tull' joba obuste passi.

ERA, MD 768 (32) < Urvastõ khk, Rimmi k, Reinu-Rätsepä t
– K. Kink, V. Valper < Valter Rätsep, s. 1917 (2006)

Jutustaja Valter Rätsep. ERA, VF 7713, K. Kink 2006

Ristimägi, Ristija Johannese kabel, püha pedajas

450

Ka Ivaski talu maal olnud vanasti püha pedajas.

E I 45 (317) – M. J. Eisen < Jaan Jung

451 Kabeli kivid kõrtsi jaoks

Ristija Johannese kabel on asunud Vana-Antsla vallas Rimmi külas Ivaski talu maa sees asuval mäenõlvakul, mida kutsutakse Ristimäeks. Hoone vundamendi kivid on lähedal asuva Karula kihelkonnas ehitatud kõrtsi jaoks ära veetud. Sealt mäelt on ilusam väljavaade üle terve kihelkonna.

E 53692 < Urvastõ khk – G. Kimmel (1923)

452 Võõrad palvetajad

Rimmi külas Ivaski talu maa pääl on nn Ristimägi, mis olnud vana katoliku-aegne surnuaed. Rääkija isa olla luid välja kündnud. Praegu kasvab kohal suur pedajas, veel tollest ajast pärit [MZ]. Ristimäel käinud sageli võõrad palvetamas, kelle keelt kohalik rahvas pole tunnud [KK]. Teisalt jälle seletatakse, nagu oleks samal kohal asunud vanasti kirik [JO].

EKLA, f 199, m 30, l 5 < Urvastõ khk, Rimmi k; Oe k, Sika-veski t; Rimmi k, Toodsi t – A. Laurson < Mari Zeiger, 76 a; Katri Koch, 58 a; Juhan Ots, 63 a (1927)

453 Ainult jutt

KK: No kirik jääp, jah, siia tahapoolõ. See on, see mii talu maa pääl oli ta, jah, tuu.

VV: Tollõst es olõ ka määnestki juttu, et mis kirik ta sääne olí vói?

KK: Ei, es olõ tollõst midägit. Ta-i ond mitte midägi muud, ainult jutt, et pidi olema – noh, pidi olema ainult, jah.

ERA, MD 770 (26) < Urvastõ khk, Rimmi k, Ivaski-Kaarli t – K. Kink, V. Valper < Kaarli Kubi, s. 1913 (2006)

454 Kõik tormi pedäsi vasta

KK: No siin Ristimäe, Ristimäel, panite kirja? No vot, säääl oli suur määnd, tuul oli küll jutt, et Rootsi kuningas oli... aga tuu murdu maha paar aastat tagasi. Et Rootsi kuningas oli kepi pistünü ja sis lännü, oli sääne jutt jah, õigõ, õigõ, nüüd, nüüd tull meelde.

VV: Kas ta midagi, tole kepi pistmise aigu midägi ütél

Rimmi Ristimägi. ERA, VF 7727, K. Kink 2006

ka vói mis?

KK: Ei, no es, aga. No jutt oli ainult, es olõ säääl muud midägi. Säääl oli igävene kuradi... taheti looduskaitsõ alla, sis ütli, et juure ei pääse kuigi ja sis es võeta. Tuu määnd, aga sis, paaf aastat tagasi, sis kukku maha ja. Nüüd um, näed, praegu um säääl mäe otsan um tunda.

VV: Ot, tuu kand om alale vói?

KK: Nojah, puu um alale säääl. Jah. Oksa nimudi kõvõra, kurat, nii nagu looga ja kõik nii.

VV: Kui jämme, kui jämme tuu määnd olí juba?

KK: No tuu iigla, ega toda ümbre es võta. Päält ümmärik, kasvi ja ütskõrd, kurat, kevädel. – Ma oli väljän ja kuulsõ, et üts müräk olli. Ma kai, et nüüd vist kukku ja oli ka, kukku. Jah, tormiga es lähä, aga sis olí nii vaikne ilm, et ei tiia, kuis. Muidu tormi pedäsi kõik vasta, es olõ midägi säääl.

ERA, MD 770 (35–36) < Urvastõ khk, Rimmi k, Ivaski-Kaarli t – K. Kink, V. Valper < Kaarli Kubi, s. 1913 (2006)

Ristimäe männi oksast postkasti alus Rimmi külas. ERA, VF 7733, K. Kink 2006

Lillimägi

455

VV: Aga kuis toda matussõ kotust üteldi sis?

KK: No, Lillimägi ol' õnnõ, et noh, et sää' vanast, oli jutt, et vanast olnu. Aga no kes toda, võip-olla niisama õnnõ jutt. A ei midägi tundõmärki ei olõ ma joht löüd-nüd.

VV: No aga, kui, kui sääne jutt om, sis om väega uvitav, et mille ta nii on?

KK: No jutu jah, tuu om, a tõnekõrd tulõva niisamma kah. Aetas õnnõ ja. Tuu, ku näet, midägi märk' on vai sis.

ERA, MD 770 (50) < Urvastõ khk, Rimmi k, Ivaski-Kaarli t
– K. Kink, V. Valper < Kaarli Kubi, s. 1913 (2006)

Ussivahi talu

456 Usside piir

MO: Ja veel üts huvitav nähtus, millest vanaisa kõnel. Ei ole mu isa ega vanaisa näind siin, siinkandin ühtegi ussi. Ja samas mu selle vanaisa metsa piiril oli talu nimega Ussivahi ja too oli usside piir, kujuta ette. Ja sää'pool' eläs... mul emakodu, ja sää' oli usse kui palju. Nii et ma

oli poiskene, sirelipõosa all, näet, lätsi käega võtma, et ilus pael, triibuline. Vend sai sis, vend mul neli aastat vanem, tukast kinni, tõmbas ära. Ei ole uss sää't Ussivahi talust siia poole tulnd. Talu om nüüd kokku kukatu ja sää' om kivihunnik ainult.

VV: Kas tollele mingit seletust ka anti, et mille na sää't edesi ei tule või?

MO: No tuud, allõs mõni päiv tagasi ma hakassi mõtlõma, ise kai noid vannu kotussid, et kost metsatee läts ja kuis maastik om muutunu ja, kuis ära planeeritu ja. Talust om jäänu ainult kännuhunnik ja suure kivi ja. Ja latsena sää't käve ma lähedalt möõda ja sõs vanaemaga kävemi kunagi seenel, üt'el, et: näet, uvitav, siistpuult tallu ei olõ usse kunagi nättü, ei vanaesa, vanaema. Ja sää'pool, emakotun, näet, sää' oli usse kui pal'lu. Sis ma hakassi ise takastperra mõtlõma, et huvitav, et kas tõesti sis Ussivahi, et millest tuu sääne. Et praktiliselt siukse juti võit tõmmata.

VV: Kas maastik on nii tõistsugune või.

MO: No, ei mõista midagi. Siin om rohkem nagu savikam maa, sinna läävä nagu liivatsõs kruusakambas ja.

ERA, MD 770 (4) < Urvastõ khk, Säre k, Pärsimäe t
– K. Kink, V. Valper < Margus Ots, s. 1954 (2006)

Seileri sirge

457 Pasunamehest no mõni traktorist!

Šoo om Seileri sirgõ. Ja ta-m selle peräst Seileri sirgõ, et sovoosidirektor Seiler ol' ta lasknu tetä. Sis viil nigu tehnikat ol' veidü ja tuul ol' sääne küländ hää organi-siirmisvõimõ, tuul Seileril ja tä ol' üldse väega hää tootmisjuht ja sääne ašalik miis muidu kah. Aga sis jah, et sovoosidirektor lasse tetä.

Seileri kotsile sääne asi, et – noh, tuu ei olõ inämb kotusenimmiga, aga – siin E[...] elli, siin Reidlen. Tuu E[...] ol' sääne kandlõ- ja lõõtsamiis ja, mängse üt'te ku tõist asja. Ja sis ol' tal määnegi väikene traktorikõnõ ka käen ja kunagi häste keväjä varra ol' ta sõitnu siia suurto magistralkraavi siin Kollina suu pääl. Oll sõitnu tuu traktori nii sisse, et katus ol' paistnu sää't. Ja keäki ol' sis Seilerile ütelnü, et kule, E[...] sõitse sinnä, et ei tea, mis saa. Seileril ol' tuukõrd "Volga" juba sõita. Sis ol' sõitnu siia, Kollino poodi takka mäe otsa, suur mehetükk, ol' kaenu sis sää't, käe perse pääl, tükk aigu ol' kaenu sinna tuud traktorit. Ja sis ol' käännü otsa ümbre, pomisnu

Seileri sirgõ. V. Valper 2010

umaette, et: “Nojah, pasunamehest saab nüüd mõni traktorist!” Et, et tuu üteliis om nigu rahva sekkä lännü, et “pasunamehest saa no mõni traktorist”. Et inämb nigu halvõmbalõ tä es mõista üteldä.

ERA, MD 773 (30–31) < Urvastõ khk, Andsoja k, Siimani t
– K. Kink, V. Valper < Jaan Pulk, s. 1947 (2006)

Pärsimäe-Raami kivi

458 Tünder kulda, teine hõbedat

Pärsimäe talu maa-alal, mis kuulub K. Raamile, asub umbes 7 m pikusega ja 4 m laiune kivi, mis on päält tasane ja asub poolviltu perves.

Selle kivi kohta räägib rahvas, et kui vanasti oli Põhja-sõda ja Rootsi väed taganenud, peitnud nad sinna perve sisse Vene vägede eest ühe tündri kulda, teise hõbedat ja vedanud hulganii selle suure kivi päälle kaitseks, et Vene väed ei saaks seda peidetud varandust kätte. Nii puhkab see suur kivi veel säääl perve sees nii võimsalt, et keegi ei ole seni suutnud teda sääält liigutada.

ERA II 243, 395 (3) < Urvastõ khk, Säre k, Hallistõ t
– H. Kirsenberg < Arnold Kirsenberg, 47 a (1939)

459 Aardõjahimehe

MO: Vat, siin om üts mailma suur kivi perve seen. Vot tolle kohta olliva küll määndsegi, Kuradikivis kutsuti tä vai. Kadunu vanaesä kõnõl midägi nigu, nigu Kuradikivi. Et säääl – oi, tuu om igävene suur, noh, mi poiskosõ olli, sis mi kävemi iks säääl pallaste jalguga pääl, näet, sääne jahe hää suur kivi. Ja viil, mis ma mäletä, ma olli vanaesä puul, no võisi olla mingi kuuekümne kuues-seitsmes aasta vä. Ja määntsegi tegeläse käevä, tundseva tollõ kivi vastu huvi. Kunagi oll eski säält äärest kaivõtu, no sinnä om armõtu aig tagasi. Midägi otsitu säält, aga. Mingi legendi käiva tollõ, tollõ kivi kottalõ kah.

VV: Ahah, et sis mingit varanduse jutte käib ka kaasas või?

MO: Jajah, ilmselt nuu oliki nuu aardõjahi jahimehe. Ma olligi siin õue pääl, aga vat, ei mäletä, kas vanaisa viil eläsi va. Aga määntsegi tegeläse, jah, Tartumaalt vist, na olli mingi “Moskvitsiga”. Igal juhul, noh, küssevä tiid, et kuis mi saami tolle kivi mano. Ja noh, suurt juttu-s tii, noh, et mis teil sinna asja vä. Ja kunagi hiljem ma käve, sis ma kai, nigu ääri pidi oll songitu säääl, otsitu midägi.

VV: See oli sis vanaisa, et Kuradikivi, kas seda tõsõ ka ütli, et om Kuradikivi, muu rahvas ka?

MO: No sääl olõs nigu kuradi jälg pääl vai sääne noh, legend sääne. Aga mu meelest vanaisa suust ma nigu kuulse jah, et, et – vai Vanapagana kivi vai. Sääl olõs nigu jalajälg pääl.

ERA, MD 769 (47) < Urvastõ khk, Säre k, Pärsimäe t
– K. Kink, V. Valper < Margus Ots, s. 1954 (2006)

Tondilomp, Pärsimäe rehi

460 Nagu lont müts

Pärsimäe talu piirides on lomp, mida kutsutakse Tondilombiks. Selle lombi kaldal olnud rehi. Kord õhtul olevat koerad hirmsasti rehe juures haukunud, sulane läinud rehe juurde vaatama, koerad haukunud otse rehealla. Kui sulane oli saanud rehealla, olli korraga suure mürinaga temast mööda lennanud nagu lont müts koerte keskele. Koerad joosnud laiali, elukas hakanud siis ringi keerlema ja kadunud viimaks suure mürinaga lompi. Sellest ajast hakatudki seda lompi kutsuma Tondilombiks.

ERA II 243, 405 (8) < Urvastõ khk, Säre k, Pärsimäe t
– H. Kirsenberg < Peeter Ots, 68 a (1939)

Rahvaluulekoguja ja jutustaja otsivad Vanapagana jälge. ERA, VF 7737, K. Kink 2006

461 Vaimud rehes

Kõik rääkivat, et Pärsimäe rehes on vaimud. Ja neid olevatki vanasti palju nähtud ning kuulnud.

Ükskord läinud üks noormees rehest öösel mööda ja kuulnud, et sees naerdakse. Läinud siis vaatama ja tõmmanud tuld, aga kedagi polevat olnud. Naer läinud temast ikka kaugemale ja tema sel järgi. Jõudnud seinani välja, kuid naeru olevat juba seina taga kuulda. Mees hakanud kartma ja tulnud oma teed. Teised ütelnud pärast, et nemad küll ei oleks kartnud.

RKM II 72, 180/1 (3) < Urvastõ khk, Antsla l < Säre k, Pärsimäe t – M. Patte < Maali Ots, 76 a (1958)

462 Ei olnud hea elupaik

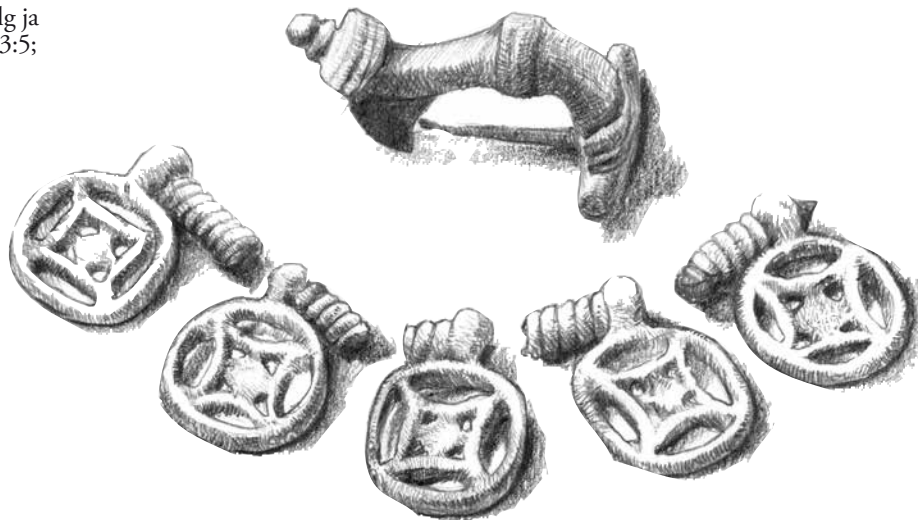
OK: No too Tondilomp on sääl põõsaste sees.

VV: Mis te tollest teate?

OK: Et ku vanasti, ma-i tea, kas sis Margusel isa või isaisa sis, kes viisid, ehtasid maja sinna alla. Et siin Tondilombi juures ei olnud hea elupaik või midagi. Ja sis olid sinna ehitanud alla uue elamise.

VV: Et kas sis mingeid tonte ka räägiti või?

Leide Truuta kiviakalmest: pahksõlg ja katked kaelakeest, u 3. saj. AI 1993:5; AI 1993:20

OK: No, ma ütlen, ise ei ole tolle aja mees, et ei [*naerab*], ei tea nii palju.

Ja siin, näet, on üks huvitav ümarik, selline tumedam laik. No mõni aasta tagasi ükskord tormiga tekkis ja on kogu aeg, kas niidetakse või-i niideta, ikka on see, üks rõngas on säääl sees. Just üle oru, näet, on tumedam selline ümmargune plats.

ERA, MD 771 (23; 26) < Urvastõ khk, Säre k, Suurõ-Pärsimäe t < Selli k, Kannimäe-Lanna t – K. Kink, V. Valper < Olev Kannimäe, s. 1965 (2006)

Kärnä pedajas

463 Annab sülega võtta

Vana-Antsla vallas Säre külas Kärna talu krundis kasvab õige suur mänd, mille oksadki nii jämedad, et annab sülega ümber võtta. See mänd olla juba 200 aastat enne Rootsi sõda olnud sama suur.

EKLA, f 199, m 30, l 41 < Urvastõ khk, Reidle k ja t – A. Laurson < Leena Treumuth, 75 a (1927)

464 Vanasti pandi kulda maa sisse

Võrumaal on üks pedajas, tema on väga vana ja temal kasvavad oksad alaspidi. Ta on Kärna pedaja. Pidi Rootsi kuningas vanasti istutanud olema, sest on 300 aastat tagasi, kui ta siin valitses, siis istutanu.

Tagusperi pedajaoksa istutanud, et kui kasvama läheb,

siis saab tema isa püksi kätte. Ta on juba palju aega kasvanud.

Urvastu kiriku kellamees nägi unes, et sealt tuleb pedaja juure alt kaevata kell 12 öösel, sinna on suur raha sisse pannetud. Nägi sihukest und ja läks sinna kaevama.

Kaevas, kaevas mitu tundi, seni kui katlavang oli maa seest väljas, kuldraha – vanasti pandi kulda maa sisse.

Jah, hea meel mehel katla man, et nüüd on raha käes. Aga ühekorruga tuleb suur tuul ja mürin ja tõllad sõidavad. Ja tema taade vaadates oli suur kolin ja katel läks maa sisse tagasi.

Teise hommiku läks vaatama, auk alles, katel kadunud.

Seda juttu räägiti seal maal, see on tõesti sündinud lugu.

RKM II 91, 446/8 (1) < Võru l – J. Põldmäe < Eduard Evirand (1959)

Kivisilla Kalmömägi

465 Palju suuri luid

Vana-Antsla vallas, Antsla alevist 1½ kilomeetrit eemal Säre külas Kivisilla talu maa pääl on Kalmamägi, kust umbes 30 aastat tagasi maja vundamendi kaevamisel palju harukordselt suuri inimluid välja tulnud [AH]. Olla Rootsi sõja aegne matusepaik. Ka mõni mõök olla

Kivisilla Kerikuasõ ja Kalmõmägi. V. Valper 2010

leitud [JH, KK]. Praegu kasvab mäel hõredalt mände ja kadaka- ja lepavõsu.

EKLA, f 199, m 30, l 3 < Urvastõ khk, Villaliin; Rimmi k, Väike-Kauksi t; Oe k, Sikaveski t – A. Laurson < Anna Hank, 76 a; Jukk Hansi, 82 a; Katri Koch, 58 a (1927)

466

Kalmumägi Kivisilla talu juures on nime saanud sellest, et sinna on palju inimesi maetud.

RKM II 53, 440 (8) < Urvastõ khk – I. Vill (1956)

467 Poiskese ollimi

Säält olõ ma esi katõ luukerre mäehaõ päält... No poiskese ollimi, niisama. Liivakarjäär oli tettü ja liivakarjääri ülemise tipu man, ma-i tiia, mis mi säält ungitsemi, kats luukere sis tuli jumala tipust välja. Ja na olli vast niisama sügavan ja sis oll mingi sõrmus ja rihmapannal oli, noh, jummal tiid, mis matõfalist, oksüdeerünü olli, kollatse

ollu sääntse. Ilmselt vasest vai, vai mis aigse naa võise olla. Nii et katõ luukerre saimi säält, tuu võisi olla aasta, noh, kuuskend viis-kuus, sinnäkanti. Aga Kalmumäes kutsutas tedä igiammu juba. Nii et sinna omma kah kunagi midagi, kedagi maetu. Mis aigse, toda ei mõista ütelda.

ERA, MD 769 (44) < Urvastõ khk, Säre k, Pärsimäe t – K. Kink, V. Valper < Margus Ots, s. 1954 (2006)

Hauka talu, Verevääluudsõ sööt

468 Palju verd valatud

Antsla alevi lähedal endise Auka talu maal kannab lage sööt Verevääluuse nimetust – säält olla vana sõja ajal palju verd valatud.

EKLA, f 199, m 30, l 34 < Urvaste khk, Oe k, Haavistu t – A. Laurson < Karl Zibo, 66 a (1927)

Antsla linn, Kährimägi, Sikasällä mägi

469 Antsla nimed

Muiste oli Antslas kaks mäge lähestikku: Kährimägi, kus olid kährikkoerade urud ja Sikasällä mägi, praegune Pioneeride park. Nelja talu karjad käisid ühe mäe peal karjas. Karjused seadsid sikud pokslema. Pärast hakkasidki inimesed mäge kutsuma Sikasällä mäeks.

Hiljem ehitati alev ja vanad inimesed hakkasid mäe järgi alevit kutsuma Sikasällä aleviks. Hiljem aga pandi Auka talu järgi nimi Auka alev.

Pärast aga Antsla linn.

RKM II 250, 262/3 (1) < Urvastõ khk – H. Hain < Emma Vaap, 65 a (1967)

470 Antsla kõrtsid

Antslas oli seitse kõrtsi Eesti ajal, jah, seitse. Ja vaata kui huvitav kokkusattumus: nõukogude ajal tehti neid putkasid ka seitse. Kõik need olid need “Kabõlivaim” ja “Kolmõ kasõ kõrts”, “Nevski kõrts” olid ja “Puujala” ja, kõik sellised nimed kõik panti. Jah.

Kabõlivaim oli, Valgast üks poiss oli, valgõ pääga. Valgõ, ta oli selline kahvatu ja kutsuti Kabõlivaim. Ja

Tänav Antslas. ERM Fk 139:11b, B. Kangro 1913

sellest pantigi “Kabelivaimu” oma. See oli keset linna, noh, sis oll turuplats siin keskel. “Nevski” kõrts oli säääl, kus praegu on see “Edu”, seal, koperatiivi juures, vot. To-on “Nevski” vot, toda ma-i tea põhjust. Sis oli “Kolmõ kasõ” kõrts, siin Kongu maja vastas, siin, kus oli põllumeeste park või aed, kutsuti, oli kolm kaskõ, s-oli “Kolmõ kasõ” kõrts, jah. Siis oli siin, kus vanast oli, tänav otsõ läks, aga siia ehitedi need linavabriku majad, siist raudteejaamast läks otsõ sinna keskele. Ja no, kus ausammas, vot sinna läks välja. Siis säääl oli “Puujala”. See oli jälle puujalaga, see müüja. Jah, nigu “Puujala kõrts”. No vot, nii tekkiski, ega inimesed ju kõik panid kõik nimed kohe.

ERA, MD 776 (25) < Urvastõ khk, Savi k, Vahtõ-Savi t
– K. Kink, V. Valper < Hans Värnik, s. 1932 (2006)

Maasikaorg

471 Hukkumispaik

Ükskord elanud Antslas mees nimega Kaljun. Ta sõitnud oma tõllaga Maasikaorgu ja sinna hukkunud. Inimesed räägivad, et ta tuleb saja aasta pärast välja, kuid senini pole veel tulnud.

RKM II 72, 164 (2) < Urvastõ khk – Antsla Keskkooli 5. kl õpilased (1958)

Rootsi sõjatee

472

Näet, ma olõ esi bussijuht ja busi pääl keegi, üts miis kõnõl, et ma-i tea mis na olliva löidnõvä, kah Rootsi sõa aigsid asju Kraavi kandin.

Vot see tee läts nüüd Kraavi kerikust müüdä, näet, vana tee. See läheb sirgelt õkva üle raudtii – muidugi nüüt ülesõitu ei olõ – ja siit ollõ sõs vist Rootsi sõdalase kah seda teed kasutanu.

ERA, MD 769 (40) < Urvastõ khk, Säre k, Pärsimäe t
– K. Kink, V. Valper < Margus Ots, s. 1954 (2006)

Kuradi kivi

473 Väga pikad varbad

Vana-Anzlast Litsmõtsa minnes on tee ääres suure kivi peal inimese jälje sarnased jäljed. Seal olevat kord keegi Vanapaganaga maelnud. Kui ta Vanapagana tahapoole litsunud, siis on ta teda maha visata saanud, on ta teda aga ettepoole tõmmanud, siis ei ole ta temale midagi teha ega teda maha visata jõudnud, sellepärast et tal varbad väga pikad on olnud. Sellest ajast saadik olevat ka Vanapagana varbajäljed selle kivi peal.

H II 24, 171 (42) < Karula khk, Vana-Antsla v – J. Einer, P. Einer (1887–1889)

Kõõli mägi ja mets

474 Väike tont eksitab

Meie majast umbes 100 m kaugusel asub väike kungas. Seda kungast kutsutakse Kõõli mäeks. Seoses Kõõli mäega jutustas ema mulle loo, mille ta omakorda kuulis oma vanaisalt.

Juba ammu, ennemuistsel ajal oli kasvanud Kõõli mäel ja selle ümbruses paks ja tihe mets, võttes enda alla ka praegused Antsla alad. Kõõli mäel seisis väike majahütt, milles elas metsavaht. Metsa kutsuti Kõõli metsaks, metsavahti aga Kõõli metsavahiaks. Kui öösel pimedaga mõni inimene juhtus Kõõli mäe lähedusse, siis ta eksis ära. Rahvasuu räägib, et Kõõli mäel elab väike tont, kes inimeste kiuste eksitab neid.

RKM II 250, 252/3 < Urvastõ khk, Kraavi k – A. Puura < emalt, S. Puura, 38 a (1967)

Rootsi sõjatee. V. Valper 2010

Kraavi oja

475 Purjus papp

JK: Uumorijutt vai anekdoot om neidest Kraavi preestridest või papist, noh, halvustavalt, et nä joodiku olliva. Sääl enne Kraavi kirikut määnegi Kraavi oja juusk. Latsi ollõ ristitü sääl oja või jõe man, jõe pääl. Ka talvõl, latsõ ristiti sis pääle sündümise külält ruttu, mõnõnädäliselt ärä. Et papp purjun ja, jää sise auk raotu ja lats kastõti sinna vette sis ristümise aos. A papp ollõ purjun, üts ollõ käest är päsenü, läts jää ala sinnä. “Jummal om andunu, jummal om võttunu, andkõ järgmine!” Noh. Võta sis tões vai.

VK: Tuu om rohkõmb huumorijutt, jah.

JK: Noh, anekdoot vai sääne sõimujutt noidõ kottalõ, vaival, et ta õigõ om.

ERA, MD 773 (4) < Urvastõ khk, Selli k, Kannimäe-Lanna t – K. Kink, V. Valper < Juhan ja Vilve Kannimäe, mõlemad s. 1937 (2006)

Kollõri (Tõrva-, Julgu-, Jungu-, Matussõaia) mägi

476 Katkuaegne matusepaik

Vana-Antsla mõisa maa pääl, ligi Uue-Antsla piiri olnud kõrgemal kingul vana katkuaegne matusepaik, mida rahvasuus väga mitmeti kutsutakse nii: Kolleri mägi, Tõrvamägi, Julgumägi, Jungumägi, Matuseaia mägi. Sinna olla 60 inimest maetud [KR, AK]. Kolm inimest olla elusalt hauda pandud, kuna arvatud, et neist ellujäejaid pole. Üks hakanud paluma, et teised ta välja aitaks, lubanud siis kärbikuga ka teisi päästa, kuid välja saades jooksnud metsa, jättes teised ja jäenudki ellu [JJ]. Umbes 60 aasta eest raiutud Kollerimäelt mets maha ja kui hiljem Vana-Antsla mõisa valitseja Jakobson mäge üles künda oli tahtnud, käinud Nutt Ann, kelle isa sinna maetud ja kelle haul rääkijad ise musta puust risti näinud (haud olnud eraldi teistest), mõisas palumas ja parun Georg Ungern-Sternberg oligi keelanud üleskündmise [AT, AK, KK]. Praegu on Kolleri mägi põllu all.

EKLA, f 199, m 30, l 4/5 < Urvastõ khk, Rimmi k, Järve t; Rimmi k, Suurõ-Kauksi t; Boosõ as, Savi t; Oe k, Hiire t; Oe k, Sikaveski t – A. Laurson < Katri Reile, 80 a; Ado Kalion, 86 a; Juhan Joab, 73 a; Ado Trull, 74 a; Katri Koch, 58 a (1927)

Kääpä rehi

477 Haiged suleti rehte

Miks Kääpä rehel on selline nimetus?

Antsla Põllumajandustehnikumi aia taga on vana rehe varemed.

Sõja ajal põles see rehi maha, kuid ka praegu räägib rahvas veel, et lähme Kääpä rehe juurde.

See rehi olevat ehitatud juba väga ammu.

Ja juba hulk aega tagasi olevat siin puhkenud koolera. Koolerasse haigestunud inimesed suleti rehte, kus nad surid. Hiljem maeti nad rehe ümbrusse maha. Sellest ajast kutsutaksegi rehte Kääpä reheks.

“Vabaduse” kolhoosi II põllumajandusbrigaadis on mägi ja suur kruusaauk. Seda mäge kutsutakse Kolleri mäeks, sest sinna olevat ka maetud koolerasse haigestunud inimesed.

RKM II 72, 135 (1) < Urvastõ khk, Kraavi k, Tõrvamäe t – E. Meister < Emilie Meister, 50 a (1956)

Paiusild (Pajukõrdsi sild)

478 Valvur Pajusillal

Et haigus väga laiali lagunened, pole Paju kõrtsi sillast inimesi Urvaste poole lastud, püüdes seekaudu haiguse edasikandumist takistada. Kiriku vöölmünder (rääkija isa) olnud säääl vahis [KR]. Siis ristitud Vana-Antsla mõisa Kääpä rehes lapsi, kuna kiriku juure pole luba olnud viia [KZ].

EKLA, f 199, m 30, l 105 < Urvastõ khk, Rimmi k, Järve t; Oe k, Haavistu t – A. Laurson < Katri Reile, 80 a; Karl Zibo, 66 a (1927)

479 Neli pajju

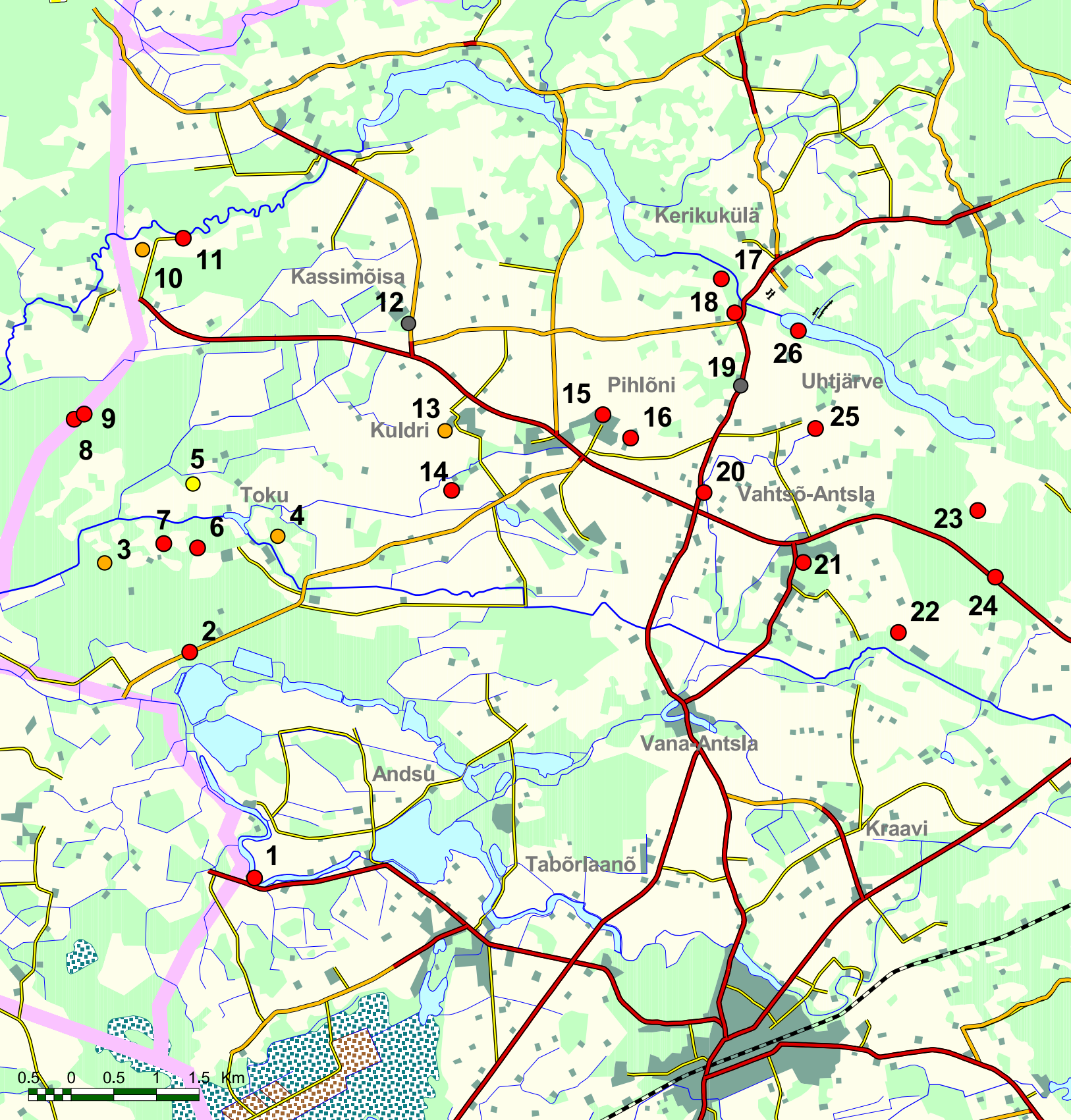
Jõgi juusõ üle tii. Üle jõe es ole õigõ t silda ja säält oll väega rassõ üle minnä. Tii kummalgi puul jõe veeren kasusi kokku neli pajju. Paju olli vana, põlitsõ.

Toda tiid müüdä oll sõitnu ütškõrd Rootsi kuning Karl XII uma saatkonnaga. Jõe manu jõudõn nägi tä, et jõel oll väega vilets sild, millest oll halb üle minnä oma sõaväega. Tä nägi kah pajje. Kohõ lassõ tä paju maha lõigata ja jõelõ silla ehitädä, millest sai tä minnä üle uma sõaväega. Tollõst, et sild oll ehitätü pajest, panti sillalõ nimes Pajusild. See nimi on säilinü ka nüüd viil.

RKM II 49, 183/4 (24) < Urvastõ khk, Kärstnä k – M. Reisma < Hendrik Reisma, s. 1886 (1955)

Paiusild. V. Valper 2010

IX Vahtsõ-Antsla

1. Aladi talu, Lambahanna oja
2. Tikutii
3. Kahrusaarõ (Karusaare) soo, Kõllapalu
4. Tokura mets
5. Must tiik
6. Sälgüsmägi (Sälgüsmägi, Selgüsmägi), Kooljaorg (Surnuorg), ohvrikivi, Karl XII tulease, Armukuusk
7. Korvissuu
8. Mõõga ja võtmega kivi
9. Kõrdsimägi
10. Ala-Kaossõ Kalmõmägi
11. Kaossõ talu
12. Vainupäälne ohakas
13. Ritsika kivi
14. Jakapi tamm
15. Miku künnapuu
16. Välli ja Vahete talud
17. Köstrikool
18. Nõiamägi
19. Kalmõtõ koht
20. Sandipedäjäs (Sandipettäi)
21. Vahtsõ-Antsla mõis
22. Oina läte (Oina Salumulk)
23. Kupari talu
24. Piirivarik
25. Uhtjärve küla
26. Kuradikivi (Vanapagana kivi, Kalevipoja kivi)

480 Mis asja säääl pekstakse?

Sangaste ja Uue-Antsla piiril jookseb oja, midagi iseäraliku päält vaadates ei ole, aga sellest ojast räägitakse, et säääl elavat vaimud.

See lugu oli juhtunud nõnda, et Kitse talu inimesed kuulanud juba mitu ööd, et mis asja säääl nii pekstakse. Arvanud viimaks, et vahest Aladi rahvas peksavad oja ääres hobusetokki maase. Ühel õhtul aga läinud nad vaatama. Sel kohal, kus oli ülekaigu purre, oli ojas üks allikas ja säääl pekstudki. Kui nad hoopis ligidale läinud, oli jäänud peksmine maha, kui aga jälle kaugemale tulnud, pekstud edasi. Nii kestnud see mitu ööd järjest ja seda kohta hakatudki kartma.

ERA II 243, 401 (6) < Urvastõ khk, Säre k, Pärsimäe t
< Kuldri k, Kitsõ t – H. Kirsenberg < Miili Ots, 47 a (1939)

Tikutii

481 Mitte sellepärast, et sirge

MP: Vaata, siit ta tuleb nüüd, näet, edasi niivisi, see on see Tikutee nüüt.

VV: Mille ta Tikutee on?

MP: Ta oli, tikkude pääle ehitatud tee oli, nende, noh, propside pääle, kuidas see kutsutakse. Sellepärast on, mitte sellepärast, et ta on sirge, a ta oli, ma mäletan, ta oli, noh, puutee, tikkude peal, ta on siuke leetepinnasega koht.

ERA, MD 782 (33) < Urvastõ khk, Toku k, Pundõ-Toku t
– K. Rannamäe, V. Valper < Mart Prisko, s. 1939 (2006)

Kahrusaarõ (Karusaare) soo,
Kõllapalu

482 Katkuaegne matusepaik

Uue-Antsla vallas Pörtuse külas Suure-Sundsi talu krundis on katkuaegne matusepaik nn Kõllapalu. Sel kõrgemal liivakünkal, mis olnud vanasti piiratud Karusaare rabasoost, kasvanud siis suur mets. Praegu on aga koht heinamaa keskel ja kaetud noore männametsaga.

EKLA, f 199, m 30, l 7 < Urvastõ khk, Tiidu k ja t
– A. Laurson < Juhan Kallion, 79 a (1927)

483 Nigu käokirä

Toku puul elli vanast vana unu. Tiä ol' ilmalõ unu, kõik kitsõ tedä unus õnnõ. Vana poissmiiis ol', ma näi ka tedä viil. Säärtse seemuški püksi olli jalan, kitsõnahast tettü. Ku tä edimält läts Toku puult vällä, sõs kuuldunu õks kobinat. Edimält pellänü miiis, tsusanu juuskma, nikagu saanu jaku, et uma püksi es kobisõsõ. Tiä ol' rätsepp, käve maad müüdä umbleman, kohe viidi õnnõ. Mõisan ka õks käve. Sellät', ku tä taha mõisale lännu, ol' ant puhast leibä. Ol' toonu kodurahvilõ ka maitsa. Puhast leib ol' õks tõnõ ku raband leib. Vai no vanast kiä puhast leibä jõus süvvä.

Vana unu sellät' säärtsiid vigurijutte. Selle latse oitse tedä. Ku näkki õnnõ kavvõst, juuski vasta ku varõse. Krossõ ka õks jagi latsilõ vahel, tel ol' raha. Ütte juttu tä sellät', kuis tä põrgun käünü.

Ütskõrd tullu telle Tokura mõtsa veeren väikene vanamiiis vasta ja üllü, kas sa taht mukka ütten tulla. Tiä ol' viil küsünü, et kos sa minnu viit. A vanamiiis keerutanu kätt peten sälgä indele ja veenu põrgulõ. Säääl sõs tennü kolm päivä tüüd. Ei olõ inäp meelen, mis tä säääl õks tennü. Valgõ obõsega vedänü vett ütest järvest, üt's lump' ollu tühäs vetä. Ma-i tiä, mis tä tõsel pääväl tennü. Kolmadal pääväl ol' katla ala tulõ tegemine. Sõs ollu üt's tütrik säääl. Tuu opanu: sa nõvva palgas üt'si paa alt. Sõs tä nakanugi palka nõudma. Katlast pant kulbiga käärikotti. Paa alt ant tulitsit üt'si, nii pandunu pükse sisse.

Toonu sinnasamma Tokura mõtsa tagasi, kos tä tuud miist inne näkk'. Sõs lännu kodu. Võttunu ja kaenu, et mis tä sai sääält. Puistanu vällä, ollu säärtse eläjegese nigu neo käokirä. Nuu lännü lindu ja lävest vällä nigu tennäten. Tiä nakanu lugema, saanu säidsekümnennd katõsa tükkü. Perämine ol' viil ütelnü: "Nuu olli mi ingekese, kiä säääl katlan keie." Pükse seen ollu selge kuldpäillingä.

Sõs om otsan tuu jutt kah.

ES, MT 108, 5/7 < Urvastõ khk, Vahtõ-Antsla k – B. Kangro
< Aleks. Timpka, 75 a (1933)

Must tiik

484 Tiigi haldjas

Tiidu talu nurmes olnud vanasti imelik tiik. Asunud kõrgema künka otsas ja vesi olnud tal nii selge ja puhast kui kuld. Karjapoisid hakanud kord tiigis teivastega

Talvine Tikutii. V. Valper 2010

uurima, et missugune on tiigi põhi. Kobatud ja kolistatud teivastega tiigi põhjas ringi, aga ei midagi, pole midagi iseäralikku kuulnud. Sääl korraga ühe karjapoisi teivas puutunud mingit kõvat asja, kostnud tume kõlin. “Rahapada, rahapada!” hüüdnud teised ja tormanud ligemale. Kuid ehmunult pööranud nad ka kohe tagasi. Tiigi vesi mässanud ja möllanud ning olnud pigimust. Ootatud, et vesi selgineb, aga asjata, vesi jäänud ikagi mustaks, olgugi et torm raugenud. Karjased katsunud veel rahapaja otsimisega õnne, aga nüüd pritsinud tiigi vesi nad üleni märjaks. Hirmuga jooksnud nad koju ja rääkinud vanematele kõik ära. Nüüd olnud asi selge. Vanemad seletanud, et nad oma ulakustega pahandanud tiigi haldja ära ja haldjast peab lepitatama. Muidu võib kogu ümbruskonna käsi halvasti käia.

Mindud tiigile, käidud kolm korda ümber tiigi ja igauks visanud hõbetat vette. Siis ohvertatud. Ja otsekohe pärast toimingut muutunud vesi rahulikumaks, aga mustaks ta jäänud siiski. Kardetud küll rahva seas esialgu tiiki, aga pärast saadud aru, et haldjas on lepitatud ja hakatud uuesti tiigi ümbruses liikuma. Tiiki aga nimetatakse veel praegugi Mustaks tiigiks.

ERA II 243, 386/8 (10) < Urvastõ khk, Nässmõisa as, Vahtra t < Tartu-Maarja khk, Ropka v – K. Raave < Mari Raave, 78 a (1939)

Sälgüsmägi (Sälgusmägi, Selgusmägi)

485 Sinelisiiluga kantud vall

Ütskõrd Põhjasõja aigu võidelnu veneläse ja rootslase. Rootslase hakanu indele valli ette tegemä. Seejaoss korjanu na kivve ja mulda. Selle kandnu na sinelisiiluga kokku. Tüü tarvitanud hulga aigu, aga edenenu siski. Lahing kestnü ka edesi. Pallu inemisi saanu surma. Viimäte saanu vall valmis. Tuuperäst, et ta ahtake ja pikk om, pantugi talle Sälgusmägi nimess. Ka pallu luid om vällä tullu.

ERA II 243, 347/9 (8) < Urvastõ khk, Uhtjärve k, Kollupa t < Vahtsõ-Antsla v, Kitsõ t – F. Klaar < Emilie Klaar, 49 a (1939)

486 “Umbõ, umbõ!”

Sälgüsmägi om Uue-Antsla vallan. Vanaesä rääkis, et sinna om lämmätät 300 naist, last ja rauka ja katš emäeeslit. Nuu luu sis omma rüüknu: “Umbõ, umbõ!” Mud’u es saa noid luid vaiki panda, kääneti üts ots põhja, tönõ lõuna, köüdeti punane lang ümbre ja kura jala kontsaga

kolm korda vajutati luule pääle. Muðu tõsti ütte otsa ja tõist ja ai verist vattu vällä. Sis jäie luu rahulõ.

RKM II 225, 220/1 (23) < Sangastõ khk, Tagula k, Laanõ t
< Urvastõ khk, Tiidu k ja t – E. ja H. Tampere < August
Reinup, 67 a (1967)

Sälgüsmäelt leitud žetoon. ERA, DF 4111, K. Rannamäe
2006

487 Mihkclipäeva öösel

Rootsi sõja ajal olid inimesed selle mäe seljaga kokku kandnud. Mäge piirab maa sees suur müür. Mäe all asuvad keldrid. Keldritesse on viidud sõja ajal mitmesuguseid varandusi. Seal on palju kulda ja kalleid asju. Keldrit valvavad sõjamehed, teine teisel pool keldri ust, ja mõõgad on neil käes. Kui keegi peaks seda kohta kaevama ja ukse avama, siis sõjamehed tapavad ära selle inimese. Seda kohta ei tohi keegi puutada. Seal on üks suur liivaauk ja sellest august natuke lõuna poole ongi keldri uks.

Mihkclipäeva öösel on kuulda mäel mürinat ja siis rootsi sõdurid sõidavad mäe mööda ja vaatavad, mis toimub mäel. Kord oli üks näinud selle päeva öösel, et sõjamees suurel valgusel hobusel sõitnud ümber Sälgüsmäe suure kiirusega. See oli hakanud kartma ja põgenenud mäe juurest.

RKM II 60, 544/5 (14) < Urvastõ khk, Kärstnä k – E. Reisma
< Els Reisma, 67 a (1956)

488 Nii need legendid tulevad

A siin Selgüsmäe pääl jah, et siin oli vaime nähtut. Et oli mingi, mingi rootslane oli, obuse seljas sõitnud ja. Ja siis siin oli üks poiss, too oli sis muidugi [*naerab*] – nii need legendid tulevad – see oli sis muidugi obuse, kurat, koloosist varastand ja sis oli valge lina selga pannud ja oli seal öösi udu sees sõitnud. Sis oli kõva, kõva jutt, jah [*naerab*]. Aga muidugi pärast tuli välja, et tema oli see, meie muidugi avastasime ära, et see tegi selle krutski siin, jah. Aga mitte too ei põhjustand toda, too jutt oli, obuse seljas sõitmise jutt oli ikka enne. A tema muidugi kordas seda, eks ole. A võib-olla mõni krutskitegija oli ka ennem seda, ennem tegi ja sis tuli see jutt. Need jutud ei tule ju niisama. Jah.

ERA, MD 782 (40) < Urvastõ khk, Toku k, Pundõ-Toku t
– K. Rannamäe, V. Valper < Mart Prisko, s. 1939 (2006)

Kooljaorg (Surnuorg)

489 Kohutav surm

Sääl Sälgüsmäel on üks org, mida kutsutakse Surnu oruks, mõned ütlevad ka Koolja org. Org on oma nime saanud sellest, et Põhjasõja ajal olid inimesed metsa sisse mäesse koopa kaevanud ja sinna peljupaika läinud, aga ikka leitud nad säält ära, pandud koopasuu kinni, nii et inimesed pole enam välja pääsenud. Ju muidugi leidsid need inimesed säält kohutava surma.

ERA II 243, 229 (1) < Urvastõ khk, Vahtsõ-Antsla v
– L. Kallion < vanalellet, 89 a, srn. 1938 (1939)

490 Kinrali matetu

Sääl Uue-Antsla vallan om Kooljaorg. Sinna omma matetu kinrali. Matmise komme oll' nii, et pää lõunan ja jala põhja.

RKM II 225, 221 (24) < Sangastõ khk, Tagula k, Laanõ t
< Urvastõ khk, Tiidu k ja t – E. ja H. Tampere < August
Reinup, 67 a (1967)

491 Poiskesi ei lubatud

No seda kardeti, seda Kooljaorgu. Too oli tõesti siuke sammaldatud ja, ja mets varjas ära, seal oli kogu aeg sihuke poolhämär see org. Mis org ta oligi, ta oli sihuke kitsas, ega ta – pikk küll oli, paarsada meetrit – aga ta oli sihuke, noh, kolme-neljakümne meetrise laiusega.

Sälgüsmägi. Kuldri algkooli õpilase Laine Kallioni joonistus. ERA II 243, 233 (1939)

Vot, seda küll kardeti, jah, sinna ei lubatud, ma mäletan, poiskesi ei lubatud sinna ka minna hulkuma. Noh, et seal on mingid matmised või midagi seal pidi olema. Ja surnusid, noh, kardeti säääl.

ERA, MD 783 (19) < Urvastõ khk, Toku k, Pundõ-Toku t
– K. Rannamäe, V. Valper < Mart Prisko, s. 1939 (2006)

Ohvrikivi

492 Kuld kivi all

Kaks meest maganud kord heinaajal ühes küünis. Teine mees olla näinud unes, et säääl Sälgüsmäel selle suure musta kivi all on kulda. Mehed kohe hommikul raha kaevama. Teine mees hakanud närveerima ja hüüdnud suures rõõmus: “Oi kurat, ku pallu raha om!” Kohe kadunud raha nagu maa alla. Nad otsinud küll, kuid ei leidnud. Ka kivi kadunud ära.

ERA II 243, 307 (9) < Urvastõ khk, Pihlõni k, Hinuri t
– E. Marits < Juuli Kangro, 67 a (1939)

493 Püha ohvrikivi

Sälgüsmäel asunud ohvrikivi. Inimesed käisid säääl palvetamas ja ohverdamas oma ebajumalatele. Taevane Jumal aga ei tahtnud seda, et inimesed valesti usuvad ning ta lasknud ühel päeval ohvrikivi alt välja tulla musta sea ja põrsaid. Inimesed hakanud pärima, et kelle sead need on, aga keegi ei olevat neid omaks võtnud. Teisel päeval kadunud kivi ühes sigadega. Kivi asemele tehti jaani-päeval jaanituli. Ja tehakse ka praegu seal Sälgüsmäel kiviase mel jaanituld iga aasta.

ERA II 243, 317/9 (19) < Urvastõ khk, Pihlõni k, Hinuri t
– E. Marits < Juuli Kangro, 67 a (1939)

Karl XII tulease

494 Märgutuli

Sälgüsmäe kühmu otsas on tuleauk maa sees, sinna auku tehakse praeguse aja noortelt igal mai- ja jaaniõhtul löke. Kui Põhjasõja ajal Karl XII oma vägedega siia mäele

jõudnud, süüdanud ta siin suure tule märguandeks, et tema on mäe otsas. Ning Karl XII-nda tule asemele põlenudki auk sinna maasse. See on ümmarik auk maa sees, umbes poole meetri sügavune, ühemeetrilise läbimõduga.

ERA II 243, 231 (4) < Urvastõ khk, Vahtsõ-Antsla v
– L. Kallion < vanaallelt, 89 a, srn. 1938 (1939)

Armukuusk

495 Kivi kuuse pihta

Sellest tuleaugust paremal all orus on suur kuusk, eriti suurte laiade ja paksude oksadega. Seda kuuske kutsutakse armukuuseks. Selle kuuse all kasvavad kassikäpad (lilled). Neid on säääl nii tihedasti, et tahtmatult see kassikäppadest vaip sinna istuma meelitab. Kuusest mõne sammu kaugusel on suur kivi, mille Taevataat sinna visanud, kui tahtnud seda armukuuske puruks lüüa, sellepärast et palju noori inimesi selle kuuse all armastades hukka minevat. Kuid sihtimine pole õnnestunud ja kivi lennanud maha sinna, kus ta praegugi kükitab, säääl oru veerul.

ERA II 243, 231/3 (5) < Urvastõ khk, Vahtsõ-Antsla v
– L. Kallion < vanaallelt, 89 a, srn. 1938 (1939)

Korvissuu

496

Korvissuu om Kooljaorust edesi. Tuu om tolle peräst, et korvidega om kannetu tuu tii, mägi sinna üles. Tii om säääl nii kitsas, et vankriga tõnõ tõisest müüdü ei saa.

RKM II 225, 221 (25) < Sangastõ khk, Tagula k, Laanõ t
< Urvastõ khk, Tiidu k ja t – E. ja H. Tampere < August Reinup, 67 a (1967)

Mõõga ja võtmega kivi

497 Musta sõja mälestus

Meie vallas riigimetsa Sangaste metstkonna ja Kassi vahtkonna tsihi (piiri) pääl on suur, peaaegu neljakandiline kivi. Selle kivi sisse on raiutud rist, mõök, võti ja kirves. See kivi olevat Musta sõja mälestus. Selle kivi alla olevat siis maetud 28 langenu. See kivi on umbes poole meetri

paksuselt maa seest väljas, kahe meetri ulatuses olevat maa sees. Must sõda olnud 1905. a. Kivi kõrgus on maa peal pool meetrit, laius üks meeter ja pikkus kaks meetrit.

ERA II 243, 269 (27) < Urvastõ khk, Kiisa k, Ala-Kiisa t
– L. Kallion < Matli Pihl, 77 a (1939)

498 Rahapada

AT: Säääl Kõrtsimäel miski oligi, et mis säääl oli, üks kivi on. Ja säääl kivi peal oli miski, midagi sellist, nagu võti ja-ja kas ei old mitte nagu mingisugune pada. Ja sis mõtlesid, et säääl on sis rahapada all. Aga ma-i teagi, kus see kivi nüüd on.

VV: Ahah, kas te ise olete seda kivi näind ka?

AT: Ei, ma-i ole näind teda. Aga niimoodi räägiti, et see kivi on.

VV: A kes seda arvas, et seal võib rahapada olla?

AT: No nii inimesed mõtlesid, et mis see muud võib olla, et ku keegi õige võtme leiab ja. Noh, see on nii, muinasjutu taoline. Jah. Aga muud ei olnd midagi, muidu olid arilikud need piirikivid.

ERA, MD 793 (11) < Urvastõ khk, Kiisa k ja t < Tiidu k, Upatsi t – H. Kästik, V. Valper < Asta Tell, s. 1929 (2006)

499 Kõige populaarsem legend

Kivi kohta oli, legendid siin liikusid, et vaata, kui rootslased, Rootsi sõja ajal, et siis siin Selgusmäel oli nendel see, noh, bastion või mingi kindlustus olnd. Et siin olid lahingud ja siit nad sis taganemisega olid matnud varandust ja kulda kõvasti maha. Noh, see on nii-õelda kõiki aegade kõige populaarsem legend, ta on igal pool selline. Et sis see kivi pidi näitama seda suunda, selle matmis-suunda. Siuke legend oli selle kivi kohta. Ja üks need aareteotsijad muidugi siin vene aja alguses ikka kaevand, kaevasadid ka ja otsisid, aga noh, midagi nad ei leidnud.

ERA, MD 782 (11) < Urvastõ khk, Toku k, Pundõ-Toku t
– K. Rannamäe, V. Valper < Mart Prisko, s. 1939 (2006)

Kõrdsimägi

500

Säälsamas lähedal on mägi, mida kutsutakse Kõrtsimäeks. Vanasti olnud säääl kõrts. Kaevu ase on veelgi

Mõõga ja võtmega kivi. ERA, DF 4118, K. Rannamäe 2006

selgelt tunda ja vanarahvas mäletab aega, mil mäel olnud veel põld. Siis jäenud koht metsa alla, põlenud siis kord lagedaks ja nüüd on jällegi metsa all.

EKLA, f 199, m 30, l 43/4 < Urvastõ khk, Vahtsõ-Antsla v vaestemaja; Kassimõisa k, Pundõ-Mihkli t – A. Laurson < Karl Piirand, 79 a; Mango Rosenthal, 76 a (1927)

501 Käis nii saks kui sant

Sangaste mõisa parun lasknud ehitada suure metsa sisse mäele kõrtsi. Sinna käinud nii saks kui ka sant elu lõbusamaks tegema. Päeval läinud ka kõrtsi juure tee, kuid öösel ei leidnud seda teed keegi, otsi või pirrutulega. Aja jooksul läinud kõrtsimees väga rikkaks. Kord mässu ajal hävitatud kõrts ära ning raha jaoks kaevatud suur auk ja pandud sinna sisse, millele veeretatud suur kivi piale. Ka praegugi tuntakse seda mäge veel Kõrtsimäe nime all.

ERA II 243, 279/81 (2) < Urvastõ khk, Vahtsõ-Antsla v, Haraku t < Petserimaa – A. Maalik < Aleksander Maalik (1939)

502 “Tii päält ärä!”

Antsmõisan Hupadsi talu solane Ants Koljon om ollu eidsin Hupadsi mõtsan Kõrdsimäel. Sääl om hubese pandenu võssa. Esi hiidänu Kõrdsimäele magama. Veidükese aja peräst om tullu üits – inemine tä ei ole ollu, ütelnu: “Tii päält ärä!”

Poiss ei ole pandunu tähele tuust, mõtelnu: “Vast ma näi und.” Es ole magama jäänu.

Tullu, ütelnu jälle: “Tii päält ärä!”

Mõtelnu: “Mina nüüd iist ei lähä, näis, mes mulle tetäs.”

Kolmat kõrd om tullu, võttenu Antsu ja visanu tii päält iist ärä. Sis om Ants võttenu hobõsa ja veenu kodu. Hummugu nakanu hubõst kaema, ollu rahajäle karvu pääl. Sis arvatas, et säääl om kah mõni kotus, kos raha om.

ERA II 284, 558/9 (619) < Urvastõ khk, Kassimõisa k, Kuldi t – L. Pedajas < Jakob Albrecht, s. 1862 (1940)

Upatsi talu

503

Tiidu, Sundsi, Upatsi
kõik nä olli kupatsi.

No tuu om, tuu oll sääne ütlemine, noh, väikse talu vast olliva, sis sändse väikse maa pedäjä, nuu, kelle kottale nii üteldi sis: Tiidu, Sundsi, Upatsi, kõik nä olli kupatsi.

ERA, MD 788 (2) < Urvastõ khk, Selli k, Kannimäe-Lanna t
– H. Kästik, V. Valper < Juhan Kannimäe, s. 1937 (2006)

Ala-Kaossõ Kalmõmägi

504 Matuspaik

Kalmemägi – matuspaik – Urvaste, Uue-Antsla, Ala-Kaosse t. Vanast (rahvajutu järele) on selle mäe seest leitud luud, kuna selle kalme ümbruskonnas on näha väikesi urge.

E 56155 (12) – E. Päss (1925)

Kaossõ talu

505 Tsissid

Uue-Antsla vallas Kaose talus pesnud end tsissid reheahju paistel, ise öeldes: “Peesi, peesi, kes sa olet, ei või nimme nimida.” Mees atiselt näinud, et naised, lõõnud kõik pusipuuga surnuks ja visanud kartulihauda. Luud aga ajanud vahtu välja ja igal neljapäeva õhtul tänitunud ikka “hüüp” ja “hüüp”, kuni nad viimaks maetud.

EKLA, f 199, m 30, l 99 < Urvastõ khk, Kassilaanõ k ja t
– A. Laurson < Hugo Pihlo, 71 a (1927)

Vainupäälne ohakas

506

Muistsel ael kasvanud Uues Hantsmõisas vallas Kassi karjamõisa ligitel vainu pääl pitk üksik karuohakas, umbes mehe kõrgune. Kus ohaka juur sisse kord saanud, sääl ta tärkab tõisel aastal jälle uuest ja nõnda ikka aastastald edasi, kas või mitto inimese elu iga. Aga meil

Kassimõisa põliselanike mälestuskivi. V. Valper 2010

ei ole see kord põlluohakatega midagi tegemist, vaid üksi selle ohakaga, mis ligi Kassi mõisad õitsitule ääres kasvis.

Õitsid olivad muistsel ael väga suured, nõnda et mõne õitsi juures tähtsal õhtul päält 200 inimese koos olnud. Tähtsas pidu olnud ka täna õhtu – viina ja õlud joodud, torupilli mängitud, maeltud ning tantsitud kuni pea valgeni. Sääl hüüdnuud viimaks keegi: “Antke selle vana õitsivahi ohakale ka naps viina, ta on küllad vaeva näinud seda platsi siin päeva kui ööd ühtelugu vahtites!” Sääl hüüdnuud tõised ka kooris järele: “Jah, väga õige, antke vana õitsivahi ohakale naps viina!” Selle pääle tõsetud suur sarv viina täis ja valatud vana karuohakale pähha. Et temale se temp meelehead on sünnitanud, näeme pärast.

Tõisel aastal oli tähtsal õhtul jällegi pidu, aga õitsitule vahti ohakat ei tuletanud keegi meele, et küll paljogi täädshivad, et noor ohakas vana ohaka poeg oli nago Mihkel Madissa poeg. Ohak jäeti viinast ilma, selle läbi sündis, et hundid keik sui otsa pea kahjo tegid ja pea pooled valla hobused ära murdsid. Kuna tõisel aastal õitsivahti ohakat meele tuletati ja paar tugevad sarvetäit viina ohakale päha kallati, siis ei puudud sel suvel keegi hunt enamb hobustese.

Niisuguseid kurje kohte tulnud siis Urvaste selleaegne õpetaja, kes praegusest õpetajast kolmas olnud, arstima. Ta olnud ise püstijalul sääl juures, kui vainupäälne

ohaka plats teomeistest üles küntud, ega ole enne ära läinud, kuni vanal ohakal juured sügavast maa seest välja kisutud. Ka paljutes talutes, kus seekord kurjad kohad olnud, käinud õpetaja arstimas ja palvet pidamas, sest saatik on taga virruste naarjad ja inimeste irvitajad pea-aegu suutumaks kadunud.

Muud kui õnnetust juhtunud loomatele pärast ki veel selle koha pääl, kus õitsi ohakas enne kasvanud. Noh, seda täädsivad küla karjapoised ja nende kohus oli loomasid kurja koha juurest kaugele kaitsta.

E 45888/9 (15) < Rõugõ khk – M. Siipson (1895)

507 Vanapagan sõitis Kassilaande

Oli säärane jutt Uue-Antsla pääl, et vanapagan sõidab reedeõhtuti suvel, vanapagan sõidab maa pääl kaheerratalse, noh, masinaga või. Mingisuguse asjaga. Ja rahvas kõik nii ärevil, ikka üks on näind, teine näind ja küll surnuaial nähtud ja. Sis oli vahepeal nigu vahe olnd, sis oli vahepeal tulnd jälle suur jutt, et heinalised nägid kohe, kui vanapagan sõitis Kassilaande. Ja vanapaganal pidi olema saba taga, must saba ja kõik tsilinder pääs ja kõik väga niimodi, ja ikka vanapagan ja. Ja lõpuks sis tuli vällä niimodi, et oli Uue-Antsla parun oma toapoisile Saksamaalt jalgratta toond. Ja too sõitis sis küla mööda, hirmutas inimesi.

Vaadake, noored, kui kiiresti see tehnika om arenenud. Ütelda sada viiskümmend aastat tagasi ei olnd mitte, ei tuntud ei jalgratast ega mitte midagi, ei rongist, ei sellest ei olnd aimugi. Ja nüüd on ta nii läind, et õlid tulevad maa seest, vällä kõik kisutakse ja. Ja jääme õhku rippuma ja. Et küll om ikka see tehnika nüüd selle ajaga edasi jõudnud.

ERA, MD 774 (20) < Urvastõ khk, Selli k, Raudmaa t
< Mäe-Lõksi t – K. Kink, V. Valper < Aino Kupper, 83 a (2006)

Ritsika kivi

508 Ritsikut kuulamas

Selle jutustaja elamust mõnikümmend sammu eemale on üks kartulikujuline kivi, u 2–2,5 m ümbermõõduga. Seda kivi kutsutakse Ritsika kiviks. Kivi saanud oma nime niimoodi, et säääl olnd üks maja, Juhan Hura elanud säääl majas. Too maja põlenud ära ja Hura läinud ka muidugi säält minema. See kivi olnd maja suurim nurgakivi. Pärast maja hävinemist laulnud kolm aastat

ritsik (killk) selle kivi all. Ümbruskonna inimesed käinud ikka sinna õhtuti kuulama ritsiku laulmist.

ERA II 243, 269/71 (28) < Urvastõ khk, Kiisa k, Ala-Kiisa t
– L. Kallion < Matli Pihl, 77 a (1939)

Jakapi tamm

509 Kaarel XII istutatud tamm.

Kaarel XII oli istutanud praeguse Jakapi talu kohale, kus siis oli mets, tamme. Ta oli torganud maasse oma jalutuskepi ja ütelnud: “Kui see kepp läheb kasvama, siis saan mina siia veel kord tagasi tulema!” Tamm praegugi kasvab, ta on hiigelsuur ja jäme, ümbermõõt seitse ja pool meetrit. Tamm asetseb praegu Jakapi talu aianurgas.

ERA II 243, 293/5 (16) < Urvastõ khk, Vahtsõ-Antsla v,
Ülejõe t – A. Maalik < Endla Kallin (1939)

Jakapi tamm. Kuldri algkooli õpilase Laine Kallioni joonistus. ERA II 243, 237 (1939)

510 Ennustus

Rootsi kuninga Karl XII tamm asub Jakapis. Rahvas räägib, et Karl XII olevat selle istutanud. Pistnud oma jalutuskepi mulda ja öelnud: “Kui see puu kasvama läheb, siis on Eesti ja Rootsi vahel rahu, kui ei lähe, siis jääb Eesti Rootsi alla,” ja puu läkski kasvama.

RKM II 72, 250 (4) < Urvastõ khk ja v, Jaani t – H. Kala
< Elisabeth Kala, 76 a (1959)

Miku künnapuu

511 Rootsi kuninga istutatud pärn

Vastse-Antsla vallas Miku küla mäe otsas kasvab suur pärn. See pärn arvatakse olevat istutatud Rootsi kuninga poolt. Rahvasuu räägib, et viis sammu pärnast päikesetõusu poole olevat maa sees mitu tündrit kulda.

ERA II 243, 295 (17) < Urvastõ khk, Vahtsõ-Antsla v, Ülejõe t
– A. Maalik < Endla Kallin (1939)

512 Mikura Künnäpä suur tamm

Ku mu imäesä vanast viinavooriga Riiga lännü, sis ollu säääl üts vana seitsekümne aastanõ miis ja ütelnü, et “säääl Mikura Künnäpä man om kolm püttu kulda maa seen”, et “ma tiiä külh õkva, kon kotal om, aga kost ma vana ineminõ inämb sinna saa. Ja 23. juunil kellä viie ajal õtakuspoolõ, kohe sis puu vari langõs, sääält 7 sammu edesi, säääl om kuld”.

See Mikura Künnäpä suur tamm, mis olevat ka rootslastel istutatud, on praegu Vastse-Antsla v. elava Miku talu peremehe Kreevaldi maa peal. Sealt on ka palju kordi kulda otsitud ja kaevatud, aga õiget kohta pole leitud. Selle tamme ümbermõõt on 4,3 m. Juure alt on õõnes, sealt on kaevatud.

ERA II 243, 255 (21) < Urvastõ khk, Vahtsõ-Antsla v,
Ülejõe t < Kuldri k, Vaarikala t – L. Kallion < Miina Kallion,
73 a (1939)

513 Siiski läks ennustus täide

Uue-Antsla vallas Miku talu värvaposti kõrval kasvab määratu jäme künnapuu.

Selle puu kohta on rahva keskel liikvel jutt, et kui Rootsi kuningas Karl XII oli Eestist põgenenud Vene vägede eest, pistnud ta sinna künnapuuse kepi ja ütelnud:

Miku Künnapuu. ERA, Foto 9313, R. Remmel 1969

nud: “Kui see siin läheb kasvama, tuleb ta veel kord siia tagasi ja võidab selle maa Vene käest.” Nüüd on aga sellest juba ligi 700 a mööda, Karl XII on juba ammu surnud. Kuid siiski läks see ennustus täide, sest eestlased vabastasid ise end Vene võimu alt ja asutasid endale ise iseseisva riigi. Karl XII ennustus on läinud ikkagi täide.

ERA II 243, 399 (5) < Urvastõ khk, Säre k, Pärsmäe t
< Kuldri k, Kitsõ t – H. Kirsenberg < Miili Ots, 47 a (1939)

514 Seitsmendas enam ei mahtunud

Siin me käisime Kuldre koolis. Ja siis, seda teed enam ei olegi, seal on Miku küla, enne Kuldret kohe. Ja säääl on üks maailmatuma siuke suur tamm. Ja tamme all on sihuke väike auk. Ja seda öeldi, et see Karl XII pani selle kepi sinna ja ütles, et kui see kepp, tammekepp kasvama läheb, siis tema tuleb veel korra Eestimaale, aga kui ei lähe, siis ei tule. Igal juhul tulnud ta enam ei ole, aga see

tamm, ma-i tea, kas nüüd on veel alles.

A sää! oli, jah, sihuke ilus suur auk oli, seen oli peale kasvand ja sellel all oli sihuke auk. Me ikka vanasti, kui väiksed olime, pugesime sinna auku, aga kui juba seitsmendas klassis olime, siis enam sinna auku ei mahtund.

ERA, MD 781 (24) < Urvastõ khk, Pihlõni k, Hinuri t
– K. Rannamäe, V. Valper < Tähti Kangro, s. 1940 (2006)

Välli ja Vahete talud

515 Talude nimesaamine

Kord asunud kaks talu lagedal väljal küla kõrval. Esimest talu hakatud kutsuma Välliks, sest maja ümber polnud puid, et ta oli lagedal väljal. Teist talu aga kutsutud Vaheteks, sest see talu olnud külade vahel. Need talud on veel praegu Vastse-Antsla vallas. Kuid külad on hävinenud.

ERA II 243, 319 (20) < Urvastõ khk, Pihlõni k, Hinuri t
– E. Marits < Juuli Kangro, 67 a (1939)

Sõnnikulaotajad Välli talus. ERM Fk 2398:8, 1930

Köstrikskool

516 Esimene korstnaga koolimaja

Uue-Antsla valla piirides asus ka Urvaste kihelkonnakool.

Köstrikskooli täpset asutamise aega ei saa kindlaks määrata. Kuid 1683 olla õpetaja juba kellegi köstriks võtnud, kes ka “lugeda osanud” (mees aga andunud joomisele). Pole olnud ei õpetamiseks ega elamiseks koolmeistril ulualust ja parun Maydell kurtnud õpetajale, et köster tema sauna elama asunud ja enam säält välja ei minna.

Hiljem lubanud von Loewenstern köstrimaja ehitamiseks maa ja parun Stakkelberg lisanud köstri palgale kuus tonni vilja juure, et paremat meest kohale saaks valida. See olnud esimene koolimaja Urvaste kihelkonnas, kahe toa ja korstnaga.

1719. a olnud köster-koolmeistriks Johan Möller.

1740. a ümber on koolmeistriks Mango Hans, kes rahva jutu järele omale tiivad teinud lendamiseks ja pea-aegu järve pidanud kukkuma.

Hiiupimägi ehk Nõiamägi. Esiplaanil Urvastõ Alakõrts. V. Valper 2010

Köster-koolmeistri palk olnud kahepäeva maa ja igalt õpilaselt koorem puid ja nael küünlaid talves, mida aga väga korratult tasutud.

EKLA, f 199, m 30, l 296/7 < Urvastõ khk – A. Laurson (1927)

Nõiamägi

517 Mägi eksitas

Ja seda kutsutakse veel Nõiamägi ka. Vat siin oli niimodi, et see majakene, mis siin all lohus on, selle nimi on Alakõrts ja säääl oli kah kunagi kõrts. Ja üleval, kirikust natuke edasi oli teine, suur kivimaja on, säääl oli Mäekõrts. Ja need kaks kõrtsi siis omavahel võistlesid. Kui Antslas oli laat, siis, mis rahad järele jäid, need sis pandi kõik siia Alakõrtsi. Sis Mäekõrtsi mees oli jälle vihane. Ja noh, kui sealt tulit, siis olid inimesed kained, siis nad sinna Mäekõrtsi nii ei läinud. Sis see Alakõrts öitses rohkem kui see Mäekõrts.

Ja inimesed, no ütleme, siin tulid Antslas laadalt, sis nad olid juba jokkised. Ja siin võeti veel peale, tulid välja ja tihtipeale eksisid ära. Jah, hakkasid tee poole minema, aga tulid hoopis siia üles, ronisid siia mäe peale ja sis kutsutigi seda, et see Nõiamägi on. Et eksitas nagu inimesi ära. Kui nad olid sihukese jokkis peaga. Ja sis noh, kui me väiksed olime, sis vanaema ikka ütles, midagi pahandust tegime, sis hirmutas meid selle Nõiamäega. Et vaat, kui seal nõiad tulevad teile ka, annavad või nuhtlevad või mis nad teevad. Et sellepärast sis oli nagu see Nõiamägi.

ERA, MD 781 (3) < Urvastõ khk, Pihlõni k, Hinuri t – K. Rannamäe, V. Valper < Tähti Kangro, s. 1940 (2006)

518

See noorperenaine on mulle ka sellest rääkind, et pidi olema – kas pulma ajal – mingisugune pahandus juhtund ja kutsutakse Nõiamäeks. Aga üldiselt see on üks selline paik, kus hästi palju eksida võib. Mina olen eksinud, minu isa on eksinud, siis vene ajal, kui veeti piima,

küla pääl oli üks, kes vedas – kolmas kord tuli talvel siia: “Juhatagõ no ometi ära!” Ei oska Kuldresse minna!

Mina tulin Alakõrtsi juurest sirgelt, et ma-i hakka seda haaki sisse tegema, et ma pane üle mäe kohe sinna Hinurisse välja, seal kollase maja juurde ja saan ma rutemini koju. Ja ükskord vaatan, et ma olen kuskil soo pääl. Mõtlesin, et püha jumal, et nüüd ma olen ühe ringi teinud ja nüüd ma olen siin all oma heinamaa pääl. Ja vaatan, et üks tuli on, et ma lähen selle tule pääle. Ja vaatan läbi akna, et üks naine istub petrooolilambi juures ja, ja nõelub midagi. Mina koputasin akna pääle sis ja, tuli, et kes sa oled. Mina: too ja too olen, et-aga mina ei oska koju minna. Too pani sis laternasse tule – see vana nahkhiirega, kas olete näind, nahkhiireklaas on kahelt poolt, noh, tormilaternas. Ja tõi minu sis siia, siin oli kaasik, siis ma sain aru alles, kus ma olen, enne aru ei saand.

Minu isa sõitis, poissmehena jäi hilja pääle talvel, sõitis saaniga. Vaatab, et peab olema kodus joba nüüd, ei ole, ei ole. Sunnib hobust tagant ja sõidab ja lõpuks oli löönd käega, mõtelnud, et hobune leiab tee ikka koju. Jätnud sis ohjad saani pää pääle lödvalt ja tüki aja pärast hobune hirnunud värava taga. Siis oli järgmine päev läind vaata-tama – oli ümber talu sõitnud. Nii et kas siin midagi maa sees on, mingisugune maak või midagi, mis kuidagi segab, inimese loogilise mõtlemise segab ära.

Niisamuti see, kes piimavedaja oli, noh, ta on ka nüüd ammu surnud juba. Ja kutsuti Kõru Jaaniks. Too oli jah, talvel ja tuli ja-s oli vesi silmas, ütles, et: “Ma-i mõista enäb ära minna, et muudku ajat hobõst õnnõ ja mõtlõt, et soo peät olõma jo õigõ tii ja jälh olõt siin tagasi.”

ERA, MD 780 (4) < Urvastõ khk, Pihlõni k, Väikuni t
< Sulbi k, Vumba t – V. Valper < Väino Lindsaar, s. 1922 (2006)

Kalmõtõ koht

519 “Lähen ära Saksamaale”

Rahvas käis kirikus kaebamas, et seal ristteel, mis Vastse-Antslas ja mida rahvas kutsub “kalmete kohaks” – sest säääl olevat sõja ajal surmatud palju inimesi ja aetud elavalt ka hauda – eksisid inimesed alati, kui said sinna kohta. Vant-praost ütelnud siis oma kutsarile: “Pane hobune ette ja lähme ristteelt kuradit ära ajama.” Vant-praost võtnud kõik oma raamatud ühes, istunud tõlda ja sõitnud kalmete kohale. Säääl ütlenud kutsarile: “Aja hobune vasakule poole teeharule peatuma.” Jätnud siis kutsari tõlda ja astunud ise ristteele kuradit välja ajama.

Lugenud esimese tüki ära, juba kuuldus maa alt kõbinat. Luges teise tüki ära, juba hakkas maa suuremal määral värisema. Luges kolmanda tüki ära ning maa alt tuli välja suur emissiga, ilus, puhas ja rammus. Pärast tuli veel välja 12 põrsast, samuti puhtad ja rammusad. Emis kutsus kõik põrsad oma juurde ja lallatasid Vant-praostit. Emis ja põrsad olid läind Kassimõisa poole, minnes ütles emis Vant-praostile: “Sa Riia linna saiakrõngli varas, sa meil siin elada ei lase, lähen ära Saksamaale.”

Vant-praost istunud tõlda ja sõitnud kirikumõisasse tagasi. Pääle selle enam rahvas säääl ei eksinud.

ERA II 243, 199 (41) < Urvastõ khk ja k – Urvastõ Algekooli
VI kl < Ann Paluteder, 69 a (1939)

Sandipedajäs (Sandipettäi)

520 Lõpmata legendik

Urvaste kihelk. Uue-Antzmõisa põllus on üks suur pedajas keset lagedat välja kasvamas, mida inimesed Sandi pedajaks nimetavad. Kust see mänd omale sarnase nime on saanud, seda ei tea keegi küll selgeste seletada, aga mõned räägivad, et selle pedaja alla on üks sant ära surnud ja sinna pedaja alla ka maha maetud.

Siis on selle pedajal veel niisugune imevägi, et ta teekäijaid ära eksitab, kes temast juhtuvad õõajal mööda minema. Kord sõitnud sääält pedajast üks mees mööda. Pedaja kohta saades eksinud mees ära, nii et enam sugugi aru ei saa, kuhu poole tarvis sõita oleks. Sõidab siis aga umbes peaju järele edasi, lootes, et kusagile elumaja juurde ikka kord jõuab. Küll sõidab mees tuliselt, aga ikka on lõpmata legendikul, kus temale mitte midagi silma ei paista. Nõnda sõitnud ta seni, kui ilm hommikul valgeks on läind, siis märkab alles mees, et ta kaugemale pole saanudki, kui ainult Sandi pedaja ümber ringi tiirutanud.

HI 9, 690 (114) – A. Suurkask (1898)

521 Rootsi rahad

Kui tema isa olnud noor mees, eland Uue-Antsla vallas, siis sõitnud kord kolm meest, kaks hobust ees, mõlemad hobused mustad kui süsi, Alakõrdsi manu. Palunud eneselle korterid, kõrdsimees oli annud ka, olid siis käinud mõisas, surnuaial ja kirikus. Üle risttee Vanna Antsmõisasse minnes kasvas suur kõver pettäi (mänd), Sandi

pedäjas kutsuti. Vaatand seda pedäjat hoolega igast küllest, siis võtnud ühe raamatu välja, uurind seda, läinud kiriku torni, säält vaatand pikasilmaga ja uurind seda pedäjat, siis jälle mõisast ja igast küllest ikka seda pedäjat, ka järve päält. Rahvas oli teisi juba kartma hakkand, et on mõned vainu toojat. Ükskõrd öösel olid kadunud kõige hobustega tükkis ära. Pedäjast alapool niidu pervelt oli lõütut kolm hauku, igal haugul olnut põhjas kolme püti ase, igale asemele oli jäetud natukene maha, ühele hõbe- ja vaskraha, teisele kuldraha ja kolmadale ehteasju. Rahat olnud Rootsiaigsed. Siis saand rahvas aru, et neet olid rootslased, kes sõja ajal maetud varandust tulid ära viima. Küsitud siis kõrdsimehelt, see ei ole teadnud miskid, ainult vaikind. Eland mõne aasta maal, läinud Tartu ja ostnud omale maja – rahvas arvab, et see oli ostetud Rootsi rahadega.

ERA II 156, 491/3 (7) < Urvastõ khk ja v, Tatra t < Vahtsõ-Antsla v – A. Jeret < Ann Tetler, 66 a (1937)

522

Antsla tee ääres olevat üks petäi, mida Sandipedäjaks kutsutakse ja oma nime sai ta seepärast, et sandid tema all alati puhkasid. Ühele mehele oli unes juhatarud, et selle pedäja all on kulda. Mees läinudki raha otsima. Rahakatel kerkinud maa seest välja ja mehel oli muidugi hää meel. Kui aga ta raha tahtnud võtta, sõitnud saksad tõllaga, mees ehmunud seda ja läinud pakkku. Kui ta pärast raha otsima läinud, ei olnud säält enam raha ja nii jäänud mees rahast ilma.

ERA II 242, 377/8 (5) < Otepää khk, Kaurutootsi t < Otepää khk, Vidrike mõis – H. Hõlpus < Juuli Hõlpus, 67 a (1939)

523 Ei olõ kassat vällä tullu

Siin kunagi olõ, Urvastõ pääle minnä, tii veeren suur, kutsutu nii – Sandipettäi. Aga tuu om joba katekümnendal aastal, pääle maasaamist, maha lõigatu ja tuud enam... Jah, olõ, Sandipetäi olõ siin. Et määne legend viil, et säält, kuipallu maad sammõ vai kostki kohepoole pidi olõma määnegi sõaväe kassa matõtu är, Rootsi või Põhasõa aigne, et kassa mateti. Vana Kivi, tuu olõ õks tõnekõrd sammega mõõtu ja kaibunu ja torkinu oradega, ei olõ koskil määnestki kassat vällä tullu.

ERA, MD 785 (40) < Urvastõ khk, Risttii k, Kentuki t – K. Rannamäe, V. Valper < Jaan Kangro, s. 1929 (2006)

524 Mõisad ligistikku

Kartulivõtmisel pole keegi tohtinud päd tõsta. Vanas-Antslas löödud parajaste “lokatsit” (rippuvale lauale puuhaamritega), poiss mõelnud, et Uues-Antslas löödaks, tõstnud päd ja kohe saanud külakubjalt, Tohvri Pihlult malgaga.

EKLA, f 199, m 30, l 197 < Urvastõ khk, Rimmi k, Suurõ-Kauksi t – A. Laurson < Ado Kallion, 86 a (1927)

525 Rõõmustav vihm

Töö olnud hirmus raske. Alati rõõmustanud naised, kui vihm tööd takistanud, saanud siis lapsi imetada. Kui Vana- ja Uue-Antsla piirikraavi lõigatud, olnud töö nii ränk, et elama jäenud ainult lapsega naised (kellele igal söögivahel antud aega last imetada) ja varsaga hobused.

EKLA, f 199, m 30, l 155 < Urvastõ khk, Vahtsõ-Antsla as – A. Laurson < Liisa Tee, 68 a (1927)

526 Ligi Vahtset mõisat

Ligi Vahtset mõisat olli jaanipäevä üüse eidsipoisi mõtsan, tekkii tuld. Suure poisi läitsi är tütrigade manu. Poiskõne jäi tule viirde. Seenis olõ tuli ära kistunu. Poisil nakas külm. Nakas kaema ümbretsõõri ja näi, et koskil paistus üits tuli. Temä läits tuu tule viirde ja tahtse säält tuvva omale tuld. Säält tule veeren iste katõ miist, küsüse poisi käest: “Mes sa tahat?”

Poiskõne ütlep: “Ma taasi tuld hindäle kah.”

Tõne ütelp: “Võta särgisiil üles.”

Poiss om võttunu särgisiilu üles. Vanamiis om visanu kühvõlaga tulitsit üdsi särgisiilä pääle. Poiss om tullu uma tuleasema manu ja om puistanu sinna maha. Peräst nännu, et om vahtse hõperuubli tükü.

Vanarahvas kõneli, et jaanipäevä üüse vanatont' kuitatas raha.

ERA II 284, 566/7 (623) < Urvastõ khk, Kassimõisa k, Kuldi t – L. Pedajas < Jakob Albrecht, s. 1862 (1940)

527 Peab ööseks jäema

Rääkija ema olnud kord Uue-Antsla mõisas puhastatud linu ära andmas. Kõigilt võetud linad vastu, temalt aga

mitte – olnud ilus. Teadnud kohe, et peab ööseks jääma. Õnneks tulnud aga mõisnikule võõrad ja südametäiega tähendanud siis tüdrukule: “Kasi kus kurat kõige oma luidsete linnuga!”

EKLA, f 199, m 30, l 183 < Urvastõ khk, Villaliin
– A. Laurson < Sohvi Undrus, 75 a (1927)

528 Omal ajal suurepärase sissesääd

“Teeli herr”, nii tunneb teda rahvasuu, olnud leplik ja hää rahva vastu. Vallas olnud tal palju ristilapsi. Iga jõululaupäevaks lasnud Kuldre koolimajja viia vaat õlut, härja tappa, saia ja peentleiba küpsetada ja siis rahvale jagada. Onult Saksamaal pärinud ta suure summa, mille kasutanud Tsooru, Lümandu ja Kärсна mõisate ostmiseks. Siis lasnud ta kaevata mõisa krunti, ligi Vana-Antsla mõisat hulk tiike (loomulikud tiigid sügavamaks ja uusi juure) ja säädnud sinna kalakasvatuse [IK; JR], milline praegugi alal, kuigi rohtunud ja korraldamata. Näib olnud omal ajal suurepärase sissesääd. Parun Staël pole nähtavaste hoolinud rahast, vaid on seda ohtral käel jaganud ehitamiseks. Eriti luksusliselt ilusana on ehitatud Uue-Antsla mõisa härrastemaja, milline aga nüüd varemeis ja kõige haletsemisväärsemat pilti pakub. Ühes

Vahtsõ-Antsla loss. ERM Fk 139:9a, B. Kangro 1913

tiivas elavad veel asunikud, osalt tarvitatakse heinte panipaigana.

EKLA, f 199, m 30, l 120/1 < Urvastõ khk, Kassilaanõ k,
Piiri t; Põrtusõ k, Laasikõsõ t – A. Laurson < Ida Krüüner,
59 a; Joosep Ruuder, 79 a (1927)

529 Valerahategijad

Ega soo Vastsõ-Antsla mõis, taa olõs võinu ka säilüda, kui nüüt pääle Vabadussõta mõisamaa är jaotadi ja, nuu huunõ jäivä ju kõik sinnä, nigu naa olliva. Ja mõisa maa anti nigu valla hooldada vai noh, pilanssi vai kuis üteldä. Aga no sis kolm miist, kolm vai neli miist ostseva är nuu huunõ. Ostsõva tollõ lossi ärä, nuu tõsõ, sõidutalli ja kõik ostsõva ärä ja sis palgassiva tüülise, kes lahkseva maha. Lahkseva maha, kellel oll' vaja – nõo ümbruskonna majade korstna omma kõik tollõ mõisa hoonõto tellistest tettü. Iski sool majal omma kah, nee sarika omma kõik mõisa hoonõto sarika, säändse 22 kõrda 20, tahutu nellä kanti vällä, sarika. No sös kellel midägi vaja oll', kõik sis ostsõva sis noidõ käest. Jah.

Ja sis om viil üts episood. Mehe, kes nuu toda lahkseva, toda paruni häärberit, eläsiva all keldren. Keldren eläsiva, tekki sääl tuld ja nii ja kuis na olliva. Aga tuu

häärberi katus oll' puhas tsinkplekk', puhas, läbi tsinkplekk'. Ja sääil, ku na tuld tekkiva, sadasi määnegi puujupp, kos tuu plekitükk küllen oll', tulle. Ja tuu sulasi är ja juusse vällä sääilt tulest nigu hõbe, tead. Noh, sula klimp sääne. Ja, no ja naksiva kaema, et kurat – õkva katekroonilidse värv'. Nigu kat's krooni, sama värv' õkva. Ja üts nendest oll' sepp ja tuul hää plaan', et hakata tegemä katekroonidsid. Vankrerehvi ravvalõ tetti sis sääne, ütte otsa hing, et ta kokku käve, niimuudu. Panti tuu ääsi pääle, tuu raud ja aeti ta nii, et ta õkva sulama, no pehmes läts. Ja panti tuu katekrooniline vahele sinna ja lüüdi vasaraga pääle ja nii sai sinna sääne vorm vällä. Sis viiliti sinnä muiduki sääne avakõnõ ja valati sis tuu tsink sisse. Ja är jahtu, võeti vällä – kat's krooni.

Noh, lätsivä sis koski Võrru, ostsõva rulli niiti või kringlisaia, mis massõ viis senti. Ja andsõva katõkroonilidse, sai puhast seda tagasi. No ja nii tuu äri käve sis.

No ja raha oll' – naka's viinavõtmine. Pää haigõ, raha ei olõ enämb, näet, ei viisi tetä kah enämb. Ja sis oll' sääil koskil Piirivariku mõtsa seen, möi üts vanamutt' – tõi näet poodist viina kodu. Kui ta massõ kroon kuuskend viis senti putõl – kate krooni iist üüse koton möi. Nuu lätsivä sis sinna ja vanamutile andseva sis tuu katekroo-

nidse, saiva pudeli viina. Ja vanamutt naka's tuud raha kaema – tuu oll' edimine raha, tuu oll' alale neil. Ja tuu oll' sääne nigu tsipakõnõ virril saanu. Näüdäs kordnigule, konstaablile, tuu: “Kos ti sait?”

“No vat, noide meeste käest.”

No ja sis saadi kätte, saiva mehe, Eesti aigu, mis nä saiva, tuu oll' kõvaste, katõssa aastat või mis na saiva.

Ku tull' amnestia, Päts andse amnestia, sõs tollõ amnestiaga saiva naa sõs vällä.

Nuu mehe omma kõik joba Urvastõn, noid ei olõ enämb, noid mehi.

ERA, MD 785 (34–35) < Urvastõ khk, Ristii k, Kentuki t
– K. Rannamäe, V. Valper < Jaan Kangro, s. 1929 (2006)

Oina läte (Oina salumulk)

530 Ühendus allikaga

Uhtjärve jookseb sisse kaks oja ja pääle selle on veel temas palju allikaid, mis on järve põhjas. Välja jookseb aga üks oja ja selle veekogu ei vasta sissejooksvale veele. Kui vaadata kaugemalt mäelt, siis on väikese virvendu-

Vahtsõ-Antsla kalatiigid. ERM Fk 139:15d, B. Kangro

sega näha järvel 2 m laiust siledat pinda, nagu looklevat oja, mis suubub põhjapoolsesse järve otsa.

Umbes 150 aastat tagasi olevat valged kodupardid läinud talvel jääle. Keegi hirmutanud parte, kes kohe hakanud peidupaika otsima. Üks partidest läinud vette umbes lookleva veepinna lõpust ja kadunud vee alla. Nägija arvanud, et on tegemist näkiga, kes jää purustas ja pardi ära uputas. Mõne päeva pärast tulnud sama part 4 km tagant allikast päevavalgele.

Allikat nimetatakse Oina Salumulk. Sellest võib oletada, et looklev oja järvel on veetõmbus ja jääl olev auk oli olnud veekeerutus, kus ei külmetanud jää. Nüüdki on veel selgesti näha järvel looklevat oja, mis aga ei saada järvest välja niipalju vett. Kindlasti on ühendus Uhtjärve ja Oina Salumulguga.

ERA II 243, 323/5 (3) < Urvastõ khk, Pihlõni k, Väikuni t
– T. Lindsaar < Jaan Lindsaar, 54 a (1939)

531 Urvaste õpetaja hanid

Urvaste õpetajal olid hanid. Hanid käisid Uhtjärvel ujumas. Ütskõrd olli üks hani kadunud. Mõteldi, et va rebane on ära veenu või kuhuki kadunu. Aga ütskõrd tulnu hani Uue-Antsla kalakasvatustiigist vällä.

RKM II 227, 164 (7) < Sangastõ khk, Kuigatsi v, Haljamäe t
– L. Briedis < Minna Kirsimäe, 72 a, Lilli Odrak, 29 a (1967)

532 Nagu teisele tahtsid, nii sulle

Ja nood sis, nood mõisa maad olid vabad ja need vanad talunigud kasutasid neid maid oma karjamaana. Aga nemad olid ju kadedad, ku meie sinna läksime. Meie hakkasime oma maad kasutama, nemad oma loomadega enam ei saand kasutada. Ja siis nad tegid...

Sääl oli nisukene... Siin on talumaa ja üks pool kilomeetrit on all nisukene madal, nagu heinamaa. Ja säält, kus see mägine maa oli, säält jooksis välja üks allikas. Suur koobas, selge allikas. Ja kunagi olevat siis sääl allika ääres olnud üks vanade eestlaste, noh, hiie või see, koht. Ja tõesti, me käisime sääl uurimas, sääl oli väga palju puid maha võetud, säält kõrge kalda päält. Ja otsisime ikka neid puid ja tegime omal ajal kindlaks kah, nüüd ei ole meeles, kuipalju need olid aastaringide järgi. Aga siis sellel vanal talul, nende maa sees pidi olema üks kivi, kuhu sis inimesed tõid andid. Ja kohalikud kõnelesid meile, et kui sinna kivile toodi neid andid – too pidi väike hiis olema – et siis nemad kõik võtsid need andid ära.

Nemad olid nisukesed, kui meie sinna läksime, sis nemad hakkasid meile igasuguseid nõidusi tegema. Tahtsid meile kurja. Ütskõrd, jõululapäeva hommik, papa tuleb tuppa ja ütleb: “Mamma!” – meil kutsuti ikka papa ja mamma – “mamma, iga lehma söimes on jupp verist loomaliha!”

Mamma oli kuskilt kuulnud, et kui on nõidus, siis peat ära põletama, et siis ei mõju. Papa võttis tuletangid ja korjas tangidega kõik pangi sisse need lihatükid. Ahi põlema, pisteti kõik need lihatükid sinna ahju ja kõrve-tasime kõik ära.

Ei juhtund midagi? Jah, juhtus küll. Nendel, keda kahtlustati, nendel hukkus üks loom. Jah. Siis olid linad, kuppu keeratud linad – nood olid küünis – ja säält kuppu keeratud linade seest leiti üks valge rätik ja rätiku seest mitu väikest karaskit. Jälle tuli ahju ja põletati ära. Siis juhtus neil jälle midagi. Et siis nii, nagu sa teisele tahtsid midagi, kõik sulle. Nii oli mitu juhtu seal. Ja aga pärast, pärast saime niivõrd tuttavaks, et isegi mu õed hakkasid nende perepoegadega kurameerima ja.

Aga isa ei tahtnud, seepärast, isa uskus kõike. Et mis nemad on ära võtnud, kõik need väärtuslikud asjad säält hiiekivi päält.

ERA, CD 64 (50) < Kanepi khk < Urvastõ khk,
Vahtsõ-Antsla v – T. Otsus < naine, u 80 a (1997)

Kupari talu

533 Kuppari-vana

Kui õpetaja Quandt Urvastes oli olnud, tol ajal oli Uue-Antsla vallas Kuppari talus eland vana mees, talu saunas – kutsutud teist Kuppari-vana – kes oli Päikest kumardand. Ei ta öelnud kellelegi halva sõna, vähe rääkind, keetnud rahvale rohtusid, kõiki, kellel miskid viga olnud, ta aitand. Kirikus ei olevad ta millaski käinud, kumardand ainult päikest ja aitand inimeisi. Tal olnud ka võimalus veepääl käia, vähe rääkind, alati hoitnud käed ristis, veel käies ka olnud käed ristis. Käind mõisas teol, teind omad teopäevad ilusti ära, olnud vaba aega, keetnud rohtusid ja kumardand päikest. Mõisast oli teist sunnitud kirikusse, ikka ei ole läinud, kannatand peksud ära, aga ikka ei ole läinud. Kord tulnud siis mõisahärra ja õpetaja “vana” sauna juure ja ütelnud, et homme on jaanipäev, pead kirikusse tulema – kui ei tule, andas sind Inguviitsi kohtu kätte. “Vana” oli siis hommikul tulnud ka üle järve kirikusse, valge hame seljas ja valged püksid jalas, üle Uhtjärve paljaste jalguga kirikusse ja ka palja

Jutustaja Ann Tetler ja ERA korrespondent Anna Jeret tantsivad Juudipolkat. ERA, Foto 520, R. Põldmäe 1936

peaga, käed ristas, läind kirikumõisa, säält tulnud õpetaja järel kiriku. Pärast kirikud läinud jälle üle järve kodu minema, aga ei ole enamb saand, pidand ümber minema. Ja teisel päeval surnudki ära

ERA II 156, 483/4 (5) < Urvastõ khk ja v, Tatra t < Vahtsõ-Antsla v – A. Jeret < Ann Tetler, 66 a (1937)

Piirivarik

534 Piirikolmnurk

Kuidas tekkis metsale selline nimi. Piirivarik on saanud oma nime sellest, et sinna lähevad kokku Urvaste, Vaabina ja Vastse-Antsla piirid. Sellest on see nimi tekkinudki.

RKM II 135, 597 (4) < Urvaste khk., Vahtsõ-Antsla al – H. Roht < Aleksander Roht, 59 a (1961)

535 Kihlvedu

AK: Piirivarik oli ka sääne asi, pool oli sis Vaabina ja enamjagu vist oli ta Uue-Antsla mõisnigul, aga mingisugu kihlvedu olnd ja Uue-Antsla mõisnik kaotas kihlveo ja Vaabina mõisnik sai sis tema Piirivarikust osa endale. Rohkem nagu muidu oli sarnane jutt – kas ta on õige vai. Et näe, vanasti oli ka kihlvedu ja kaardimäng ja kõik, vanasti oli ka omad hobid ja sarnased anekdoodid ja värgid kõik.

VV: See on siis kahe mõisa piir seal?

AK: Kahe mõisa piir, jah. Et oli sis piiripostid tõstetud Vaabina mõisa kasuks metsa poolest, tolle pärast, et tuu mõisnik oli sis kaotand kihlveo.

ERA, MD 774 (39) < Urvastõ khk, Selli k, Raudmaa t < Mäe-Lõksi t – K. Kink, V. Valper < Aino Kupper, 83 a (2006)

Ristipuu Piirivarikus. ERA, DF 4189, V. Valper 2006

Piirivarikus. ERA, DF 4193, V. Valper 2006

536 Minutiga kolmõn kolhoosin

Kolhoosipiiri tuli siia kokku, alla niitu: “Võidu lipp”, “Pioneer” ja “Edasi”, tuli siia alla nuka pääle. Sis ollgi viil, lepsevã poisi, et lepime, ma käü minutiga kolmõn kolhoosin är – lassõ ümbre posti är tiiru ja ollgi kolmõn kolhoosin käüt.

ERA, MD 786 (16) < Urvastõ khk, Vaabina k, Risttii t
< Lümätü k, Vahete t – H. Kästik, V. Valper < Valdur Hass,
s. 1934 (2006)

537 Ristipuud ei tohi puttu

VV: Ega siin seda ristilõikamise kommet ei ole olnd, puu pääle?

BK: Jaah, tuu on Piirivariku mõtsa sees. Sääļ lõigati ja tuu pidi olõma sõs selle Uue-Antsla ja Vaabina piiri pääl. Tuu puu pidi kasvama metsa sees. Ja sääļ lõigati sis, iga matmispäeval peeti hobused vai autod vai mis olid, peeti kinni ja lõigati sinna puu pääle rist.

VV: Kas to-oli kindel puu või?

BK: Nüüd on sinna puid tekkinu mitu juba, muidu oli ikka üks puu, pidi olõma. Ja nõ-omma metsavalitsusõ poolt, jah, määrätud säilimispuus. Ei tohiks neid maha võtta. Olgu määne mõtsaostja vai kes om võtnud mõtsa, a ristipuud ei tohi puttu.

ERA, MD 778 (1) < Urvastõ khk, Udsali k, Ala-Udsali t
– K. Kink, V. Valper < Bernhard Kerge, s. 1914 (2006)

538 Vana kommõ

VS: Vaabinast minna, üts mõts, siist paremat kätt. Inne Kuldret, inne suure tii pääle jõudmist, sääļ oll tii veeren kuusemõts, kohe tetti ristimärgi, ku surnuga minti. Aga nüüd olõvat kõik nuu suure puu sääļt maha võetu, är lõigatu.

HK: Aga kuuskedele just tehti neid riste seal?

VS: Sääļ kuuse vast olli jah, ja mõni mänd kah. Aga kuusi pääle iks tetti ristimärgi.

VV: A mille naid tetti?

VS: Oll õigõ vanast sääne kommõ. Jah, sõs ku surnuga

minti säält läbi mõtsa, sôs peeti surnurong säält mõtsa vahel kinni, meestel iks väits kah oll kellelgi ütten ja sôs lätsivä sinna risti lõikama. Jah ja midägi, viinaputel oll ütten ja midägi pääle anda kah, kas torti vai küpsissiid vai kommi. Sôs ku rist är sai lõigatus, sôs pakuti rahvalõ, noh, midägi suupistet ja putelist. Sôs ku rist oll lõigatu ja är pakutu suutäüs kah viina, sôs sõidõti edesi surnuaida.

ERA, MD 789 (23) < Urvastõ khk, Keema k, Maru-Piitre t – H. Kästik, V. Valper < Vilve Saaremets, s. 1925 (2006)

Uhtjärve küla

539 Kurat Uhtjärve veeren

Tema ikka latsõna säält Uhtjärve veeren, karjan käve säält. Ja ütten, et tuu vanakurat oll – mis ta muud oll – et pini oll hakanu haukma, karjapini sis, tähendäs. Et kuuldsõ, et hobõnõ, näet, ratsalõ sõit, või noh, kabjaplakin. Kai, ku must ratsanik ja must hobõnõ ka ja sõitse keriku poolõ. Tema oll sôs siinpuul kalda pääl. Ütten, pini juuskse järgi, hirmsa kabjajäle olli ka nätä ja. Ma ütli: “Sa õks ajat muinasjuttu lollidele.”

“Ei aja!”

Ma ütli: “Vai sa magasit vahepääl ja sis näit säärest.”

Ei, tuu om õks timäl õigele nättü ja.

ERA, MD 784 (44) < Urvastõ khk, Tabõrlaanõ k, Linnasõ t – K. Rannamäe, V. Valper < Linda Kolga, s. 1931 < vanaemalt (2006)

Kuradikivi (Vanapagana kivi, Kalevipoja kivi)

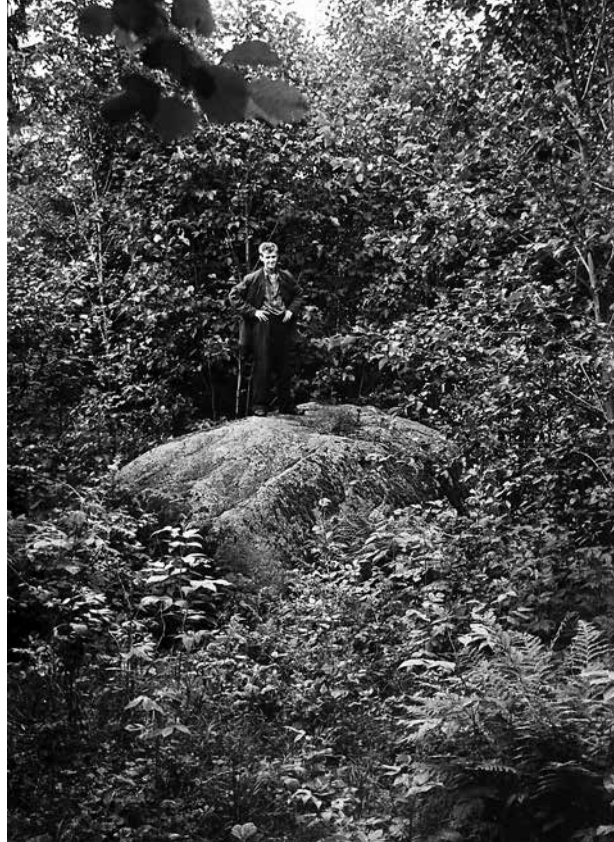
540 Kaks jõumeest

Aastasajad tagasi elanud kaks jõumeest; üks nendest põhjapoolsel, teine lõunapoolsel järve kaldal.

Kord sattunud nad riidu ja hakanud ükskeist kividega loopima. Kivid leiame veel praegu, üks asub järve lõunakaldal ja on umbes popsisauna suurune, mille visanud Urvaste jõumes, kuna vastase kivi lamab põhjapoolsel mäeharjal ning on ka kaudselt 2000 kilo raskune.

Isegi meie esivanemate kindluse aset näeme põhjapoolsel kaldal, mis on praegust metsaga kaetud, tundub väga hästi vallikraav.

E 63858 < Urvastõ khk – A. Pallits (1929)

Vanapagana kivi. ERA, Foto 5744, E. Kuuba 1961

541 Vanakurja viha

Kord vanasti, kui vanakuri Kalevipojalt Peipsi järve ääres peksta saanud, olnud ta pärast hirmus vihane. Jõudnud siis vihasena Uhtjärve äärde ja näinud, et ilus kirik mäe peal. See oli Urvaste kirik.

Haaranud siis vanakuri vihatus maast suure kivi ja tahtnud sellega kiriku torni maha lüüa. Kivi aga olnud väga suur ning lennanud hoopis teisele poole järve.

Veel tänapäevalt on see kivi seal teisel pool järve keset võsa. Kivi peal on vanakurja käte jäljed.

RKM II 250, 245/6 < Urvastõ khk – K. Kolga < L. Kolga, 37 a (1967)

542 Kalevipoja kivi

Uhtjärve kaldal on üks suur kivi, tuu kutsuti Kalevipoja kivi. Kalevipoig ollu visanu tuu sinna. Suur kivi. Ma ei ole säält esi käinü.

EFA II 22, 296/7 (13) < Urvastõ khk, Piidsakülä – M. Hiiemäe < Elfriide Armolik, s. 1917 (1997)

543 Ega ma pääle es saa

Aga sôs olí, üle Uhtjärve tõsel puul olí üts suur kivi. Tuu ollí nii suur ja tuu om praegu kah, aga no sôs olí, ma ollí latś. Tõse látsivä sinnä, sôs ta-llí nii korgõ, ega ma pääle es saa. Et vanakurat ollõv Vahtsõmõisast tahtunu keriku torni maha lüvvä ja, aga väärätänü ja sadanu tuu kivi sinnä tõsõló poolõ. Tõsõló poolõ maha.

ERA, MD 596 (41) < Urvastõ khk, Kerikukülä, Siimu t
< Pihlõni k, Välli t – V. Valper < Virve Pajumägi, s. 1925 (2005)

544

Kõiki eestläisi, kes ei tahtnud kohe uut usku vastu võtta, kutsuti vanapagan. Ja pagan ei olnud eestlaste sees mitte halvustav nimi, vaid oli, no nagu hää meel, et ta on kange mees, suudab ise oma otsuseid teha. Ja siist umbes, kus Uue-Antsla kalatiigid nüüd on, peaks nad ka veel alles olema. Sääl, kalatiikidest umbes pool kilomeetrit siia järve poole oli selle kivi ääres elanud see mees. Võttis selle kivi ükskord hommikul vara, kui jällegi kella löödi kirikus, läks süda täis ja viskas siis kiriku poole tulema. Ja kukõ laulmise pääle kukkus jõud ärä ja kivi kukkus sinna järve äärde.

Vanapagana käe jälj Vanapagana kivil. ERA, Foto 3055, R. Hansen 1957

No see on kõik legend ainult nüüd. A kivi iseendast on tõsi ju. Seda olen ma pildistanud ja minu lapsed käisid tema otsas, on praegugi see pilt, peaks olema perekonna albumis. Nii et see käelaba kujutis, see neli vagu, see võib äikselöögist olla või, või lihtsalt kivi murenemiskoht niisugune, et põial läheb nagu kivi alla ja neli sõrme, neli vagu läheb üle kivi. Kivi on nii kõrge, et ega ilma teise abita sinna otsa ronida ei saa. Üks pool on tal rohkem liiva sees, mis on vastu mäge. Ja teine pool, mis on järve kaldal, see on hoopis järsk ja kõrge, umbes kolm meetrit kõrge. No seda kutsutakse sis, tal oli Pagana kivi muidugi vanasti nimi, et vanapagan.

Et siin kuradit ei tuntud, niisugust olevust meil ei olnud. Ja kui üteldi, et vanapagan, siis tähendas too, et eriti tugev kiriku vastaline. Ja siis kurat ja vanapagan aja jooksul muudeti üheks olevuseks. Tegelikult oli ta lihtsalt – need, kes ei tahtnud ristiusku vastu võtta, neid nimetati paganateks.

Aga tolle kivi viskamine, too on muiduki legend, aga see mees, kes sääl oli, too võis ju olla, sellepärast et sääl koopas, sääl on teatud liivakivipaljand. Ja sääl oli ta koopas elanud. Ja tema kutsuti siis vana pagan.

ERA, MD 605 (26) < Urvastõ khk ja k < Urvastõ k, Järve t
– K. Kink, V. Valper < Artur Randmäe, s. 1923 (2005)

The Church Found in the Wood

The Church Found in the Wood contains a selection of local lore from Urvastõ parish in the historical Võrumaa region. From among the more than 1300 texts of local lore from Urvastõ that have been recorded in the years 1886–2010 and are stored at the Estonian Folklore Archives of the Estonian Literary Museum, 544 have been selected for inclusion in the volume. All in all, the book covers more than 300 places connected with the local lore from Urvastõ and is divided into nine chapters.

‘Local lore’ is an umbrella term that has emerged in folklore studies in recent decades to cover a field of study that can be connected with certain places or objects in the landscape such as stones, trees and springs, or with constructions that have come about as results of human activities such as churches, manor houses or roads.

Seen from the point of view of classic genres of folklore, local lore covers a wide range. Folklore based on a location can be found in almost all subdivisions of the genre of the legend. Lore reflecting beliefs and traditions, e.g., leaving gifts at a healing spring, cutting crosses into a tree, is often connected with a single object or a wider region. Memorates that mention supernatural experiences at particular sites are also connected with places. And, finally, there are purely personal memories related to places, information on family and estate markers, yard-trees, etc. Among the short forms of folklore, material related to local lore can be found in proverbial sayings. While content of everyday stories is typically centered on particular individuals from a specific area, jokes are commonly unrelated to particular places. Also, local popular songs convey the performers’ sense of place, as do folk songs about historical events related to particular places. In the language of the runo song, a place name marks spatial relations on the home-abroad scale, or even hints at mythological space-time.

Mari-Ann Rimmel, a scholar of local lore, defines the concept as follows, “Local lore is folklore in which the place(name) is central; it is usually presented as a prose text and can include (place-related) legends and beliefs, descriptions of customs, historical lore, memories, etc., connected with places.” (Rimmel 2001: 21).

In 1998 the Estonian Folklore Archives set up a team for studying local lore as a separate research unit. The team has been connected with different research pro-

jects, including a digital database of local lore with over 20,000 entries as of today. As a result of the team’s work, selections of tales about places in Rõugõ, Kuusalu, Hageri, Juuru, and Rapla parishes and Järvamaa region were published; also a collection of lore about the manors in Harjumaa region has appeared in print.

Local lore from Urvastõ has been recorded since folklore collecting began in Estonia. One of the greatest contributors to the folklore collecting campaign initiated by Jakob Hurt towards the end of the 19th century was Gustav Seen, originally from Urvastõ parish. When Hurt’s contemporary Matthias Johann Eisen was coordinating the folklore collecting effort he would pay special attention to folk tales. The local tales from Urvastõ in Eisen’s collection were mostly recorded between the two World Wars of the twentieth century. In 1927 the Estonian Folklore Archives (EFA) was created and its employees started visiting Urvastõ. The first collector was Herbert Tampere, followed by Selma Läti (née Kuti), Rudolf Põldmäe and others. Valuable information about locations around Urvastõ was recorded by Agaate Laurson, a stipend recipient of the Academic Society of History. In 1939 a large collection of lore was recorded by Ello Säärirts (née Kirss), a grant holder of the Estonian Folklore Archives. Many local tales from Urvastõ were sent to the EFA under the aegis of the national competition in the collecting of local legends that was organized for school children in 1938–1939. After WWII the EFA was turned into the Folklore Department of the Literary Museum. Folklore expeditions uniting different institutions were started that would send numerous teams of researchers out on extended field trips. During those major expeditions, the region around Urvastõ was also briefly visited, mostly in the years 1957 and 1967. The contributions of local correspondents both before and after WWII have also been significant. School children from Antsla and Kuldri continued submitting their collected material; in 1955 a major collection of material was given to the EFA by Elfriede Siil. In 1996 the Chair of Folklore of the University of Tartu made an expedition to Urvastõ parish. During a 1997 collecting trip into Kanepi parish, employees of the EFA, which by this time had regained its historical name, recorded also nu-

merous local tales from Urvastõ. In order to prepare the present collection, Valdo Valper and others visited Urvastõ to collect local lore in the years 2005, 2006 and 2010.

As is characteristic of local lore from Võrumaa region, tales of the landscapes of Urvastõ parish reflect the variegated relief of the region. Several hills are noted for the views opening up from their tops, bodies of water are deep and rich in springs, and the isolation of marshes makes it possible to seek shelter there during wars. Lakes are said to have travelled from place to place, large stones brought to their locations by mythological giants. In but a few cases (such as manor parks, roads) is it human hands that have been given credit for shaping the landscape.

The most famous body of running water of Urvastõ parish and the whole of Võrumaa is undoubtedly the Võhandu, Estonia's longest river, also called the Pühäjõgi – the Holy River – in its upper course. Several sacred places have been located on its banks and ancient historical records mention that the river was considered holy.

Regarding springs, the so-called “eye springs,” which are considered to be healing, are mentioned most often.

One of the best-known objects of folklore in Urvastõ parish is Lake Uhtjärv. There are tales about it being a wandering lake, i.e. it has come to its present location from another place. It has often been said that Lake Uhtjärv demands sacrifices.

The thickest and oldest tree in Estonia, the Tammõ-Lauri oak that grows in Urvastõ village, is known across the country, although the most popular tree of the legends in the parish is the pine. For instance, stories tell us that pine trees are said to have grown near all the old chapel sites in the parish. The most recurrent motif of lore tells of the prophecy concerning a pine staff that has been planted in the ground, and when it takes root, the planter will return. It is mostly the Swedish king Charles XII who appears as the planter.

Occasionally, hidden treasures are mentioned in connection with trees; some trees and forests have the power to lead people astray.

As in several places in South Estonia, also in Urvastõ parish, a cross is cut into a tree growing by the side of the road along which the deceased is taken to church for the last time. With the passing of time, several wooden areas bearing crosses have thus come about; from among these

the Sastavi forest is notable for the diverse lore connected with it.

Among stones, the Old Heathen's stone (Vanapagana kivi) by Lake Uhtjärv and the Boat Stone (Loodsikukivi) of Keema have the greatest number of archival texts about them. People still tell many tales about both even these days.

From among the lore-related hills in Urvastõ parish, Sälgüsmägi Hill is the most notable one with more than twenty versions of legends having been told about it. A sacrificial stone and, later, a place for festivities have been located on the hill; it has been considered a military construction made of basketfuls of earth, or else an old castle hill which hides a treasure and in which several hundred people have been buried alive. Sälgüsmägi Hill, the Boat Stone and the sacrificial stone of Urvastõ village are the objects in the parish most often grounding tales of hidden treasures.

Concave landforms such as valleys and hollows can be expected to be associated with the world of spirits, the “other side” and the dangerous. Swamps that are located far from human settlements also serve as suitable locations for getting lost, having visions and meeting apparitions. The large marshes in the southern part of the parish have been known as places of refuge during the wars of olden times.

During different periods, the position of the church in the spiritual world of the people has been of varying importance. In addition to being a place where one can become exalted in communication with God, the church also serves as an important meeting place for people. Churches, standing out from the surroundings due to their architecture, belong to the most central objects of tales of local lore in all parishes. The Urvastõ church has been mentioned in the collections of the EFA more than one hundred times. The tale of the church having been found in a forest is the most often told motif of local lore from Urvastõ with its more than 30 archival versions. As folk etymology has it, the toponym comes from 'urbepäev' (Palm Sunday) that has most often been mentioned as the day of finding the church; also, it is often stressed that this happened after a plague or a war when the land was empty of people. There exist about twenty versions of the tale of the church bell at the bottom of Lake Uhtjärv, mostly connected with a Russian pillaging raid or a military campaign. Often, the beautiful sound of the bell of the Urvastõ church is emphasized.

The destroyed (or hypothetical) churches that have been preserved in folklore are related to medieval village cemeteries. Folk tales concentrate on finding bones or other objects there, while the lore concerning the churches is fragmentary. On the basis of written records the existence of some country chapels can be proved, but even if such data are missing, it is possible that small churches or chapels may have been located at village cemeteries or in their vicinity before the Reformation. Most numerous reports about such churches come from Osola.

It has been supposed that the pre-Christian nature religion of Estonian peoples, which mingled with Catholicism, survived longer in Urvastõ parish than anywhere else in Estonia. The most significant religious conversion occurred only in the first half of the 18th century in connection with the movement of the Moravian Brethren. From that time several reports of destroying ancient sacred places have reached the EFA in connection with the activities of the pastor of Urvastõ Johann Quandt. Pastor Quandt is the most often named historical person in the tales from Urvastõ alongside *Margõt*, the lady of Urvastõ manor: there are more than 30 texts about him in the EFA. Several lore motifs told about Quandt have moved into tales told about Reinhold Gutglück, who served the Urvastõ congregation a hundred years later. The stories about later pastors of Urvastõ have an element of the everyday about them or are concerned with daily life.

As regards other historical personages, the Swedish king – specified as Charles XII in about half the cases – has been mentioned about twenty times. From among common people it is healers, witches and those who stood out with their wealth or wit among farm folk who have given grounds for stories; in more contemporary tales stories are told of forest brothers, men who could play instruments and crack jokes, leaders of Soviet-time collective and state farms and even village eccentrics.

A great deal of the personal tales in the EFA are concerned with manor owners. If the church was the most important focal point of the parish, the manors were smaller territorial units in which the people who lived there could communicate on a more or less daily basis. In the second half of the 19th century there were 16 manors in Urvastõ parish. In general, the era of the manors is remembered as one of torture – there were owners who had people beaten and/or killed in almost every manor. The lady of Urvastõ manor called *Margõt*

stands out as particularly bloodthirsty when it comes to the tales of beatings. Up to this day a tale is told about her funeral when lightning was said to have struck right into the grave from a clear sky as a significant omen. Another manor owner from Urvastõ parish who is reputed to have been connected with the other side is *Leimüster* from Vana-Antsla. He has been spoken of in connection with such motifs as fighting with northern lights and drawing a manor border across Lake Ähijärv with *Kroot* from Karula manor.

It is said that the *ius primae noctis* was widely practiced by manor owners around Urvastõ. Selling of the manor lands and other transactions they made have often been added a certain crookedness in folk tales. However, the von Maydell family, which owned Liinamäe manor during its final times, Gerhard von Samson-Himmelstjerna from Vaabina during the era of national awakening, as well as Katharina Elisabeth von Bose from Vana-Antsla were known as kind manor owners.

The history of the settling of the parish is reflected in the tales of taking over of village lands by the manors, people being resettled in other locations or exchanged for domestic animals. Road building has also been associated with different manor owners. Reports about paths across marshes and war trails of earlier times are especially interesting.

The manor centres themselves have also given ground for stories. Old buildings have inspired tales of underground pathways, hidden treasures and hauntings.

At the larger manors there were the owners' cemetery plots, occasionally with chapels; Urvastõ parish has among the highest number of manor cemeteries in Estonia. It seems that in comparison with the parish cemetery, manor cemeteries are much more prone to inspire tales of the supernatural. Stories most often related to the cemetery at Urvastõ manor are concerned with the funeral of the evil *Margõt* and her haunting of the place after her death. Ghosts have been sighted also at the gravesites of the manor owners of Vana-Antsla, Sõmmõrpalo and Vaabina. It has been thought that both Urvastõ and Vana-Antsla manor cemeteries are connected with the manor houses by underground pathways.

In connection with the village cemeteries mentioned above, folklore lists perished churches; the recurrent motifs also include meetings with supernatural beings, the power of such places to lead people astray, and reports of different objects found there. In cases in which the burial sites have been connected with a battlefield or war

graves, folklore merges the wars with the last one fought in a more distant past – the Great Northern War.

During the Estonian independence, poor farmhands' and cottagers' villages emerged on the lands expropriated from the manors, and were given jocular names in popular parlance. In Urvastõ parish more regional nicknames have been recorded than anywhere else in Estonia. The traditional report that the municipalities of the northern and southern parts of the parish were on unfriendly terms may reflect the relations between the neighboring tribes of ancient times. In contemporary tales, however, it is mostly good relations that are emphasized. The circumstances and population density of the first half of the 20th century are truthfully reflected in the descriptions of populous village festivities that nostalgically discuss the high number of young people.

Reports of the lore concerning particular farms and families are linked with the settlement history as well; often, the names of farms that have been created on the basis of personal names have become names for whole villages. The easiest way to start mapping the folklore environment surrounding the researchers is to begin with the storytelling tradition of their own family.

Thematically, the lore from Urvastõ parish resembles the lore from the rest of Võrumaa region, as well as the lore from the southern part of Tartumaa. The range of themes is becoming narrower in recent times, but a careful search will reveal that people can still be found who seem to have a special tale-conscious relationship with their home place.

When choosing texts for this volume, several principles turned out to be decisive. The main aim was to provide

the reader with a map of local lore from Urvastõ that would be as dense as possible, i.e. to provide texts about objects that would cover the parish as evenly as possible when located on a map. Whenever there was a choice between two tales with similar plots concerning the same place, and one of them was in the Võru language, the latter was preferred. Approximately one third of the tales included in the collection are in the Võru language. The third principle meant striving to cover all periods of folklore collecting as evenly as possible.

An attempt was made to render the selected texts in as authentic a manner as possible. Still, some lengthy sentences have been divided for the sake of clarity, punctuation marks have been added and misprints corrected. Word-for-word transcriptions of oral speech have undergone a more thorough process of editing. The placenames from Võrumaa have been spelled in the Võru language; in case of parallel names the name forms used on the Estonian basic map have been used. The name forms as they stand in the archival texts and in the speech of today's storytellers have not been changed.

The photos published in the book mostly derive from collecting expeditions undertaken in the present century, as well as from the photographic collections of the Estonian Folklore Archives and the Estonian National Museum.

Local lore is an interdisciplinary field – it is a meeting place of folklore and language, history and religion, combining local, social and natural history with geography and the arts. Therefore every reader of *The Church Found in the Wood* is bound to find an angle of approach most suited to his or her tastes.

Translated by Ene-Reet Soovik

Tammõ-Lauri tamm. ERA, Foto 16101, M. Hiimäe 1997

Registrid

Arhiivilühendid

Eesti ajalooarhiiv

EAA Eesti Ajalooarhiivi kogud

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv

ALS Akadeemilise Loomaarstiteadusliku Seltsi rahvameditsiini kogu
ARS Akadeemilise Rahvaluule Seltsi rahvaluulekogu
E M. J. Eiseni rahvaluulekogu
EFA Eesti folklooriarhiivi kogu
EKRK Tartu Ülikooli eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri kogu ERA-s
ERA Eesti Rahvaluule Arhiivi käsikirjaline, helisalvestuste ja fotokogu
ERA, CD Digitaalsalvestused CD-plaatidel
ERA, DF Digitaalfotod
ERA, DH Digitaalsalvestused arvuti kõvakettal
ERA, Foto Mustvalged fotod
ERA, MD Digitaalsalvestused minidiskidel
ERA, VF Värvifotod
ERM Eesti Rahva Muuseumi rahvaluulekogu ERA-s
ES, MT Akadeemilise Emakeele Seltsi murdekogu koopiad ERA-s
H Jakob Hurda rahvaluulekogu
RKM Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna rahvaluulekogu

Eesti Kirjandusmuuseumi kultuurilooline arhiiv

EKLA Eesti Kultuuriloolise Arhiivi kogud

Eesti Rahva Muuseum

ERM Fk Eesti Rahva Muuseumi fotokogu

Tallinna Ülikool

AI Ajaloo Instituudi kogud

Tartu Ülikool

TÜ Tartu Ülikooli Ajaloo- ja arheoloogia instituudi kogud

Rahvaluulekogujad

Aava, Ago 444
Aland, Valli 200
Annom, Eha 187, 189, 195, 199, 202
Antsla KK 5. klass 471
Antsov, Koidula 47

Berg, Elmar 64
Briedis, Lilia 531

Einer, Jaan 437, 473
Einer, Peeter 437, 473
Eisen, Ilmar 220, 225, 226, 238, 248, 252, 253, 271, 272
Eisen, Matthias Johann 1, 56, 68, 324, 331, 333, 334, 436, 446, 450

Haabmets, Thea 266
Hain, Hele 12, 469
Hank, Ülle 361
Hiimäe, Mall 35, 97, 101, 107, 119, 130, 136, 141, 150, 152, 542
Hiimäe, Mari 308, 377, 380–382, 395
Hussar, Leida 10
Hölpus, Heldi 522

Jaska, Richard 22
Jeeger, Edgar 213, 231, 233, 235, 241, 242, 284
Jeret, Anna 14, 23, 521, 533
Juhanson, Jaanika 208, 210, 306, 309, 310, 312, 317, 379
Järv, Risto 390

Kaasik, Elbe 298
Kaasik, Mairi 390
Kala, Helgi 510
Kalkun, Andreas 208, 210, 305, 317, 325, 379
Kallion, Laine 489, 494, 495, 497, 498, 508, 512
Kangro, Bernard 483
Kannukene, Leiti 158
Keem, Hella 314
Kimmel, Georg 166, 191, 192, 207, 287, 320, 322, 386, 451
Kink, Katrina 7, 29, 49, 63, 66, 69, 72, 76, 78, 82, 83, 98, 164, 183, 184, 190, 196, 198, 293, 315, 341, 342, 349, 354, 357, 363, 392, 393, 396, 414, 415, 431,

438–440, 445, 448, 449, 453–457, 459, 462, 467, 470, 472, 475, 507, 535, 537, 544
Kirsenberg, Heino 353, 458, 460, 480, 513
Kirss, Ello 3, 15, 21, 24, 26–28, 37, 38, 46, 48, 53, 54, 57, 84, 102, 103, 106, 111, 114, 122, 124, 131, 170, 173, 174, 178, 180, 205, 206, 214, 216, 221, 222, 224, 229, 230, 236, 243, 244, 251, 256, 258, 259, 263–265, 270, 273, 285, 301, 328, 335, 343, 351, 356, 368–370, 421
Klaar, Feliks 485
Kolga, Kaja 541
Koolmeister, Sirje 55, 397, 400
Kriisa, Alice 105
Kutti, Selma 52
Kõiv, Milvi 6
Kõivupuu, Marju 4, 11
Kõrv, August-Voldemar 163

Ello Kirss (Säärits). ERA, Foto 11899, A. Mikk 1952

- Kästik, Helen 16, 31, 316, 362, 364, 365, 371–373,
431, 498, 503, 536, 538
- Laanemaa, Kai 385, 394
- Latik, Helju 8, 9
- Laurits, Elfriide 43, 51, 155
- Laurson, Agaate 17, 32, 34, 74, 81, 87, 110, 112, 117,
123, 125, 138, 142, 154, 161, 171, 172, 175, 176, 181,
188, 193, 197, 203, 204, 212, 215, 217–219, 223, 227,
232, 237, 239, 240, 245–247, 249, 250, 254, 255, 257,
261, 262, 268, 269, 277, 281, 283, 288, 289, 291,
292, 294–296, 300, 302–304, 307, 318, 319, 321,
323, 326, 327, 329, 330, 337–340, 345, 346, 348,
358, 359, 367, 374, 378, 384, 387, 389, 403, 407–413,
416, 417, 419, 423–427, 429, 432, 434, 435, 443,
447, 452, 463, 465, 468, 476, 478, 482, 500, 505,
516, 524, 525, 527, 528
- Leppik, Helgi 43
- Liinamäe pioneerirühm 209, 311
- Lillemets, Enn 133
- Lindsaar, Tullio 60, 530
- Lokk, Toomas 267, 274, 280
- Maalik, Alvine 96, 501, 508, 511
- Maask, Tõnu 290
- Marits, Ebba 65, 492, 493, 515
- Meister, Eha 477
- Melzar, Halja 59, 344
- Metsvahi, Merili 442
- Mägi, Kadri 308, 377, 380–382, 395
- Märdimäe, Eha 140
- Mölder, Ulvi 391
- Neevits, Koidula 5
- Niin, Ülle 208, 210, 305, 317, 325, 347, 379
- Orglaan, Taavi 385, 394
- Otsus, Tuuli 133, 532
- Paal, Lembit 18, 36, 42, 44, 58, 79, 80, 90, 113, 118,
405
- Pallits, Arnold 19, 85, 116, 540
- Paltser, Urve 420
- Patte, Maimu 461
- Pedajas, Liis 404, 502, 526
- Peets, Ain 350, 352, 355, 360, 398
- Peiker, Leida 99
- Puura, Anu 474
- Pöldmäe, Jaak 464
- Päss, Elmar 504
- Raave, Kalev 484
- Rannamäe, Kadri 39, 62, 67, 75, 422, 428, 481, 488,
491, 499, 514, 517, 523, 529, 539
- Rebane, Elle-Mari 442
- Reigo, Arkadi 41, 279, 366, 375, 376, 383, 388
- Reisma, Eha 71, 418, 487
- Reisma, Malle 479
- Reivart, E. 33
- Rikmann, Cäccilie 167
- Roht, Heidi 534
- Roper, Jonathan 390
- Salve, Kristi 441
- Seen, Gustav 73, 336
- Siil, Elfriede 25, 86, 94, 95, 104, 109, 115, 132, 144,
145, 147–149
- Siipsen, Märt 506
- Soldan, Valve 177, 182, 278
- Suurkask, Anton 20, 50, 260, 332, 520
- Tamm, Kadri 13, 61, 179, 399, 401, 402
- Tampere, Erna 486, 490, 496
- Tampere, Herbert 52, 100, 162, 433, 486, 490, 496
- Tannenthal, Konstantin 234
- Toomeos, Kärri 385, 394
- Urvastõ Algkooli VI kl. 2, 45, 70, 77, 126, 127, 135,
139, 143, 156, 157, 160, 165, 519
- Valk, Heiki 91, 168, 194, 275, 276
- Valk, Ülo 390
- Valper, Valdo 7, 16, 29–31, 39, 40, 49, 62, 63, 66, 67,
69, 72, 75, 76, 78, 82, 83, 88, 89, 92, 93, 98, 108,
120, 121, 128, 129, 134, 137, 146, 151, 153, 159, 164,
169, 183–186, 190, 196, 198, 201, 211, 228, 282,
293, 299, 315, 316, 341, 342, 349, 354, 357, 362–365,
371–373, 392, 393, 396, 414, 415, 422, 428, 431,
438–440, 445, 448, 449, 453–457, 459, 462, 467,
470, 472, 475, 481, 488, 491, 498, 499, 503, 507, 514,
517, 518, 523, 529, 535–539, 543, 544
- Varik, H. 286
- Vill, Ivi 466
- Visnapuu, Valli 297, 313
- Vohu, Edith 208, 210, 306, 309, 310, 312, 317, 379
- Voolaine, Paulopriit 406

Kohanimeloend

Kohanimele järgnevad leheküljenumbriid, kui kohta on mainitud raamatu sissejuhatavas osas. Paksus kirjas on esile tõstetud pärimustekstide numbrid. Paralleelnimed on toodud juhul, kui nad asuvad põhinimest tähestikuliselt kaugel. Arvestatud pole pildiallkirju ja pärimuspalade kogumisandmeis esinevaid kohanimesid.

Aadó t (Urvastõ k) 73
Aladi oja, vt Lambahanna oja
Aladi t (Andsu k) 480
Ala-Jakapi t (Jakapi k) 365, 373
Ala-Kaossõ t (Kassilaanõ k) 504
Ala-Kõlli t (Kerikukülä) 92, 93
Alakõrdsi mägi 25
Alakõrts 28, 79, 517, 518, 521
Alapõdra t (Alapõdra k) 297
Alevijärv (Otepää khk) 17
Andre t (Varõssõ k) 283
Anieri kõver 33
Anna kirik (Anna khk) 25

Hauka (Antsla) alev, pritsimeeste seltsimaja. ERM Fk 667:57

Annussõ t (Kahru k) 199
Annõ mõis (Koigu v) 6, 28 / 100
Annõ mõis (Sõmmõrpalo v) 28 / 219, 254, 255, 258
Annõ mõis (Vana-Antsla v) 429, 430, 438
Annõniit 312
Antsla külanõukogu 444
Antsla I (= Antsla alev, Hauka alev, Sikasällä alev) 13, 19, 24 / 12, 67, 74, 75, 98, 146, 153, 441, 444, 465, 468–471, 474, 517
Antsla palvemaja 428
Antsla Põllumajanduse tehnikum 397, 399
Antsla tee 522
Antsla-Võru maantee 444
Antumägi 391
Armukuusk 495
Armuoorg (= Ulkõaorg) 22 / 13, 40, 86
Baltimaad 31
Boossõ mõis 28 / 424

Cēsise mõis, vt Võnnu mõis

Eessild 22, 32 / **427**

Eesti 8, 15–17, 20, 25, 27–29, 32 / **78, 360, 438, 510, 513, 514**

Eestimaa kubermang 31

Else kivi, vt Helsekivi

Elsesuu **316**

Emajõgi 19

Erästvere v (Kanepi khk) **82, 278**

Ess-suu 18 / **158, 159**

Essütäjä mägi (= Jassimägi) **379**

Eurotee (= Jürgensoni põik) 33

Haabsaarõ k (Karula khk) **342**

Haamastõ k 16, 19, 26, 27, 31 / **192**

Haava t (Haava k) **335**

Hageri khk 8

Haidaku t (Haidaku k) **335**

Halli t (Majala k) **330, 332, 334**

Hallivarik (= Vannumäe varik) **322, 329, 330**

Hanni jv (= Vaabina jv) 26 / **355, 361, 362**

Hanni t (Osola k) **253**

Hanni t (Palu k) 33 / **351, 358, 359**

Hannikastõ t (Keema k) **389**

Hansi k **128, 153**

Hargi t (Hargi k) **322–327**

Harjumaa 8

Harjumägi **211, 280**

Harjuveski (= Sõmmõrpalo mõisa veski, Osola vana veski) 16 / **277–280**

Hatiksaarõ perä **229**

Hauka alev, vt Antsla l

Hauka t (Antsla l) **468, 469**

Heeska t (Heeska k) **292, 293**

Heimtali kirik (Lilli k) 25

Helme khk 30

Helsekivi (= Else kivi, Tinnipalu ohvrikivi) 17, 32 / **207, 211, 271**

Hüekivi, Hiiukivi, vt ohvrikivi (Urvastõ k, Järve t)

Hiiumaa **414**

Hindriku t (Hindriku k) **367**

Hinurimägi, vt Nõiamägi

Hinuri t (Kerikukülä) **518**

Hirmuorg (= Melga org, Tuti org) 22 / **181, 182**

Humba t, vt Vumba t (Sulbi k)

Hut'ra k (= Utita k) 32 / **205, 211**

Hut'ra kõrts **291, 302**

Hut'ra palu (matusepaik) **289**

Hut'ra veski **209, 288–290, 328**

Hõrimu metsavahikoht, Hõrimu vahtkond (Tinu k) **393**

Häbipost (Urvastõ kiriku juures) **18**

Hällümägi (Palu k) **355**

Hänike k 20 / **131**

Härbäni mägi (= Härbenimägi, Häärberimägi) **247, 248**

Härbäni tiik **248**

Härmämägi **449**

Häräkurgu mägi (= Kabõlimägi) 31 / **87, 88**

Hüüdre jv 18 / **162**

India **360**

Issanda Ihu kabel, vt Kerikuasõ (kivikalme Kärgula k)

Ivaski(-Kaarli) t (Rimmi k) 27 / **450–454**

Jaagu (= Jaagumäe) t-d (Hansi k) **374–378, 383**

Jaanimägi (Hansi k) **378**

Jahitsiht (= Jahilossi siht), vt Mõtusmäe siht

Jakapi k 33 / **373**

Jakapi t (Kuldri k) **509, 510**

Jakapi tamm (= Karl XII tamm) 16, 19 / **509, 510**

Jalakängmise mägi **41**

Jassimägi, vt Essütäjä mägi

Jerusalemm (Osola k) 24 / **259**

Joosõpi t (Sõmmõrpalo v) **219**

Juhanisuu, Juhanisuu niit, Juhanisuu mäed **372**

Julgumägi, Jungumägi, vt Kollõri mägi

Juudamägi (Leiso k) **200, 201**

Juudaorg (Koigu v) **111**

Juudapedästik (= Juudapedästü) 19 / **269–275**

Juuru khk 8

Jõhvi khk 30

Jäljega kivi, vt Kuradikivi (Säre k)

Jänesse mets (Koigu v) **99**

Järvamaa 8

Järvere mõis 28, 29 / **215–218**

Järve t (Urvastõ k) **49, 72, 74, 76**

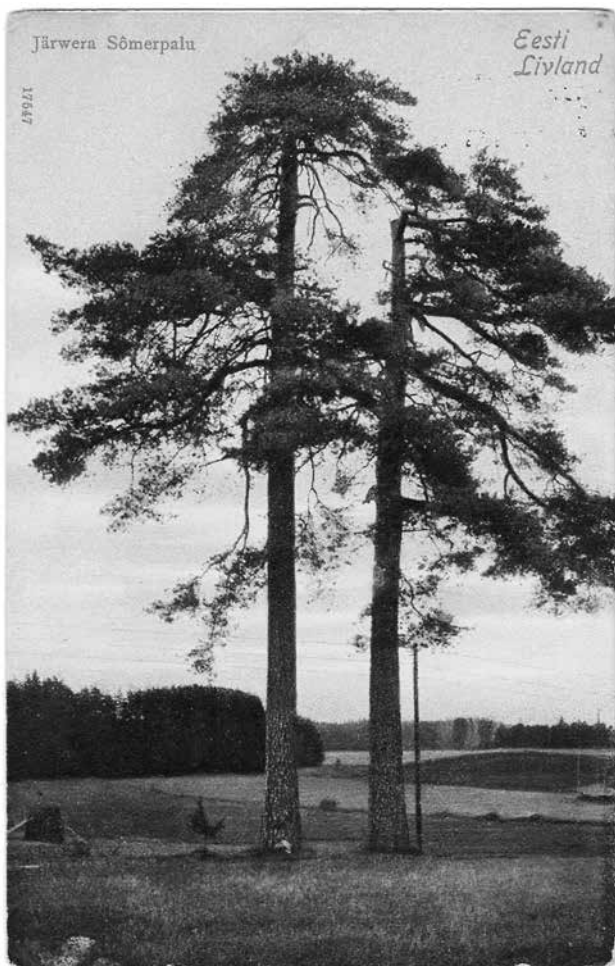
Jäärja mõis (Saarde khk) **337**

Jürgensoni põik, vt Eurotee

Jüri kirik, Jüri (kiriku) nurm (Haamastõ k) 16, 19, 26, 27, 31 / **191–193**

Kaagu k 22 / **383, 388, 393**

Kaagu karjamõis **386**

Järvere vaade. Postkaart erakogust

Kaagu kunt (= Kullamägi, Matusmägi; Kaagu k) 22 / **386–388**
 Kaagu t (Kaagu k) **387**
 Kaarli kirik (Tallinn) **62**
 Kabõl, vt Saksa kerik (Kerikukülä)
 Kabõliasõ (= Ristija Johannese kabel, kirikuase; Rimmi k, Ivaski t) 27 / **451–453**
 Kabõlimägi, vt Häräkurgu mägi
 “Kabõlivaimu” kõrts **470**
 Kahrusaarõ soo **404, 482**
 Kalevipoja kivi, vt Kuradikivi (Uhtjärve k)
 Kallastõ t (Lümätü k) **318**
 Kalmistu Rimmi k, Vasila t, vt Pühäaid
 Kalmumägi (= Põhjasõja-aegsed matused; Urvastõ k) **71, 76**
 Kalmõmägi (Kassilaanõ k) **504**

Kalmõmägi (Säre k) **465–467**
 Kalmõtõ koht (Vahtsõ-Antsla v) **519**
 Kalmõtõ lump (= Kalmeti lump; Hargi k) **322, 324, 326**
 Kalmõtõmägi (= Kellämägi, rootsi sõja matusepaik; Osola k) 22, 26 / **225, 261–263**
 Kalmõtõmägi (= Liivak; Hargi k) **323–326**
 Kalmõtõmägi (= Ruusamägi, kirikuase; Palu k) 26, 32 / **33 / 358, 359**
 Kambja mõis (Kambja khk) **65**
 Kanariku t (Kerikukülä) **91**
 Kandsimägi (Udsali k) **396**
 Kanepi k (= Kanapää; Kanepi khk) **22, 67, 253, 266**
 Kanepi khk 6, 13, 16
 Kangrunurmõ t (Sõmmõrpalo v) **239**
 Kants, vt Kursti liin
 Kaossõ t (Kassilaanõ k) **505**
 Kařamägi (Palu k) **355**
 Kařasuu (Liiva k) **377**
 Karbikülä, vt Tabõrlaanõ k
 Karksi k (Karksi khk) **74**
 Karl XII tamm, vt Jakapi tamm
 Karula khk 10, 12, 22 / **451**
 Karula k, mõis (Karula khk) 10, 29 / **25, 260, 403**
 Karuse kirik (Karuse khk) 25
 Kassi karjamõis (= Kassimõis) 28 / **506, 519**
 Kassilaan **507**
 Kassi vahtkond **497**
 Kaukasus **258**
 Kauru jv (Otepää khk) **101**
 Kaurutootsi k (Otepää khk) **101**
 Keema jv **362, 370**
 Keema järvestik 13, 19 / **362**
 Keema k (Urvastõ v) **144**
 Keema k (Vaabina v) **371, 372**
 Keila j 17
 Keldremäe t (Tinu k) **446**
 Keldremägi (Tinu k) **446, 447**
 Kellämägi, vt Kalmõtõmägi (Osola k)
 Kellävõrõng (= Kellavõrendik, Kella haud) 16, 26 / **260, 262, 264–267**
 Keretü soo (Rõugõ khk) 22 / **426**
 Kerikuasõ (= Urvaste abikirik, Issanda Ihu kabel, Krimmi pedajad, Kirikumägi; Kärõgula k) 19 / **165–168**
 Kerikuasõ (Vana-Antsla v) **434, 435**
 Kerikukülä 21
 Keriku küla, vt Kärõgula k

Lapsed Kirstkivil. 1960. aastad. U. Veri

Kerikumägi (= Looja kerik, kirikuase; Rimmi k, Vasila t) 26 / **441, 443, 444**

Kerikumägi (Hargi k) 26 / **322, 324–326**

Kiilagu t (Tinu k) **447**

Kiitski t (Sulbi k) **181**

Kiltsi mõis (Väike-Maarja khk) 32

Kindlusease, vt Matusmägi (Liinamäe k)

Kinetski mägi **182**

Kinetski t (Kärgula k) **176**

Kirbukülä, vt Tabõrllaanõ k

Kirikuase, vt kabõliasõ (Rimmi k, Ivaski t)

Kirikuase, vt Kerikumägi (Rimmi k, Vasila t)

Kirikuase, vt Kalmõtõmägi (Palu k)

Kirikuase, vt Papimägi (Osola k)

Kirikutrepp (= Lævealutse kivi) **191, 193**

Kirk-küla, vt Kärgula k

Kirstkivi **385**

Kitsõ t (Tagula k) **480**

Kitsõmärdi t (Majala k) **328**

Kivi Leevämõheorus, vt ohvrikivi (Urvastõ k, Järve t)

Kivilüüsimägi **448**

Kivisilla t (Säre k) **465, 466**

Kivi Soekõrdsi silla juures **221, 222**

Kivivare, vt Matusmägi (Majala k)

Kloostriase, vt Matusmägi (Liinamäe k)

Kloostriase, vt Papimägi (Osola k)

Kobõla k **424, 425**

Kogrõjäv (Vaabina v) **362, 368**

Kohamu jv (Otepää khk) **101**

Koeru khk 6

Koeru kirik (Koeru khk) 25

Koigu k 21 / **67, 68, 90, 91**

Koigu mõis 28 / **102**

Koigu sild **103**

Koigu v 6, 9, 24, 25, 30 / **103**

Koiva j 19

Kolhoos "Edasi" **536**

Kolhoos "Pioneer" **536**

Kolhoos "Siirius" **93**

Kolhoos "Vabadus" **477**

- Kolhoos "Võhandu" 6, 16
 Kolhoos "Võidu lipp" **536**
 Kollino soo **457**
 Kollõri mägi (= Julgu, Jungu, Matusaia, Tõrvamägi)
 31 / **476, 477**
 "Kolmõ kasõ" kõrts **470**
 Kolu k (Otepää khk) 16
 Kooljaorg (= Surnuorg) **489–491, 496**
 Kooljimägi 31 / **197**
 Koorastõ Pikkjärv (Kanepi khk) 16
 Koorastõ Suurjärv (Kanepi khk) **101**
 Koorastõ v (Kanepi khk) **74**
 Korkinasuu **396**
 Korvissuu 21–22 / **496**
 Kotikmägi **448**
 Kraami matus **367**
 Kraavi k 23, 33 / **472**
 Kraavi kirik 25, 26, 32 / **424, 472, 475**
 Kraavi oja **475**
 Kraavi surnuaed 32
 Krahvi kraav **346**
 Krahvilossi ase, vt Matusmägi (Liinamäe k)
 Krahvi tee **345**
 Kriibi mets **420**
 Krimmi pedajad, vt Kerikuasõ (kivikalme Kärgula k)
 Krimmi t (Kärgula k) **168**
 Kuigatsi mõis (Sangastõ khk) **404**
 Kukelaane mets (Vana-Antsla v) **424**
 Kukumägi (Palu k) **355**
 Kuldri k 11, 13, 16, 33 / **514, 518, 538**
 Kuldri kool **514, 528**
 Kullamaa (Kullamäe) khk **19**
 Kullamägi (Jakapi k) **362, 365**
 Kullamägi (Kaagu k), vt. Kaagu kunt
 Kullamägi, vt Pedäjämägi (Liiva k)
 Kulli t (= Loodsiku t; Udsali k) **363, 366**
 Kumaruspettäi **435**
 Kungjärve soo 22, 32 / **426, 427**
 Kuninga kaev **245**
 Kuningakivi, vt Valgõhobõsõkivi
 Kuningamägi (Mäekülä) **245**
 Kunnimägi (Majala k) **312**
 Kupari t (Uhtjärve k) **533**
 Kuradikivi (= jäljega kivi, varanduse kivi; Säre k) **458, 459**
 Kuradikivi (= Vanapagana, Kalevipoja kivi; Uhtjärve k)
 17, 20 / **540–544**
 Kursti liin (= kants) 30 / **232, 233**
 Kurõ (= Kuura) t-d (Nässmõisa) **423**
 Kurõnurmõ k 13 / **382**
 Kurõnurmõ vahtkond **393**
 Kuuranurm **423**
 Kuura t-d, vt Kurõ t-d
 Kuusalu khk 8
 Kuusõ t (Lümätü k) **318**
 Kõlbi k 6
 Kõllapalu **482**
 Kõrdsimägi 21, 22 / **498, 500–502**
 Kõrvõrjärv (= Tehnikumi jv; Vana-Antsla k) **400**
 Kõõgumägi **372**
 Kõõli mägi, Kõõli mets **474**
 Kährikopli t (Lümätü k) **318**
 Kährimägi (Antsla l) **469**
 Kärgula algkool (Sulbi k) 18 / **202**
 Kärgula k (= Keriku küla, Kirk-küla, Kärkla) 13, 16,
 24, 26 / **67, 165–168, 180**
 Kärgula mets **163, 164**
 Kärgula mõis 6, 28 / **130, 163, 166, 167, 170–175, 177, 181, 182**
 Kärgula v 6, 12, 24, 28 / **174, 182, 187, 189, 193, 195, 197, 199, 204, 339**
 Kärkla, vt Kärgula k
 Kärnä pedajas 19 / **463, 464**
 Kärnä t (Säre k) **463**
 Kärstnä karjamõis **528**
 Kärstnä t (Lümätü k) **30**
 Käspre t (Haamastõ k) **192–195**
 Kääpä pedajad, vt männid Vana-Antsla mõisa põllus
 Kääpä rehi **477, 478**
 Käüsü t (= Käiso t, Käiso külä; Urvastõ k) **112, 114, 115**
 Kõõriorg **83**
 Kõõri t (Liiva k) **335**
 Küpärmägi **312**
 Küpärsepä t (Majala k) **309, 313**
 Kütü pedajäs **256**
 Kütü t (Alakülä) **229, 230**
 Laatrõ t (Koigu k) **122**
 Lagakivi **432**
 Lambahanna (= Aladi) oja **480**
 Lambahanna jv **101**
 Lanna t, vt Täimäe t
 Lauri ohvripaik 19 / **116**
 Leevämõheorg (= Liinakantsi org) 22 / **69, 73, 74, 76, 78–80, 82**

Lehiku läte, vt Põrguläte
 Leningrad **183**
 Lepä-Lauri t (Urvastõ k) **116**
 Liinakants, vt Liinamägi (Urvastõ k)
 Liinakantsi org, vt Leevämõheorg
 Liinamäe k 13, 15, 23, 24 / **209, 210, 298, 322**
 Liinamäe kool 13 / **305, 314**
 Liinamäe mõis 19, 26–28, 30 / **287, 288, 291,**
294–297, 299–308, 318, 319, 339, 378
 Liinamäe mõisa kalmistu (= Piksejumala sünnikoht)
295, 296, 307, 308
 Liinamäe v 12 / **142, 288, 294, 313, 317, 323, 324,**
331–334
 Liinamägi (= Maalinn, Lossimägi, Liinakants, linnus;
 Urvastõ k) 17, 22 / **72–78, 81, 540**
 Liinu jv **106, 107**
 Liinukallas (Truuta k) 21 / **109, 110**
 Liinu mets **107**
 Liinumägi (Truuta k) **107**
 Liiva k 22
 Liivak, vt Kalmõtõmägi (Hargi k)
 Liivi laht 19
 Liivimaa 16, 31 / **277**
 Lilli mõis 28 / **219, 250, 254**
 Lillimägi (Rimmi k) **455**
 Limbergi mägi **102**
 Lindvaorg **393**
 Lindvaoru kaev **395**
 Lindvaoru siht **393**
 Linnus, vt Liinamägi
 Litsmõtsa k (Karula khk) **473**
 Loodsikukivi 20, 21 / **361–364**
 Loodsiku t, vt Kulli t (Udsali k)
 Looja kerik, vt Kerikumägi (Rimmi k)
 Loosu (karja-)mõis (Põlva khk) **37**
 Lossimägi, vt Liinamägi (Urvastõ k)
 Lubjaahu jv **102**
 Lusti karjamõis **424**
 Lusti koolimaja **428**
 Lutiku (= Lutika) k 24 / **152, 153**
 Luukambri (vt ka Säksämatus) 30 / **35, 40**
 Lõhmuslaan **161**
 Lõksi t (Lõksi k) **29**
 Lõuna-Eesti 6, 10, 19, 21, 25
 Lõuna-Tartumaa 33
 Lõvikuut (Haidaku k) **381**
 Löödla (= Löödva) jv 17–19, 32 / **322, 329–334, 347,**
348

Lätimaa **192, 449**
 Lätteperä t (Lümatü k) **318**
 Lävealutse kivi, vt Kirikutrepp
 Löövimägi **352**
 Lümatü k 9, 15, 23, 27 / **321**
 Lümatü karjamõis **318–320, 528**
 Maalinn, vt Liinamägi (Urvastõ k)
 Maaniidü siht **393**
 Maasikaorg **471**
 Madissõ t (Madissõ k) **425**
 Majala k 32
 Maru jv **368, 369**
 Matsi t (Haava k) 377
 Matu t (Kaagu k) 384
 Matuseaia mägi, vt Kollõri mägi
 Matusmägi (Kaagu k), vt Kaagu kunt
 Matusmägi (= kivivare, Rootsi kiriku ase; Majala k)
 26 / **329–334**
 Matusmägi (= piiskopi-, krahvilossi, kindluse, kloostri
 ase; Liinamäe k) **295–298**
 Matussaar, vt Vana-Antsla mõisakalmistu
 Mehidse aia ase **160**
 Melga org, vt Hirmuorg
 Miku k **511, 514**
 Miku künnapuu (= Miku pärn või tamm) 16, 19 /
511–514
 Miku t (Miku k) **512, 513**
 Mudsina jv (Mutika jv; Kanepi khk) **101**
 Munamägi (Majala k) **309**
 Munga matus (kivi Hutra k) **289**
 Munga mägi **212, 214**
 Mungasild, vt Muugasild
 Mustassarõ t (Sõmmõrpalo v) **239**
 Mustja k **268**
 Mustja mets **216**
 Mustja mõis 28 / **206, 219, 249, 250, 252**
 Mustjapalo matusepaik, vt Soepalo surnuaed
 Mustjapalo, vt Soepalo
 Mustjõgi 17, 19, 32 / **342, 345, 392**
 Mustlasõkuusk **151**
 Must tiik 19 / **484**
 Muugasild (= Mungasild) 27 / **212–214, 283**
 Mõnistõ mõis (Harglõ khk) **291**
 Mõtusmäe siht (= Jahitsiht, Jahilossi siht) **393**
 Mõõga ja võtmega kivi 21 / **497–499**
 Mäe-Horma t (Urvastõ k) **76, 82**
 Mäe-Lõhtsuu tamm **85**

Mäekõrts **417**
 Mäekülä (Sõmmõrpalo v) **245**
 Mäe rehi (Kärgula mõis) **173**
 Mänd Vana-Antsla vallamaja juures **436**
 Männid Vana-Antsla mõisa põllus **32 / 403, 416**
 Märdäni t (Koigu k) **68, 94, 95, 112, 113**
 Märkidega kivi (Mustja k) **252**

 Nabassuu **312**
 Naha jv **108**
 Nahaliin **108**
 Nahamägi **108**
 "Nevski" kõrts **470**
 Nikulinn **382**
 Nurmmägi **441, 442**
 Nursi mõis (Rõugõ khk) **378**
 Nututarõ **214**
 Nõiamatus (= Nõiakalm) **77, 78**
 Nõiamägi (= Hinurimägi) **25, 517, 518**
 Nõo kirik (Nõo khk) **25**
 Nässmõisa **423**

 Ohakas Kassi karjamõisas **506**
 Ohvriallikas (Urvastõ k) **17**
 Ohvrikivi (Kerikukülä) **87**
 Ohvrikivi (Kärgula k) **176**
 Ohvrikivi, ohvrikoht (Urvastõ k, Käüsü t) **112, 113, 114**
 Ohvrikivi (Sundsi k) **21 / 492, 493, 495**
 Ohvrikivi Tinnipalus, vt Helsekivi
 Ohvrikivi (= Ukukivi, Hiiekivi, Hiiukivi, kivi Leevä-mõheorus; Urvastõ k, Järve t) **21 / 68, 69, 78–82, 540**
 Ohvrikoht (Haamastõ k) **194**
 Ohvrikoht (Sõmmõrpalo v) **231**
 Ohvrikoht (Vahtsõ-Antsla v) **532**
 Ohvrikoht, ohvrikivi (Kerikukülä) **75**
 Ohvrikoht, ohvrikivi (= Ukukivi; Koigu k) **68, 94, 95, 112**
 Ohvritammed (Kärgula k) **177**
 Oinahansu t (Uhtjärve k) **74**
 Oina läte (= Oina Salumulk) **17 / 530, 532**
 Oinatuuma t (Uhtjärve k) **34**
 Oriku t (Viselä k) **97**
 Oruniit (Rauskapalu k) **316**
 Osola k **16, 17, 24, 26, 27, 32 / 183, 200, 208–211, 214, 225, 227, 228, 240, 248, 253, 259, 261, 262, 264, 266, 271, 274, 276**

Osola kool, vt Sõmmõrpalo algkool
 Osola maantee **240**
 Osola surnuaed, vt Sõmmõrpalo valla surnuaed
 Osola söökla **274**
 Osola (uus) veski, kõrts **260, 276–278**
 Osola vana veski, vt Harjuveski
 Osola-Kanepi maantee **253**
 Otepää k **89, 91**
 Otepää khk **16**
 Otepää kirik (Otepää khk) **20**
 Otepää linnamäe kaev (Otepää khk) **17**

 Paabumägi **112–115**
 Paali mägi, Paali t (Kambja khk) **405**
 Paaperä lump **327**
 Paganamaa (Rõugõ khk) **362**
 Paiusild (= Paju kõrtsi sild) **478, 479**
 Paju (karja)-mõis **322, 348**
 Paju kõrts **478**
 Palgimägi **356, 357**
 Palolohk **196**
 Palomägi (Hindriku k) **368**
 Papi(-mäe) t (Osola k) **260, 264, 268**
 Papimägi (kiriku-, kloostriase; Osola k) **16, 22, 26, 27 / 260, 262, 264–268**
 Papisild **157**
 Pariis **132**
 Parika mägi (= Parinamägi) **257**
 Patuorg **17 / 310, 311**
 Patuperä k (Karula khk) **427**
 Pedäjämägi (= Kullamägi; Liiva k) **19, 22 / 374–377**
 Peebu koolimaja, vt Vaabina koolimaja
 Peetrimõis (Kanepi khk) **219, 254**
 Peipsi jv **19 / 175, 180, 541**
 Peksukuusk **19 / 142, 143**
 Peterburi l **306**
 Petlemm (Osola k) **24 / 259**
 Petseri klooster **248, 260**
 Pihaaed, vt Pühäaid
 Pihkva l **25 / 56–58, 262, 264, 349, 360**
 Piho t (Alakülä) **225**
 Piho t (Sõmmõrpalo v, Annõmõis) **253**
 Piidsakülä (Urvastõ v) **24 / 152, 153**
 Piidsakülä (Vana-Antsla v) **24 / 445**
 Piilpalu mõis (= Priipalu mõis, Pillepal) **24 / 166, 204**
 Piinakelder (Vana-Antsla mõis) **30 / 406**
 Piirimäe t (Leiso k) **201**
 Piirimägi (Majala k) **309, 310**

Piiritsiht **393**
 Piirivarik 20, 29 / **529, 534–538**
 Piiskopilossi ase, vt Matusmägi (Liinamäe k)
 Piksejumala sünnikoht, vt Liinamäe mõisa kalmistu
 Pikämäe t (Lümätü k) **318**
 Pillepal, vt Piilpalu mõis
 “Pillerpalli” lasteaed **428**
 Pioneeride park (vt Sikasällä mägi)
 Pisu t (Reidle k) **412**
 Poola **305**
 Poola t tuuleveski (Selli k) **353**
 Prassi koolimaja (Osola k) **261**
 Prassipalo 32 / **281**
 Priipalu mõis, vt Piilpalu mõis
 Pruuli t (Liiva k) **374, 376, 377**
 Pudelimaja **401, 402**
 Puka mõis (Sangastõ khk) **404**
 Puka t (Puka k) 26 / **432–434**
 Pulli k 24 / **166, 204**
 Pulli t (Pulli k) **203**
 Punakülä 16
 “Puujala” kõrts **470**
 Põdraoja heinamaa **388**
 Põhja-Eesti 16–17
 Põhjasõja-aegsed matused, vt Kalmumägi (Urvastõ k)
 Põlva kirik (Põlva khk) 10
 Põlva l (Põlva khk) **210**
 Põrguläte (= Lehiku läte) 17 / **96–98**
 Põrtusõ k **482**
 Pärsimäe-Raami t (Säre k) **458**
 Pärsimäe t (Säre k) 33 / **460–462**
 Pätsi tamm **399**
 Pääkoolitarõ (= Urvastõ leerimaja) **13, 27, 32, 35, 40**
 Põksi t-d (Haamastõ k) 31, 33 / **197, 198**
 Püha lõhmus (Alapõdra k) **285**
 Püha mänd (= Rootsi kuninga mänd; Rimmi k) 27 /
450, 452, 454
 Püha mänd (Hutrá k) **287**
 Pühäaid (= Pihaaed, kalmistu Rimmi k, Vasila t) **443,**
444
 Pühäjõgi (= Võhandu, Voo j) 16 / **171, 178–180, 202,**
207, 209, 211, 212, 231, 257, 260, 262–267, 272,
277–280, 285–288, 296, 298
 Pühaliistu tamm **276**
 Pühäläte 16
 Pühäoja 17, 19 / **310**
 Rapla khk 8

Raudsepä t (Sõmmõrpalo k) 19 / **244**
 Rebäste k (= Rebase as, Rebase karjamõis) 17 / **113,**
154
 Reidle k **457**
 Reinomärdi t (Mäekülä) **245, 246**
 Reola luht (Kambja khk) **405**
 Restu k **39, 85**
 Restu v 6 / **97, 99**
 Riia l 20 / **20, 21, 214, 263, 274, 348, 349, 360, 433,**
512, 519
 Rimmi k 13, 26, 27 / **443, 444, 447, 451, 452**
 Rimmi t (Rimmi k) **444**
 Riste mets 20
 Ristija Johannese kabel, vt kabõliasõ (Rimmi k)
 Ristimets Rauskapalus 20
 Ristimägi **451, 452, 454**
 Ristiotsa t (Urvastõ mõis) 33
 Risti rehi (Urvastõ mõis) 33
 Ritsika kivi **508**
 Rootsi **76, 168, 510**
 Rootsi kiriku ase, vt Matusmägi (Majala k)
 Rootsi kuninga mänd, vt Püha mänd (Rimmi k)
 Rootsi (kuninga) tammed (Vana-Antsla k) **398, 399**
 Rootsi saun **246**
 Rootsi sõja aegsed matusekohad, vt Soepalo surnuaed
 Rootsi sõjatee (Säre k) 33 / **472**
 Ruhiku k 15, 32 / **153, 160, 161**
 Ruusamägi, vt Kalmõtõmägi (Palu k)
 Rõipõlohk 32 / **195, 196**
 Rõugõ khk 6, 8, 16 / **424**
 Rõugõ kirik (Rõugõ khk) **378**
 Rõövliauk (Haidaku k) **381**
 Rüütle t (Osola k) **257**
 Rüütlimägi **154**
 Rüüvliorg **228**
 Saalussõ mõis (Rõugõ khk) **424**
 Saamuli t (Truuta k) **109**
 Saaremaa **63**
 Saarjärv (Karula khk) **438**
 Saksa kerik (= kabõl; Kerikukülä) 30 / **35–39**
 Saksamaa **251, 305, 404, 408, 410, 411, 519, 528**
 Saksamaa (Sõmmõrpalo v) **251**
 Saksamäe t (Lümätü k) **318**
 Sandipedäjäs (= Sandipettäi) 19 / **520–523**
 Sanga t (Osola k) **268**
 Sangastõ khk 21
 Sangastõ metskond (Sangastõ khk) **497**

Sangastõ mõis (Sangastõ khk) **349, 501**
Sangastõ v (Sangastõ khk) **480**
Sannasuu palo **227**
Sarvõmägi **219, 220**
Sastavi lohk **145**
Sastavi mets 14, 20, 29 / **132, 144–150**
Sastavi mägi **22 / 146–149**
Sastavi t (Urvastõ k) **132**
Savivaõuvõsu **390**
Seileri sirge 33 / **457**
Selgusmägi, vt Sälgüsmägi
Setusuu **316**
Siimani mägi (= Tsibumägi) **437, 438**
Siimani t **438**
“Siiriuse” seltsimaja (Koigu k) 25 / **93**
Sika-Pärsimäe t (Oekülä) **439**
Sikasällä alev, vt Antsla l
Sikasällä mägi (= Pioneeride park) **469**
Sika t (Mustja mõis) **249**
Sika t (Oekülä) **439**

Sillaotsa j 16 / **108**
Silmistmägi **188–190**
Silmäläte (= Silmaallik; Viselä k) 17 / **97, 98**
Silmäviiläte (= Silmaveeallikas, Tsorrläte; Urvastõ k)
17 / **70–72, 78**
Sitamägi **310**
Soe kõrts **221–225**
Soepalo kirik, kiriku tiik **225**
Soepalo (= Soe mets, Mustjapalo) 26, 27 / **223, 225,**
227, 228
Soepalo surnuaed (= Mustjapalo matusepaik, Roots
sõja aegsed matusekohad; Alakülä) 27 / **223–228**
Sooküla, vt Suukülä
Soome 18
Soomõ k 33 / **438, 440**
Soomõ t (Soomõ k) **440**
Soosaare mägi, vt Suusaarõ mägi
Sulbi kõrts **181, 188**
Sulbiliin (= Sulbi alev, Sulbi k) 6, 13, 22, 24, 32 /
181–186, 189, 191, 196, 200

Sulbi. Esiplaanil Sulbi veski. ERM Fk 165:16, 1912

Tammõ-Lauri tamm. ERA, Foto 3070, R. Hansen 1957

- Sulumägi **312**
 Sundsi t (Sundsi k) **503**
 Surmaorg **449**
 Surnuorg, vt Kooljaorg
 Suukülä, Suukülä nurm (= Sooküla) **249**
 Suure-Jaani kirik (Suure-Jaani khk) **25**
 Suurtüki mägi **326**
 Suurõ-Sundsi t (Sundsi k) **482**
 Suusaarõ mägi (= Soosaare mägi, Soosaar) **65, 404, 419**
 Sõjatee (Palu k) **33 / 360**
 Sõmmõrpalo algkool (= Osola kool) **11 / 263, 265, 269**
 Sõmmõrpalo k, mõis **13, 15, 16, 22, 28, 30 / 215–218, 232–243, 251, 254–256, 259, 272, 277–281, 287**
 Sõmmõrpalo mõisa surnuaed **31 / 237, 238**
 Sõmmõrpalo mõisa veski, vt Harjuveski
 Sõmmõrpalo raudteejaam **239**
 Sõmmõrpalo v **12, 25, 29 / 207, 224, 231, 240, 255, 260–262, 266, 281, 283**
 Sõmmõrpalo valla surnuaed (= Osola surnuaed) **32 / 257, 281, 282**
 Sõõrdoja t (Sõmmõrpalo k) **243**
 Säksämatus **37, 38, 40**
 Sälgüsmägi (= Selgusmägi, Sälgusmägi) **21, 22 / 485–489, 492–496, 499**
 Säre k **19, 33 / 463, 465**
 Süväorg **46**
 Süütuse võtmise kask **22**
 Tabõrlaan **421**
 Tabõrlaanõ k (= Karbikülä, Kirbukülä) **24 / 422**
 Tallika t (Lümätü k) **318, 321**
 Tallinn **62, 277**
 Tamm Uku **286**
 Tammõ-Lauri t (= Tamme t; Urvastõ k) **117, 118**
 Tammõ-Lauri tamm **19 / 117–120**
 Tammõ t (Ruhiku k) **160**
 Tammõvarik **160**
 Tamula jv (Rõugõ khk) **158**
 Tappoja karjamõis **247, 250**

Tappoja t (Mäekülä) **247, 248**
 Tartu l **185, 276, 445, 521**
 Tartu mk 12, 16 / **19, 459**
 Tartu staarostkond **322**
 Tartu-Võru maantee **276**
 Tebe t (Kanepi khk, Alakülä) **74**
 Tehnikumi jv, vt Kõvvõrjärv
 Tikutii **481**
 Tiidu t (Tiidu k) 19 / **484, 503**
 Tilsu t (Kerikukülä) **84**
 Tindi t (Mäekülä) **245**
 Tinnipalu 32 / **205, 206, 208, 211, 271**
 Tinnipalu ohvrikivi, vt Helsekivi
 Tinu oja **393**
 Tobra t (Lümätü k) **318**
 Tobra t (Peebu k) **350, 351**
 Toku k 13, 21, 22 / **483**
 Tokura mets **483**
 Tondilomp 19 / **460, 462**
 Toodsi t (Osola k) **256, 257**
 Tornisaar, vt Vana-Antsla mõisakalmistu
 Troitsa kirik (Pihkva l) **262, 264**
 Truuta mõis 28 / **104, 105, 110**
 Truuta v 6 / **104, 109, 111**
 Tsibumägi, vt Siimani mägi
 Tsiugandi mets **100**
 Tsooru k (Rõugõ khk) **441, 444**
 Tsooru mõis (Rõugõ khk) **342, 345, 378, 392, 528**
 Tsoorlate, vt Silmäviiläte (Urvastõ k)
 Tsukõlusõ late (= Tsukelusvann) 17 / **257, 258**
 Tsõõriplats (Urvastõ k, Kõõri t) **66, 67, 83**
 Tsõõriplats (Jakapi k) **365**
 Tuti org, vt Hirnuorg
 Tuti t (Rummi k) **181**
 Tutioja **328**
 Tutipalo **328**
 Tõrvamägi, vt Kollõri mägi
 Täimäe t (= Lanna t; Sellii k) 33 / **354**
 Täimägi **354**
 Udsali k 32
 Uhtjärv 14, 17–20, 24, 25, 30 / **3, 6, 11, 12, 42–68, 70, 72–74, 76–78, 80, 81, 83, 516, 521, 530, 531, 533, 539–544**
 Uhtjärve org **6**
 Uibu man **315**
 Uibumäe t (Majala k) **310**
 Uikusorg **361**

Ukukivi (Lümätü k) 9, 27 / **320**
 Ukukivi, vt ohvrikivi (Urvastõ k, Järve t)
 Ukukivi, vt ohvrikoht, ohvrikivi (Koigu k)
 Ulknaorg, vt Armuorg
 Upatsi mets **502**
 Upatsi t (Upatsi k) 33 / **502, 503**
 Urvaste abikirik, vt Kerikuasõ (kivikalme Kärgula k)
 Urvastõ k 13
 Urvastõ khk 6, 7, 9–26, 28–30, 33 / **25, 94, 113, 131, 162, 260, 324, 504, 516, 520**
 Urvastõ kirik 13, 14, 18, 20, 23, 25–28, 30–32 / **1–20, 22, 26–29, 31, 41, 43, 44, 50, 52, 54, 56–67, 75–77, 79, 85, 86, 88–91, 113, 114, 149, 166, 193, 263, 281, 286, 322, 325, 403–405, 428, 438, 464, 478, 506, 516, 517, 519, 521, 523, 531, 533, 541, 543, 544**
 Urvastõ kirikumõis (= Urvastõ kirikuõpetaja maja) 28 / **19, 23, 25, 33, 50, 519, 533**
 Urvastõ kool 11 / **89, 118, 119**
 Urvastõ köstrikool **13, 516**
 Urvastõ leerimaja, vt pääkoolitarõ
 Urvastõ mõis 13, 19–21, 23, 24, 27–30, 32 / **30, 121–143, 146, 147, 149, 161, 167, 181, 317**
 Urvastõ mõisa kalmistu 21, 28, 30 / **123, 126–128, 131–136, 139**
 Urvastõ mõisa park, tiigid 30 / **127, 132, 137–141**
 Urvastõ riigimets **157**
 Urvastõ surnuaed (= Urvastõ kabõl, kabõliaid, matus, matussõaid) 30, 31 / **13, 21, 23, 25, 33, 34, 36, 39, 40, 49, 53, 54, 71, 75, 86, 89, 157, 182, 216, 282, 311, 344, 521, 529, 538**
 Urvastõ suu, vt Verisuu
 Urvastõ v 6, 9, 25 / **63, 68, 73, 74, 104, 117, 129, 131, 148, 149, 160, 165, 534, 540**
 Urvastõ vallamaja (Urvastõ k) **117, 154**
 Urvastõ vana surnuaed (= Urvastõ vana matussõaid, Vana kabõl) 31 / **13, 86–89**
 Ussivahi t (Kollino k) 33 / **456**
 Utita k, vt Hutrá k
 Uue-Antsla mõis, vt Vahtsõ-Antsla mõis
 Uue-Antsla v, vt Vahtsõ-Antsla v
 Uuri kirik, püha mänd 26 / **286–288**
 Vaabina jv, vt Hanni jv
 Vaabina k **538**
 Vaabina mõis 8, 28, 30, 32, 33 / **37, 300, 322, 333, 334, 336–343, 345, 346, 348, 352, 354, 357, 358, 378, 392, 396, 535**

Vaabina mõisa kalmistu 31 **332, 347, 348**
 Vaabina (= Peebu) koolimaja 357
 Vaabina v 9, 12, 24, 28, 32 / **27, 28, 37, 335, 353, 356, 358, 359, 361, 367, 374, 386, 389, 534, 537**
 Vaeva lohk, vt Rõipõlohk
 Vagula jv 16, 18 / **158, 219, 220, 280**
 Vahete t (Pihlõni k) 515
 Vahtsõ-Antsla kalakasvatus 528, 531, 544
 Vahtsõ-Antsla mõis (= Vahtsõmõisa, Uue-Antsla mõis) 20, 28, 30 / **28, 63, 319, 349, 403, 410, 429, 483, 502, 507, 516, 520, 521, 524–529, 532, 535**
 Vahtsõ-Antsla v (= Uue-Antsla v) 6, 9, 24 / **404, 476, 480, 482, 486, 490, 497, 504–507, 511–513, 515, 516, 519, 521, 528, 529, 533, 537, 543**
 Vahtsõ-Kaspre t (Haidaku k) **380, 381**
 Vahtsõliina (Vahtsõliina khk) **230, 260**
 Vahtsõtarõ t (Pulli k) 204
 Vaimu org 199
 Valga l 20 / **291, 470**

Valgõhobõsõkivi (= Kuningakivi) 21 / **90–92**
 Valmiera l (= Volmer) 123
 Vana-Antsla k ja mõis 9, 10, 19, 24, 28–30, 32 / **65, 67, 138, 397–418, 420, 424, 427, 429, 439, 473, 476–478, 516, 521, 524, 525, 528**
 Vana-Antsla mõisakalmistu (= Matussaar, Tornisaar) 30, 31 / **403, 417, 418**
 Vana-Antsla mõisa moonamaja 419
 Vana-Antsla v 24, 31 / **404, 423, 427, 433, 437, 451, 463, 465, 534**
 Vana-Antsla vallamaja (Oekülä) 434–436
 Vana kabõl, vt Urvastõ vana surnuaed
 Vanakoa lohk 22 / **240–242**
 Vana luukammõr 88
 Vanapagana kivi (Puka k) 21 / **430, 431**
 Vanapagana kivi, vt Kuradikivi (Uhtjärve k)
 Vanapagana varbajälgedega kivi (Vana-Antsla v) 473
 Vangitii 32 / **209–211**
 Vannumäe varik, vt Hallivarik

Uhtjärv. ERA, Foto 3045, R. Hansen 1957

Varanduse kivi (Hutt'a k) **294**
Varanduse kivi, vt Kuradikivi (Säre k)
Vargatsiht (Vargati) 32 / **392, 393**
Varikmägi (Vaabina v) **352**
Variku Mari mänd **284**
Varsaorg **371, 372**
Varõstõ t (Sõmmõrpalo v) **255**
Vasila t (Rimmi k) **441, 443, 444**
Venemaa **167, 181, 260, 337, 345, 513**
Vene tiik **247**
Verevåaludsõ sööt **468**
Verijärv 18
Veriläte **393, 394**
Verilätte siht **393**
Verioja 17 / **156**
Verisuu (= Urvastõ suu) 17 / **155**
Vidrike jv (Otepää khk) 16 / **101**
Vihtla k (Koigõra k; Kanepi khk) **278**
Viljandi l 10
Viljandi maantee **213**
Villike t (Lümätü k) **318**
Viselä k 17
Viselä (= Visere) veski **96, 97**
Voki jv **101**

Volmer, vt Valmiera l
Volõõnia 29
Voo j, vt Pühäjõgi
Vumba t (= Humba t; Sulbi k) **187, 188**
Võhandu j, vt Pühäjõgi
Võnnu mõis (= Cēsise mõis) **216**
Võrtsjärv 20
Võru l 6, 11 / **108, 130, 144, 158, 185, 222, 228, 253, 276, 291, 325, 349, 378, 444, 529**
Võrumaa 12, 14, 16, 21, 22, 33 / **2, 33, 260**
Võru rajoon **149, 444**
Võru tee **221**
Võru-Viljandi tee **225**
Vägimägi **246**
Väike-Maarja khk 32
Väike Munamägi (Otepää khk) 20
Väiku-Keema jv **391**
Väikuni t (Pihlõni k) **28**
Välli t (Pihlõni k) **515**
Värtemägi **437, 438**
Vääna j 17
Ähijärv 29 / **403**